

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave
Katedra histórie Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?

Xénia Šuchová (ed.)

Prešov 2006

Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?

Výskumná správa v rámci projektu VEGA č. 2/4183/24
Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989.
Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou.

Obrázok na obálke:

Putovná protibolševická výstava umiestnená v piatich železničných vozňoch,
poriadaná v roku 1944 Úradom propagandy Slovenského štátu. SNA, f. STK,
neg. 23253

Zostavila: PhDr. Xénia Šuchová, CSc.

Posúdili: PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Obálka: Stanislav Šalko

© Historický ústav SAV v Bratislave a Katedra histórie FHV UMB
v Banskej Bystrici, 2006

Vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

ISBN 80-89046-38-X

Obsah

Úvod	5
BENKO, JURAJ: Socialistická ideológia v konfrontácii s religióznym slovenským prostredím v prvej štvrtine 20. storočia (Politizácia kresťanskej tradície a sakralizácia socialistickej vízie)	9
ŠUCHOVÁ, XÉNIA: „Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ (Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov)	24
HERTEL, MAROŠ: Komunisti, ľudáci a maďarská iredenta	53
MARTULIAK, PAVOL: Pozemková reforma v politike dominantných politických strán na Slovensku v období I. ČSR (s ťažiskom v 20. rokoch)	61
KATUNINEC, MILAN: Kresťanské odbory v spolupráci a konfrontácii s komunistickými odbormi	76
RÁKOSNÍK, JAKUB: Limity pôsobení ľudáckého odborového hnutí ve 30. letech	88
ARPÁŠ, RÓBERT: Postoj HSĽS k podpisu československo-sovietskej zmluvy z roku 1935	102
ZEMKO, MILAN: Československo-sovietske spojenectvo z pohľadu mladoľudáckeho Nástupu	108
FREMAL, KAROL: Ilegálna KSS vo vzťahu k HSĽS, HG a HM v rokoch 1939 – 1943	118
ZAVACKÁ, MARÍNA: Prvé máje v režimovej tlači 1939 – 1944	130
SYRNÝ, MAREK: Vzťah komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1947	137
VARINSKÝ, VLADIMÍR: Biela légia ako forma protikomunistickej rezistencie na Slovensku (K otázke vzniku a jej pôsobeniu na Slovensku).....	154

PEŠEK, JAN: „Ľudácke tiene“ v Komunistickej strane Slovenska (a nad ňou) po roku 1948	169
RUSKOVÁ, MÁRIA: Tzv. „slovenský buržoázny nacionalizmus“ v politike KSČ po XX. zjazde KSSZ (1956 – 1960)	181
Slovo na záver	
KÁRNÍK, ZDENĚK: Studium politických extrémů na Slovensku a grantový projekt „KSČ a radikální socialismus v Československu 1918 – 1989“	193
Autori príspevkov	197

Úvod

Vznik Československa r. 1918 zastihol Slovensko uprostred procesu premeny z tradičnej na modernú občiansku spoločnosť. Narážali v ňom na seba dve protichodné tendencie: tiahnutie ku konzervativizmu sa odrážalo vo vysokej miere religiozity; modernizačná tendencia sa – okrem iných relevantných znakov – prejavila v prudkej, až agresívnej dynamike politického a verejného života. Obe poznačili aj „zžívanie sa“ domáceho obyvateľstva s vyspelejším a „modernejším“ českým národným elementom v novom spoločnom štáte. V podmienkach hospodárskeho liberalizmu a parlamentnej demokracie, vyznačujúcej sa na jednej strane rozsiahlymi ústavnými právami a slobodami, na druhej strane recipovanými zákonmi rakúsko-uhorskej monarchie, tento prechod nemohol byť priamočiary ani bezbolestný.

Prežitá „Veľká vojna“ pustošivo vtrhla do mysli ľudí, narušila, ba prevrátila dovtedajší hodnotový systém a otriasla či aspoň spochybnila predtým nesporné autority: štát a cirkev. Spolu s pretrvávajúcou sociálnou a nacionálnou frustráciou „ľudových“ vrstiev, s ich neschopnosťou pochopiť objektívne príčiny a nechotou vyrovnáť sa s pozíciou nerovnoprávneho članku v novom štátnom zväzku, bola aj kríza tradičných hodnôt živnou pôdou pre politický extrémizmus – pravý aj ľavý. Zápas s nimi, trvajúci celé medzivojnové obdobie, československú demokraciu oslaboval, až napokon, vyčerpaná a opustená spojencami, podľahla zahraničnej agresii.

V polohe dobovej ľudáckej resp. komunistickej rétoriky sú odpovede na otázky položené v titule zborníka pomerne jednoduché a priamočiare; v propagačných brožúrach, politických a verejných prejavoch, stránickej tlači atd. obe hnutia jednoznačne vystupujú ako programoví nepriatelia, nezmieriteľní ideoví protivníci. Na verejných zhromaždeniach organizovaných jednou či druhou stranou sa ich aktivisti navzájom potierali nevyberanými slovnými invektívami, medzi militantnými stúpenkami oboch hnutí dochádzalo ku krvavým zrážkam.

Naopak, tzv. „štátotvorná“ propaganda v nich rada videla otvorených či skrytých spojencov: pri podkopávaní „československej národnej a štátnej jednoty“, pri torpédovaní základov ústavnej demokracie a spochybňovaní samotnej existencie štátu, pri (domnelej či skutočnej) službe cudzím mocnostiam. Hoci obavy boli namieste, argumentácia vládnych strán bola často až bizarná, no aj kontra-produktívna, pretože skôr zahmlievala ako ozrejmovala nebezpečné spoločné črty pravej a ľavej opozície – symptómy totalitných aspirácií, rozpoznateľné už od samého začiatku: príchylnosť k autoritatívnym či diktátorským zahraničným vzorom, k ich geopolitickým predstavám a akceptovanie nedemokratickeho, násilného „rozťatia“ latentných vnútorných problémov.

Pri konfrontácii s prameňmi neverejnej povahy sa ukazuje, že skutočnosť bola oveľa zložitejšia a že vzťah Ľudákov a komunistov bol v priebehu času značne premenlivý. Napriek príležitostným vzájomným „oťukávaniam“ a individuálnym straníckym „prebehlikom“ tu rozhodne nešlo o spoluprácu v opozícii, hoci podobná, účelovo protivládna rétorika k takejto interpretácii akoby ponúkala. Možno potvrdiť, že od začiatku boli rivalmi: vo volebnej agitácii súperili o priazeň tých istých, t. j. najnižších a nižších stredných sociálnych vrstiev, ťažko zasiahnutých dôsledkami vojny a povojnového rozvratu, krízou tradičných hodnôt, v ďalších rokoch najviac postihnutých dopadom transformácie, modernizácie a racionalizácie a krízového vývoja hospodárstva. Je však zrejme, že ich vzájomný pomer nemožno spoľahlivo určiť bez prihliadnutia k „tretiemu na ihrisku“. Tým boli tzv. „centralistické“ - občianske aj socialistické – koalíčné strany, ktoré formovali a určovali charakter demokratického politického systému. Nefungoval bez chýb a rozhodne poskytoval dostatok dôvodov ako aj príležitostí pre nekompromisnú oponentúru. Spoločným úhlavným protivníkom oboch hnutí, ktoré sa etablovali na jeho pravom resp. ľavom okraji, bol liberalizmus, v ktorom videli základný princíp československej demokracie.

Pritom komunistické hnutie v ČSR, a najmä v jej východných častiach, možno prinajmenšom od polovice 20. rokov minulého storočia oprávnené charakterizovať ako ľavý politický extrém, vzhľadom na otvorenú deklaráciu cieľov a prostriedkov: likvidovať pluralitný politický systém, zvrhnúť parlamentnú demokraciu cestou socialistickej revolúcie a nahradiť ju „diktatúrou proletariátu“. Jednoznačná kvalifikácia Ľudáckeho autonomistického hnutia ako pravicového extrému však nemá pre medzivojnové obdobie opodstatnenie. Z hľadiska straníkopolitického spektra sa HSLS deklarovala predovšetkým ako kresťanská, konzervatívna a národná strana a v oficiálnych vyhláseniach rešpektovala, i keď s rastúcimi výhradami, existujúci demokratický systém a režim. Na politickom spektrograme obsadzovala počas celého dvadsaťročia miesto od stredy doprava, i keď od samého začiatku v sebe zahŕňala aj extrémistické zložky, ktoré mali ambíciu aj skrytý potenciál v „priaznivých podmienkach“ ovládnuť celú stranu. Ak politickú stranu charakterizuje okrem programu a organizačnej štruktúry vôľa súperiť o politickú moc, potom táto vôľa nechýbala ani Ľudákom, ani komunistom. Kým však Ľudová strana počas trvania predmníchovskej republiky čoraz vehementnejšie a agresívnejšie presadzovala svoj nárok na väčší podiel na moci, komunistická strana od samého začiatku cielene smerovala k prevzatiu absolútne celej moci v štáte a k jej podriadeniu potrebám „proletárskej revolúcie“; nech už to aktuálna taktická línia otvorene priznávala alebo, naopak, zastierala.

Do novej roviny sa vzťah Ľudákov a komunistov dostal po vyhlásení autonómie Slovenska 6. októbra 1938, odkedy HSLS závratným tempom uskutočňovala demontáž československej demokracie, smerovala k monopolu politickej moci na Slovensku a završovala svoju vnútornú fašizáciu. Predchádz-

dzajúce spoločné postavenie legálnej parlamentnej opozície sa už prvými opatreniami autoritatívneho Tisovho ľudáckeho režimu zásadne zmenilo na protiklad medzi štáto-stranou a ilegálnym subjektom, vytlačeným mimo politického systému. Narastajúca perzekúcia komunistov po zániku druhej ČSR a počas trvania vojnovnej Slovenskej republiky, v ktorej pro-nacistické Tukovo krídlo neustále posilňovalo mocenské pozície a presadzovalo totalitný charakter štátu, je zmapovanou (no aj deformovanou) témou. Neprebádaná je dosiaľ otázka vzájomnej infiltrácie ľudáckeho stranického a štátneho aparátu bývalými komunistami a naopak, ilegálnych komunistických a odbojových štruktúr ľudákmi.

Takisto novou príležitosťou je skúmanie totalitných praktík a agitačno-propagačných techník „získavania“ národne saturovanej spoločnosti pre proklamované „národné“ ciele ľudákov, v konfrontácii s praktikami a technikami uplatňovanými komunistami po druhej svetovej vojne, v mene „socialistických“ cieľov, na ceste k monopolu moci a po jej uchopení. Na tomto poli doterajší výskum pokročil najviac, vďaka dlhodobej spoločenskej objednávke a záujmu na odhaľovaní zločinov komunizmu. Porovnávaciu rovinu vzájomných vzťahov ľudákov a komunistov tu poskytuje jednak známa činnosť retribučných súdov a bezpečnostných orgánov pri „vyhľadávaní“ a potieraní „zahraničných fašistov a ich domácich pomáhačov“, jednak tiež novo otvorená otázka „dlhých tieňov“ ľudáckej minulosti nad a vo vnútri totalitnej komunistickej strany po februárovom prevrate r. 1948.

Základ publikácie *Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* tvoria vystúpenia prednesené na rovnomennej vedeckej konferencii v Banskej Bystrici v dňoch 30. 11. – 1. 12. 2005, ktorú usporiadalo tamojšie pracovisko Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v spolupráci s Katedrou histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela.

Otázku „styčných plôch“ fenoménov ľudáctva a (boľševického) komunizmu slovenská historiografia – pod ideologickou kuratelou vládnucej strany – v minulosti buď celkom obchádzala alebo neprijateľne deformovala. No aj v zmenených spoločensko-politických podmienkach ju dlhší čas nechávala na okraji bádateľského záujmu a prenechávala jej interpretovanie viac či menej zaujatej publicistike. Publikované príspevky, prepracované do podoby vedeckých štúdií a vybavené poznámkovým aparátom, odkazujúcim na zásadné, dosiaľ nepublikované pramene, tak prinášajú množstvo nových poznatkov a otvárajú celkom netradičné pohľady na problematiku. Viacerí autori tu predstavili výsledky svojho najnovšieho výskumu v rámci spoločne riešeného projektu Vedeckej grantovej agentúry SAV č. 2/4183/24 „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“. Záverečné slovo prof. Zdeňka Kárnika bilancuje výsledky takmer päťročnej spolupráce českých a slovenských historikov na široko koncipovanom projekte

Grantovej agentúry Akadémie vied Českej republiky č. A8063101 „KSC a radikální socialismus v Československu 1918 – 1989“.

Podujatie sa sústredilo na analýzu a komparáciu oboch politických hnutí, ich programov, pôsobenia a ich vzájomných vzťahov v meniacom sa spoločensko-politickom kontexte, ako bolo naznačené vyššie:

- ako strán operujúcich na pravom resp. ľavom okraji politického spektra predmníchovskej Československej republiky, súčasne využívajúcich a zneužívajúcich systém parlamentnej demokracie;

- vo vzájomne obrátených roliach totalitnej štáto-strany a perzekvovaného ilegálneho politického subjektu, aké zaujímali v podmienkach ľudáckeho režimu počas druhej svetovej vojny, resp. v povojnovom období na ceste komunistov k totalitnej moci a po jej ovládnutí vo februári 1948.

Autori statí v predstavovanej publikácii netvoría názorovo jednoliaty celok, ani neuplatňujú rovnaké metodologické prístupy. Ponúkajú analytické sondy do jednotlivých oblastí, umožňujúce skôr komparáciu stanovísk oboch strán než syntetizujúci celospoločenský pohľad, čo napokon zodpovedá novosti otvorenej problematiky. Pokiaľ niektoré čiastkové závery pôsobia provokujúco – potom to tak má byť: zmyslom a cieľom publikácie je pozvať širokú historickú obec k argumentovanej diskusii o nadhodených otázkach.

Xénia Šuchová

Socialistická ideológia v konfrontácii s religióznym slovenským prostredím v prvej štvrtine 20. storočia

(Politizácia kresťanskej tradície a sakralizácia socialistickej vízie)

Juraj Benko

Tradičné kultúrne prostredie konkrétnych regiónov a mentalita obyvateľstva ako jeho súčasť tvoria pomerne stabilné a do veľkej miery určujúce podmienky pre etablovanie sa nových politických ideológií. Pre ich úspešný vstup do sféry vedomia obyvateľstva žijúceho v špecifickom kultúrnom priestore je dôležité, či majú potenciál využiť jeho predpolitické spôsoby vzťahovania sa ku svetu a tradičné kultúrne vzorce či stereotypy, ktoré sa na tomto vzťahu k svetu a k životu uplatňujú. Socializmus v slovenskom prostredí patril od začiatku 20. storočia medzi takéto nové, a na pohľad kultúrne cudzie politické ideológie. Naopak výraznou súčasťou kultúry a mentality slovenského prostredia bola silná a dobovým pozorovateľom známa religiozita jeho obyvateľstva. Hlavným pretendentom na jej politické využitie sa preto javila skôr ideológia politického katolicizmu, ktorej nositeľom po roku 1918 bola najmä Slovenská ľudová strana, pričom socialistická a neskôr komunistická ideológia bola ňou predstavovaná ako úhlavný nepriateľ náboženstva slovenského ľudu. Tento príspevok sa zaoberá na pohľad nezmieriteľným protikladom religióznej mentality a socializmu, resp. komunizmu ako politickej ideológie, ako aj vzájomným vzťahom socialistov k ich ideologickým nepriateľom v tejto otázke – ľudákom. V podstatnej miere vychádzam z reflexie diskurzu – ako principiálnych textov oboch ideológií, tak aj domácej periodickej a neperiodickej tlače, letákov, brožúr a prejavov tribúnov najmä socialistickej a komunistickej ideológie na ľudových zhromaždeniach v prvých rokoch po prvej svetovej vojne.

Od 50. rokov 20. storočia sme mohli byť v západných demokratických spoločnostiach svedkami javu, ktorí sociálni vedci pomenovali „koniec ideológií“. Tento proces charakterizujú postupnou konvergenciou cieľov strán v politických systémoch, ich ideologickým vyrovnávaním, resp. odstupovaním politikov od ideológií. Všeobecne sa rezignovalo na tie ideologické princípy politických strán, ktoré v politickom priestore mali potenciál vyvolávať fundamentálne konflikty.¹

Naopak, v prvej polovici minulého storočia, tieto principiálne ideologické východiská politikov vytvárali pri modelovaní demokratických systémov často silné

¹ K tomu pozri napr. THOMAS, J. C.: *The Decline of Ideology in Western Political Parties: A Study of Changing Political Orientation*. London – Beverly Hills : 1975.

trcie plochy v konfrontácií jednotlivých politických hnutí a pokusy o ich presadzovanie mnohokrát priamo či nepriamo ohrozovali samotné základy režimu.

V slovenskom politickom priestore po roku 1918 zohrávali svoje úlohy nezmieriteľných ideologických protivníkov prakticky už od konštituovania sa organizačných reprezentácií ideológie politického katolicizmu a na druhej strane socializmu (resp. komunizmu), v podobe Slovenskej ľudovej strany a Sociálnodemokratickej strany, z ktorej sa už po necelých troch rokoch fungovania čs. republiky odštiepilo radikálne komunistické krídlo. Jedným zo zásadných konfliktných bodov, produkovaných a determinovaných apriórnymi princípmi ich ideológií, bola vo všeobecnosti otázka náboženstva, cirkvi a ich úlohy v spoločnosti.

Obrana viery ľudu a tradičných hodnôt, resp. vplyvu cirkvi na spoločnosť, ktorý bol v procese modernizácie a sprievodnej sekularizácie jednotlivých sfér a inštitúcií spoločnosti postupne eliminovaný už v liberalizujúcom sa Uhorsku konca 19. storočia, stála na začiatku pôsobenia Slovenskej ľudovej strany aj v rodiačom sa Československu v roku 1918. Spolu s vyhranenou konzervatívnou podobou nacionalizmu tvorila náboženská a cirkevná otázka základné ideové východisko programu, s ktorým sa takmer bezprostredne po vzniku republiky snažila ľudácka reprezentácia politicky mobilizovať široké masy ľudu. Silným motívom na akcentovanie tohto bodu vo svojom programe a propagande bolo vypuknutie tzv. *kultúrneho boja*² po vzniku republiky, v ktorom najmä katolicizmus (po vzniku štátu ignorovaný ako významná sila spoločnosti zo strany elit národnej revolúcie) reagoval na *pokrokárske* predstavy radikálnej sekularizácie verejnej sféry spoločnosti, zovšeobecnenej v požiadavke odluky cirkvi od štátu (tiež aj na „vpád ateistov“ na Slovensko a horlivý *antiklerikalizmus* prichádzajúcich českých učiteľov, úradníkov či dôstojníkov). Obrana viery zo strany slovenských ľudákov samozrejme v ich agitácii nadobudla podobu ideologického a miestami až metafyzického boja proti bezbožnému liberalizmu a najmä židovskému socializmu, boja ducha z hmotou, Krista s Belialom a pod.³

Na profiláciu konkrétnej ideológie a z nej vyplývajúcej rétoriky uplatňujúcej sa vo verejnom diskurze, a pre hľadanie optimálneho miesta tejto ideológie v politickom priestore mali samozrejme vplyv aj hlavné konkurenčné smery, usadzujúce sa v podobe politických a iných organizácií v slovenskej politickej a verejnej sfére. Popri prenikajúcom agrárnom hnutí to boli najmä hlavní ideologickí a, ako sa ukázalo v prvých všeobecných voľbách roku 1920, aj politickí protivníci – socialisti. Boj proti *klerikalizmu*, teda ambícii cirkvi uchovať svoje tradičné postavenie v spoločnosti a jej inštitúciách, najmä vo vzdelávaní,

² V pôvodnom význame etatická kampaň proti katolíckej cirkvi v bismarckovskom Nemecku v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, prijímaná nekatolíckou väčšinou nemeckého obyvateľstva, najmä nacionalistickou inteligenciou, ako pokrokový „boj o kultúru“ (Kulturkampf). CHARVÁT, J. a kol.: *Dějiny novověku III*, Praha : 1973, s. 327-328.

³ Prameňom k analýze diskurzu ľudákov v tomto období je okrem úradných správ z ich zhromaždení a verejných schôdzí ich tlač, predovšetkým *Slovák*.

tvoril jednu z reprezentatívnych tém diskurzu slovenských socialistov už od začiatku storočia, čo bolo z veľkej miery determinované silnou religiozitou slovenského obyvateľstva (o nej nižšie). Už od konca 19. storočia, v spojitosti s pozvoľným konštituovaním privátnej sféry - charakteristickej pre modernú situáciu - a s procesom individualizácie človeka, sa socialistický myšlienkový prúd, ako v podstate aj iné vtedajšie tzv. *pokrokárske* prúdy (na Slovensku napr. *Hlasisti*), snažil náboženstvo programovo vytlačiť práve sem, mimo dosahu na verejný život a sféru potenciálneho (pred vojnou) a aktuálneho (po vojne) politického rozhodovania obyvateľstva.⁴ V reakcii na vytváranie obrazu socialistu ako ničiteľa viery a náboženstva, vytváranom práve v konzervatívnom klerikálnom prostredí, spojenej s ohľadom na religiozitu ľudu, sa socialisti snažili deklaratívne tieto dve sféry – súkromnú a verejnú – oddeľovať. Náboženstvo vyhlásili za súkromnú vec každého jednotlivca a svoje ambície ako politického hnutia zamerali na verejný priestor a otvárajúcu sa sféru ak nie ešte reálnych, tak aspoň blízkych politických bojov (vzhľadom na silne obmedzené politické práva v Uhorsku). Tento priestor individuálneho a kolektívneho aktívneho určovania vlastného osudu, v zmysle osudu politického, chceli mať socialisti očistený od vplyvu fenoménu, ktorý vo svojej rétorike pomenúvali, spoločne s liberálnymi elitami, ako *klerikalizmus*.

Postoj socializmu ku katolicizmu, rovnako ako postoj katolicizmu k socializmu, teda vychádzal z ideologických axiém. Ako je známe, Marx ako zakladateľ marxistickej politickej ideológie, ktorá sa stala kostrou najmä stredoeurópskeho sociálnodemokratického hnutia, označil náboženstvo za ópium ľudstva, aj keď s anestetickým účinkom k sociálnym bolestiam najnižších spoločenských tried. Patrí medzi tie postoje k realite, ktoré Engels generalizujúco označil ako „falošné vedomie“. V antiklerikálnom vyjadrení dobového aktivistu českej sociálnej demokracie z roku 1905, aplikovanom na konkrétnu historickú situáciu na Slovensku, nadobudla táto principiálna téza takúto podobu: „*Bude-li kněžská moc potlačena, bylo by tím odstraněno bělmo s duševních zraků lidu. Slovák by brzy odřekl se fanatismu, nespokojoval se více s lakonickým: Ved' je to u nas tak zrichtovane!, nýbrž bránil by svoji existenci zuby nehty*“.⁵ Príznačné pre slovenské prostredie bolo, že rozvinutie antiklerikálnej tradície v slovenskom socialistickom hnutí pred vojnou, tak ako aj celá socialistická ideológia, bolo sprostredkované z pokročilejšieho nemeckého, maďarského a českého jazykového prostredia, kde mali poväčšine pôvod aj texty týkajúce sa tejto témy, uverejňované predovšetkým na stránkach ideovo-organizačného centra slovenskej sociálnodemokratickej strany – *Robotníckych novín*.

⁴ Z programu Sociálnodemokratickej strany Uhorska z roku 1903, prevzatého aj slovenskou sociálnou demokraciou v roku 1905: „...7. vyhlásenie všetkých náboženských spoločností a cirkví za súkromnú vec každého jednotlivca... 8. Zrušenie cirkevných škôl. Odstránenie vyučovania náboženstva z verejných škôl...“.

⁵ „Průmyslové dělnictvo na Slovensku“, *Robotnické noviny* č. 11, 1905, s. 5-6.

Rovnako apriórny postoj katolicizmu k socializmu, resp. komunizmu vychádzal z podobných kanonických textov pre hnutie, za aké možno považovať diela zakladateľov a ideológov marxizmu. Pápežské encykliky sa už od polovice 19. storočia vyrovnávali s faktom rastúceho a navonok rýdzo sekulárneho socialistického hnutia. Už Pius IX. v roku 1846 zatratil komunizmus v encyklike „Qui pluribus“ a pápežská encyklika z roku 1878 nazvala komunistickú ideu „ničiacou skazou, ktorá keby raz napadla špiky ľudskej spoločnosti, navnivoč by ju obrátila“⁶. Významné miesto v tejto línii zaujíma encyklika „Rerum novarum“ Leva XIII., ktorá bola už pomerne pragmatickou reakciou na nové pomery určované konfliktom práce a kapitálu a programom konkrétneho získavania a odvádzania robotníkov zo socialistických do kresťanských organizácií. V boji proti socializmu konkrétne už na Slovensku bola využívaná v ideologickom a politickom pôsobení na veriacich inštitúcia pastierskych listov, ktoré sa v prvých rokoch po zriadení slovenských biskupstiev vyrovnávajú aj s prekvapivým uhrančivým pôsobením socialistických ideí medzi slovenským obyvateľstvom, laickým, ako aj kňazským. Vyjadrujú jasný odstup od socialistických ideí a hrozbu sankcionovania veriacich, ktorí v nich hocijakým spôsobom pôsobia (ako odoprenie prijímania sv. sviatostí, posledného pomazania, cirkevného pohrebu).⁷

Trecie plochy medzi ľudákmi a socialistami a neskôr aj komunistami, predurčené ideologickým konfliktom, sa po vzniku Československa zvýraznili ako aj rozmnožili, už v priamej politickej súťaži. V diskurzívnej rovine sa konflikt po roku 1918 ventiloval v prostredí principiálnej slobody prejavu na pôde národného zhromaždenia, v tlači, letákoch a samozrejme v najefektívnejšej (na Slovensku) forme agitácie: na ľudových zhromaždeniach. Tu sa vzájomný ideologický boj ďalej rozvíjal pri riešení konkrétnych otázok štátnych, inštitucionálnych, a v ňom sa samozrejme odrážalo aj ignorovanie kléru zo strany socialistov a agrárnikov pri podieľaní sa na moci a tvorbe zásad nového štátu. Okrem doktrinálnych polemík sa obe strany vybíjali v denunciácii protivníka na stránkach tlače, poukazovaním na porušovanie pravidiel politického boja. Typickým bolo vzájomné nálepkovanie politického protivníka: že jeho vodcovia sú boháči, že sú spojení so židmi, alebo sa socialisti aj ľudáci navzájom označovali za boľševikov⁸, čo bol v tej dobe pomerne nejasný a veľavravný pojem. Každopádne, obe strany využívali starších i novších ľudových fóbii k dehonestovaniu vodcov či prívržencov druhej strany. Významná kritika zo strany socialistov a neskôr komunistov, ale aj iných

⁶ HOLOTIKOVÁ, Z.: K činnosti a ideológii ľudáckych odborov na Slovensku v radoch slovenskej robotníckej triedy (1921-1945). *Historický časopis*, roč. IX, 1961, č. 1, s. 53.

⁷ Napr. pastiersky list z 26.11.1924 rázne zakazujúci všetkým katolíkom činnosť, prácu ba i príslušnosť k niektorej organizácii komunistickej. Tamže.

⁸ Pomerne zvláštny pojem „ľudácky boľševizmus“ sa stal titulom protiľudáckej brožúry *Ľudácky boľševizmus na Slovensku*. Vyd. Výkonny výbor miestnej organizácie Čs.soc.-dem. strany robotníckej v Žiline, 1919, z pera Andreja Hvizdáka, poslanca RNS a redaktora sociálnodemokratického *Práva ľudu*, vychádzajúceho v Žiline, kde boli vytačené aj letáky s podobným obsahom. *Slovák* č. 74 z 18.4. 1920, s. 1.

antiklerikálnych politických strán, bola namierená proti využívaniu kostolov v ľudáckej agitácii, k zamedzeniu ktorej mal slúžiť tzv. „kazateľnicový zákon“, zakazujúci zneužívanie cirkevných rituálov, ako napr. kázne, na politické účely.⁹ Na druhej strane ľudácka tlač pravidelne pripomínala excesy, ktoré sa diali v prvých rokoch republiky na jej zhromaždeniach, ktoré boli rozbíjané, rušené či inak znemožňované skupinami stúpencov sociálnodemokratickej, neskôr komunistickej strany, vedených spravidla autoritatívnymi regionálnymi funkcionármi. Podobnú „teroristickú“ (ako bola často označovaná) prax vyvíjali socialistické odbory vo fabrikách voči členom vznikajúcich kresťansko-sociálnych odborov.

Výrazným faktorom podieľajúcim sa na formovaní diskurzu politických ideológií na Slovensku boli popri samotných ideologických princípoch spoločenské a kultúrne podmienky, v ktorých sa snažili uplatniť.

Väčšina obyvateľstva, o získanie ktorého obe tieto ideológie prostredníctvom svojich diskurzívnych a organizačných reprezentácií usilovali, zdieľala určité spoločné a svojim spôsobom pomerne konkrétne charakteristiky. Samozrejme, tie možno považovať len do istej miery za predispozície k výberu politickej reprezentácie v podobe konkrétnej politickej organizácie s jej rétorikou a ideologickou schémou, ktorá by zodpovedala ich predpolitickému vnímaniu a svetonázoru. Každopádne, toto väčšinové obyvateľstvo bolo vidiecke, prevažne katolícke, málo vzdelané a v rôznej miere síce, ale do roku 1918 nacionálne vlašné. Rovnako aj spomedzi tohto obyvateľstva sa regrutujúci priemyselný proletariát prvej a druhej generácie bol profesijne i územne nestabilizovaný, ešte sa nezbavil premodernej idey o pôde ako jedinom zdroji obživy.¹⁰ Celkovo väčšina slovenského obyvateľstva spĺňala kritéria kultúrnej zaostalosti v modernom vnímaní tej doby. Ak si porovnáme v štatistikách priamo slovenské obyvateľstvo vzhľadom na vzdelanie s nemeckým a maďarským, platí to tým viac.

⁹ PEROUTKA, F.: *Budování státu*, sv. I, Praha : 1991, s. 400. Peroutka opisuje motívy jeho zavedenia zo strany socialisticko-agrárnickej vlády slovami: „*Kňazi, najmä na Morave (a na Slovensku tiež – J. B.) viedli z kazateľnic prudkú agitáciu proti pripravovanej reforme manželského práva i proti zrušeniu povinnosti vyučovať náboženstvo v školách; verbovali z kazateľnic tiež abonentov pre katolícke časopisy, skúmali osoby ministrov podľa rasového pôvodu a vôbec sa činili spôsobom, ktorý ostatné strany i vláda považovali za nebezpečný hlavne preto, že mnohí ľudia ešte mali za to, že z kazateľnice zostupuje hlas boží.*“

¹⁰ Na Slovensku stáli priemyselné podniky, aj tie najvýznamnejšie, mimo mestských aglomerácií – na vidieku. Charakteristické pre prvú generáciu priemyselného robotníctva pracujúcich v takomto „vidiecky“ situovanom priemysle bolo, že robotníctvo dochádzalo za prácou z okolitého regiónu, kam sa v pravidelných týždňových či dvojtýždňových cykloch vracalo, alebo, ako sa to stávalo ešte koncom 19. storočia, kedy v obdobiach sezónnych prác mnohí „novopečení“ robotníci opúšťali zamestnanie v továrni a odchádzali sa venovať obrábaniu svojho malého kúska pôdy. Touto problematikou sa bližšie zaoberám v zatiaľ nepublikovanej štúdii *Socialistická ideológia a jej vplyv na formovanie politických identít v slovenskom prostredí do roku 1918*, napísanej v rámci ŠPVV „Transformácie identít v súčasnom a historickom kontexte Slovenska so zreteľom na integračné procesy“.

Prostredie, v ktorom sa politické hnutia a ideológie museli uplatniť, ktoré mohli politicky mobilizovať a exploatovať, z ktorého mohli získavať stúpencov, sympatizantov a členstvo, tvorilo predovšetkým obyvateľstvo, ktoré ako „slovenský ľud“¹¹ okrem iných čŕt charakterizovala – ako špecifická a pomerne dominantná čŕta – silná a hlboká religiozita.

Tradičná religiozita a pevne zakorenený náboženský svetonázor determinoval mentalitu obyvateľstva na poprevratovom Slovensku, ako aj potenciálne procesy konštrukcie nových, politických identít. Príslušnosť ku konfesii, predovšetkým rímsko-katolíckej a z omnoha menšej miery evanjelickej, tvorila hlavný pilier kolektívnej identity vidieckych spoločností ako aj obyvateľstva miest. To platilo rovnako pred prvou svetovou vojnou, ako aj po nej, hoci už vo výrazne zmenených politických podmienkach.

Pre ľudovú stranu, ako vyhranenú reprezentantku ideológie politického katolicizmu, to bol ťažko spochybniteľný či narušiteľný, „ukradnuteľný“¹² politický kapitál. Ľudové katolícke politické hnutie bolo endogénne prostrediu, v ktorom pôsilo. Bolo reakciou katolicizmu na nové požiadavky doby súvisiace s modernizáciou, liberalizáciou a vlastne aj politizáciou spoločnosti v druhej polovici 19. storočia a najmä od začiatku 20. storočia. V snahe úspešne zareagovať na počínajúci proces modernizácie spoločnosti a udržať si tradičný vplyv na obyvateľstvo presunulo od konca 19. storočia časť svojich aktivít do politického priestoru. V rámci projektu vlastnej „obrody“ sa celkom prirodzene identifikovalo s politickým konzervativizmom a v podobe kresťansko-sociálneho hnutia sa začalo angažovať v sociálnej oblasti.¹³

Na druhej strane, nemožno, samozrejme, hovoriť o prirodzenom či výlučnom nároku politického katolicizmu byť reprezentantom náboženstva, resp. viery, religiozity katolíckeho ľudu v relatívne autonómnej politickej sfére spoločnosti. Je to už oblasť, kde zákonom úspechu konkurenčných strán je politická mobilizácia obyvateľstva v prospech vlastného programu či ideológie. To najmä v prvých rokoch po prevrate 1918 znamenalo vtiahnutie politicky apatického ľudu do „silového poľa politiky“, čo spočívalo okrem iného aj vo vzbudení „v nich potrebu identifikovať sa s nejakou artikulovanou politickou reprezentáciou: či už reprezentáciou diskurzívnou (nejaký názorový či ideový

¹¹ „Mluvim-li o slovenském lidu, mám vždy převážně na mysli ten opravdu slovensky citící, ale národně neprobuzený lid slovenských dědin, neboť města na Slovensku nejsou dnes – až na malé výjimky – nikterak slovenskými. Veliká část nynější slovenské inteligence, odchovaná duchem maďarským, není tak slovenskou, jak by se snad povrchněmu pozorovateli zdálo, a není a nebude nějakou spolehlivou oporou skutečně národních ambicí slovenských.“ HOBEL, Josef: *O poměrech na Slovensku. Informativní studie*. Vyd. Hronské noviny, Banská Bystrica 1923, s. 20.

¹² O „kradnutí“ rétoriky programu hovorí, mimochodom, v už spomínanej brožúre *Ludácky bolševizmus* aj A. Hvizdák: „Strane sociálnodemokratickej pokradla z jej programu tie najkrajšie body, ktoré jej práve do krámu najlepšie pasovali a s týmito teraz klame nevedomý ľud a pritom nadáva na sociálnych demokratov.“

¹³ MANNOVÁ, E.: *Náboženský a cirkevný život v multikonfesiálnom prostredí*. In: *Slovensko v 20. storočí. Na začiatku storočia, 1901-1914*. Bratislava : 2004, s. 231-232.

prúd, pozícia v rámci artikulovaného konfliktu) alebo organizačnou (najčastejšie politická strana alebo organizované hnutie...“¹⁴ V apeli, obrátení sa na ľud, tu logicky pôsobila snaha politicky ho mobilizovať využitím jeho religiozity, resp. jeho vybudovanej silnej konfesionalnej identity. To, že ľudáci mali v tomto procese lepšiu východiskovú pozíciu, vďaka pôvodným a trvalým väzbám na cirkevnú hierarchiu ako aj takmer nenarušiteľnú autoritu medzi ľuďom na lokálnej úrovni,¹⁵ však neznamená, že isté predpoklady pre oslovenie religióznej povahy obyvateľstva nemali aj socialisti, resp. komunisti.

Viacerí sociálni demokrati a komunisti vo svojich článkoch a spomienkach priznávali, že prostredie na Slovensku je pre šírenie doktríny špecifické, najmä kvôli nábožnosti obyvateľstva a jeho obmedzeným možnostiam stotožniť sa v krátkom časovom období s myšlienkami tohto pre slovenskú tradíciu nesporne nového učenia. Takto situáciu vnímali predovšetkým aktivisti hnutia prichádzajúci z českého prostredia, ktoré bolo tak v recepcii a úrovni socialistického hnutia, ako aj v sekularizácii spoločnosti, už ďalej. Za všetkých možno spomenúť všeobecnejšie hodnotenie podmienok na Slovensku od osvetového pracovníka Františka Krausa, uverejnené v *Robotníckych novinách*. Možnosti osvety v (nielen) socialistickom duchu charakterizoval slovami: „*Na Slovensku nemožno mechanicky preberať český príklad a lásku slovenského ľudu ku knihe vzbudzovať* »šírením učených spisov, krasovedných úvah, básnických, ťažkým slohom písaných a skutočného života vzdialených a rozvláčnych, dlhých českých románov«. *Pre slovenský ľud sa vraj najlepšie hodí kalendár, pravda, bez protiklerikálnych článkov* (zvýraznil J. B.) *a veľičoho iného, lebo* »vývoj k pravému pokroku a uvedomeniu je vždy pomalý a nenásilný.«¹⁶

Popredný predstaviteľ komunistického hnutia na Slovensku v 20. rokoch Július Verčík vo svojich spomienkach na počiatky pôsobenia komunistickej strany na Slovensku v prvej polovici dvadsiaty rokov poukazuje na agitačný imperatív - neangažovať sa príliš v bezvereckom hnutí, aj keby vnútorne s ním plne súhlasili: „*Keď začali na fare zvoniť, prestal som i rečniť, hoci som práve ukončoval svoju reč... Videl som, ako mnoho ľudí, našich vlastných súdruhov zložilo kloúbok počas*

¹⁴ MARADA, R.: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno : CDK, 2003, s. 83. Tento všeobecný predpoklad, charakterizujúci ako jeden z aspektov modernizačný proces a demokratizáciu spoločnosti, sa dá aplikovať v konkrétnom prípade slovenského prostredia práve na obdobie od prelomu 20. storočia, kedy začínajú pôsobiť v tomto prostredí politické hnutia orientované na široké, resp. všetky masy ľudu. Zlomovým momentom bol rok 1918, kedy obyvateľstvo ako celok, pravda, s drobnými výnimkami z pravidla, získalo politické práva.

¹⁵ *Mentalita Slováku a Čechu není stejná, ale nejrůznější je jejich nazírání na klérus římsko-katolický a výchování náboženské. Jest názor české veřejnosti správným, uvážíme-li dosavadní nízký stav vzdělání slovenského vesnického lidu, který až do převratu byl v daleko větší míře odchován více v kostelích než ve školách, a jehož vkořeněné zásady zbožnosti přece dlužno ctíti?* Citácia Scotusa Viatora podľa HOBL, Josef: *O poměrech na Slovensku...*, s. 17.

¹⁶ Cit. podľa DRUG, Š.: *Kapitoly k začiatkom socialistickej literatúry na Slovensku*. Bratislava : 1961, s. 32.

zvonenia a ženy sa zrejme modlili. Táto masa proletárov, ktorá až zúrivo sa dožadovala premenovania strany na komunistickú, ktorá zanietené verila v spásu, ktorá príde pre ňu z Ruska, verila v revolúciu, bola zbožná. Niekoľkí sociálni demokrati, ktorí boli na zhromaždení ani len nepípli. Vtedy sociálni demokrati boli vedúcimi činiteľmi pokrokárov. [J. Kiss] Ich tajomník bol predseda bezvercov. Naši komunisti bočili od tohto hnutia, hoci vnútorne s ním plne súhlasili. Bolo treba robiť koncesiu [duševnému] založeniu proletárskych mäs a nesmeli sme sa dotýkať ich náboženského cítienia. Keby sme túto zásadu neboli rešpektovali, boli by sme si hnutie oslabili a rozbili.“¹⁷

Okrem opatrnosti diktovanej praktickými skúsenosťami sa paralelne mohol uplatňovať potenciál socialistov či komunistov osloviť tradičnú religiozitu obyvateľstva. Vychádzal už z marxistických premis a diferencovaného postoja zakladateľov, neskorších teoretikov ideológie, ako aj socialistických aktivistov na regionálnej úrovni ku kresťanskej tradícii a viere ako takej. Popri útokoch na praktiky a ciele súdobej cirkvi bolo tradičnou súčasťou socialistického diskurzu aj popretie jej nároku vyhlasovať sa za dediča a nositeľa ideí pôvodného kresťanstva. Naopak, vzájomnú blízkosť a genetickú spätosť s pôvodným, cirkvou nespervertovaným kresťanstvom prisudzovala socialistická ideológia sociálnym hnutiam v dejinách spojených s kresťanskými herézami. Zavŕšením tradície založenej prvými kresťanmi sa v socialistickom príbehu nestali súdobe náboženské inštitúcie, ale robotnícke hnutie vedené marxistickým učením (v sociálnodemokratickej či boľševickej podobe). V tejto téme nadväzovali socialisti resp. komunisti vo svojej osvete i politickej propagande na tézy rozvíjané poprednými teoretikmi marxizmu. Engels upozorňoval na fakt, že „v dejinách raného kresťanstva sú zhodné body s moderným robotníckym hnutím. Kresťanstvo i robotnícke hnutie vzniklo ako hnutie utláčaných: vystupovalo najprv ako náboženstvo otrokov a prepustencov, chudobných a bezprávných, Rímom podmanených alebo rozptýlených národov. Ako kresťanstvo, tak aj robotnícky

¹⁷ Životopis Júliusa Verčika. Archiv Národného muzea (ANM) Praha, f. Verčík, kr. 1, a. j. 2b, VIII/9 (strojopis, údaje v hranatých zátvorkách dopísané rukou). Vyššia ohľaduplnosť komunistov v porovnaní so sociálnymi demokratmi voči náboženskému cítieniu obyvateľstva bola podľa spomienok tohto autora usmernená aj z centra svetového komunistického hnutia – z Moskvy: „V náboženskej otázke sme sa dľa rady Moskvy moc neexponovali. Bolo to nebezpečné pre udržanie členov strany a pre veľkosť strany. Keby sme boli náboženskú otázku postavili na ostrie noža, boli by sme stratili veľký počet členov, menovite medzi ženami... taktika strany predpisovala: -nedotýkajme sa národných cítov robotníkov, -nedotýkajme sa náboženského cítienia chudobných ľudí na Slovensku, -dnes není našim najväčším nepriateľom náboženská ilúzia, dnes je našim najväčším nepriateľom veľkokapitál, veľkostatkár, veľkofabrikant, veľkoketas, veľkobankár! A tak všetci komunisti sme akosi náboženské otázky obchádzali a robili sme na verejnosti, akoby sa nás to vôbec netýkalo, - nebojujeme proti náboženstvu - bojujeme proti kapitalizmu.“ . Tamže. O tom, že v Rusku mali s touto otázkou nielen bohaté skúsenosti, ale religiozita obyvateľstva našla odozvu aj v samotnej boľševickej propagande, píše STEINBERG, M. D.: Workers on the Cross: Religious Imagination in the Writings of Russian Workers, 1910-1924, *Russian Review*, Vol. 53, No. 2 (Apr. 1994).

socializmus hlása nastávajúce oslobodenie z otroctva a biedy.”¹⁸ Podobné tvrdenia postulovali vo svojich výskumoch ďalší ideológovia socializmu v 19. a začiatkom 20. storočia Eduard Bernstein či Karl Kautsky, zaoberajúci sa revolučným potenciálom raného kresťanstva a radikálnych kresťanských hnutí v čase reformácie a anglickej revolúcie.¹⁹

Vo všeobecnosti sa tieto a podobné teoretické poznatky odrážali v širokej socialistickej osvete a agitácii v ďalšom období v snahe o reinterpretáciu dejín kresťanstva, počínajúc poukázaním na pôsobenie Ježiša Krista a prvých kresťanov ako na sociálne a politické hnutie chudobných, ktorého program zostal aj po dvoch tisícročiach nenaplnený. Ako súčasť antiklerikálnej rétoriky socialistov a komunistov bola v diskurze socialistov táto téma v rôznych variáciách a s rôznou mierou erudície ďalej rozvíjaná. Na úrovni agitácie medzi ľuďom nakoniec vyústila do výrazne zjednodušenej podobe, končiacej v tézach, že Kristus bol prvý socialista alebo komunista, v závislosti na tom, o agitáciu ktorej strany išlo. Táto jednoduchá personifikácia identity kresťanstva a socializmu bola podporovaná aj príkladmi vytiahnutými z evanjelií a interpretačne prispôbených radikálnemu sociálnemu slovníku. (Asi najčastejšie používaným citátom z evanjelia v dobových socialistických textoch k tejto téme je veta: *Skôr prejde tava uhom ihly ako sa dostane boháč do kráľovstva nebeského*. Využívaná bola nielen v slovenskom prostredí, ale aj v českom či ruskom.²⁰) V socialistickej retrospektíve dejín sa stala postava Ježiša Krista zakladateľom imaginárnej komunity predchodcov socializmu (biskup Ariánus, Jean Wicklef, Ján Hus, Juraj Dóža Thomas More, Jan Amos Komenský, Gracchus Babeuf a mnohí ďalší).

V reinterpretácii raného kresťanstva a neskorších kresťanských heréz zo strany socialistov a komunistov v prvej štvrtine 20. storočia existovala teda tendencia vypreparovať tradičný náboženský obsah a oslabiť tak silnú previazanosť religiozity obyvateľstva so súdobými cirkevnými štruktúrami a najmä kresťanským politickým hnutím. Rôzne prostriedky socialistickej osvety a agitácie mali presadiť vlastné príbehy a vôbec celý obsah ideológie takpovediac „zhora“ a aj pomocou sekularizovania kresťanskej tradície indoktrinovať vedomie plebejských vrstiev spoločnosti. To je však len jedna strana mince, odrážajúcej kontakt socialistickej ideológie s religióznou mentalitou obyvateľstva. Jej druhá strana vypovedá o tom, že sa nedá hovoriť len o jednosmernom formujúcom vplyve politickej ideológie na tradičné a ustálené vedomie obyvateľstva, ale že tu spolupôsobí aj opačný proces.

¹⁸ ENGELS, F.: *On the History of Early Christianity*, cit. podľa: MACINTYRE, A.: *Marxism and Christianity*. London : 1995, s. 105; v slovenčine: K dejinám raného kresťanstva. In: MARX, K. - ENGELS, F.: *O náboženstve*, Bratislava : 1959, s. 295.

¹⁹ BANKS, R.: *Between Christianity and Marxism: A Contribution to the Pre-History of a Dialogue*, *Journal of Contemporary History*, No. 11, 1976, s. 310.

²⁰ STEINBERG, M. D.: *Workers on the Cross...*, s. 225-226.

Náboženské prvky sa spätne vynárajú v konkrétnom ideologickom diskurze²¹, pôsobiacom v slovenskom prostredí. Na tejto úrovni, v podmienkach relatívne zaostalých – vzhľadom ako na prostredie, v ktorom sa mala ideológia šíriť (sféra „mentalít“), tak aj na organizačné a propagandistické elity, ktoré boli „povolané“ ideológiu šíriť (teoretická erudícia v doktríne) – prijíma socialistický diskurz, konfrontujúci sa s danými determinantami, prijateľnú podobu pre svoje čo najúčinnšie pôsobenie. V procese jeho exoterizácie²² dochádza zároveň k redukcii – k zjednodušeniu ideologickej štruktúry diskurzu: *Mýtické jadro* politickej ideológie marxizmu ako svetodejiny drámy vrcholiacej príchodom ríše slobody, ktorá transcenduje historický čas, v ňom zostáva prítomná. Oproti kresťanskej a prométheovskej téme,²³ nesúcej silný emocionálny náboj, sa však *racionalistický obal* v procese sprístupňovania ideologického diskurzu ľudovým vrstvám vytráca, predovšetkým z dôvodu svojej cudzosti²⁴ ich mysleniu a chápaniu. Podoba ideológie týmto prispôbením kultúrnemu prostrediu nadobúda nové rysy. Zostáva z nej pomerne jednoduchý emancipačný príbeh o utrpení a vyslobodení, prvých a posledných, odpäte a spásy ponižovaných, vládcov a ovládaných. Socialistický mýtus, zbavený ľudu nezrozumiteľných ezoterických nuáns, nadobúdal rysy kongruentné ľudovým túžbam, očakávaniam

²¹ Socialistický ideologický diskurz chápeme ako sféru socialistickej osvety, agitácie, propagandy, ktorej médiom bola periodická a neperiodická tlač, brožúry, knihy, letáky a plagáty, teda vo vlastnom zmysle slova masové médiá, vďaka ktorým bolo možné osloviť sprostredkovane široké masy ľudí. Na druhej strane bezprostrednými nositeľmi diskurzu boli samotní agitátori – rečníci na ľudových zhromaždeniach, verejných schôdzach, manifestáciách, atď. oslovujúci zhromaždený dav. Vo všeobecnosti tento diskurz nie je nič iné ako *text*, ktorý je štruktúrovaným uchopením reality (skúseností) ako aj sveta informácií. Texty masmédií a prejavy agitátorov či iných rečníkov na úradne zachytených zhromaždeniach samozrejme nepokrývajú celú šírku ideologického diskurzu socializmu (komunizmu) pôsobiaceho v konkrétnom etnickom a kultúrnom prostredí, každopádne však tvoria jeho takpovediac kostru.

²² Exoterická (jednoduchá, pre masové šírenie) a ezoterická (komplexná, pre úzky kruh) politická doktrína. (Lipset, S. M., *Political Man*. London 1969, s. 118-119.)

²³ Raymond Aron uvádza, že marxizmus charakterizujú tri hlavné témy: kresťanská, prométheovská a racionalistická. ARON, R.: *Dějiny XX. století*, Praha 1996, s. 171. Cit. podľa: KRĚŠŤAN, J.: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. V., (zost. Kárník, Z. a Kopeček, M.), Praha : Dokořán a ÚSD, 2005, s. 20.

²⁴ Ide o „cudzost“ spočívajúcu vo vysokej miere racionalistickej štruktúrovanosti jazyka, abstrakcii, komplexnosti, istej subtilnosti myslenia a sofistikovanej, atď. J. Matějček uvádza, že príslušníci väčšinou, „plebejskej spoločnosti“ vykazujú znaky tzv. sublokálnej existencie. Živobytie si po celé generácie zabezpečujú jednoduchou manuálnou prácou, ktorá „nevýžaduje buď žiadnu, alebo málo špeciálnu kvalifikáciu, málo myšlení, zvlášť diskurzívneho, logického, málo učení i všeobecné orientácie vo svete. Až na kvalifikáciu se v podstate toľž týká i ‚dlhého dĕlníka‘ poslední čtvrtiny 19. a 20. století i úřednického ‚duševního nádeníka‘. To jsou znaky ‚sublokální existence‘, v níž žila (a žije) většina ‚lidu‘ – dolních a nižších středních vrstev, na konci 18. století víc než 90%, za první republiky jistě víc než 70% populace s jednoduchými zájmy jen o vlastní osobu, rodinu a nejbližší okolí“. MATĚJČEK, J.: Pět ideí lidových vrstev. K zapomenutému projektu profesora Grosse. *Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-89*, č. 12/2005, Praha, ÚSD, s. 60-61.

a prianiam – vzorcom, ktoré vznikajú dlho a erodujú len veľmi pomaly a už vôbec nie náhle pod vplyvom politických zlomov. V styku so slovenským kultúrnym prostredím, ktorého podstatný pilier tvorila religiozita, náboženské cítenie a svetonázor nižších vrstiev, dochádza k nasycovaniu samotného ideologického diskurzu ľudovými predstavami, obrazmi, vôbec imagináciou, kde veľkú súčasť, ak nie určujúcu, tvorí práve náboženská, religiózna predstavivosť. Chladný racionalistický jazyk, charakteristický pre marxistickú doktrínu v jej čistej podobe, bol v texte osvety a agitácie nahrádzaný ľudovými formami vyjadrovania s pre ne typickými obrazmi, metaforami, symbolmi či analógiami čerpajúcimi skôr z religióznych zdrojov „plebejskej“ kultúry. Medzi nimi ako ich trvalo prítomná súčasť, vynárajúca sa najmä v obdobiach sociálnej frustrácie, zastávajú významné miesto mesianistické, chiliastické či mileniálne idey, obracajúce sa k príchodu novej éry na zemi, spojenej so zničením aktuálneho spoločenského poriadku a vybudovaniu nového.²⁵ Socialistická ideológia vo svojej exoterickej podobe, v ktorej do popredia vystúpilo skôr jej emocionálne jadro, nachádzala významný prirodzený prienik s touto stránkou mentality nižších vrstiev, s naskytujúcou sa možnosťou stať sa v krajnom prípade predmetom náboženského entuziazmu. Svojim „ľudovením“ získavala potenciál stať sa socialistickým náboženstvom tak, ako to v 70. rokoch 19. storočia programovo navrhoval napr. nemecký garbiar Joseph Dietzgen alebo začiatkom 20. storočia časť boľševickej kultúrnej avantgardy so svojim projektom marxistického zbožnosti - „bogostrojiteľstva“.²⁶

Vplyv prostredia a tradície dokázal vtláčať socialistickému diskurzu na Slovensku ešte výraznejší náboženský charakter, ako by vyplývalo len z rozvíjania antiklerikálnych postulátov doktríny. Socialistická propaganda pri svojom šírení na Slovensko z viac-menej vzdialených ideologických centier, disponujúcich teoreticky vzdelanými elitami, strácala v slovenskom hnutí aj vplyvom prostredia, v ktorom bola rozširovaná, svoju ortodoxiu v zmysle racionalistických prvkov doktríny. Premiešavala sa s náboženským slovníkom, ktorý bol súčasťou tradičného ľudového svetonázoru. Pre rozširovanie základných myšlienok doktríny, len v povrchnej, exoterickej podobe, hraničiacich často s úrovňou jednoduchých sloganov, sa slovník obyvateľstva so širokým rezervoárom náboženských predstáv ukázal médiami schopným pomerne zrozumiteľným spôsobom oslovovať obyvateľstvo. Ideológia rozširovaná medzi obyvateľstvom v prvých rokoch republiky získavala do veľkej miery religióznu podobu a v jednoduchej, ale masívnej agitácii socialistov a komunistov boli zvyrazňované jej chiliastické črty v podobe obrazov spásy, príchodu kráľovstva, ktoré na lokálnej úrovni alebo v tlači rozširovali agitátori hnutia. Využitie religiózneho

²⁵ LIPSET, S. M.: *Political Man*. London : 1969, s. 106-108. V kapitole *Working class authoritarianism* Lipset, nachádzajúc paralely s fundamentalistickými či chiliastickými náboženstvami nižších vrstiev, tvrdí, že mileniálne idey sú obranným mechanizmom vydedencov spoločenského poriadku, ktorí očakávajú milosť skrz jeho zničenie v kozmickej kataklizme. Poslední sa stanú prvými a naopak bohatí a mocní padnú na dno spoločnosti.

²⁶ STEINBERG, M. D.: *Workers on the Cross...*, s. 215-216.

založenia ľudu a chiliastických predstáv v agitácii medzi vidieckym obyvateľstvom, dovtedy takmer nedotknutým socializmom, zožalo úspech predovšetkým v prvých voľbách po svetovej vojne v apríli 1920, v ktorých sa široké masy dovtedy výrazne apolitického obyvateľstva po prvýkrát mohli zúčastniť. Ak nie sami socialisti, tak boli určite výsledkami volieb zaskočení predstavitelia ľudovej strany, ktorí sa v predvolebnom súperení skôr orientovali na boj proti agrárnikom (na Slovensku pod názvom Slovenská národná a roľnícka strana). Tí už v roku 1919 na stránkach *Slováka* konštatovali, i keď s príslovným zjednodušením, pozoruhodný fakt: „*Hlboký náboženský cit Slováka, prítulnosť jeho k pôde, láska k Cirkvi a kňazstvu nás oprávňovala k tomu, aby sme o Slovákovia tú najlepšiu mienku mali. Prvý máj nás o niečom inom presvedčil. Tiahnu popred naše oči tisíce slovenských robotníkov a robotničiek. Oblečení sú v krojoch, majú pod pazuchou knižku modliacu, okolo prstov pátričky a tiahnu pod červenou zástavou na námestie. Na ich čele kráča červený socialistický agitátor z Prahy vyslaný. Idú očúvať jeho nadávky na cirkev, na kňazov a na náboženstvo.*“²⁷

Zásadnú a aktívnu úlohu v otvorenosti socialistického diskurzu k prieniku religióznych prvkov, vtlačajúcich pečať procesu jeho exoterizácie, zohrávali samotní tvorcovia a nositelia – a zároveň strážcovia – socialistického diskurzu v tomto prostredí, prezentujúci ideológiu obecnstvu. Výrazne sa podieľali na jej podobe, ktorá nebola určená len očakávaniami a receptívnymi možnosťami publika, ale v podstatnej miere aj ich vlastným zvládnutím doktríny a spôsobom uchopenia jej vízií.

Je známe, že slovenské socialistické a ani komunistické hnutie nemalo až do polovice 20. rokov medzi svojimi elitami príslušníkov z radov inteligencie, s prístupom nielen k všeobecnému vzdelaniu, ale aj k teoreticky hlbšiemu preniknutiu do socialistickej teórie. Organizačné (agitátorské)²⁸ elity pochádzali z veľkej miery z robotníckych, remeselníckych a maloroľníckych vrstiev. Systematickejšie vzdelanie v zákutiach marxistickej doktríny nezískali. Aktivisti predvojnovaj sociálnej demokracie, orientovaní vo svojej činnosti na socialistickú osvetu a organizáciu medzi slovenskými pracujúcimi vrstvami v zmysle jazykovej, etnickej skupiny, boli takmer bez výnimky samoukovia – „*húževnatí, ale bez profesionálnej ideovej prípravy*“.²⁹ Prvý slovenský preklad najpopulárnejšieho zo

²⁷ *Slovák*, máj 1919. V časopise komunistických žien *Proletárka* je zase zaznamenaný prípad z 1923 v Prešove, kde sto žien, členiek miestnej komunistickej strany aj s predsedníčkou išlo miesto na schôdzu strany na posviacku zvonov. „*Posviacka zvonov*“, *Proletárka* 1924, č. 4, s. 5.

²⁸ V popisovanom období tieto dve funkcie na Slovensku do veľkej miery splyývajú a hlavné funkcionárske kádre na miestnej, regionálnej i celoslovenskej úrovni zároveň patria medzi najagilnejších agitátorov (rečníci na zhromaždeniach, autori článkov v periodikách i autori brožúr zameraných na propagovanie socialistických, resp. komunistických ideí.

²⁹ MÚNZ, T.: Niektoré problémy a zvláštnosti prenikania marxistického myslenia na Slovensko pred rokom 1918. *Filozofia*, 1975, č. 1, s. 46. Hoci existoval priamy styk slovenských socialistov s

zásadných marxistických diel – *Komunistického manifestu* z roku 1913³⁰ – možno považovať za teoreticky najhlbšiu prácu týkajúcu sa socializmu, určenú pre slovenské jazykové prostredie pred rokom 1918. Zároveň však signifikantne odzrkadľuje jednak podmienky, do akých bola určená, ako aj možnosti socialistickej ideológie v týchto špecificky slovenských podmienkach uspieť a dotknúť sa vedomia obyvateľstva. Ťažkosti s primeranou terminológiou tu vystupujú na povrch pri snahe „*obliecť hlboké filozofické a národohospodárske náuky K. Marxa do rúcha ľudového, aby slovenský človek, ktorý nemá často ani len najelementárnejšie vzdelanie pre našu školskú biedu v Uhorsku, tieto náuky pochopil a ony sa stali jeho duševným majetkom.*“³¹

Z hľadiska svojho teoretického potenciálu ako aj tradície stálo slovenské socialistické hnutie aj po roku 1918 na okraji stredoeurópskeho socialistického hnutia.³² Výrazne to reflektovali najmä povojnoví organizátori politického a odborového hnutia prichádzajúci na Slovensko z iného – „vyspelejšieho“ – prostredia a to vzhľadom na predvojnovú tradíciu, aktuálnu organizačnú i teoretickú úroveň hnutia, vrátane dostupnosti základných textov socializmu v jazyku prístupnom obyvateľstvu ako aj možností a schopností tohto obyvateľstva prijať socialistické učenie v jeho dostupných formách a stať sa „uvedomelým proletariátom“.³³ Tribúni novej doktríny – od elit spomedzi redaktorov, regionálnych funkcionárov, ako aj poslancov pochádzajúci z ich radov, až po lokálnych agitátorov či dopisovateľov robotníckej tlače – na takejto ideologickej periférii mohli byť len ťažko izolovaní od mentality prostredia, v ktorom pôsobili. Tvorili os vzájomnej otvorenosti a prieniku ideológie s religióznymi prvkami ľudovej kultúry. Programovo sa snažili otvárať vedomie ľudu emancipačnej ideológii, no zároveň sami otvárali a zanášali ideologický diskurz, ktorého boli sprostredkovatelia, predstavivosťou majúcou pôvod v tradičnej plebejskej kultúre. Z nej napokon aj vyšli a v nej tiež pôsobili. Ako nositelia ideológie neboli duchovnou (ideologickou) elitou nejako výrazne cudzou tomuto prostrediu. Boli

ezotericky erudovanejším maďarským a nemeckým prostredím (najmä Budapešť a Viedeň), na tejto úrovni boli možnosti prenosu ideológie do jazyka v tomto smere terminologicky nerozvinutého značne obmedzené. Poukazujú na to *Slovenské robotnícke noviny* z roku 1905 v článku venovanému práve prične zaostávania Felvidéku v socialistickej osvete: „*Podaktorí rozumejú nemčine a maďarčine, avšak aj tí často pri čítaní narazia na veci, ktoré porozumieť nevládzu a zle si to interpretujú a zle v slovenčine vysvetľujú.*“ *Slovenské robotnícke noviny* č. 3 z 1. 3. 1905, s. 3.

³⁰ Vyšiel ako súčasť brožúry *Karl Marx, jeho život a dielo*, od Edmunda Boreka (Prokop Stupavský), socialistu pôvodom z Moravy, pôsobiaceho na Slovensku.

³¹ MÜNZ, T.: Niektoré problémy a zvláštnosti prenikania marxistického myslenia na Slovensko..., s. 47.

³² Relatívna zaostalosť slovenského socialistického hnutia sa odrazila aj po roku 1918 pri dosadzovaní českých funkcionárov na Slovensko počas masového organizačného rozmachu hnutia a v pomerne širokej možnosti uplatnenia maďarských socialistov vo fáze jeho radikalizácie.

³³ Pozri napr. úvod českého sociálneho demokrata a neskôr komunistu Hermanna Taussiga k prekladu *Komunistického manifestu* do slovenčiny (Košice, 1921) alebo reč amerického Slováka a organizátora hnutia na Slovensku Jozefa Schiffela na Ustanovujúcom zjazde KSC v Prahe 14.-16. 5. 1921. *Protokol ustavujúceho sjazdu Komunistické strany československé, ktorý sa konal 14.-16. května 1921*. Praha : 1921, s. 173-177.

s jeho duchovnou kultúrou pomerne pevne zrastení a to tým viac, čím povrchnejšie boli vyzbrojení ideologickým arzenálom, spočívajúcim v hĺbke teoretického preniknutia do komplexnosti doktríny. Od toho sa odrážala aj miera povrchnosti ich vlastnej socialistickej vízie sveta prítomnosti a budúcnosti, ktorú hlásali. Pri osvojení si tejto vízie a jej ďalšom sprístupnení ľudovým masám boli nedostatočne erudovaní slovenskí socialisti nútení, pravda, v rôznej miere, využívať tradičné zdroje imaginácie pri približovaní ideológie ľudovým vrstvám.

Hoci slovenský socialistický resp. komunistický diskurz nemohol dospieť k plnšej sakralizácii svojej vízie – už len z toho dôvodu, že to nebola premena programová, ale bola skôr len výrazom jeho „detských chorôb“, typických pre perifériu hnutia; táto tendencia sa na ňom odzrkadľovala na základe spomenutých predispozícií najmä v hektickom období (z politického, sociálneho, ekonomického, kultúrneho i náboženského hľadiska) po prvej svetovej vojne. V ďalšom období sa aj v „exaltovanejšom“ komunistickom hnutí prejavuje už užšie komunikačné prepojenie ideologických centier hnutia s jeho okrajmi a kryštalizácia jeho diskurzu, aj keď snaha predstavovať komunizmus ako „kontra-vieru“ voči tradičnému náboženstvu zostáva ako v Rusku, tak aj na Slovensku stále prítomná.³⁴ Každopádne, omnoho prirodzenejšou politickou reprezentáciou väčšinového katolíckeho obyvateľstva počas trvania medzivojnovej republiky sa ukázalo byť ľudácke hnutie,³⁵ oslovujúce svojich voličov a prívržencov skrz ich konfesionálnu identitu. Tá zostala aj naďalej pilierom religiozity slovenského obyvateľstva.

³⁴ Na ilustráciu posluži napr. časopis *Proletárka*: „*Abeceda komunizmu*“ ... má byť pre každého robotníka ako biblia a vždy, keď nemúdre reči iných hrozia otriasať tvojou vierou vo vec proletariátu, otvor niektorú stránku „*Abecedy*“, čítaj a budeš posilnený vo svojom presvedčení.“ „*Ľudia malej viery*“, *Proletárka* č. 2 z 1.2.1924, s. 4. Podobné apely boli sprevádzané aj snahou presadiť nové princípy správania: „*My komunisti veríme, že len robotníctvo spasí svet. Medzi tebou, komunistom a medzi indierentným človekom musí byť taký rozdiel, aby bol zrejmy na prvý pohľad. Neopíjaš sa, neotročíš fajčarskej vášni, rád sa kúpeš a čisto obliekaš, miluješ osamelé prechádzky viacej, ako spoločnosť hrubých ľudí – veľa čítaš, konáš svedomite svoje funkcie, tvoja žena je našou dobrou súdružkou, máš len toľko detí, koľko môžeš uživiť, nestrácaš nikdy dôvery vo vec proletariátu a vždy si pripravený k boju? ... Zasvet' slobodné chvíle svojho života svojim deťom a už od najútlejšieho vek zaštepuj im do srdca novú vieru, nádej a lásku. Vieru vo víťazstvo robotníctva nad kapitálom, nádej v triednu revolúciu a lásku k pracujúcej triede. „Muž, otec a komunista“, tamže, s. 6. Analýzou ženského komunistického časopisu *Proletárka* sa vo svojej štúdií zaoberá aj SUČANSKÁ, Mária: Prezentácia komunistickej ženy v ľavicovej tlači na Slovensku na začiatku 20. storočia : Zborník materiálov a príspevkov z úvodného seminára ku grantovému projektu VEGA „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“, (zost. X. Šuchová - M. Sučanská). In: *Věstník grantu KSČ a radikální socializmus v Československu 1918-89*, č. 10/2004, Praha, ÚSD, s. 23-29.*

³⁵ k tomu pozri FREMAL, K.: KSČ vo svetle výsledkov parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929 a 1935 na Slovensku. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socializmus v Československu*, sv. V, (zost. Kárník, Z. a Kopeček, M.), Praha : Dokořán a ÚSD, 2005, s. 127-153.

Summary

Socialist Ideology in Confrontation with the Religious Slovak Environment in the First Quarter of the 20th Century

Ideologies of Socialism (Communism) and political Catholicism participated markedly in the political discourse of interwar Slovakia. Their political representations – the Social Democratic (or Communist) Party and the People’s Party – operated here as stable components of the political and public spheres. After the Republic came into existence in 1918, both ideological movements strove to reassert themselves as mass political parties in order to shape the political identity of the population by means of their own particular discourse. However, their aspirations were both stimulated and restrained by the cultural background of the Slovak, still partially urban, partially rural, society. Such an environment was held over by traditionalism and strong religiosity.

The first part of the paper discusses the confrontation and conflict between the Socialist ideology and the political Catholicism both in general and at a concrete political (discursive) level. The second part is an analysis of the specific relation of the Socialist ideology to Christianity, church and religiosity in theory and praxis, and the ways of coping with this phenomenon in the Slovak society in the first quarter of the 20th century.

„Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?....“¹

(Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov)

Xénia Šuchová

„Robotníci nemajú vlasť....“
Komunistický manifest

Seburčovacie právo národov bolo staré socialistické heslo², no politická prax sociálnodemokratických strán ho spočiatku príliš nenapĺňala konkrétnym obsahom. Národnostnou otázkou sa väčšina z nich zaoberala len na všeobecnej úrovni a skôr v deklaratívnej rovine, nakoľko mnohé z nich nepociťovali jej bezprostredný praktický význam. Navyše, bola to otázka príliš zložitá, komplikovaná vždy novými okolnosťami, čo sťažovalo formulovanie jednotného „marxistického stanoviska“. Fundovaní teoretici socializmu heslo seburčenia národov buď obchádzali alebo priamo odmietli.

V intenciách princípov, cieľov a programu socialistického hnutia z konca 19. storočia - brnianskeho programu rakúskej sociálnej demokracie z r. 1899, bola vypracovaná premyslená koncepcia kultúrno-národnostnej autonómie v rámci demokratizovanej federácie, známa ako *austromarxizmus*.³ Uplatňovaná predovšetkým ako organizačná zásada celorakúskeho sociálnodemokratického hnutia znamenala, že robotníci sa organizujú podľa národností: koľko národov, toľko strán. Na tejto koncepcii pevne stál aj popredný predvojnový predstaviteľ vedenia Československej sociálnej demokracie Bohumír Šmeral.⁴

¹ V titule bol použitý názov článku Júliusa Verčika, *Pravda chudoby* 5., č. 110 z 10.9.1924.

² Rezolúciu požadujúcu právo na seburčenie pre potlačované národy prijala II. internacionála na svojom londýnskom kongrese r. 1896.

³ Najmä Rennerova koncepcia sledovala nielen vypracovanie marxistickej teórie národa, ale hľadala aj skutočné politické riešenie (právne podložené a do konkrétnych krokov rozpracované) národnostných vzťahov a model spolunažívania v podmienkach viacnárrodných štátov, pri rastúcom význame multietnických centier priemyselného robotníctva. Na rozdielnu povahu Rennerovej (Springerovej) vedeckej analýzy národnostnej otázky oproti inštrumentálnym politickým deklaráciám hlásajúcim seburčenie poukazuje v podnetnej štúdii GONĚC, Vladimír: Jaké garanční mechanismy pro soužití národů a národností? Modely pro střední Evropu (a Evropu) ve 20. století. In: *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848-1938* (P. Švorc, E. Harbuřová, K. Schwarz – eds.). Prešov : Universum 2005, s. 130-144. K pojmu „austromarxizmus“ ako teórii a politickej praxi pozri tiež NOVOSAD, F.: *Medzi etikou a dejinami*. Bratislava : Pravda, 1987.

⁴ Šmeral pokladal Rakúsko-Uhorsko za jediný mysliteľný rámec pre riešenie národnostnej otázky, preto nepovažoval za možné v týchto podmienkach *nastolovať* požiadavku seburčenia národov až do odtrhnutia, hlásanú od r. 1903 boľševikmi. Naproti tomu formuloval „*požadavek národnostní autonomie na zásadě personality v ohledu národnostně kulturním (národní parlament pro věci kulturní) a dále žádal demokratisaci, autonomisaci a decentralisaci státní správy ve všech směrech ostatních.*“

Na druhej strane to boli názory nemeckej (poľskej) revolucionárky Rózy Luxemburgovej o nezlučiteľnosti národnostnej otázky s revolučným robotníckym hnutím, v dobových sporoch označované ako „národný nihilizmus“. Stúpencom *luxemburgiánstva* bol tiež rakúsky Nemeč, radikálnosocialistický redaktor libereckého časopisu *Vorwärts*, Karl Kreibich. Obe koncepcie považovali za „triedny záujem proletariátu“ zachovanie jednotných hospodárskych celkov, na ktorých mala byť uskutočnená zásadná zmena; či už cestou ďalekosiahlych demokratických reforiem, alebo cestou pokračujúcej proletárskej revolúcie. Obe sa označovali za marxistické a predstavovali krajné póly – reformný a revolučný - „internacionálneho a triedneho chápania“ národnostnej otázky.

Celouhorská sociálnodemokratická strana (SDU) ani pred Veľkou vojnou neprekročila v teoretickej rovine princíp vyslovený v národnostnom zákone z r. 1868, že je „každý občan vlasti, bár by ku ktorejkoľvek národnosti patrili, rovnoprávnym údom“ jednotného národa uhorského⁵. Maďarskí predstavitelia vo vedení strany neniesli vinu na tom, že od 80. rokov 19. storočia sa maďarizačná politika uhorskej vlády presadzovala prostriedkami, ktoré zák. článok 44/1868 nielen obchádzali, ale priamo porušovali. Na druhej strane, aj oni stáli na pôde „magyar állami eszme“ a svojím spravidla málo citlivým prístupom k národným potrebám svojich inojazyčných sekcií, osobitne jazykovým a vzdelávacím, sa v podstate nelíšili od tých, kto vykladali „rovnosť všetkých uhorských občanov v tom zmysle, že okrem Maďarov sú rovnoprávnymi len všetci asimilovaní Nemadári“.⁶ Program SDU z r. 1903, ktorý - na radu českých súdruhov - prevzala aj Slovenská sociálna demokracia po svojom ustanovení r. 1905, v príslušnej časti vyhlasoval, že SDU je „medzinárodnou politickou stranou, že je solidárna s utláčanými všetkých krajín a bojuje s nimi spoločne“ a žiadal „zrovnoprávnenie všetkých národov žijúcich v krajine“.⁷

Slovenská sociálna demokracia v krajne nepriaznivých kultúrnych podmienkach ani nedospela na teoretickú úroveň a nevydala vlastný príspevok k rozpracovaniu národnostnej otázky; nepopierateľne preberala ideové vplyvy z českého sociálnodemokratického prostredia.⁸ V propagande a praktickej politike

SOUKUP, F.: *Revoluce práce*. Díl II. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1938, s. 1328.

⁵ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti* I. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 361.

⁶ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha : NLN 2001, s. 245.

⁷ Program Sociálnodemokratickej strany Uhorska prijatý na X. zjazde 12.-14. apríla 1903 prevzatý aj I. zjazdom Slovenskej sociálnej demokracie v Bratislave 11. a 12. júna 1905. In: *Naše dejiny v prameňoch*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 270-273. Staršia literatúra však poukázala aj na výhrady slovenských sociálnych demokratov k jeho „príliš stručnému“ 4. bodu o zrovnoprávnení národov. HOLOTIKOVÁ Zdena – VARTÍKOVÁ Marta a kol.: *KSČ a vývoj revolučného procesu na Slovensku*, I. diel 1848-1948. Bratislava : ÚML ÚVKSS 1987, s. 49.

⁸ POCISK, J.: Z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. In: SOUKUP, F.: *Revoluce práce*. Díl II..., s. 1131 an. Bližšie pozri HRONSKÝ, M.: Robotnícke hnutie na Slovensku do roku 1918. In: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava : T.R.I.Médiu, 1996, s. 23-69.

sa jej predstavitelia zameriavali na zdôraznenie svojbytnosti slovenského národa a jeho prirodzeného práva na existenciu, a to v zhode so slovenskou národnopolitickou reprezentáciou, združenou pred vojnou v jednotnej Slovenskej národnej strane. V otázke národnej rovnoprávnosti neprekročili rámec požiadavky rešpektovania kultúrnych a jazykových práv. Až v poslednom vojnovom roku sa viacročné zblížovanie a ilegálna spolupráca s českými sociálnymi demokratmi na jednej strane a s liberálno demokratickou inteligenciou okolo časopisov *Hlas* a *Prúdy* na druhej strane odrazila v požiadavke uznania práva na samourčenie „uhorskej vetvy československého kmeňa“, ako ju formulovala robotnícka prvomájová rezolúcia z Liptovského sv. Mikuláša. Podpisy sociálnych demokratov boli aj pod „Martinskou deklaráciou“ z 30. októbra 1918. Pod vplyvom tzv. „panslávskych“ vodcov slovenskej sociálnej demokracie, ale aj liberálnej slovenskej inteligencie, sa formovali aj názory mladých slovenských sociálnodemokratických odborových predákov a redaktorov – budúcich tzv. „nacionálnych komunistov“⁹ Júliusa Verčíka, Mateja Kršiaka, Štefana Daruľu a i.

Národne uvedomelí „amerikáni“ Jozef Schiffler a Marek Čulen priniesli po vojne do slovenského ľavicového sociálnodemokratického hnutia v novej československej domovine informácie o štátoprávnej požiadavke autonómie/federácie, zakotvenej v česko-slovenskej dohode, podpísanej 30. mája 1918 v Pittsburghu.

Proti „autonomistickým“ reformistickým koncepciám stála od r. 1903 téza ruských bolševikov o *práve národov na úplné sebaurčenie až do oddelenia*. Dlhú však bola len predmetom búrlivých a nevyberavých polemík v úzkom kruhu profesionálnych revolucionárov.¹⁰ Pred prvou svetovou vojnou Vladimir I. Lenin presadil rezolúciu bolševickej frakcie Ruskej sociálnodemokratickej robotníckej strany, v ktorej sa 1. vyzdvihuje povinnosť sociálnych demokratov bezpodmienečne hájiť práva národov na sebaurčenie, to jest na oddelenie a vytvorenie samostatného štátu; 2. upozorňuje že otázku práva na samourčenie až do úplného oddelenia a utvorenia vlastného národného štátu „*nie je dovolené zamieňať s otázkou účelnosti*“ tohoto oddelenia. Pregnantne obe tieto požiadavky formuloval v „Tézach o národnostnej otázke“ (z r. 1913), ktoré sa stali základom bolševickej národnostnej politiky. Postoje bolševikov nemali ani v budúcnosti byť vecou nemenného princípu ale vecou pružnej taktiky, čím spočiatku Lenin myšlienku aj svojich menej pragmatických spolustraníkov.

⁹ Výraz „nacionálny komunizmus“ použil Ján Mlynárik v štúdiu, venovanej miestu Júliusa Verčíka v slovenskom komunistickom hnutí, napísanej v r. 1967 a 1978, no publikovanej až po páde komunistického režimu. MLYNÁRIK, J.: Začiatky komunistického hnutia na Slovensku a jeho vedúce osobnosti. In: *Historický časopis* 42, 2, 1994, s. 341-360; pozri tiež KRAMER, J. – MLYNÁRIK, J.: Revolučné hnutie a národnostná otázka na Slovensku v 20. rokoch. In: *Historický časopis* 13, 3, 1965, s. 423-443.

¹⁰ LENIN, V. I. : O právu národů na sebeurčení. *Vybrané spisy ve dvou svazcích*. Sv. I. Praha : SNPL, 1954, s. 626-677.

Vypuknutie Veľkej vojny aktivovalo vo vnútri sociálnodemokratického hnutia na jednom póle latentné nacionalistické tendencie, na druhom póle povzbudilo očakávania časti členstva na uskutočnenie svetovej proletárskej revolúcie, pod heslom „premeny imperialistickej vojny na vojnu občiansku“. S prísľubom vojnovkej porážky troch socialistami nenávidených monarchií, v atmosfére všeobecného nacionálneho nadšenia, ktoré (v protiklade k citovanému tvrdeniu v „Komunistickom manifeste“) neobišlo ani robotnícke hnutie, nemohli obstať také pohľady na riešenie zložitého národnostného problému, ktoré nevyzdvihovali, resp. priamo odmietali právo na sebaurčenie, a ktoré z tých či oných dôvodov preferovali zachovanie veľkých mnohonárodných štátnych celkov. Naopak, na príťažlivosti získavalo heslo „sebaurčenia až do odtrhnutia“.

Hoci ho boľševický vodca formuloval a horlivo propagoval už pred vojnou, do širokého povedomia prerazilo s razanciou a efektom časovanej bomby až v jej poslednej fáze. Po februárovej revolúcii 1917 sa Leninom a Stalinom (proti kritikom „zľava“ presadené a odvtedy boľševikmi účelovo propagované) právo *dôsledného* sebaurčenia všetkých národov Ruska stalo výbornou agitačnou zbraňou proti dočasnej vláde a podľa očakávania významne ovplyvnilo národnooslobodzovacie hnutie v susednej mnohonárodnostnej Habsburskej monarchii. Boľševickí vodcovia odmietli koncepciu kultúrno-národnostnej autonómie. V tomto riešení (a treba povedať, že nie neopodstatnene), videli tendenciu k zblížovaniu tried v rámci jedného národa a cestu k záhube myšlienky triednej solidarity proletariátu rôznych národov. Naproti tomu deklarované boľševické stanovisko k národnostnej otázke zhrnul Leninov učennlivý žiak Jozef V. Stalin v štyroch tézach: a) priznanie národom práva na oddelenie, b) oblasťná autonómia pre národy zostávajúce v hraniciach daného štátu, c) osobitné zákony pre národnostné menšiny, zaručujúce im slobodný rozvoj, d) jediný a nedeliteľný proletársky kolektív, jediná strana pre proletárov všetkých národností daného štátu. Pravda, po uskutočnení boľševického prevratu sa pod „proletárskou stranou“ myslela výlučne prísne centralizovaná boľševická strana a pod „proletariátom“ bolo treba rozumieť členov boľševickej strany. Na tomto základe stálo sebavedomé (a mylné) presvedčenie, že „*deväť desiatín národov po svrhnutí cárismu sa nebude chcieť oddeliť*“¹¹ (tj., nebude oddelenie považovať za „účelné“), ako aj viera boľševikov v úspešné „vyriešenie“ národnostných problémov za „diktatúry proletariátu“.

Heslo sebaurčenia, vztýčené na červenej zástave boľševickej revolúcie, sovietska moc veľmi rýchlo zapracovala do svojho propagandistického arzenálu. Dokonca ho s predstihom sformulovala do programových téz a už v novembri

¹¹ SLAVÍK, J.: *Národnostní politika ve SSSR. V. I. Lenin a J. V. Stalin o národnostní otázce*. Druhé opravené a doplnené vydání, Praha : Tiskem a nákladem České grafické Unie a.s., 1945, s. 19. K tejto mylnej Leninovej kalkulácii a následnej Stalinovej „korekcii“ v zmysle diferencovaného chápania hesla sebaurčenia, pokiaľ ide o národy sovietskeho Ruska a ostatného kapitalistického sveta, pozri okrem citovanej Slavíkovej práce najnovšie: MEDVEDEV, Ž. – MEDVEDEV R.: *Neznámy Stalin*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 245 an.

1917 demonštratívne ponúkla svetu v podobe „Deklarácie práv národov Ruska“ a predvídavo aj vo výzve „Ku všetkým pracujúcim moslimom Ruska a Východu“. Priamym účelom oboch dokumentov bolo získať v utláčaných národoch spojenca pre povalenie cárskej a dočasnej vlády a pre šírenie „proletárskej revolúcie“ za hranice Ruska, predovšetkým do krajín európskych centrálnych mocností (ale aj do východných kolónií).

A v ďalších mesiacoch sa požiadavka sebaurčenie až do oddelenia šírila v harmonickom súzvuku s hlasom kulminujúcich národnoemancipačných hnutí v Európe; odvolávali sa na ňu národnopolitické reprezentácie potlačených národov Ruska aj Rakúsko-Uhorska, vrátane českej aj slovenskej.¹² Rodiaca sa sovietska federácia sama seba prezentovala ako nasledovania hodný vzor. Ako ale správne poznamenal český slavista Jan Slavík: „*Poněvadž však diktatura proletariátu se velmi brzo změnila v diktaturu bolševické strany, dostala sovětská Federace – SSSR – ráz federace zdánlivě. Ve všech částech rozhoduje jednotná a jediná strana komunistická.*“¹³

Po vyhranení sa komunistických krídel, vzniku prvých komunistických strán a vytvorení Komunistickej internacionály (ďalej Kominterny, KI) boli súperiace, k marxizmu sa hlásiace koncepcie národnostnej otázky v krátkom čase označené za „škodlivé dedičstvo sociáldemokratizmu“ a zavrhnuté, či už s nálepkou „pravicového oportunizmu“ alebo „detskej nemoci ľavičiarstva“. Leninove národnostné tézy, schválené na II. kongrese Kominterny r. 1920 pripomenuli, že strana proletariátu musí v každom jednotlivom prípade, s ohľadom na stupeň celkového vývoja danej spoločnosti a z hľadiska záujmov triedneho boja proletariátu za socializmus zväziť „účelnosť“ oddelenia. Pritom kládli dôraz na „*presné odlišovanie záujmov utláčaných tried... od všeobecného ponímania národných záujmov vo všeobecnosti*“, pričom spojením pracujúcich v revolučnom boji sa rozumelo „*spojenie všetkých národne oslobodzovacích a koloniálne oslobodzovacích hnutí so sovietskym Ruskom*“.¹⁴

Tézy opäť narazili na „naprostý nezáujem“ väčšiny evrópskych účastníkov a nechť zaoberať sa národnostnou otázkou. Napriek tomu, že výsledky vojny ešte prehĺbili národnostné rozpory a k starým atrocitám pridali nové, účastníci kongresu v nich chceli vidieť len prechodnú záležitosť, v presvedčení, že „*skutočnú národnú slobodu a jednotu môže proletariát dosiahnuť len cestou revolučného boja a zvrhnutím buržoázie.*“¹⁵ Ak sa reformisti zastúpení v Druhej Internacionále, resp. radikálni socialisti v Dvaapoltej Intenacionále po vojne obmedzili na odmietnutie nacionalizmu, v domnení, že

¹² Na „nové Rusko“ sa priamo odvolávala „Trojkráľová deklarácia“ českých poslancov na Ríšskej rade z 6.1.1918. Edvard Beneš napísal s odstupom času: „*Rusko bolševické... nepriamo nám prospelo zesílením idejí seburčeni národů a rozvratem vneseným do střední Evropy, zejména do říše habsburské.*“ BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce*. Sv. I. Praha: Orbis, 1935, s. 339.

¹³ SLAVÍK, J.: *Národnostní politika ve SSSR*. ..., s. 20 (poznámka pod čiarou).

¹⁴ Cit. Podľa: HÁJEK, M. - MEJDROVÁ, H.: *Vznik Třetí internacionály...*, s. 308.

¹⁵ Tamže, s. 309.

národnostné rozpory zmiznú s všeobecným volebným právom a dôsledne uskutočnenými demokratickými reformami, komunistickí stúpenci Tretej Internacionály boli presvedčení, že všetky národnostné problémy automaticky vyrieši socialistická revolúcia.

Roku 1920 v komunistickom hnutí kulminovala „teória ofenzívy“, predpokladajúca skoré spojenie ruskej bolševickej revolúcie s očakávanou „proletárskou revolúciou“ v Nemecku. Poprední vodcovia medzinárodnej komunistickej centrály, prepojení s predstaviteľmi bolševickej strany a vládcami „nového Ruska“, v tom videli existenčnú podmienku udržania prvého štátu diktatúry proletariátu. Preto už veľmi netrepeživo forsirovali pochod svojej revolúcie na západ. Rétorika ruských vodcov (z najvyšších štruktúr prenášaná na nižšie úrovne) sa v podstate nemenila a jej obsahom bolo: západný proletariát je povinný splniť svoju internacionálnu povinnosť, otvorene sa prihlásiť k programu KI, prevziať spoluzodpovednosť za udržanie sovietskej moci v Rusku a prípravu ozbrojených vystúpení proti nacionalistickým buržoáznym a „sociálpatriotickým“ vládam vo vlastných krajinách konkrétne prispieť k víťazstvu svetovej proletárskej revolúcie! Líšili sa azda len v stupni prejavovanej podráždenosti. Vyhranene negatívny postoj zaujímali najmä k novým susedným štátom, ktoré prekážali spojeniu socialistickej revolúcie ruskej a nemeckej, k ich (viac či menej) demokratickému zriadeniu a všetkým oporám parlamentnej demokracie. Nespokojnosť vodcov vzbudzovali vedenia tamojších radikálnosocialistických prúdov a krídiel, ktoré ešte stále váhali s otvoreným rozchodom s kmeňovým sociálnodemokratickým hnutím. Neuznávali „radikálny socializmus“, v názoroch západoeurópskych socialistov videli len „čistý oportunizmus“, „reakcionárstvo“ a „sociálpatriotizmus“, priamo protichodný komunizmu v intenciách rigidných 21 podmienok Tretej Internacionály.

Využívanie národných atrocít sa stalo súčasťou revolučnej kalkulácie ruských vodcov KI. Skupinky bývalých vojakov – komunistických agitátorov, vracajúce sa v po r. 1918 z ruského zajatia do svojich krajín, vybavené inštrukciami a finančnými prostriedkami, s cieľom založiť jadrá komunistických strán a vyvolať „svetovú proletársku revolúciu“, nespĺnili svoju misiu. V Československu sa ich podarilo organizačne začleniť do „marxistickej ľavice“ a udržať pod kontrolou v rámci dosiaľ jednotnej sociálnodemokratickej strany. Kominternu preto do šírenia revolučnej idey na územiach ešte nestabilizovaných nových „víťazných“ štátov nasadzovala obzvlášť nepriateľsky naladených, zatrpknutých militantov komunistického hnutia zo susedných „porazených“ krajín, pokorených versailleským či trianonským mierom. Najmä oni vnímali nové „národné“ štáty, ktoré vznikli na troskách Rakúsko-Uhorska, len ako nežiaducu prekážku v postupe svetovej socialistickej revolúcie. Priamo v aparáte Exekutívy Kominterny (EKI) takto našli nový politický „raison d’être“ najznámejší emigrantskí vodcovia zlikvidovanej maďarskej komúny (Béla Kun, Béla Rudňanský, Mátyás Rákossi, Jenő Varga, Bokányi, Jenő Landler). Boli tiež

primárnym zdrojom informácií o Slovensku a Podkarpatskej Rusi. V Moskve mali povest' znalcov miestnych pomerov a boli tým „predurčení“ pôsobiť v „dôverne známom“, jazykovo [sic!] a z hľadiska mentality obyvateľstva príbuznom prostredí. Béla Kun a Gyula Alpári plnili svoju kominternovskú misiu v Československu. Ich prostredníctvom Kominternu účinne podnecovala, spracovávala, usmerňovala a finančne dotovala ľavé „revolučné“ elementy „nečeských národností“ k sústavnému tlaku na vytvorenie jednotnej, internacionálnej „Komunistickej strany Československa - sekcie Tretej internacionály“.¹⁶

Maďarská emigrácia bola poradcom predsedu Kominterny Georgia Zinovieva aj v otázke využitia slovenskej otázky na destabilizáciu a zničenie československej parlamentnej demokracie. O tom sa presvedčil Július Verčík v osobných rozhovoroch so Zinovievom, pri svojej prvej „indoktrinačnej“ ceste do sovietskeho Ruska na jeseň 1920.¹⁷ A formálne rozhovory s maďarskými pracovníkmi v EKI len potvrdili jeho podozrenie, že „*tuná ohrievajú polievku veľkého Maďarska, pravda, v socialistickom obale.*“¹⁸ Podľa ich predstáv v budúcej federalizovanej „socialistickej a komunistickej Európe“ malo Slovensko patriť spolu s Maďarskom do jednej politickej a hospodárskej skupiny; tak ako územie „bývalého Maďarska“ tvorilo „prirodzený útvar“, kde „všetko má spád do Pešti...“.

Vodca KI - podľa Verčíkovho svedectva proti opačnému názoru slovenskej ľavice - presadzoval autonómiu ako „najlepšie riešenie“ pre každú z piatich národností žijúcich v národnostnom (nie národnom!) štáte, akým bolo Československo. Bol tiež z prvej ruky informovaný o prísluboch Károllyho aj Kunovej vlády pred Trianonom a rozvíjal ďalej úvahu o „autonómii Slovenska v rámci maďarského socialistického štátu“. Očividne sa stotožňoval s B. Kunom, ktorý presadzoval „hospodársku jednotu tých území, ktoré po stáročia patrili k sebe a majú prirodzené zväzky spolupatričnosti“. Verčíkove obavy, že Slováci by „v maďarskej autonómii ani nežili, iba živorili“ a že „také riešenie je nemožné!“, pretože „aj Kún Béla je za jednotu zemí svätoštefanskej koruny...“ považoval z komunistického hľadiska za irelevantné. Neobstála ani opatrná námietka, že autonómiu presadzujú na Slovensku klerikáli a keby strana (t.j. zatiaľ stále marxistická ľavica) mala to isté heslo, „*masa by nerozoznávala a*

¹⁶ Pozri ŠPLÍCHAL, V.: K histórii záverečného procesu vytvárania KSC a jejho prijatie do Komunistické internacionály. In: *Príspevky k dejinám KSC* r. VI., č. 6, 1966, s. 864-865.

¹⁷ Priebehom cesty sa zaoberá BENKO, J.: Cesta Júliusa Verčíka do Ruska v období diferenciacie sociálnej demokracie (1920): Zborník materiálov a príspevkov z úvodného seminára ku grantovému projektu VEGA „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“, (zost. X. Šuchová - M. Sučanská). In: *Väštník grantu KSC a radikálny socializmus v Československu 1918-89*, č. 10/2004, Praha, USD, s. 17-22.

¹⁸ Vlastnú skúsenosť s protičeskoslovenským pôsobením maďarskej emigrácie priamo v Zinovievovom štábe opisuje Július Verčík na viacerých miestach nezredigovaného rukopisu vlastného životopisu. Archiv Národného múzea v Praze (AMN), f. J. Verčík, k. 1, a.j. 2b, fol. 68-69, 83, 103, 108.

nevidela rozdielu v programoch“. Ku vzťahu Čechov a Slovákov Zinoviev vyhlásil, že téza o jednotnom československom národe je nesprávna a je nesporné, že „Slováci sú národom a patria k utlačovaným národnostiam“. A to ani nie „k utlačovanej menšine, lebo v menšine je vlastne sám vládnucci český národ. Riešenie bude pravdepodobne federatívne.“ Trval na tom, že odmietavé stanovisko ľavice k autonómii „bude potrebné revidovať“ a že Slováci v boji za svoju slobodu musia „... to isté právo a tú istú slobodu... priznávať a uskutočňovať i voči pracujúcim iných národností v ČSR“. Pritom upozornil na „príkladné socialisticke riešenie“ národnostnej otázky v sovietskej federácii, kde k nej bolševici pristupujú ako k hospodárskemu a sociálnemu problému. Poukázal na príbuznosť československých národnostných pomerov s juhoslovenskými a uzavrel, že Internacionála bude riešiť všetky tieto otázky „jasne a nedvojzmyselne“.

Verčík, napriek svojej mladosti, mal v tom čase za sebou bohaté skúsenosti z práce v sociálnodemokratickom odborovom hnutí v oboch častiach bývalej monarchie, a už aj v poprevratovom Československu. Dôverne poznal mechanizmus presadzovania „maďarskej štátnopolitickej myšlienky“ prostredníctvom maďarských „szaktárov“ a „elvtárov“ pod heslom „proletárskeho internacionalizmu“ do robotníckeho hnutia. Mal nejednoznačný postoj k ťaženiu maďarskej Červenej armády na území Slovenska v čase republiky rád, hoci k mnohým jeho účastníkom zo Slovenska ho pýtali osobné vzťahy. Dozrieval pod vplyvom slovenských sociálnodemokratických vodcov – tzv. „panslávov“ Emanuela Lehockého, Jána Pociska a Andreja Hvizdáka. Vzďaľovalo ho od nich čoraz viac jeho „revolučná netrepezlivosť“, ale spájala slovenská (obranne protimaďarská) národná identita. Preto ním popisované „zdesenie“ a zmätok z vypočutých názorov najvyššej autority v Kominterne znie celkom hodnoverne.¹⁹ V odpovedi na otázku, ktorú mu B. Kun položil v Rusku: „*Za aké usporiadanie strednej Európy ste?*“ sformuloval Verčík stanovisko vtedajšej marxistickej ľavice na Slovensku takto: „*Za socialistickú Československú republiku, za právo na samostatnosť Čechov, Slovákov i Rusínov, za zabezpečenie ostatných národností ústavnými právami kultúrnymi, rečovými, a za úplnú sociálnu rovnoprávnosť všetkých pracujúcich celej Československej republiky, bez rozdielu národnosti (Nič o ich autonómii)!*“²⁰

¹⁹ Svoj rozpačitý dojem z rozhovoru so Zinovievom zaznamenal takto: „*Hovoril som o práve na sebaurčenie Slovákov, pravda, v rámci ČSR, a vyšla z toho autonómia, prípadne v Maďarsku. Ale len ľahko hádzu nás sem a tam, dupal som.*“ ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 68-69.

²⁰ Tamže. Nemáme možnosť konfrontovať Verčíkove záznamy rozhovorov s iným prameňom. Pritom autor je známy ako nie vždy spoľahlivý informačný zdroj; vo svojich spomienkach často extrapoloval, často podvedome fabuloval či dokonca úmyselne mystifikoval. Nemožno prehliadnuť tendenciu dokázať, že už r. 1920 zastával stanovisko, neskôr označované ako „bolševický prístup“ k riešeniu národnostnej otázky. Jej presadenie do dokumentov KŠC považoval za svoju najväčšiu zásluhu o rozvoj slovenského komunistického hnutia.

Pokus získať radikálne socialistických Slovákov pre spojenie do akéhosi „sovietskeho Uhorska“, so zreteľne protičeským a protičeskoslovenským zahrotením, sa nepodaril (a sotva mohol vážne počítať s úspechom), jednako však neostal bez efektu; prirodzene zasial resp. umocnil nedôveru v myšliach českého straníckeho vedenia voči funkcionárom a aktivistom zo Slovenska.

Pre národy bývalého Rakúska-Uhorska doporučoval Lenin federatívny zväzok, avšak len ako prechodnú formu, kým sa nedosiahne „úplná jednota pracujúcich“ všetkých národností. V tom si mohol porozumieť s Bohumirom Šmeralom, ktorý pred koncom vojny stál na požiadavke premeny mnohonárodnostných štátov na „federatívne zväzy samostatných národnostných štátov“.²¹ Po vzniku Československa a po návrate do politiky na čele „marxistickej ľavice“, po decembrovom „narovnaní“ z r. 1920, Šmeral, ako ideový vodca radikálnosocialistickej strany, zreteľne deklaroval pozitívny postoj k československému štátu a jeho národnostnému usporiadaniu vo svojom parlamentnom výstupeň z 13. januára 1921.²² Považoval ho za „veľký dejinný pokrok“ oproti predchádzajúcemu stavu, za „prirodzenú základňu triedneho boja“, a to pri súčasnom nacionálnom rozdelení buržoázie dokonca za „mimoriadne priaznivú“ pre triedny boj a triedne víťazstvo proletariátu, ktorú ľavica „nechce rozvrátiť, ale dobyť“. Nielen robotníci českí a slovenskí, ale tiež nemeckí, maďarskí, poľskí a ukrajinskí mali „v záujme svojom i v záujme svetovej proletárskej revolúcie“ využiť túto priaznivú okolnosť a viesť „*sjednoceni s námi, nedávajice se másti iredentistickým lákáním nacionalismu své buržoasie, na daně třídní boj za třídní osvobození...*“²³

Pretrvávali však Šmeralove pochybnosti o možnosti a „účelnosti“ okamžitého zjednotenia v jedinej internacionálnej strane, čoho sa čoraz vehementnejšie dožadovali stúpenci komunizmu z organizácií marxistickej ľavice na Slovensku, Podkarpatskej Rusi a v územiach obývaných národnostnými menšinami, pôsobiaci ako nátlakové skupiny v intenciách Kominterny.²⁴ Obávám z pretrvávania „kyslosti, roztrpčenosti, vzájomného podozrievania z nacionalizmu“ v dôsledku príliš rýchleho a „zhora uzneseného“ splynutia, dal zaznieť ako hlavný rečník na ustanovujúcom zjazde „Československej strany komunistickej“ 15. mája 1921. Ako sa čoskoro ukázalo, boli to „prorocké“ slová. No Šmeralovo vedenie sa napokon, po zdrvivúcej Leninovej kritike, disciplinovane podriadilo rozhodnutiu

²¹ GALANDAUER, J.: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*. Praha : Svoboda 1988, s. 290-291.

²² V tom čase už poznal Leninovo chápanie národnostnej otázky, s ktorým sa podrobne oboznámil počas svojej prvej cesty do sovietskeho Ruska r. 1920. Pozri KLÍR, M.: Úloha B. Šmerala při vypracování strategicko-taktické orientace KSČ (Dokončení). In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, r. V., č. 1/1965, s. 29.

²³ Bohumír Šmeral, prejav na 41. schôdzi Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia. NS RČS 1920-1925, PS, 41. sch., 13.1. 1921. Elektronická knižnica (EK), <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/> (29.6.2006)

²⁴ O charaktere a moskovskej iniciácii nátlakových akcií ľavice na Šmeralovo vedenie pozri HÁJEK, M. – MEJDOVÁ, K.: *Vznik Třetí internacionály...*, s. 406.

III. kongresu KI v Moskve v júni – júli 1921 o bezodkladnej potrebe uskutočniť „zlúčenie všetkých národnostných sekcií“ do jednotnej, internacionálnej „komunistickej strany v Československu“.

Krátko pred konaním zlučovacieho zjazdu, v čase druhého pokusu excisára Karola o návrat na habsburský trón v októbri 1921, mal Šmeral príležitosť vydať v parlamente osvedčenie lojality voči československému štátu, teraz už ako predstaviteľ komunistickej strany. Vyslovil sa tiež k požiadavke autonómie Slovenska, ako ju obsahovali prvé ľudácke návrhy publikované v júni toho roku. Vládi odporúčal, aby sa prestala pozerat' na Slovensko „*zrakem povýšenců, jako na zemi dobytou, na kolonii*“, ale aby v ňom videla „*svěrázný kraj, kde nedůvěra a separatismus mohou býti překonány jedině moudrým, včasným, dobrovolným poskytnutím co možno největšího stupně autonomie*.“²⁵

Použitý termín „autonómia“ tu však treba čítať a rozumieť vo význame „samospráva“, ako to zodpovedalo reformnej sociálnodemokratickej tradícii, ktorej sa Šmeral držal. Naproti tomu, ľudácku požiadavku úplnej politickej autonómie v zmysle Pittsburskej dohody označil za „čisto formálnu“ a „púhu zmenu fasády“, ktorá by priniesla nanajvýš výmenu osôb v najvyšších správnych úradoch a sudcovských miestach, snáď by uspokojila ctižiadostivé ambície „nových ľudí“, ale neblahých pomerov na Slovensku a života „malého chudobného a stredného slovenského ľudu“ by sa dotkla veľmi málo. Komunistická strana vyzývala ústrednú vládu aby ihneď vypísala obecné voľby na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, aby dala autonómiu, právo a moc domácim ľuďom na Slovensku rozhodovať v najnižšej bunke štátnej organizácie, umožnila „*uplatniť svéráznost, vliv, touhu po samostatnosti, po sebevedomí, ctižádost lidu v tomto ohledu*“. A Šmeral umocnil naliehavosť tejto výzvy: treba začať ihneď s opatreniami, ktoré je možné „už zajtra“ zaviesť administratívnou cestou; aby na Slovensku všade, kde to je možné „*dostali řízení správy sami do rukou a mohli se uplatniť lidé tam domorodí. Jen tam, kde jinak naprosto není možno, aby byla poskytnuta česká výpomoc*.“ Upozornil, že ľud na Slovensku „*má právo na své sebeurčení tak, jak se historicky vyvinul*“ a že žiadna vláda nemôže si osobovať právo umelo ho „prepracovať“ podľa svojich čo ako dobre mienených predstáv a ideálov. Svoje vystúpenie zakončil apelom: „*Vyžehťe ze Slovenska všechny, kdož dělí nás tam od skutečného lidu. Odstraňte byrokracii, odstraňte keřasy a reakcionáře nejen české, ale i maďarské, židovské a německé. Odstraňte tam četníky!*“ Za spoločný cieľ „pracujúceho ľudu československého, nemeckého, maďarského, poľského“ a za jediný základ vyriešenia slovenskej otázky a všetkých zložitých problémov štátu označil Šmeral odstránenie stávajúceho režimu v celej Československej republike a nastolenie vlády s oporou v širokých vrstvách. Takou mala byť „*vláda dělníků a malých rolníků, vláda, která pomoci aktivní síly mass proletářských a středních vrstev socialisovala by bez náhrady velkobanky,*

²⁵ NS RČS 1920-1925, PS, 88. sch., 20.10. 1921. EK, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot> (29.6.2006).

velkostatky a velký kapitál milionářů při úplném šetření soukromého vlastnictví a vlastníků drobných a středních“.²⁶

Na zlučovacom zjazde KSČ v dňoch 30. októbra – 4. novembra 1921 Šmeral a Kreibich spoločne referovali k bodu programu: „Zlúčenie všetkých národnostných sekcií komunistickej strany v Československu“. Príslušník „štátneho národa“ Šmeral zdôraznil povinnosť „československých“ komunistov podporovať „každý požadavek národni proletárskej masy nemecké, maďarské, poľské, ukrajinské, at' jde o školu, právo jazykové nebo jakoukoliv věc kulturní“, a úprimne a energicky viesť zápas za túto národnú spravodlivosť, v záujme toho, „aby nevnikla do našich řad nacionální nervóza a přecitlivělost, která by nás rozkládala...“.²⁷

Naproti tomu Kreibich, ako príslušník nemeckej menšiny, pripomenul maďarskému, nemeckému, poľskému, atd. proletariátu republiky povinnosť dbať na to „co národní samostatnost tohoto státu znamená nejen pro československý proletariát, ale i pro revoluční vývoj celé Evropy“. V tomto zmysle vystúpil aj v parlamente „v plném vědomí významu této věci a v plné shodě se zásadami Komunistické internacionály, že národní samostatnost československého lidu je předpokladem revolučního vývoje Evropy na cestě k socialismu“.²⁸ Bolo to však problematické tvrdenie. Ako sme už ukázali vyššie, Kominternu vo svojich riadiacich štruktúrach vôbec nepovažovala „národnú samostatnosť československého štátu“ a ani jeho hranice za vec nemennú. Pokiaľ sa stanovisko v tejto otázke začalo po r. 1921 „pružne“ modifikovať, súviselo to s „objavom sovietskej zahraničnej politiky“²⁹, s dočasným opustením revolučnej „teórie ofenzívy“ a jej vystriedaním taktickou líniou „jednotného frontu“ a s úmyslom získavať potenciálnych spojencov revolúcie v neproletárskych vrstvách.

Slovenské organizácie na ustanovujúcom zjazde v máji 1921 zastupovali Jozef Schiffel a Július Verčík. Práve on považoval za potrebné ubezpečiť českých delegátov, že slovenský proletariát „nedrží za potřebné, aby Slovensko bolo odtrhnuté od jednotného československého státu“, apeloval na českých súdruhov, aby neupodozrievali Slovákov z „odstredivých“ zámerov a zdôraznil „nezlomnú vôľu“ proletariátu slovenského „kráčať ruka v ruce k víťazstvu“ s proletariátom českým, maďarským, nemeckým a rusínskym. Na záver naliehavo žiadal delegátov zvolených na III. Kongres KI, aby vyvracali „všetky tie mylné názory,

²⁶ Tamže.

²⁷ Protokoly sjezdů KSČ, I. sv. Praha 1958, s. 286. Cit podľa: KREIBICH, K.: Těsný domov - širý svět. Ze vzpomínek Karla Kreibicha (2. část). In: *Příspěvky k dějinám KSČ* roč. IV., č. 1/1964, s. 103.

²⁸ KREIBICH, K.: Těsný domov - širý svět..., s. 103.

²⁹ Toto slovné spojenie používa literatúra na vyjadrenie skutočnosti, že od r. 1921 začalo sovietske Rusko hľadať „modus vivendi“ a usilovať o diplomatické uznanie zo strany „buržoázných štátov“. Od toho času tiež EKI hlásala nutnosť diferencovať medzi potrebami sovietskeho štátu, ktorý bol nútený robiť ústupky a pragmatické koncesie, a medzi „principiálnou“ politikou komunistického hnutia, reprezentovanou neúhybnou líniou Kominterny. Od začiatku sa však druhá stránka podriaďovala prvej.

ktoré tam opanovali hlavy, ako sme sa presvedčili, následkom niektorých vplyvov maďarských, že sú nesprávne informovaní o Slovensku, že Slovensko nesleduje ciele protičeské, že Slovensko sa [ne]stane ‚Ukrajinou maďarskou‘..., že Slovensko chce bojovať spoločne s ostatným proletariátom, nechce ale nikdy otroctvo a jarmo cudzieho národa“.³⁰ Verčíkovo vystúpenie, hoci považované za „zmätené“, bolo zreteľnou narážkou na nedávne rozhovory so Zinovievom a maďarskými komunardmi v Moskve.

Slovenskí komunistickí funkcionári a aktivisti sa v čase vzniku KSČ vyslovili za jednotnú Československú republiku, proti jej „autonomistickému triešteniu“, ktoré smeruje len k rozbitiu „centralistického hnutia proletariátu“, nakoľko autonómia hlásaná ľuďákmi „znamená nové okovy, nové žaláre a úplné stratenie ešte i tých málo práv, ktoré si proletariát dosiaľ udržal“.³¹ Ich stanovisko vyjadrovalo uznesenie delegátov zo Slovenska na ustanovujúcom zjazde, reagujúce na prvé zverejnené úvahy predstaviteľov Slovenskej ľudovej strany (SLS) o uzákonení autonómie Slovenska,³² na požiadavku postupne budovanej legislatívnej autonómie Slovenska presadzovanú Slovenskou národnou stranou³³, na snahu o urýchlené zavedenie župného zriadenia podľa zákona č. 126/1920 Zb. z. a n., prezentovaného slovenskými agrárnikmi a sociálnymi demokratmi tiež ako „administratívna autonómia“³⁴ a tiež na príslušné uznesenia aprílovej porady predstaviteľov slovenských „štátotvorných strán“, za účasti SLS.³⁵ V stanovisku slovenských komunistov sa uvádza: „...Autonómia znamená samosprávu. Znamená toľko, že slovenský národ má právo, aby svoje vlastné záležitosti vybavoval doma a nie aby boli vybavované v Prahe. V zmysle ľudovej strany znamená to toľko, že úrady na Slovensku mali by byť obsadené nie českým, ale slovenským úradníctvom. Naše stanovisko v tej veci je úplne jasné. My úplne podpisujeme, že ako každý národ má na svoju samosprávu nárok, máme aj my na to právo nepopierateľné. Ale za terajších pomerov otázku autonómie pre Slovensko považujeme za nemožnú.“

³⁰ *Protokoly Ustavujúceho a Slučovacieho sjazdu KSČ...*, s. 165-166.

³¹ „Autonómia Slovenska“, *Pravda chudoby* 2., č. 34 z 9.6.1921.

³² Svoju koncepciu načrtoľ Béla Tuka už v článku „Autonómia Slovenska“, *Slovák* 3., 5.a 6.2.1921; Okolnosťami vzniku a separatistickým charakterom Tukovho návrhu sa najnovšie podrobne zaoberá v zatiaľ nepublikovanej dizertačnej práci (PhD) HERTEL, M.: *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880-1929. Pokus o politický profil*. Dizertačná práca na získanie hodnosti PhD. Bratislava : 2003, s. 42 an.

³³ V r. 1921 vydal predseda SNS Emil Stodola programový spis, v ktorom žiadal, aby sa štátoprávne postavenie Slovenska v ČSR riešilo postupne a aby politická rovnoprávnosť Slovenska a českých krajín bola garantovaná ústavným zákonom. Pozri STODOLA, E.: *O samospráve Slovenska*. Turč. Sv. Martin : 1921. K programu SNS pozri „Memorandum Slovenskej národnej strany z 2. januára 1922“, *Národné noviny* 53., č. 7 z 11. 1. 1922.

³⁴ K ponímaniu „administratívnej autonómie“ vystúpil predstaviteľ slovenských agrárnikov Milan Hodža a za sociálnych demokratov Ivan Markovič v parlamentnej rozprave o vládnom vyhlásení premiéra E. Beneša. EK, NS RČS 1920-1925, PS, stenopr. 87. a 88. sch., 19.10. a 20.10.1920. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/> (29.6.2006)

³⁵ Pozri: MATERNA Jozef: *Minulosť a prítomnosť slovenských autonomistov*. Bratislava : Slovenské knižkupectvo, 1923, s. 15-16.

Slovensko tvorí súčiastku Československej republiky a slovenský robotný ľud nadšene vítal jazykovú slobodu, ktorú mu priniesol 28. október 1918. My odsudzujeme mienku českej verejnosti, že slovenský národ je súčiastka jedného národa, národa československého. Tisícročný vývin to zapríčinil, že pod Tatrami sme sa ináč vyvíjali, ako pod Sudetami. Máme svoju reč, vlastnú národnú povahu, ktorá nás od Čechov rozdeľuje a náš svojráz sme hájili proti Maďarom, budeme ho hájiť aj proti Čechom. Avšak sme presvedčení, že autonómia není možná, ani hospodárska, ani politická [...] Preto, že nemáme dostatočnú inteligenciu vlastného národa, není možno nám súhlasiť s autonómiou a musíme ju zavrhnúť a tých, ktorí ju hlásajú otvorene nazvať zradcami Slovenska. Za autonómiu sa najviac bije bývalá strana maďarskej šľachty, dnes je stranou ľudovou, ktorej reprezentantom je Hlinka.[...] My sme tí poslední, ktorí by sa považovali za patriotov, ale vždycky volíme z väčšieho zla menšie a to je oproti Horthyovcom Československú republiku. My sme ešte nestratili vieru, že tento štát možno pretvoriť na štát socialistický, komunistický, bars sme považovaní za vlastizradcov – rozbijačov republiky...“³⁶

Vyjadrenie komunistov k trom autonomistickým návrhom, publikovaným v júni 1921 v ľudáckej tlači³⁷, k silnejúcej autonomistickej propagande národniarov a k „prvkom autonómie“ u slovenských agrárnikov prezentoval poslanec NZ za KSC Štefan Daruľa. Rozdiel medzi nimi nachádzal len v tom, že „kým ‚Slovák‘ chce okamžite odstrániť Čechov, ‚Národné noviny‘ chcú to za krátky čas a ‚Slovenský denník‘ odkazuje to na evolučný vývin, oháňajúc sa tou výhovorkou, že slovenský ľud je pre autonómiu ešte nie zrelý“.³⁸ Naproti tomu sa komunisti prikrto ohradili, keď ich *Slovenský denník* vo vianočnom čísle z r. 1921 nazval autonomistami, spojencami ľudákov.

Napokon „oficiálne stanovisko“ KSC na Slovensku k predloženiu prvého návrhu SES na uzákonenie autonómie Slovenska v poslaneckej snemovni³⁹

³⁶ „Autonómia Slovenska“ (Regnis), *Pravda chudoby* 2., č. 34 z 9. 6.1921, s. 1. Autorom je pravdepodobne známy komunálny pracovník Singer z Bratislavského kraja.

³⁷ Autonomistické resp. federatívne riešenie predstavovali náčrt poslancu F. Juriga a podrobnejší návrh L. Labaya z júna 1921. Pozri *Slovák* 3., č. 137 z 19.6.1921. V. Tuka predložil maximalistický návrh na súštatie pod názvom Česko - Slovenská Zväzová republika, ktorú by tvorili dva národné štáty: český a slovenský, spojené len osobou prezidenta a spoločnou obranou. Obe dva štáty sa mali stať plnoprávnymi subjektami medzinárodného práva so samostatným zastúpením v Spoločnosti Národov. „Návrh zákona o samospráve Slovenska“. *Slovák* 3., č. 141 z 24.6.1921.

³⁸ „Autonómia Slovenska“, *Pravda chudoby* 2., č. 78 z 17. 11. 1921.

³⁹ Návrh skupiny poslancov SES na „zmenu ústavnej listiny Československej republiky..., ktorým sa samospráva Slovenska uzákonuje“ zo dňa 25. 1. 1922 predpokladal utvorenie slovenskej vlády a slovenského snemu, schvaľujúceho zákony týkajúce sa samosprávy, školstva, hospodárstva, cirkví, verejných prác a sociálnej starostlivosti. Spoločnými celoštátnymi záležitosťami ostávali: prezident republiky, armáda, všetky kontakty so zahraničím, doprava, pošta a na to sa vzťahujúce zákony a financie. Návrh počítal s existenciou slovenských plukov so slovenskou veliacou rečou; v rámci prezidentskej kancelárie malo byť zriadené špeciálne slovenské oddelenie. Návrh zaevidovaný ako poslanecká tlač č. 3403 sa nedostal na program rokovania poslaneckej snemovne. Charakteristikou

priniesol úvodník šéfredaktora *Pravdy chudoby* Mateja Kršiaka, v tom čase uznávanej autority slovenského komunistického hnutia.⁴⁰ Ústredná pasáž je jednak záväznou propagáciou sovietskeho riešenia, jednak odráža dobové ilúzie o národnostných vzťahoch vo vznikajúcej sovietskej federácii a o „*veľkom ruskom národe, ako obrancovi [sic!] malých národov*“.⁴¹ Z komunistického hľadiska jedine prípustnou by bola autonómia podľa vzoru sovietskeho Ruska, kde „*majú všetky národnosti svoje autonómie*“ a kde týmto národnostiam nehrozí nebezpečie odtrhnutia od Ruska [sic!] a tým národnostné i sociálne podrobenie niektorým iným štátom. No autonómia Slovenska nie je možná vzhľadom na to, že nemá prirodzené hranice a v dôsledku toho nie je obranyschopné, nie je sebestačné, nemá vyvinutý priemysel a vybudovanú železničnú sieť „*a tým menej už dostatok schopného, spoľahlivého slovenského buržoázneho živlu, ktorý by mohol také Slovensko riadiť. Tí Slováci, na ktorých sa odvolávajú ľudáci, sú veľmi pochybní autonomisti a ešte pochybnejší republikáni*“.

Podľa autora, pokiaľ by komunisti vôbec uvažovali o autonómii, mali by oveľa bližšie k administratívnej autonómii Hodžovej (t.j. vybudovať autonómiu žúp a uskutočniť v nich obecné voľby), ktorá „*dáva občanom práva zariadovať sa po autonomisticky, samostatne na poli hospodárskom a čiastočne i politickom*“. Zatiaľ čo „*autonómia Slovenska dlá ľudáckeho strihu znamenala by jeho záhubu a tiež záhubu Slovákov ako národa*“, je to len ľudácka demagógia, prázdne heslo, ktorou sa robotnému ľudu na Slovensku nepomôže, „*neutvorí nový poriadok spravodlivejší ako je dnes, ba naopak, rozmnoží reakciu a privedie Slovensko a jeho ľud do rúk krvožínivého Horthyho a zbojníckych bánd Pronayových a Hojašových*“. Komunisti „*stoja na stanovisku centralizácie [sic!] a bojujú za úplné zničenie terajšieho kapitalistického poriadku, na ktorého troskách chcú vybudovať štát nový, ... socialisticko-komunistický. Preto nemôžu byť spojencami nejakých čiernych reakcionárov a bojovať za vymoženie mastných hrncov pre ľudácku inteligenciu...*“.⁴² Článok reagoval aj na otázku zmedzinárodného „*slovenského problému*“⁴³, ako ju provokatívne nastolil Vojtech Tuka, ktorý v tom čase preberal post šéfredaktora *Slováka*.

návrhov SLS porovnaj BARTLOVÁ, A.: *Andrej Hlinka*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 73; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava : AEP, 1997, s. 104 an.

⁴⁰ Matej Kršiak bol pred prvou svetovou vojnou redaktorom Hodžovho *Slovenského týždenníka* v Pešti. Cez vojnu sa dostal do ruského zajatia a vstúpil do Červenej armády; založil revolučnú organizáciu vojenských zajatcov, zorganizoval internacionálny oddiel v Murome; bol tajomníkom Federácie cudzineckých komunistických skupín pri ÚV VKS(b) Ruska. Činnosť v porevolučnom Rusku a osobné stretnutie s Leninom boli po návrate do ČSR základom Kršiakovej autority v prostredí slovenskej aj maďarskej prokomunistickej ľavice.

⁴¹ Naopak, hroziaca rusifikácia malých národov cestou ich podriadenia vládnucej ruskej boľševickej strane sa v tomto období na Slovensku vo všeobecnosti nepociťovala ako problém.

⁴² „Komunistické stanovisko k autonómii Slovenska“, *Pravda chudoby* 3., č. 11 z 5.2.1922, s. 1.

⁴³ V prípade neústupnosti ústrednej vlády Tuka pohrozil: „*Návrh na autonómiu je ešte dnes braterská žiadosť. Od vás (Čechov) závisí, či nebude zajtra už pozvánkou pred súdnu stolicu sveta*“. „Či je autonómia Slovenska vnútornou záležitosťou našej republiky?“, *Slovák* 4., č. 37 z 15.2. 1922.

V podobnom duchu a tóne sa nesú príspevky publikované k otázke autonómie na stránkach *Pravdy chudoby* v r. 1920-1923. V prvých rokoch existencie demokratického Československa slovenskí predstavitelia marxistickej ľavice - radikálni socialisti a neskôr komunisti sa jednoznačne hlásili k „svojbytnosti“ slovenského národa, ale uznávali Slovensko za súčasť centralizovaného Československa, ktoré ako celok považovali za základňu spoločného triedneho boja proletariátu všetkých národných skupín, vrátane jeho najvyššej formy – proletárskej diktatúry. Ich stanovisko dokumentujú vystúpenia - počnúc zjazdom marxistickej ľavice v Lubochni v januári, cez diskusné príspevky na ustanovujúcom zjazde v máji a na zlučovacom zjazde KSČ v novembri 1921 a početné články v ústrednom tlačovom orgáne. Rovnako jednoznačne odmietali slovenskí komunisti autonómiu, či už ako „spiatočnícky“ program ľudáckych klerikálov, alebo – a to najmä – ako prostriedok maďarskej iredenty a skrytú hrozbu návratu Slovenska pod nadvládu Maďarov. Za hlavné dôvody „neúčelnosti“ autonomistického riešenia z hľadiska „revolučnej perspektívy“ Slovenska vo svojej propagande uvádzali jeho hospodársku nesebestačnosť, kultúrnu nevyvinutosť a teda odkázanosť na Čechov, neschopnosť ubrániť sa proti imperialistickým silnejším štátom.⁴⁴

Hľadanie vlastnej, samostatnejšej aplikácie všeobecných téz II. kongresu KI o národnostnej otázke v podmienkach mnohonárodnostného demokratického Československa odrážajú názory, ktoré kryštalizovali v parlamentných vystúpeniach a teoretických článkoch vedúcich predstaviteľov KSČ z rokov 1921-1924. Videli ju v potrebe pozitívneho nastoľovania a obhajovania konkrétnych, každodenných požiadaviek, nielen sociálno-hospodárskej, ale aj všeobecnopolitickej povahy, riešiteľných v podmienkach parlamentnej demokracie, ako „špeciálnej časti programu“ komunistickej strany.⁴⁵ V týchto názoroch sa prejavovala „nepružnosť“ v zmysle „leninského“ (tj. inštrumentálneho) chápania komunistickej národnostnej politiky, a naopak, ešte doznievalo stanovisko bývalej radikálnej ľavice sociálnej demokracie. Podobne sa sociálnodemokratická „heréza“ prejavila v prístupe ku komunálnej politike pred obecnými, župnými a okresnými voľbami r. 1923; podľa smerodajných činiteľov vo vedení strany zastúpenie v samosprávach nemali komunisti využívať len na propagovanie konečného revolučného riešenia a „odhaľovanie“ renegátstva sociálnej demokracie

⁴⁴ „Autonómia Slovenska“, *Pravda chudoby* 2., č. 76, 77. a 78 z 10., 13. a 17. 11. 1921.

⁴⁵ Pozri napr. ŠMERAL B.: Príspevek k diskusi o programu komunistických stran. In: *Príspevky k dejinám KSČ* r. V., č. 6/1965, s. 940-950. Na publikovanie pripravil a úvodnú štúdiu napísal KLÍR M.: Dr. Bohumír Šmeral. In: *Príspevky k dejinám KSČ* r. V., č. 6/1965, s. 930-939. KREIBICH, K.: „Národnostná otázka v Československu“, *Komunistická revue* č. 11, 1924. výťah z článku týkajúci sa Slovenska uverejnila *Pravda chudoby*, 5., č. 85. z 16.7.1924.

– ako to požadovala KI, ale mali v obecných zastupiteľstvách nastolovať aj čiastkové požiadavky a robiť aj „pozitívnu politiku pre proletariát“.⁴⁶

Kreibichom vypracované „Tézy k národnostnej otázke“, predkladané vtedajšou väčšinou Ústredného výkonného výboru (ÚVV) KSC a prijaté na I. riadnom zjazde KSC vo februári 1923, po obligátnom úvode „demaskujúcom“ zhubnú politiku nacionalistickej buržoázie – osobitne „bezohľadnú politiku českej buržoázie, jej byrokracie, polície a soldatesky na Slovensku“ - vládnucej s podporou „sociálpatriotov“, explicitne odmietli „odlučování obyvatelstva různé národnosti na základě národní autonomie teritoriální nebo nacionální“.⁴⁷ Československo charakterizovali ako národnostný a nie národný štát; existenciu „národa československého“ tézy nespochybňovali, tento pojem však – na rozdiel od jednoznačne pozitívneho chápania Československej sociálnej demokracie – používali v kritickom kontexte: „*Poněvadž jednota československého národa jest podmínkou pro konstrukci československého národního státu a česká buržoazie chtěla tento svůj ideál [ihned] viděti uskutečněným, bylo spojení obou po staletí odloučených částí národa dekretováno shora a potlačováno bezohledným násilím, všechny dřívější sliby a úmluvy bezohledně odsunující stranou.*“

Popri kritike národnostnej politiky čs. vlády obsahovali tézy aj „akčný“ program, v ktorom KSC spája riešenie národnostnej otázky s „*utvořením vlády dělníků a malých lidí všech národů ve státě*“. Na základe proklamovaného internacionalizmu požadovali odstránenie všetkých národných a jazykových nadpráv a čo najďalekosiahlejšie uskutočnenie zásady, aby sa každý štátny občan domohol práva v svojom rodnom jazyku; otázka úradnej reči sa mala riešiť výlučne podľa potrieb obyvateľstva a podľa zásad praktickej verejnej správy a nie zo stanoviska nadvlády jediného národa. Ďalej žiadali čo najširšiu voľnosť a pôsobnosť volenej samosprávy v obci, okrese, kraji (župe), bez poručníkovania štátnych úradov. Podľa rovnakej zásady sa mali upraviť školské záležitosti. Odstránením prípadných národnostných rozporov v komunálnej alebo školskej správe mali byť poverené „proletárske organizácie“.

Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kde ešte od prevratu nebola ustanovená volená samospráva, žiadali tézy okamžité uskutočnenie volieb do obcí a žúp. Blízka programom ostatných politických strán na Slovensku bola

⁴⁶ Komunálnu politiku KSC v prvej polovici 20. rokov analyzovala na základe podrobného excerpovania časopisu *Komuna* KRAJČOVIČOVÁ Natália: K otázke komunálnej politiky KSC v rokoch 1924-1928. In: *Historický časopis* 23, 1975, č. 3, s. 441-472.

⁴⁷ Národní archiv České republiky v Praze (NA ČR), f. KSC-Sjezdy-AÚML4, k.1, a.j. 2. Protokol prvého riadneho sjezdu KSC (sekcie III. internacionály), konaného ve dňoch 2., 3., 4. a 5. února 1923. Praha 1923. Nemecká sekcia KSC pri svojom ustanovení na zjazde v Liberci 12.-15.3.1921 vyhlásila, že zjazd uznáva Československú republiku za vyhovujúcu základňu pre spoločný boj českého, slovenského a nemeckého robotníctva. Naproti tomu Seligerova Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik (SDAP), z ktorej Kreibich vyšiel, sa pri „vstupe na pôdu republiky“ r. 1919 opätovne prihlásila k brnianskemu programu národnostnej autonómie z r. 1899. Pozri KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918-1938)*. Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Praha : Libri, 2002, s. 92-93.

požiadavka: „Odpovedná místa úřednická bud'ěž poskytována lidem domácim, domácích poměrů znalým.“ Kým sa tak stane, mali sa za daného stavu vecí pri všetkých administratívnych úradoch okresných a župných zriaďovať občianske zbory, zložené z členov odborových organizácií a malých roľníkov, v ktorých právomoci by bola kontrola činnosti exponovaných úradníkov. Špeciálne pre Podkarpatskú Rus sa požadovalo „konečně splnění všech ohledně tohoto území učiněných závazků a slibů“.⁴⁸ To by znamenalo udelenie plnej politickej autonómie, pre ktorú však v tejto časti republiky neboli splnené elementárne podmienky.

Ultraľavicová menšina vo vedení KSČ predložila v mene komunistov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi rezolúciu, koncipovanú zrejme Verčíkom, vyjadrujúcu sklamanie a dezilúziu z postavenia Slovenska v republike. Pokiaľ ide o tvrdé formulácie, nijako nezaostávala za propagandistickým arzenálom autonomistických strán, domnelo aj skutočne separatistických prúdov⁴⁹. Začínala sa veľmi emotívne a demagogicky: „Slovensko a Podkarpatská Rus v piatom roku svojho oslobodenia stonajú pod ťarchou absolutistického režimu, ktorým sa vládne v mene demokracie. Práva oslobodených sú šliapané tvrdými byrokratickými opátkami „najlepších“ českých ľudí na Slovensku, zlovôľou vlasteneckých žandárov a špicľovskými paholkami buržoázie. Na miesto škôl stavajú sa nové kriminály a kasárne, namiesto kultúry rozmnožujú sa krčmy. Proletariát na Slovensku a Podkarpatskej Rusie je strieľaný a perzekvovaný, keď sa ozve o svoje zákonomi a zmluvami zaručené práva.... Československá vláda chce za každú cenu znížiť Slovensko a Podkarpatskú Rus na úroveň dobytej kolónie a občianstvo na nevoľníkov.“ Zakončená bola rovnako exaltovane a radikálne: „..... na našej strane je pravda, na našej strane komunistického proletariátu je spravodlivosť a všetky biedy, ťarchy, krviprelievania skúvajú nás do jednotnej fronty, ktorá napreduje po krvavých stopách „oslobodenia“ [ku] skutočnej proletárskej slobode, k diktatúre proletariátu, ktorú prez všetky prekážky plece o plece opreté vybojujeme si s utlačovaným proletariátom všetkých národností tejto absolutistickej republiky. Nech žije KSČ! Nech žije komunistická internacionála! Nech žije sociálna revolúcia!“⁵⁰

Na prvý pohľad je zjavný rozdiel medzi vecnejším, kritickým tónom národnostných téz, predkladaných šmeralovskou väčšinou v ÚVV a medzi vyložene negativistickým tónom rezolúcie delegátov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktorá bola „akousi fotografiou nálady“ vo východnej časti štátu. Pre rozloženie síl na zjazde medzi „ľavicou“ a „pravicom“ je príznačné schválenie oboch dokumentov, pričom o rezolúcii, predloženej predtým zjazdovej komisii, „sa hlasovalo v pléne iba potleskom (aklamáciou) a zistením, že ako vidno, není

⁴⁸ NAČR, f. KSČ-Sjezdy-AÚML4, k.1, a.j. 2.

⁴⁹ Veľmi podobnú rétoriku používalo Tukovo memorandum "Hlas na zahnutie odsúdeného Slovenského Národa civilizovanému svetu", ktoré vyšlo koncom r. 1922 v zahraničnej tlači.

⁵⁰ ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 149-152.

nik proti“.⁵¹ Bolo to výsledkom starostlivej prípravy fungujúceho „aparátu nálad“, čím „ľavicová“ (protišmeralovská) čas vedenia poverila ostrieľaného Verčička a mladého košického Maďara Eugena Frieda.

Kreibichove tézy mali byť bezpochyby smerodatnejším a po schválení zjazdom záväzným dokumentom. Vcelku ešte v súlade s nimi začiatkom r. 1924 úvodník *Pravdy chudoby* napadol ľudáckych predstaviteľov, že ich protičeské štvanie a „cynické a rafinované klamanie“ proletariátu s autonómiou je len – „úzkoprsé borenie sa za osobnými cieľmi“. Vyzýval ľudovú stranu na verejnú diskusiu o jej hospodárskom, politickom a kultúrnom programe: akou cestou a akými prostriedkami chce tzv. autonómiu dosiahnuť, akú formu má prípadná autonómia mať, čo sa stane na Slovensku s pozemkovými majetkami židovsko-maďarskej džentry, s cirkevnými majetkami, s kapitalistickými fabrikami, ktoré zastavujú výrobu a stroje vyvážajú do zahraničia, s nezamestnanými robotníkmi, vysťahovalectvom, s byrokraciou štátnej správy a vyciciavajúcim daňovým systémom.⁵²

Ultraradikálne nálady povzbudilo víťazstvo KSČ v doplňovacích voľbách do parlamentu na území Podkarpatskej Rusi v marci 1924, kde získala 44% všetkých hlasov a štyri z deviatich poslaneckých mandátov. V nasledujúcich mesiacoch sa stali národnostné tézy I. zjazdu predmetom otvorenej a zdrvivúcej kritiky „zľava“. Tesne pred odchodom delegácie KSČ na kongres Kominterny do Moskvy usporiadala redakcia *Pravdy chudoby* anketu o stanovisku v národnostnej otázke; prispeli do nej Karel Světlík, Heřman Tausik, Ludovít Koreň, Václav Chlumecký, Ladislav Švarc, Štefan Daruľa, Matej Kršiak, Matej Kováč a i. V. „bolševizačný“ kongres KI v júni - júli 1924 priniesol výrazný posun kritikou „šmeralizmu“ na všetkých frontoch. Na rokovaníach osobitnej národnostnej subkomisie 5.-8. júla prepukol latentný spor v postojoch Kreibicha a Verčička a došlo k rozdeleniu delegácie na šmeralovskú väčšinu a na menšinu, ktorá sa bezvýhradne stotožnila s EKI. Verčik, ktorý bol predsedom čs. delegácie a na V. kongrese bol zvolený za člena EKI, ako dopisovateľ priamo z kongresu oznamoval do vlasti: „*Proletárska Moskva sa nezaujímala o to, či za rok alebo za desať bude slovenský proletariát okrádaný českými buržujmi alebo slovenskými vlastencami. Proletárska Moskva chce, aby pokiaľ možno už zajtra celá buržoázia spolu s autonomistami na čele s Hlinkom bola v pekle a vládnul si sám pracujúci ľud, robotník (tela i ducha) a maloroľník.*“⁵³ A s odstupom desaťročí jadro sporu komentoval takto: „*Autonomia bolo oficiálne česko-nemecké stanovisko. Právo na samostatnosť a právo až po odtrhnutie bolo naše [t.j. slovenské a menšinové - X.Š.] stanovisko... Veci už v zásade boli dávno rozhodnuté. Lenin bol za právo na sebeurčenie. Stalin je za právo na sebaurčenie, Manuilský je tiež za sebeurčenie.*

⁵¹ Tamže.

⁵² „Ľudácka autonómia“, *Pravda chudoby* 5., č. 10. z 23.1.1924.

⁵³ J. Verčik: „Listy zo sovietskej vlasti“, *Pravda chudoby* 5., č. 88. z 23.7. 1924.

*Zinoviev bol za autonómiu a nové územné usporiadanie pre nás. Šumski sa bil pre našich Rusínov, tiež za samostatnosť. ...*⁵⁴

Novým záväzným dokumentom pre národnostnú politiku strany sa stala rezolúcia V. kongresu KI „Národnostné otázky strednej Európy a Balkánu“. Z rozvláčneho textu sa niekoľko pasáží vzťahovalo priamo na Československo. Uznesenie jednak konštatovalo, že „v Československu niet jednotného československého národa a že česko-slovenský štát sa skladá okrem českej národnosti ešte z týchto národností: slovenskej, nemeckej, maďarskej, ukrajinskej a poľskej“; jednak ukladalo „aby KSC vo vzťahu k národným menšinám vyhlásila a uskutočnila heslo sebaurčenia vrátane práva na oddelenie; menovite musí KSC podporovať boj Slovákov za svoju nezávislosť a ustavične sa usilovať tento boj vytrhnúť spod vplyvu nacionálnej buržoázie a zviazať ho s všeobecným bojom pracujúcich proti kapitálu. Heslo autonómie, dávané do popredia buržoáznymi a nacionalistickými stranami vedie k podrobeniu pracujúceho obyvateľstva všetkých národností Československa vlastnou buržoáciou. Kongres preto zdôrazňuje, že národné oslobodenie národných menšín Československa je možné len pod tou celkom nevyhnutnou podmienkou, že pracujúce obyvateľstvo všetkých národností povedie svoj boj v najužšom zväzku s bojom robotníkov a roľníkov celého štátu za zvrhnutie moci kapitálu a za diktatúru proletariátu.“⁵⁵

Tieto miesta sa v historiografii komunistického Československa uznanlivo citovali ako konečne jasne sformulované „marxistické riešenie“ národnostnej otázky. Na druhej strane, iné miesta rezolúcie sa už natoľko nezdôrazňovali: „VIII. Otázka maďarská: 1. Kongres uznáva, že potreba rozšíriť komunistickú činnosť medzi Maďarmi na území anektovanom Rumunskom, Československom a Juhosláviou. Komunistické strany týchto krajín musia vytýčiť heslo práva Maďarov na národnostné samourčenie až do oddelenia od území anektných štátov.“⁵⁶

Rozšírené plénum ÚVV KSC na spoločnej schôdzi s delegátmi V. kongresu KI na prelome júla a augusta v Prahe prijalo 17 hlasmi proti 14 rezolúciu na návrh Aloisa Neuratha, v ktorej ÚVV vyslovil „úplný súhlas“ s uznesením V. kongresu KI a vyhlásil začiatok predzjazdovej diskusie na tému „bolševizácie“ strany. V útokoch proti šmeralovsko–kreibichovskej väčšine v ústrednom výkonnom výbore sa na strane vtedajšej českej (E. Burian, J. Haken, J. Doležal) a nemeckej (A. Neurath, Beuer) „ultraľavice“ vehementne angažovali aj krajskí tajomníci a aktivisti zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi.⁵⁷ Hoci v „bolševizačnom

⁵⁴ ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 162-163.

⁵⁵ NA ČR, f. KSC-Sjezdy-AÚML4, k.1, a.j.2. Thesen zur nationalen Fragen. Auszug aus der Resolution des V. Kongresses der KI über die Nationale Frage in Mitteleuropa und auf dem Balkan.

⁵⁶ Tamže. Cenzúrovaný preklad úplného textu porovnaj *Pravda Chudoby* 5., č. 120 z 5.10.1924.

⁵⁷ K najviac napádaným patrila Kreibichova vstupná téza, že Československý štát vznikol primárne z živeľnej vôle ľudu vybojovať si národnú samostatnosť a len druhotne sa uplatnila špekulácia Dohody, ktorá pôvodne zamýšľala udržať Rakúsko ako protiváhu Nemecka v strednej Európe, a až v priebehu

proces“ navonok malo ísť o marxistické princípy – politické a organizačné,⁵⁸ jadrom problému bola frakčná činnosť, ktorá kopírovala boje o vodcovstvo boľševickej strany v Rusku a odrážala aj ich výsledok. V tesnom nasledovaní sporov v Politbyre RKS(b) medzi „triumvirátom“ pod taktovkou Stalina na jednej a Levom Trockým na druhej strane, začiatkom r. 1924 plénum EKI vyvodilo pre všetky komunistické strany „poučenie z boja proti trockizmu“ v KS(b)R a proti „brandlerizmu“ v KSN. V podstate išlo o požiadavku bezvýhradného akceptovania aktuálnej „neúhybnej“ línie Kominterny, tak ako ju vytýčilo Politbyro ruskej boľševickej strany, a o účelové nálepkovanie, v ktorom sa predstavitelia viac či menej odlišných názorov a ich skutoční či domnelí stúpenci v sekciách KI voluntaristicky označovali za nositeľov raz ľavej, inokedy pravej úchyľky.⁵⁹

Národnostná problematika mala na Slovensku poslúžiť ako hlavný kanál presadzovania „boľševizácie“ do stranických štruktúr. A to tak v širšom zmysle, pokiaľ išlo o „vyjasnenie“ pomeru pracujúcich tried tu žijúcich národností k jednotnému buržoáznemu československému štátu, ako aj v užšom zmysle, pokiaľ išlo o určenie vzťahu vedení krajských organizácií zo Slovenska (resp. Podkarpatska a pohraničných inorečových oblastí) k pražskému ústrediu. Oficiálny orgán UVV KSC na Slovensku *Pravda chudoby* začal pod titulom „Komunistická strana a národnostná otázka“ uverejňovať názory na riešenie otázky Slovenska, v rámci diskusie k prijatým uzneseniam V. kongresu KI. Súbežne s nimi vychádzal na pokračovanie Verčikov preklad Stalinovej state pod názvom „O základoch leninizmu“. Príspevky do diskusie redakčne spracovával a komentoval už nový zodpovedný redaktor Klement Gottwald, ktorý v marci 1924 presídlil s redakciou denníka do Moravskej Ostravy. Ako prvý uverejnila *Pravda chudoby* príspevok „ľavého“ Jana Doležala z Brnenskej Rovnosti⁶⁰, v nasledujúcom čísle priniesla výťah článku „pravého“ Karla Kreibicha, publikovaného v *Komunistickej revue* č. 11 a v májovom čísle mesačníka *Kommunističeskij internacional*, na ktorý sa na kongrese v Moskve sústredila paľba ustanovenej národnostnej komisie. Pokúsil sa obhajovať svoje tézy z r. 1923, vedomý si toho, že pokiaľ ide o teoretickú

svetovej vojny dospela k inému názoru. *Protokol prvého riadneho sjazdu KSC (sekcie III. internacionály), konaného ve dnech 2., 3., 4. a 5. února 1923*. Praha : 1923.

⁵⁸ Kongres vytýčil základné úlohy: sústavné osvojovanie si marx-leninskej teórie v úzkej spojitosti s aktuálnymi úlohami straníckej politiky; v boji za získanie väčšiny robotníckej triedy upevňovať spojenie komunistických strán s „najširšími masami robotníckej triedy“, vymaňovať ich spod vplyvu reformistov a buržoázných strán; prekonať sklon k podceňovaniu neproletárskych spojencov robotníckej triedy; budovanie zväzku robotníckej triedy s pracujúcim roľníctvom a s národnooslobodzovacím hnutím porobených národov v koloniálnych a kapitalistických krajinách; organizačne upevniť komunistické strany na základe demokratického centralizmu. *Dejiny KSC* (ved. autorského kol. Pavel Reiman). Bratislava : SVPL, 1961, s. 195.

⁵⁹ Obzvlášť poučné je porovnanie s analogickým vývojom frakčných bojov v poľskej komunistickej strane, s tým podstatným rozdielom, že PKS pôsobila od vzniku až do svojho rozpustenia na Stalinov príkaz r. 1939 v podmienkach tvrdej ilegality. Pozri DEUTSCHER, I.: *Tragedy of the Polish Communist Party*. In: *Marxism, Wars and Revolutions*. London : Verso, 1984, pp. 91-127 passim.

⁶⁰ „Komunistická strana a národnostná otázka I.“ *Pravda chudoby* 5., č. 84 z 13.7.1924.

prípravu, opozícia mu nie je rovnocenným partnerom.⁶¹ V záverečnom odstavci dodal: „Som toho názoru, že tento program má byť rozšírený požiadavkou zvláštnej teritoriálnej autonómie pre Slovensko. Tento požiadavok zodpovedá podľa môjho mienenia vecne potrebám Slovenska. Je vôbec tiež požiadavkom teritoriálnym ako národnostným, lebo zodpovedá tiež záujmom neslovenského obyvateľstva a nájde u neho práve takej ozveny, ako u Slovákov. Čiste politicky by propaganda tejto požiadavky vzala klerikálom vieter z plachiet a usadnila demaskovanie ich demagógie.“⁶² Dodajme, že v tomto období a v danej vnútro politickej situácii požiadavka teritoriálnej autonómie objektívne smerovala k paralyzovaniu až demontáži Československa ako štátu, a to rovnako ako priama propagácia práva na oddelenie.

K diskusii pod taktovkou EKI prispeli zo Slovenska J. Verčík, K. Gottwald, z pohľadu politickej ekonómie H. Lenorovič a mimoriadne agresívne protičesky L. Koreň.⁶³ Verčíkov článok (ktorého titulok poslužil pre názov tohoto príspevku) dobre vystihuje podstatu výhrad aj „bolševického“ prístupu: Kreibich podľa neho svojím návrhom doplniť národnostné tézy o požiadavku autonómie nešiel dopredu, ale nazad, k meštiakom. Celá národnostná komisia V. kongresu KI zavrhla autonómiu ako „buržoázny švindľ“ na oklamanie proletariátu. „V. zjazd KI dal pokyn KSCĽ, že nacionálne autonomistické hnutie musí byť vyrvané z rúk buržoázie... a hnutiu sa musí dať namiesto dýchavičného, krátkého a v kritickej dobe pre panujúcu buržoáziu prijateľného hesla, ktorým by sa však na stave robotníkov a roľníkov úplne nič nezmenilo, heslo samostatnosti, pomocou ktorého sa musí neutralizovať dnes proti komunizmu nepriateľsky stojace stotisícové masy autonomistov, ich nespokojnosť má byť cieľavedome vedená komunistickou stranou.“⁶⁴

Zničujúcu kritiku Kreibicha a o málo zhovievavejšiu kritiku Šmerala a Zápotockého „zl'ava“ zavŕšil napokon ostrý výpad najvyšších predstaviteľov KI

⁶¹ V rámci diskusie slovenských historikov z r. 1965 Viliam Plevza hodnotil K. Kreibicha ako „najzasvätenejšieho znalca národnostnej problematiky“. Jeho realistický prístup dával do protikladu s postupom niektorých radikálnych funkcionárov na Slovensku, ktorí problémy v chápaní národnostnej politiky vnútri KSCĽ zneužívali na vytyčovanie vlastných „zmätených koncepcií“, v niektorých prípadoch v záujme maďarskej irendenty (V. Mihalus), väčšinou kuriózných (L. Koreň, R. Minárik) a „politický sterilných“. PLEVZA, V.: K niektorým otázkam vývinu komunistického hnutia za predmníchovskej ČSR. In: *Historický časopis* 13., 1965, č. 4, s. 489-516. Pozri tiež HOLOTIKOVÁ, Z.: Niektoré problémy slovenskej politiky v rokoch 1921-1925. In: *Historický časopis* 14., 1966, č. 3, s. 412-463.

⁶² KREIBICH, K.: „Národnostná otázka v Československu“, *Komunistická revue* č. 11, 1924. Článok v úplnom znení publikoval časopis *Kommunističeskij Internacional*, No 3-4, máj-jún 1924, s. 96-103. Hlavné časti pod titulom „Komunistická strana a národnostná otázka II.“ uverejnila *Pravda chudoby* 5., č. 85 z 16.7. 1924.

⁶³ K. Gottwald: „Národnostná otázka a komunistická strana“ *Pravda chudoby* 5., č. 91 z 30.7.1924;; L. Koreň: „Za národné právo slovenskej chudoby“ *Pravda chudoby* 5., č. 111 z 14.9. 1924. J. Verčík: „Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ *Pravda chudoby* 5., č. 110 z 10.9.1924.

⁶⁴ Tamže.

G. Zinovieva a D. Manuilského⁶⁵, načasovaný pred samotným konaním II. zjazdu KSC v októbri-novembri 1924, ktorý už len schválil rezolúcie a riešenia vopred skonzultované v Moskve. Verčík, ktorý sa najviac zaslúžil o presadenie národnostných téz, s uspokojením zaznamenal reakciu zaskočených ľudákov: „Oni sa nazdávali, že sme ich pretromfli a žiadame viac ako oni. Dívali sa na vec akoby na licitáciu a nerozumeli, že naša národnostná otázka keď príde na jej vyriešenie, bude hrobom ich a ich autonómie. Mladí radikáli zo Slováká písali, že sa pôjdu vraj do Moskvy učiť ako sa robí revolúcia.“⁶⁶

Kreibichove názory boli označené za prejav „pravícovej úchyľky“ a ich nositeľ už nebol zvolený do žiadneho z ústredných orgánov strany. Šmeral a Zápotocký predbežne vyviazli s nálepkou „centristov“ a boli zvolení do Politbyra resp. Orgbyra ÚV. Hoci sa všetci kritizovaní na zjazde podrobili a disciplinovne vyhlásili, že prijímajú národnostné tézy ako aj všetky uznesenia KI, nevzdali snahu o znovuzískanie stratených pozícií; spor mal pre súperiace frakcie trpkú dohru v nasledujúcom roku.

V diskusii o národnostnej otázke sa vyslovila aj nastupujúca prvá generácia slovenskej komunistckej inteligencie; zatiaľ ojedinelým a ešte „nehotovým“ pohľadom študenta práv z Tisovca Vladimíra Clementisa. Pri formovaní jeho názorov bezpochyby zohral úlohu jeho pôvod v „dobrej československej evanjelickej rodine“, vplyv otcovských priateľov – hlasistov či prúdistov, najmä Štefana Janšáka - počas Vladových gymnaziálnych štúdií v Skalici, aj časté kultúrne výlety do blízkeho Slováká. Ideovo sa tento budúci údajný „nositeľ“ tzv. „buržoázno nacionalistickej úchyľky“ v KSC vyhranil až v nasledujúcich rokoch. V čase štúdií na pražskej Karlovej univerzite ešte celkom akceptoval konštrukt jednotného „štátnopolitického československého národa“ a odbornú argumentáciu oficiálnej československej právnej vedy a sociológie. Najprv úvahami v revue *Mladé Slovensko*⁶⁷, no najmä pokusom o zásadný teoretický článok v prvom čísle nového kultúrneho a spoločensko-politického časopisu *Dav* sa pomerne sebavedome vložil do prebiehajúceho sporu. Hoci sa dovoľával národnostných téz V. kongresu KI a odmietal „meštiacky nacionalizmus“ slovenskej „reakčenej buržoázie“, rovnako polemicky vystupoval proti Verčíkovi, ktorému vyčítal najmä protičeské zahrotenie národnostnej propagandy a dožadoval sa „čisto triedneho“ usmernenia súčasných protičeských nálad na Slovensku. Bližšie mal ku koncepcii Kreibichovej. Neprijímal Verčíkovu schematickú aplikáciu „záväzných“ znakov národa, formulovaných Stalinom; v tomto zmysle spochyboval svojbytnosť slovenského národa a jazyka a tým aj

⁶⁵ G. Zinoviev: „Komunistická internacionála a jej československá sekcia“, *Pravda chudoby* 5., č. 114 z 21.9. 1924; D. Manuilskij: „Význam diskusie v komunistckej strane Československa“, *Pravda chudoby* 5., č. 129-131 z 26., 29. a 31.10.1924.

⁶⁶ ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 166.

⁶⁷ Clementis, V.: „Kapitoly o nás“, *Mladé Slovensko* č. 3, január 1923, s. 67-68.

sebaučovací právo Slovákov vytyčené Kominternou, s tým, že predsa komunisti nemôžu konkurovať v nacionalizme ľudákom.⁶⁸

Vplyv utvárajúcej sa skupiny *davistov* (Ján Poničan, Ludo Obtulovič, Daniel Okáli, Laco Novomeský, Edo Urx, Jarko Ellen, Peter Jilemnický a i.) v slovenskom komunistickom hnutí bol v prvej polovici 20. rokov skutočne veľmi obmedzený až zanedbateľný; a to napriek opakovaným pokusom preniknúť medzi pracujúce vrstvy na vidieku.⁶⁹ Z hľadiska vtedajšej slovenskej funkcionárskej špičky bol teda Clementisov názor irelevantný a Verčíkov dešpekt, s ktorým ho komentoval ešte aj po rokoch, je pre atmosféru doby príznačný: „*Jeho [t.j. Clementisov – X.Š.] článok bol napísaný – akiste po poradách celého pražského DAVu – hodne povýšene. Bol napísaný, akoby si nárokovali naši študenti byť mentorom alebo kurátorom nad stanoviskami Komunistickej internacionály. Poučovali a pochybovali. Hoci mohli vedieť, že Moskva není takým nováčkom, aby potrebovala poučenie, akého to študentika.*“⁷⁰

Na II. zjazde KSC dovedajšia ľavá opozícia vo vedení strany získala väčšinu, nakoľko z prítomných 200 delegátov „nikto sa neopovážil ani zapochybovať o správnosti tejto politiky a nikto sa neopovážil ani proti hlasovať“.⁷¹ K ľavici sa hlásili aj zástupcovia štyroch slovenských a jedného podkarpatoruského kraja, zvolení do ÚV v dosiaľ nebývalom počte: Julius Verčík, redaktor z Vrútok a dovedajší inštruktor ÚVV KSC pre Slovensko (tiež člen Politbyra), Július Maurer, tajomník košického kraja, Hermína Pfeilmayerová, robotníčka z Vrútok, Ernő Seidler, tajomník bratislavského kraja (zvolený do Politbyra aj Orgbyra), Emanuel Šafranko, poslanec za Podk. Rus. Do kontrolnej komisie sa dostal Ladislav Švarc, tajomník z Banskej Bystrice. No títo bezvýhradní stúpenci línie Komunistickej internacionály a „skutoční revolucionári“ podľa trpkého Verčíkovho svedectva skôr „utrpeľi víťazstvo“; odlúčení od vlastného národného komunistického hnutia, novou funkciou viazaní k pobytu v Prahe – v prostredí z ich pohľadu nevraživom, kde české komunistické robotníctvo bolo údajne „poštvávané pravicou“ proti domnejšej „maďarsko-ukrajinsko-slovensko-nemeckej diktatúre v československej strane komunistickej“. Vzájomné vzťahy mali blízko k nenávisti, padali obojstranne invectívy: pre členov ústredného vedenia z východnej časti republiky boli predstavitelia šmeralovského krídla „majstri intrigáni“, „politickí machri“, či dokonca „českí politickí protinožci vo vlastnej strane“... Začiatkom nasledujúceho roku boli J. Verčík a E. Seidler obvinení zo sprenevery robotníckych peňazí. V českej komunistickej aj nekomunistickej tlači sa spustila účelová diskreditačná kampaň proti ľavicovej časti nového vedenia strany.⁷²

⁶⁸ Clementis, V.: „K národnostnej otázke“, *Dav* 1., č. 1, Zima 1924, s. 2-4.

⁶⁹ Pozri DRUG, Š.: *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*. Martin : Osveta, 1993, s. 87 an.

⁷⁰ ANM, f. J. Verčík, k.1 2c, fol. 17.

⁷¹ ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 167.

⁷² Verčík a Seidler a boli odstránení z ÚV a dokonca vylúčení z KSC, košický mládežnícky tajomník Eugen Fried bol odvolaný z vedenia Komsomolu. Vyšetrovanie viedol predseda Kontrolnej komisie

K „urovnaníu“ sporu došlo na pôde Kominterny. Na V. rozšírenom pléne EKI v marci-apríli 1925, za účasti Stalina, Zinovieva, Manuilského a pod predsedníctvom N. Bucharina bola zriadená komisia pre československú otázku. Československí delegáti v nej vystúpili s dvoma stanoviskami. V „Politickej platforme väčšiny delegácie KSC“ (ktorá vznikla tak, že na zasadnutie komisie boli prizvaní okrem delegácie z ČSR tiež mladí aktivisti KSC, pracujúci v aparáte EKI alebo študujúci v jej kurzoch) sa zdôrazňovalo: *„Členovia KSC – Česi – musia ... predovšetkým prejavíť svoju komunistickú internacionalistickú pozíciu a nielen podporovať tzv. čiastkové požiadavky národných menšín, ale predovšetkým zdôrazňovať právo národných menšín na samourčenie až do oddelenia od štátu...“*.⁷³

V „platforme menšiny“, ktorú predkladal Šmeral, sa ústretovo konštatovalo: Jednotný národ československý je svojvoľnou konštrukciou českej buržoázie za účelom vybudovania centralizovanej štátnej moci na základe väčšiny – tzv. štátneho národa a za účelom hospodárskeho vykorisťovania a politického utlačania tiež Slovákov. *„Odopierať Slovákom právo tvoriť osobitný národ a vnucovať im národnú jednotu s Čechmi, je v rozpore so samourčovacím právom pre Slovákov o svojej národnosti samostatne rozhodnúť a samostatne vyhlásiť, do akej miery chcú byť štátne alebo národne zjednotení s ich národnosťami a rečovo najbližšími príbuznými Čechmi.“* Ďalej sa zdôrazňovalo: zaistenie národných, jazykových a kultúrnych požiadaviek národnostných menšín; odstránenie všetkých národných a jazykových nadpráv a všetkých jazykových a národných násilností; podpora každého konkrétneho boja národných menšín za ďalekosiahle čiastkové požiadavky *„s ustavičným zdôrazňovaním nášho principiálneho stanoviska v národnostnej otázke“*.⁷⁴

Ruskí predstavitelia (slovami D. Manuilského) otvorene vyhlasovali: *„podporovali sme, podporujeme a budeme nadále podporovat ty složky československé strany, které si osvojí politiku Komunistické internacionály a pomohou stranu bolševizovat.“*⁷⁵ EKI nepotvrdila vylúčenie Verčička a Seidlera

ÚV Heřman Tausik, ktorý dlho pôsobil ako redaktor a poslanec za KSC na východe Slovenska. Podľa vlastných literárnych spomienok svojim radikálnym podnecovaním proti „českému bašovaniu“ na Slovensku v čase Krompašskej vzbury získal do radov komunistického hnutia Luda Koreňa, bývalého legionára a policajného kapitána vo Vyšnom Svidníku, neskoršieho nacionalistu a separatistu v službách maďarskej iredenty. HERÍK, Tomáš (H. Tausik): *Psí život dědy Bambuse*. Praha : 1948, s. 53.

⁷³ Platformu „väčšiny“ predkladali delegáti: Haken, Hruška, Harus, Petr, Šafář, Maurer, Lindner, Grünwald, Neurath. NA ČR, Dokumenty ze zahraničních archivů (DZA-KI), k.3, a.j. 28/1 (rusky). Politická platforma väčšiny delegácie KSC.

⁷⁴ Platformu „menšiny“ podpísali Šmeral, Zápotocký, Kreibich, Muna, Hais, Formánek, Suchardová, Krejčí, Chabera, Tondl, Hudec, Blažek, Tausik, Hovorka, Jirava, Peterka, Rydlo, Jirkovský, Jirkovská. NA ČR, DZA-KI, k.3, a.j. 29 (nem.). Politická platforma menšiny delegácie Politická platforma menšiny delegácie ÚV KSC.

⁷⁵ Cit podľa: RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 60.

zo strany. Medzinárodná kontrolná komisia však konštatovala „politickú chybu“ vedenia žilinského kraja KSC, prijala uznesenie o suspendovaní J. Verčíka z ÚV KSC na dobu jedného roka a o jeho pobyte v Rusku, pre prácu v aparáte EKI. Stalin v osobnom rozhovore sklamanému Verčíkovi povedal, že ruskí súdruhovia sa ho v záujme zachovania jednoty KSC rozhodli dočasne obetovať.⁷⁶ Na pléne sa zrodila politika „bloku centra a ľavice“ proti „pravicovým oportunistom (Josefovi Bubníkovi a spol.) a „likvidátorom“, ktorá bola oficiálne vyhlásená na III. zjazde KSC v dňoch 26.-28.9.1925. B. Šmeral síce v hlavnom zjazdovom referáte konštatoval: „*S dobrým svedomím možno říci, že máme krizi už za sebou...*“⁷⁷ Spor však tlel pod povrchom ďalej; delegáti zo Slovenska (K. Gottwald, Karol Bacilek zo Žiliny a Červeň z Vrútok) sa príkro ohradili proti obvineniam z „autonomizmu“ a ľavých úchyliiek, ktoré Šmeral vyslovil na predchádzajúcej Žilinskej konferencii slovenských krajov KSC 10. mája 1925.⁷⁸

„Blok“ ľavice a stredú v zmysle uznesenia rozšíreného pléna EKI bol na III. zjazde KSC „spečatený“ zložením nového ÚV. Šmeral, označený za „centristu“ bol zatiaľ ešte ponechaný vo vedení KSC, do ktorého boli zo Slovenska a Podkarpatska zvolení: Ludo Koreň, Klement Gottwald (za člena Politbyra a Orgbyra), Rudolf Lepko z Banskej Bystrice⁷⁹, Július Rácz z Košíc (za Maďarov) a Resčuk z Podkarpatskej Rusi; v kontrolnej komisii zasadli zo Slovenska: Gizela Kolláriková a H. Lenorovics zo Žiliny, Goldhauer z Košíc a V. Mika z Užhorodu.⁸⁰ Okrem Gottwalda, ktorého politická hviezda začala od tohto momentu prudko stúpať, žiadny z týchto „skutočných revolucionárov“ neprestal „boľševizačné“ otrasy druhej polovice 20. rokov.

Kominternu, už od r. 1922 čoraz viac priamo dirigovaná Stalinom, nadradžovala princíp demokratického centralizmu a jednotného vedenia strany nad všetky ostatné. Tomu zatiaľ lepšie slúžila Šmeralova autorita vo väčšine organizácií v českých krajinách, ako sebarevolučnejšie apely ľavičiarov. Preto tiež úsilie o obnovenie určitého autonómneho postavenia krajských organizácií na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, zrušeného novým organizačným poriadkom KSC

⁷⁶ ANM, f. J. Verčík, k.1 2c, fol. 8-9. Verčík sa napokon vrátil do ČSR a pred prácou v aparáte EKI dal prednosť nástupu na výkon trestu v československých zariadeniach. Od júla 1925 do augusta 1926 si odpykával viacmesačné tresty vo väzniciach v Levoči, Banskej Bystrici a Trenčíne.

⁷⁷ *Protokol třetího řádného sjezdu Komunistické strany Československa, který se konal ve dnech 26.-28. září 1925.* V Praze 1925. Nákladem KSC, tiskem Grafie v Praze, s. 35.

⁷⁸ Tamže, s. 43-49.

⁷⁹ Celkom neznámy R. Lepko nastúpil na miesto oblastného a okresného tajomníka v Banskej Bystrici L. Švarca po jeho nútenom odchode do Prahy. Manželka Švarcovci boli r. 1925 odsúdení podľa zákona na ochranu republiky: Barbora na 18 mesiacov za šírenie radikálnych nálad, Ladislav na trojročný trest odňatia slobody za protištátnu činnosť. Pred nástupom do väzenia začiatkom r. 1926 odišli ilegálne do ZSSR, odkiaľ sa už nevrátili a obaja zahynuli ako obeť stalinských represálií počas 2. svetovej vojny. UHROVÁ, E.: Česká novinářka Barbora Rezlerová-Švarcová. Neznámá postava v žrcadel známých událostí v I. polovině 20. století. In: . In: Z. Kárník, M. Kopeček (eds.): *Bolševismus, komunismus, radikální socialismus v Československu.* Sv. V. Praha : Dokořán a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, s. 76.

⁸⁰ *Příspevky k dějinám KSC* r. V., č. 5, 1965, s. 767-768.

platným od r. začiatku r. 1922, nemohlo byť úspešné. EKI však dokázala podnecovať a využívať túto ilúziu slovenského funkcionárskeho aktívu, ktorá ho tlačila do opozičnosti voči väčšine ústredného vedenia strany, reprezentovanej B. Šmeralom, K. Kreibichom a organizačným tajomníkom A. Zápotockým.

Na Slovensku (a ešte viac na Podkarpatsku) sa stretli všetky hlavné radikalizačné faktory a „predispozície“ k ochotnému prijímaniu vplyvu z Moskvy: sociálna frustrácia, vyplývajúca z mimoriadne ťažkých hospodársko-sociálnych podmienok v dôsledku povojnovej hospodárskej krízy a rekonštrukcie; prevaha mladého členstva s prirodzeným sklonom k opozičnosti, radikalizmu a určitému dobrodružnému romantizmu; „prevaha emotívnych reakcií“ v ženskej zložke hnutia.⁸¹ Verčík celkom úprimne priznáva: „*My zo Slovenska, my sme ani ináč nemohli, šli sme dôsledne za ľavicou. Ale vyznať sa v tom pražskom prostredí bolo veľmi ťažko. V zasadaní širšieho výkonného výboru viedol sa skrytý boj, v ktorom sme sa i my stávali. Obyčajne vo výkonnom výbore zasadali aj zástupci Komunistickej internacionály a to nám bolo pravítom pre našu líniu. Boli sme opoziční a nedočkaví revolúcie, lebo naše pomery boli ťažké a neznesiteľné.*“⁸²

„Modelová situácia“ boja proti úchýľkám sa uplatnila (po prvýkrát v prvej polovici 20. rokov) v takmer všetkých významnejších sekciách KI. Účelom bolo docielenie napätia a takej „rovnováhy síl“ medzi súperiacimi frakciami, ktoré EKI zaručovali vplyv a úlohu „arbitra“, rešpektovanú oboma stranami. Ďalším krokom bola podpora spravidla mladších funkcionárov, ktorí zaručovali bezpodmienečné a „uvedomelé“ plnenie smerníc KI. Posledným krokom, uskutočneným priamo na „arbitrážnej“ pôde KI, bola „premena“ väčšiny v ÚVV KSČ na menšinu, presadením „vhodných osôb“ do rozhodujúcich orgánov danej sekcie, za pomoci organizačného poriadku a ďalších nástrojov Exekutívy KI. V druhej rovine šlo o utužovanie „demokratického centralizmu“, tj. pokračujúce obmedzovanie autonómnosti krajských vedení. Celý boj o moc v strane bol navyše kontaminovaný protičeskými atrocitami. EKI podporila tie sily, ktoré sa „bez diskusie“ podriadili jej direktívam.⁸³

⁸¹ Porovnaj HÁJEK, M. – MEJDOVÁ, K.: *Vznik Třetí internacionály...*, s. 406.

⁸² ANM, f. J. Verčík, k. I 2b, fol. 136.

⁸³ Kreibichovo „nedisciplinované“ zotrvávanie na „nesprávnom“ stanovisku sa v krátkom čase prejavilo na jeho straníckej kariére: bývalý liberecký „luxemburgovec“, ultraľavičiar, a do r. 1921 kritik Šmeralovho „opatrníctva“, sa spolu s ním ocitol pod spoločnou „nálepkou“ najprv ako „centrista“ a ešte neskôr, počas zúriacej boľševizácie v druhej polovici 20. rokov, dokonca ako „historická pravica“. Rodiaca sa „boľševická“ – tj. stalinistická ľavica, s účelovou podporou Stalinom ovládnutej Kominterny, využila kritiku Šmerala a Kreibicha pre údajné „patriotické ilúzie“ najprv na ich odsunutie a zakrátko na definitívne odstavenie z vedenia KSČ. Obaja boli od r. 1926 odsunutí na niekoľkoročnú prácu v EKI. Až v posledných parlamentných voľbách r. 1935 boli kandidovaní a zvolení do Senátu. KREIBICH, K.: Těsný domov – širý svět. Ze vzpomínek Karla Kreibicha (2. část). In: *Príspevky k dejinám KSČ r. IV.*, č. 1/1964, s. 88-100; KLÍR, M.: Karel Kreibich. In: *Príspevky k dejinám KSČ r. VII.*, č. 1/1967, s. 85; KREIBICH, K.: 30 let styků se Šmeralem In: *Dějiny a současnost č. 12/1965*, s. 43-44.

Názor, že KSCĚ až do svojho II. riadneho zjazdu nemala samostatnú nacionálnu politiku, a že prevzatím pojmu „československý národ“ do svojich hlavných dokumentov i agitačno-propagačného arzenálu podliehala nacionálnym ilúziám vedúcej českej buržoázie, je v podstate opakovaním odsudku, ktorým Kominternu „počastovala“ vedúcich predstaviteľov (menovite Šmerala, Kreibicha a ich stúpencov) za reziduá „sociáldemokratizmu“ resp. „sociálpatriotizmu“ v KSCĚ, vysloveného explicitne na V. kongrese KI r. 1924.⁸⁴

Zjednodušujúcim spôsobom obchádza skutočnosť, že v KSCĚ, vzhľadom na jej multinacionálne zloženie sotva mohol panovať jednotný postoj k československému štátu a riešeniu jeho národnostných problémov, vrátane postoja k autonómii. Predstavitelia hlavných radikálnosocialistických prúdov (českého, nemeckého, slovenského a maďarského, resp. židovského) vstupovali „na pôdu Československej republiky“ s nerovnakou teoretickou výbavou a rozdielnymi predstavami o integrovaní vlastného národa do nového mnohonárodnostného štátneho celku.

V samotnej *marxistickej lavici* prebiehala vnútorná diferenciacia a ďalšie štiepenia, príznačné pre skupiny, krídla a hnutia náchylné k sektárstvu: od radikálnych socialistov, ktorí stáli „na pôde republiky“ a neprekročili hranicu odmietania účasti predstaviteľov sociálnej demokracie vo vládnej koalícii, sa vydievali ultraradikálne elementy, ktoré spájali otázku sociálneho pokroku a odstránenie každého útlaku jednoznačne s „rozbitím buržoázneho štátneho aparátu“ a teda s likvidáciou parlamentnej demokracie v Československu a jej nahradením diktatúrou boľševického typu. Medzi týmito pólmi bolo pomerne široké pole lavirujúcich neuspokojených, sociálne a národne frustrovaných príslušníkov a stúpencov hnutia, v ktorom sa Kominternu darilo „poľovať na duše“ a manipulovať nimi. Podľa zásady „rozdeľ a panuj“ využívala objektívne hospodárske a sociálne ťažkosti na Slovensku, Podkarpatskej Rusii a v okrajových častiach republiky, z nich vyplývajúcej vysokej „zápalnosti“ tamojšieho obyvateľstva. Najmä však skutočnosť, že pri vzniku spoločného štátu cestou série národných prevratov - ako to zdôrazňuje Z. Kárník⁸⁵ - sa pod označením „československý prevrat“ mocensky presadil víťazný „národnopolitický prevrat český“ a že jeho protagonisti boli objektívne (a sebazáchovne) donútení - aj proti

⁸⁴ Takýto výklad obsahovala vyššie citovaná „Politická platforma väčšiny“, z ktorej sa vyvinula „boľševická lavica“. Jej príslušníci ho presadili do prvých vydaní *Dejín KSCĚ* z r. 1931 resp. 1960 (autor resp. ved. red. Pavel Reiman). Odtiaľ sa tradovala v marxistickej historiografii až do konca 80. rokov. Literatúra venovaná národnostnej politike komunistov ani vo svojich najprínosnejších prácach pred r. 1990 neprekročila názor, že hnutie samotné, keďže „nemělo jasné představy o socialistickém řešení národnostní otázky, muselo v praxi podléhat názorům a postupu buržoazní politiky, a to jak u dělnické třídy národů potlačovaných, tak i utiskujících.“ KAŠÍK, VI. – SUCHOPÁR, VI. a kol.: *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí*. Praha : Svoboda, 1968, s. 128. Tento súd, pravda, implikuje predstavu existencie „jedine správneho“ a od „buržoáznych vplyvov“ oprostého socialistického riešenia, za aké sa tu vydávalo leninské heslo sebaurčenia až do odtrhnutia.

⁸⁵ KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky ...*, s. 48.

ich demokratickému presvedčeniu – nastoliť „československú národnorevolučnú diktatúru“ a vládnuť spočiatku v týchto územiach diktátorsky, vrátane strielajúcich četníkov a vojenskej asistencie.⁸⁶

Keď sa jednotlivé národnostné prúdy, napriek obavám a pochybnostiam českých vodcov, pod tlakom KI napokon zliali do internacionálnej strany, jej vedenie nemohlo národnostný problém jednoducho „ignorovať“, ale pokúšalo sa eliminovať jeho zjavné úskalí. Nadradžovanie „triedneho“ aspektu nad aspekt národný bolo alfou a omegou marxistického stanoviska k národnostnej otázke. Viera, že, národnostný útlak sa odstráni spolu s útlakom sociálnym po zásadných socialistických premenách, bola základom hľadania postoja komunistov k vlastnému mnohonárodnostnému štátu a hľadania „modus vivendi“ jeho šiestich národností.

V dobe založenia KSCĽ na seba narážali stanoviská českých a nemeckých predstaviteľov.⁸⁷ Pre zložitosť a neujasnenosť národnostnej problematiky vo formálne „jednotnej“ KSCĽ je príznačné, s akými rozpakmi a odmietaním slovenskí stranícki pracovníci prijímali požiadavku kultúrnej autonómie pre Slovensko, deklarovanú Šmeralom resp. Kreibichom. Verčík k tomu pobúrene (a zaujato) poznamenáva: „*Toho sa dožadoval na základe Pittsburskej dohody i Juriga. Nikdy sa Šmeral nepýtal či s tým na Slovensku my komunisti súhlasíme lebo nesúhlasíme.*“⁸⁸ Názory ružomerských a vrútockých komunistických redaktorov M. Kršiaka, Š. Daruľu, J. Verčíka či Ľ. Koreňa, ktoré skôr suplovali ako tlmočili mienku slovenského „drobného ľudu“, sa prirodzene rozchádzali s názormi maďarských spolustraníkov typu Lajosa Surányiho, Gézu Borovszkého z Košíc, alebo bratislavských Maďarov Júliusa Nagya, Štefana Majora, J. Kissa, Szabóa, Józsu, Fehéra či ich nemeckých súdruhov Antona Svraku, Fialu, Singhofera, Machera, Gaigera, Kincla a i. Iné predstavy mali českí politickí aktivisti a redaktori, stúpenci radikálnej ľavice, ako boli poslanci Herman Tausik v Košiciach, Karel Světlík v Ružomberku, senátor Václav Chlumecký, či redaktor a telovýchovný organizátor Klement Gottwald alebo krajský tajomník v Banskej Bystrici Ladislav Švarc, vyslaní na Slovensko, aby pomáhali zorganizovať tunajšie robotnícke hnutie, iné „internacionáli“ vracajúci sa do domovských slovenských robotníckych centier ako kuriéri a spojky s maďarskými komunistami z Budapešti, alebo priamo z oddielov Červenej armády v Rusku.⁸⁹ A ešte iné boli predstavy

⁸⁶ *Pravda chudoby* uverejnila v predvečer II. riadneho zjazdu KSCĽ prehľad strelby četníctva do štrajkujúcich robotníkov, alebo pri sociálnych nepokojoch na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919-1924. Od vzniku ČSR napočítala sedemnášť prípadov strelby, 23 usmrtených a viac ako sto zranených osôb. *Pravda chudoby* 5., č. 124 z 15.10.1924.

⁸⁷ Počiatkové rozpory medzi Karlom Kreibichom a Bohumirom Šmeralom sa však už v prvých rokoch pôsobenia KSCĽ „obrusovali“ a zblížovali pri hľadaní vlastnej (a v rámci vymedzených mantinelov samostatnejšej) aplikácii komunistickej národnostnej politiky. Naopak obaja sa stali stredobodom kritiky nemeckých ultraľavíciarov okolo Aliosa Neuratha.

⁸⁸ ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 136.

⁸⁹ Pozri zborník *Oktober 1917, spomienky na jeho ohlas u nás* (J. Mlynárik zost.). Bratislava : 1957; tiež PÖTÓCI, B.: *Komunisti*. Bratislava : Pravda, 1988.

militantných maďarských emigrantov typu Júliusa Alpáriho a Ernő Saidlera, využívajúcich po porážke Maďarskej komúny azyl v demokratickom Československu.

Jednotná národnostná politiku KSČ tak vznikla až „prevalcovaním“ všetkých diferencií národnostnými tézami V. kongresu KI, jednoznačne podriaďujúcimi národnostnú aj „slovenskú“ otázku „službe“ socialistickej revolúcii, ktoré sa direktívne presadili ako oficiálne stanovisko celej KSČ na V. rozšírenom pléne EKI r. 1925.

Summary

“Autonomy vs. the Right to Separation?” (The Communist concept of the national and the so-called “Slovak” questions in the first half of the 1920s)

The article deals with the ambiguous concept of the national and the specifically “Slovak” questions as applied by the Czechoslovak Communists in the first half of the 1920s. Two contradictory concepts – the Austro-Marxist slogan of cultural and territorial autonomy within a multinational state and the Bolshevik claim to national self-determination leading to the separation from such a state – were followed by different streams of the former “Marxist Left” and, later, the Communist Party of Czechoslovakia (CPC). Since the Party’s activities were legal within the framework of parliamentary democracy, the search for some kind of autonomous application of the Communist International resolutions on national policy, which were binding for the Party, was marked with sharp factional struggles. On the one hand, the faction of Slovak “Communists-Nationalists” (Slovak: “*nacionálni komunisti*”), belonging to the radical Left, challenged the concept of cultural autonomy and broad local self-government formulated by the moderate leaders of the Communist Party. On the other hand, it faced the slogan of full political autonomy voiced by the Slovak People’s Party in accordance with the Pittsburgh Agreement. The Resolution on the National Question adopted by the 5th Congress of the Communist International held in 1924 eliminated all differences. As a result, the uniform “revolutionary” solution to the national question was definitely imposed upon the CPC’s policy by the Executive of the Communist International in 1925.

Komunisti, Ľudáci a maďarská iredenta

Maroš Hertel

Postoj a vytvorenie účinnej protiváhy k autonomistickému hnutiu reprezentovanému predovšetkým Slovenskou Ľudovou stranou (SĽS), patril k najkomplikovanejšiemu a najrozporupnejšiemu úseku činnosti predstaviteľov Komunistickej strany Československa (KSČ) v medzivojnovom období. V prvom rade tu bol problém rozdielneho chápania riešenia národnej resp. národnostnej otázky v Československu. Ďalším vážnym problémom bolo nájsť vhodnú alternatívu ku konkrétnym návrhom na autonómiu Slovenska. V tejto súvislosti mali komunisti malý manévrovací priestor vzhľadom na direktívy Komunistickej Internacionály. Internacionálne chápanie riešenia národnostnej otázky v mnohonárodnostnom štáte, neskôr od polovice 20-tych rokov vydanie hesla práva národov na samourčenie však bolo podmienené víťazstvom socialistickej revolúcie a prevzatím modelu sovietskej federácie.

Založením komunistickej strany v roku 1921 sa súčasne utvorila základná schéma: jeden štát – jedna komunistickej organizácia pre všetky národnosti. Túto líniu schválila rezolúcia Exekutívy Komunistickej Internacionály zo 16. júna 1921, v ktorej sa písalo: „...strana musí byť v zmysle požiadavky II. zjazdu komunistickej Internacionály jednotná, centralistická a nesmie sa ani obmedziť na nejakú nadstavbu, ani dať miesta nejakému nacionálnemu federalizmu.“¹ Z takto striktno formulovaného stanoviska možno odvodiť jeden z dôvodov odmietavého postoja komunistov k autonomistickému hnutiu. Zjednodušene by sa dalo povedať, že uznaním požiadavky autonómie Slovenska by sa otvorila otázka menšinových práv a v súvislosti s tým aj predpokladané ohrozenie jednotnosti komunistickej strany resp. Československa. Stanovisko slovenských komunistov k tejto otázke bolo jednoznačné: „Stojíme na základe jednotnosti republiky Československej a sme rozhodne proti každému jej autonomistickému triedeniu, ktoré smeruje len na porobenie proletariátu a rozbitie jeho centralistického hnutia...“²

Na druhej strane treba dodať, že práve slovenskí komunisti si uvedomovali dosah a vplyv autonomistického programu Ľudovej strany na slovenskú spoločnosť. Dokladom sú články Karola Bacílka, Štefana Daruľu, Mateja Krščiaka a iných, uverejňované na stránkach *Pravdy Chudoby*. V podstate všetky mali spoločného menovateľa – poukazovanie na sociálny aspekt autonómie, pričom právny, jazykový, kultúrny a hlavne nacionálny aspekt boli do značnej miery prehladané, či skôr chápané ako odvodené alebo druhoradé.

K výraznejšiemu posunu v otázke osobitného riešenia slovenskej otázky u komunistov došlo v priebehu roka 1922. Vznikla ako reakcia na centralizačné

¹ „Rezolúcia o československej komunistickej strane...“, *Pravda Chudoby* 2., č. 44 z 14.7. 1921, s. 3.

² „Sme komunistickej stranou“, *Pravda Chudoby* 2., č. 39 z 22.5. 1921, s. 1, 2.

úsilie Ústredného výkonného výboru KSC, ktorý zrušil celoslovenské stranické a odborové orgány (Krajinský výbor, Krajinská odborová rada, slovenské ústredie Zväzu zemerobotníkov atď.) Úsilie o samostatnejšiu politiku strany na Slovensku bolo vyjadrené snahami časti funkcionárov o obnovenie celoslovenských orgánov. Z tohto rámca sa vymykala činnosť Zväzu poľnohospodárskych a lesných robotníkov (zemerobotníci) so sídlom v Trnave. Trnavský sekretariát vedený Vincentom Mihalusom sa dostával do čoraz väčších rozporov s pražským ústredím. Týkali sa nedostatku finančných prostriedkov a postupného odvolávania tajomníkov z jednotlivých slovenských sekretariátov, ktoré ostali neobsadené.

Kríza naplno prepukla po konferencii Zväzu poľnohospodárskych a lesných robotníkov konanej 4. marca 1923 v Trnave. Zväz totiž odhlasoval pripojenie k Medzinárodnému všeodborovému zväzu so sídlom v Prahe.³ V dôsledku uvedeného rozhodnutia konferencie sa Mihalus so svojimi spolupracovníkmi rozhodol založiť pod heslom samostatného zemerobotníckeho hnutia na Slovensku Medzinárodný zväz poľnohospodárskych a lesných robotníkov.

Prakticky okamžite po vzniku Mihalusovho zväzu zaujali slovenskí komunisti jednoznačné stanovisko. Takéto snahy považovali za prejav autonomizmu, ktorý nie je v súlade s politikou komunistickej strany.⁴ Vážnosť situácie si uvedomovali aj v pražskom ústredí. V čase maximálnej predvolebnej agitácie pred blížiacimi sa voľbami do obecných a župných zastupiteľstiev (16. a 30. septembra 1923) mohli podobné akcie vážne ohroziť volebný výsledok.⁵

K prešetreniu celej záležitosti vyslal Ústredný výkonný výbor KSC do Trnavy komisiu, ktorá mala vyšetriť príčiny vzniku samostatného zemerobotníckeho hnutia. Rokovanie sa uskutočnilo 20. mája 1923. Podľa oficiálne zverejnenej informácie vzniklo Mihalusove hnutie ako odozva na chybnú politiku pražského ústredia na Slovensku spôsobenú nečinnosťou jednotlivých sekretariátov, čo v konečnom dôsledku viedlo k paralyzovaniu zemerobotníckeho hnutia. Po prešetrení celej záležitosti došlo k vzájomnej dohode, v ktorej predstavitelia autonómneho zväzu súhlasili s jeho rozpustením. Od 1. júla sa mali stať členmi sekcie Medzinárodného všeodborového zväzu v Prahe.⁶

Problémy okolo zemerobotníckeho hnutia na Slovensku sa uvedenou dohodou nevyriešili. V júni 1923 vyslal Mihalus do Moskvy na zasadnutie širšej

³ „II. riadny zjazd zemerobotníkov Slovenska“, *Pravda Chudoby*, roč. IV, č. 20 z 8.3. 1923, s 1, 2. Bližšie o činnosti zemerobotníckeho hnutia pozri MLYNÁRIK, J.: *Štrajkové boje na Slovensku*, zv. II. Bratislava 1961.

⁴ „Protí rozbijačom zemerobotníckeho hnutia“, *Pravda Chudoby*, roč. IV, č. 51-52 z 20.5. 1923, s 1.

⁵ Štátny archív (ŠA) v Bratislave, fond Župný úrad (ŽÚ), prezidiálne spisy 1923-1928, fascikel 700/1923. V správe Župného úradu v Bratislave sa uvádzalo, že ak by sa mal výsledok nadchádzajúcich volieb hodnotiť podľa verejnej a organizačnej činnosti jednotlivých politických strán, úspešnými mali byť ľudáci a komunisti.

⁶ „Prevolanie k slovenskému zemerobotníctvu“, *Pravda Chudoby*, roč. IV, č. 55 z 29.5. 1923, s.1. Dohodu podpísali: za Medzinárodný všeodborový zväz Josef Hais, za Výkonný výbor KSC Matej Kršiak, za Medzinárodný zväz poľnohospodárskych a lesných robotníkov Vincent Mihalus.

Exekutívy Červenej odborovej internacionály (ČOI) svojho spolupracovníka Štefana Mokráňa. Z Mihalusovej správy, ktorú zaslal prostredníctvom kuriéra ministersvu zahraničných vecí do Budapešti vyplýva, že Mokráň mal za úlohu vysvetliť oprávnenosť požiadavky existencie samostatného slovenského zemerobotníckeho hnutia. Mihalus považoval Mokráňovu cestu za úspešnú. V konečnom dôsledku mala viesť k oslabeniu vplyvu pražského ústredia na činnosť zemerobotníckych organizácií a odstráneniu českých tajomníkov zo Slovenska.⁷

Ako vyplýva z nasledujúcej Mihalusovej správy, Exekutíva ČOI vo svojej rezolúcii požadovala likvidáciu samostatnej slovenskej organizácie po splnení nasledujúcich podmienok:

1. obsadenie slovenských sekretariátov domácimi zamestnancami,
 2. primerané zastúpenie v riadení ústredia,
 3. minimálne jeden administratívny pracovník v pražskom ústredí,
- ktorý by mal na starosti slovenské záležitosti,
4. zastavenie vzájomných útokov,
 5. revízia finančných záležitostí bývalého ústredia.

Predstavitelia slovenskej zemerobotníckej organizácie mali súčasne ukončiť svoju činnosť a odvádzať 4% zo svojho príjmu pražskému ústrediu.⁸

K formálnemu schváleniu uvedených podmienok došlo na zjazde zemerobotníkov v Trnave 5. augusta 1923. K ich uvedeniu do praxe malo dôjsť do 1. septembra.⁹ Ani po uplynutí stanoveného termínu však nedošlo k žiadnym zmenám, údajne kvôli nedoriešeným finančným otázkam.

Vzhľadom na takýto vývin udalostí sa Mihalus rozhodol obnoviť koncom októbra 1923 činnosť samostatného zemerobotníckeho hnutia na Slovensku. Z pohľadu pražského ústredia v otázke odsúvania riešenia išlo o dobre načasovaný krok. Počas septembrového konania volieb do obecných a župných zastupiteľstiev bola pred voličmi deklarovaná jednotnosť zemerobotníckeho hnutia resp. komunistickej strany. Správnosť tejto taktiky potvrdili výsledky volieb. Ziskom 174 000 hlasov sa komunisti stali druhou najsilnejšou stranou na Slovensku. Po obnovení činnosti samostatného zväzu bol Mihalus vylúčený z komunistickej strany.

Práve do tohto obdobia spadajú návrhy ľudovej strany týkajúce sa možného pripojenia Mihalusovho hnutia k jej odborovým organizáciám.¹⁰

⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL), Küm K 64, 41. tétel, 9. csomó. Správa bez čísla, datovaná v Budapešti 16. júla 1923. O Mokráňovej ceste do Moskvy sa Mihalus zmieňuje aj vo svojej výpovedi pred vyšetrojúcim sudcom Krajského súdu v Bratislave 10. apríla 1934. ŠA v Bratislave, pobočka Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo v Bratislave, kr. 7, St 28/1929.

⁸ MOL, Küm K 64, 41. tét., 9. cs. Mihalusova správa zo 6. novembra 1923.

⁹ „Zjazd zemerobotníkov v Trnave“, *Pravda Chudoby*, roč. IV, č. 86 z 9.8. 1923, s 1,2.

¹⁰ MOL, Küm K 64, 41, tét., 9.cs. Mihalus vo svojej správe zo 6. novembra 1923 spomína aj ponuku z okolia Milana Hodžu na prípadnú spoluprácu v roľníckych organizáciách.

Spočiatku túto ponuku odmietol, pretože mal v úmysle vybudovať nové odborové hnutie s využitím už existujúcich zemerobotníckych organizácií.

Návrh Ľudákov možno chápať ako reakciu na výsledky volieb do obcí a žúp. Jednou z možností oslabenia vplyvu komunistov na Slovensku mohol byť aj pokus o založenie konkurenčnej strany, prípadne podpora opozície v rámci komunistických odborových organizácií. V tomto prípade nešlo o prvý pokus, ktorý vyšiel z lona Ľudovej strany. Spočiatku bol touto úlohou poverený predseda Národného Ochranného Zväzu Augustín Čaderna, ktorý však v tomto smere nevyvinul prakticky žiadnu činnosť.¹¹ Druhé centrum predstavovala skupina združená okolo Dr. Ľudovíta Bazovského, Karola Belánskeho a denníka *Slovenská Národná Jednota* v Lučenci. Pravdepodobne spolupracovali s Jozefom Varechom, predsedom Sociálno – demokratickej strany robotníckej¹²

Až po neúspechu pri organizovaní vlastného hnutia sa Mihalus na základe dohody s Vojtechom Tukom rozhodol založiť novú politickú stranu. Základ mali tvoriť organizácie vedené Čadernom a Varechom. Prípravné práce trvali celý rok 1924 a k založeniu Radikálnej strany sedliakov, živnostníkov a robotníkov Slovenska došlo až 11. januára 1925 v Žiline.¹³ Mihalus vo svojom prejave k delegátom označil novo vzniknutú stranu za socialistickú, so zahrotením proti pražskému centralizmu a internacionalizmu, ktorej hlavným bodom programu mal byť boj za autonómiu Slovenska v rámci Československej republiky. Program strany schválený delegátmi zjazdu žiadal vytvorenie samostatnej slovenskej vlády a parlamentu v Bratislave, vybudovanie slovenskej armády, dôsledné prevedenie pozemkovej reformy atď. Predsedom strany sa stal Vincent Mihalus, hlavným tajomníkom Augustín Čaderna a jedným z členov výboru bol aj Jozef Varecha. K Radikálnej strane sa mali pripojiť aj organizácie založené K. Belánskym a L. Bazovským, pretože tieto „*boli zakladané pod devízou: musíme ísť s ľudovou stranou, lebo keď nám aj vo všetkom nevyhovuje, je ona predsa zo všetkých jestvujúcich teraz tá najlepšia.*“¹⁴ Po pol roku trvania svojej činnosti Radikálna strana zanikla bez dosiahnutia viditeľného úspechu.

Samostatnú aktivitu pri hľadaní podpory pre autonomistické hnutie na Slovensku vyvíjal podpredseda Ľudovej strany Vojtech Tuka. Okrem iných sa snažil využiť kontakty so sovietskym vyslanectvom vo Viedni, ktoré začal pravidelne navštevovať od roka 1924. Zaujímal sa o názor sovietskej vlády v otázke postavenia menšín a ochranu ich práv v strednej Európe, osobitne

¹¹ Slovenský národný archív (SNA), fond Policajné riaditeľstvo Bratislava (PR-B) 1920-1950, kr. 769. Výsluch Miloša Kolesára na Policajnom riaditeľstve 2.7. 1931.

¹² Archywm Akt Nowych, f. Konsulat RP w Bratyslawie, sig. 1. Správa poľského konzula v Košiciach z 29. 12. 1923.

¹³ ŠA v Bratislave, f. ŽÚ, prez. spisy 1923-1928, fasc. 440/1923. Správa o založení Radikálnej strany sedliakov, živnostníkov a robotníkov Slovenska z 29.1. 1925.

¹⁴ SNA, nespracovaný fond V. Tuka a spol., kr. 9. Dopis Karola Belánskeho Augustinovi Čadernovi – nedatovaný.

v Československu. Súčasne sa pokúšal zistiť, či si moskovská vláda kladie ako podmienku uznania zo strany Československa oficiálne priznanie autonómneho postavenia Slovenska a Podkarpatskej Rusi v rámci spoločného štátu.¹⁵ Prostredníctvom sovietskeho vyslanectva sa Tuka zároveň snažil nadviazať kontakty s predstaviteľmi Komunistickej Internacionály.

V prvej polovici roka 1926 sa Tuka vo Viedni stretol s istým komunistickým funkcionárom, ktorý mal nemecké priezvisko.¹⁶ Diskutovali spolu o politických pomeroch na Slovensku a o národnostnej problematike v Československu. Bývalí komunistickí funkcionári Ľudovít Koreň a Štefan Mlynárik pred Krajským súdom v Bratislave (1929) zhodne tvrdili, že s Tukom sa vo Viedni stretol Klement Gottwald, ktorého tam údajne vyslal Ústredný výbor KSČ. Obaja svedkovia súčasne uviedli, že priamym dôsledkom rokovanií Tuku s Gottwaldom bolo prijatie manifestu „Vypracte Slovensko“ na konferencii slovenských komunistov v Žiline 25. júla 1926.¹⁷

Nezodpovedanou otázkou naďalej ostáva, do akej miery boli oboznámení predstavitelia ľudovej strany s uvedenými Tukovými aktivitami. O návštevách na sovietskom vyslanectve zrejme vedeli, pretože sa ich zúčastnil aj Florián Tománek, ktorý o nich pravdepodobne Hlinku informoval. Čo tým ľudáci sledovali, je otázne. Na druhej strane, akokoľvek paradoxne to znie, prostredníctvom Sovietskeho vyslanectva vo Viedni sa Tuka mohol pokúsiť vyvinúť nátlak na KSČ, aby začala plniť rezolúciu V. kongresu Komunistickej Internacionály týkajúcu sa národnostných problémov strednej Európy a Balkánu.

Rezolúcia obsahovala osobitný odsek o národnostnej otázke v Československu, v ktorom sa jednoznačne konštatovalo, že v ČSR neexistoval jednotný československý národ, ale popri českom národe tu bol aj slovenský, nemecký, maďarský, rusínsky a poľský. Kongres považoval za potrebné, aby komunistická strana priznala národnostným menšinám samourčovací právo až do odtrhnutia. Strana mala súčasne energicky podporovať boj Slovákov za svoju nezávislosť a prevziať iniciatívu v autonomistickom hnutí.¹⁸

¹⁵ MOL, Küm K 64 7/1 II. tét., 39cs. Správa z 2.12. 1924 o rozhovore maďarského vyslanca vo Viedni s bulharským kolegom, týkajúca sa prípadného uznania Sovietskeho zväzu zo strany Československa.

¹⁶ SNA, f. Hlavné štátne zastupiteľstvo, kr. 130. Zápisnica z hlavného pojednávania v trestnej veci Dr V. Tuku a spol. v roku 1929. Podľa Tukovej výpovede mal rozhovor s Gottwaldom nasledovný priebeh: T. Keby Slováci zahájili boj za autonómiu, ako by ste sa chovali Vy? G. Postavili by sme sa proti. T. Prečo? G. Otázkou autonómie na základe komunistickom by podporovali, ale vždy sa postavia proti autonómii národností na podklade meštianskom. Dokiaľ Vy ste na Slovensku vybudovaní na podklade občianskom, nedoprajeme Vám národnej slobody. Akonáhle bude Slovensko sovietizované, potom áno, ale občianskej spoločnosti žiadne práva nepriznáваме.

¹⁷ Tamže. Výpovede Ľudovíta Koreňa a Štefana Mlynárika.

¹⁸ SNA, f. PR-B 1920-1950, kr.225, Mat 77/1. Odpis rezolúcie V. Kongresu KI k národnostnej otázke.

Od nového roka 1926 začala *Pravda*¹⁹ – denník KSC pre Slovensko – pravidelne uverejňovať na titulných stranách články ostro zamerané voči politike HSES a jej snahám o rokovanie resp. spolupráci s vládnymi kruhmi. Úvodníkmi typu „Hanebná zrada na slovenskom ľude“; „Krvavý, fašistický režim na obzore“; „Útok ľudáckych vodcov na slovenský národ“; „Ľudáckym vodcom koryto, ľudu nová bieda“ a pod. bola *Pravda* doslova preplnená. Ostrá komunistická agitácia proti ľudovej strane neunikla pozornosti policajných orgánov. Podľa dôverných správ začala KSC vyvíjať mimoriadnu aktivitu v riešení národnostnej otázky na Slovensku „*neboť z príkazu moskevské internacionály má využití národnostních třenic k agitaci a štvání a ze vzniklých sporů těžiti ve prospěch a sesílení vlastních řad. Pro Slovensko vydány byly směrnice v tom smyslu, aby komunistická strana usilovala o paralysování vlivu a zlomení moci Hlinkovy ľudové strany a převzetí vůdcovství slovenského lidu.*“²⁰ 5. januára 1926 dostali vedúci predstavitelia komunistov na Slovensku list od Antonína Zápotockého, v ktorom bol stručne opísaný návrh Československej strany národno demokratickej ako vyriešiť postavenie Slovenska v ČSR. Tento návrh rátať s rozdelením Československa na štyri administratívne celky: český, moravsko – sliezsky, slovenský a podkarpatsko – ruský. Na záver listu Zápotocký uviedol, že „*podle soukromé informace má býti připojení ľudáků ke koalici provedeno do konce února t.r. Těto informaci nevěřím ... Je třeba proti tomuto plánu na řešení slovenské otázky postavití plán vlastní a jeho propagandou ztížit kompromis ľudáků s vládní koalici.*“²¹

25. júla 1926 sa konala v Žiline Celoslovenská konferencia KSC, ktorá mala vo svojom programe dva hlavné body: národnostnú otázku v Československu a organizačné záležitosti strany. Ešte pred konaním zjazdu napísal K. Gottwald list Júliusovi Verčíkovi, kde uviedol, že referát k národnostnej otázke prednesie J. Haken a to z dôvodu „*aby Čech bol hlásateľom národnostných práv menšinovej národnosti. Osnova referátu bude navrhnutá mnou a schválená polytbyrem ... Pokiaľ ide o meritum veci, už som Ti predsa oznámil: Nové bude to, že vytýčíme požiadavku: Vypratať Slovensko a spraviť plebiscit o tom, aké štátoprávne postavenie má Slovensko zaujímať.*“²² Výsledkom konferencie bolo prijatie spomínaného manifestu „*Vypracte Slovensko*“, ktorý bol v prvom rade namierený proti HSES. Manifest sa končil výzvou na boj proti panstvu buržoázie, za nastolenie vlády robotníkov a roľníkov, na utvorenie zborov proletárskej obrany proti útokom fašisticko – rodobraneckým a utvorenie Zväzu sovietskych republík.

¹⁹ Z rozhodnutia Slovenského tlačového výboru KSC vychádzal od septembra 1925 denník KSC na Slovensku *Pravda chudoby* pod novým názvom *Pravda* [pozn. red.].

²⁰ SNA, f. PR-B 1920-1950, kr. 273, Mat 77/11. Správa Policajného riaditeľstva v Bratislave Župnému úradu z 12.6. 1926

²¹ Tamže. Opis dopisu Antonína Zápotockého z 5.1. 1926.

²² ŠA v Bratislave, f. ŽÚ, prez. spisy 1923-1928, fasc. 1515/28 prez. Opis dopisu K. Gottwalda J. Verčíkovi zo 17.7. 1926. Bližšie o zákulisí vzniku Manifestu „*Vypracte Slovensko*“: MLYNÁRIK, J.: Spor o Júliusa Verčíka. In: *Historický časopis* 42, 1994, 2, s. 341-360. BARNOVSKÝ, M.: Dokument osudný pre autora a sporný pre historika. In: *Historický časopis* 44, 1996, 3, s 504-528.

Takto radikálne formulovaný postoj komunistov k otázke riešenia slovenského problému mohol Tukovi vyhovovať hneď z niekoľkých dôvodov. Posilnil sa antagonizmus medzi oboma politickými stranami, ktorý sa najviditeľnejšie prejavil pri verejných zhromaždeniach. Časté zrážky medzi *Rodobrancami*²³ a sympatizantami komunistov tvorili súčasť politického folklóru počas roka 1926. K najväčšej zrážke medzi znepriatelenými tábormi došlo 7. júla 1926 vo Zvolene. Výsledkom bol jeden mŕtvy a viacero ťažko zranených ľudí.

Ďalším dôvodom bolo vyvolanie vnútrostraníckej krízy. Vedúci predstavitelia ľudovej strany v predvolebnej kampani prezentovali boj za autonómiu Slovenska za všetiek, ktorý vylieči všetky hospodárske, školské, cirkevné, sociálne a iné problémy. Pri rokovaníach o vstupe do vládnej koalície museli mať na zreteli splnenie svojej základnej požiadavky – včlenenie Pittsburskej dohody do Ústavy ČSR a požiadavky obsadenia postu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska členom ľudovej strany. Z českej strany boli tieto požiadavky nepriechné, preto každé iné riešenie znamenalo prehru pre ľudákov a tým pádom aj odliv časti voličov, čo sa naplno prejavilo v rokoch 1927-1929. Tejto okolnosti si boli zrejme predáci HSLS vedomí, no nepriamo sa tým mohol posilňovať tábor prívržencov opozičnej politiky, ktorý by zas mohol viesť k zradikalizovaniu programu ľudovej strany. Tým by bola otvorená cesta k vytvoreniu silného protičeského opozičného bloku na Slovensku ako prvého predpokladu na prípadné vytvorenie samostatnej slovenskej vlády a neskôr aj vyhlásenia samostatnosti. K tomuto nemohlo dôjsť bez účinnej zahraničnej pomoci, či už maďarskej, poľskej alebo inej. Od začiatku svojej verejnej politickej činnosti sa Tuka snažil čo najviac oslabiť česko – slovenský vzťah. Vstup HSLS do vlády by tento zámer zmaril. Bolo predsa nemysliteľné vyvolať na Slovensku revolúciu s cieľom odtrhnutia od ČSR a zároveň byť súčasťou vládnej koalície v štáte, od ktorého sa Tuka chcel oddeliť.

Aktivity Vincenta Mihalusa a Vojtecha Tuku mali spoločného menovateľa – väzby na maďarskú politiku. Antibolševický postoj maďarskej vlády nebránil tomu, aby na báze komunistickej agitácie podporovala akékoľvek hnutie smerujúce k destabilizácii pomerov v susedných štátoch. Rovnaký postoj sa samozrejme týkal aj autonomistického hnutia. Z tohto pohľadu je zarážajúce, že Mihalus, no predovšetkým Tuka prakticky až do konca svojej politickej kariéry požívali plnú dôveru materských strán. Mihalusovi sa stala osudnou snaha o založenie samostatného hnutia, vedúca k vylúčeniu z komunistickej strany. Stratil tak priamo vplyv v zemerobotníckom hnutí. Hoci ho ľudáci v jeho úsilí

²³ *Rodobrana* – polovojenská organizácia HSLS v rokoch 1923-1929 a 1938-1940. Pôvodne určená na ochranu verejných zhromaždení ľudovej strany. Z hľadiska Tukových plánov mala vyvolať protičeské povstanie na Slovensku, politicky krytého požiadavkou autonómie resp. práva národov na sebaurčenie. Pri príprave povstania sa počítalo s aktívnou podporou maďarskej a poľskej armády. Bližšie o Rodobrane: HERTEL, M.: *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880-1929. Pokus o politický profil*. Dizertačná práca. Bratislava HÚ SAV 2003, s. 83-88, 111-121. ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918-1939 (so zreteľom na Slovensko)*. Bratislava 2001, s. 83-98.

podporovali, neboli ochotní poskytnúť žiadne finančné prostriedky na rozbeh Radikálnej strany. Tuka sa podobnej chyby nedopustil. Navonok vždy stál na platforme autonómie Slovenska, no jeho aktivity smerovali proti politike ľudovej strany. V tomto smere padá plná zodpovednosť na predstaviteľov ľudovej strany, vrátane Andreja Hlinku.

Summary

The Communists, the *Ľudáci* and the Hungarian Irredentists

At first sight, concepts concerning the position of Slovakia at the international scene after WW I proposed by the Communists, the Autonomists (Slovak: *ľudáci*) or the Hungarian Irredentists may not seem interrelated. Nevertheless, a deeper study into these proposals reveals certain points of contact among them. It is because they wanted to attain the same goal but suggested different ways to do so. First of all, they called for the abolishment of the *status quo* produced by the coming-into-existence of the Czechoslovak Republic. Whilst the Autonomists, represented by the Slovak People's Party, demanded equality between the Czechs and the Slovaks in their own common state, the Irredentists desired to restore the *status ante* the year 1918, and the Communist Party of Czechoslovakia forwarded a novel solution to the national question in terms of proletarian internationalism. The activity of Irredentists resulted in contacts of the representatives of these three concepts.

Pozemková reforma v politike dominantných politických strán na Slovensku v období 1. ČSR (s ťažiskom v 20. rokoch)

Pavol Martuliak

V novo vzniknutom československom štáte Slovensko predstavovalo z ekonomického aspektu jeho zaostalý agrárny príviesok. Dominujúcim hospodárskym odvetvím na Slovensku bolo poľnohospodárstvo s príbuznými sektormi (hlavne lesné a vodné hospodárstvo). Takéto neutešené postavenie krajiny navyše čím ďalej, tým viac umocňovala skutočnosť, že vládnuce české politicko-mocenské kruhy obmedzovali hospodársky rozvoj Slovenska postupnou likvidáciou priemyselných podnikov ktoré vznikli ešte počas existencie uhorskej vlády. Pritom aj poľnohospodárstvo, ako dominujúce ekonomické odvetvie na Slovensku, silne zaostávalo za jeho stavom a rozvojom v českých krajinách.

Pri relatívne menej rozvinutom priemysle sa Slovensku v prvej ČSR s obľubou prisudzovalo „poľnohospodárske poslanie“, zatiaľ čo západ republiky mal predstavovať „priemyselnú zložku“ československého hospodárstva. Takýto *prívrastok* vyplýval z neobjektívneho hodnotenia a bol zásadným omylom. Dokumentujú to aj údaje o rozdieloch vo výmere pôdy na jedného obyvateľa zamestnaného v poľnohospodárstve, ktoré prináša tabuľka 1.

Tabuľka 1

Výmera pôdy na jedného obyvateľa ČSR, prislúchajúceho k poľnohospodárstvu v roku 1921¹

Krajina	celkový počet obyvateľov	Počet obyvateľov zamestnaných v poľnohospodárstve		Celková výmera pôdy v ha		Na jednu osobu v poľnohosp. pripadá pôdy	
		absol. počet	Pomer k celk. počtu obyv. v %	poľnoh.	všetkej	poľnoh.	všetkej
Čechy	6670382	1980368	29,7	3089897	5205308	1,56	2,62
Morava a Sliezske*	3419833	1249898	33,9	1599637	2672342	1,28	2,14
Slovensko	3000870	1811546	60,4	2352524	4893589	1,29	2,7
ČSR	13091085	5041812	41,3	7042058	12771239	1,38	2,49

*Údaje o počte obyvateľov Sliezska sú z roku 1910

¹ Pramene k tabuľke 1: TUMLÍŘ, B.: *Agrárni politika*. Praha : 1928, s 93.

Podľa uvedených štatistických údajov poľnohospodárstvo a príbuzné odvetvia na Slovensku v roku 1921 zamestnávali 60,4 % obyvateľstva Slovenska. V českých krajinách patrilo zatiaľ k týmto odvetviám v tom čase len 31,3 % obyvateľov. Ako pritom vyplýva z údajov v tabuľke 2, na Slovensku mala poľnohospodárska väčšina obyvateľstva (viac ako 60 %), ktorá bola odkázaná na pôdu, relatívne menej pôdy vhodnej pre poľnohospodársku výrobu, ako poľnohospodárska menšina v západných častiach štátu, najmä v Čechách, kde tvorila len necelých 30 % obyvateľstva. Téza o „predurčenosti“ Slovenska byť prirodzeným agrárnym a surovinovým príveskom českých krajín nemala preto opodstatnenie. Údaje zároveň dokazujú väčšiu preťaženosť poľnohospodárskej pôdy na Slovensku ako v Čechách, čo bolo zdrojom väčšieho hladu po pôde na Slovensku.

Tézu o predurčenosti Slovenska pre poľnohospodársku produkciu, hlásanú hlavnými predstaviteľmi pražskej centralistickej politiky vyvracajú a potvrdzujú ju ako falošnú aj údaje o pôdnych a klimatických činiteľoch, od ktorých je táto produkcia priamo závislá. Na Slovensku sa takmer 40 % poľnohospodárskej pôdy nachádza v horských a podhorských oblastiach, z toho 18,4 % v nadmorskej výške nad 750 m. V dôsledku odlišného prírodného reliéfu je na Slovensku aj v nižších polohách väčší podiel prudko svahovitých a nevyhovujúcich pôd.²

Spomedzi pôdnych typov prevládajú podzolové, skeletové, alebo svahové pôdy, ktoré tvorili až 50 - 60 % slovenských pôd. Bol tu omnoho väčší podiel lesov, lúk a pastvín na celkovej pôde, ako v českých krajinách. Z pôdneho fondu na Slovensku pri vstupe do ČSR veľa ukrajovali aj zamokrené pôdy, v dôsledku zaostalosti v úpravách vodného hospodárstva či meliorácií.³

Okrem toho Slovensko bolo známe veľkou rozdrobenosťou v držbe pôdy. V rovinných oblastiach sa tento problém prejavoval menej výrazne. Najviditeľnejšia bola rozdrobenosť na hospodárstvách malých a stredných roľníkov a domkárov s prevahou v podhorských a horských oblastiach Slovenska (napr. na Kysuciach bola priemerná výmera 1 parcely 0,14 ha, na Orave 0,15 ha). Boli tu zároveň obrovské rozdiely v držbe pôdy. V čase vzniku ČSR drobní vlastníci, tj. domkári a maloroľníci s výmerou pôdy pod 5 ha tvorili takmer 70%. Majiteľom pôdy nad 100 kat. jutár (57 ha), ktorí tvorili len 1% vlastníkov, patrilo vyše 50% všetkej pôdy na Slovensku. Z toho na latifundiách nad 1000 kat. jutár (570 ha) pripadalo 36% pôdy. Veľká časť pôdy bola naďalej v rukách cudzích statkárov, kým väčšina slovenských roľníkov nevladla ani toľko, čo bolo nevyhnutné pre výživu ich rodín.⁴

² KOŽUCH, A.: *Pôdne pomery na Slovensku a ich vzťah k zveľaďovaniu poľnohospodárskej produkcie*. Bratislava : 1943, s. 16.

³ KOŽUCH, A.: *Pôdne pomery na Slovensku ...*, s. 17.

⁴ MARTULIAK, P.: Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v dvadsiatych rokoch. In: Úvodná historická monografia k dielu: *Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1918-1945*. Odbor XXIV.

Medzi najväčších latifundistov na Slovensku patrili rod Pálffyovcov, ktorý vlastnil 105 000 ha pôdy. Rod Andrassy vlastnil takmer 80 000 ha pôdy, Coburgovci vyše 85 000 ha, gróf Zichy viac ako 20 000 ha. K tejto skupine vlastníkov patrila aj rímskokatolícka cirkev, pretože napr. len ostrihomské arcibiskupstvo vlastnilo na Slovensku takmer 30 000 ha, banskobystrické biskupstvo vyše 17 000 ha, ostrihomska kapitula vyše 17 000 ha pôdy a pod.⁵

Nedostatok pracovných príležitostí v iných rezortoch a intenzívny populačný prírastok na slovenskom vidieku prispieval k beztak veľkej preťaženosti pôdy. Tento stav bol súčasne zdrojom masového vysta'ohovalectva zo Slovenska.

Tabuľka 2
Vysta'ohovalectvo zo Slovenska v rokoch 1920- 1938⁶

Rok vysta'ohovania	Počet osôb, ktorým vydali vysta'ohovalecký pas		
	Spolu	Z toho do	
		Európy	zámorja
1920	13 683	2 410	11 273
1921	15 061	2 949	12 112
1922	16 737	14 188	2 549
1923	16 596	9 919	6 677
1924	35 202	25 772	9 430
1925	8 715	2 885	5 830
1926	14 409	10 945	3 464
1927	12 053	10 854	1 199
1928	13 544	10 475	3 069
1929	19 401	11 948	7 453
1930	16 682	5 709	10 973
1931	4 527	1 603	2 924
1932	2 222	858	1 364
1933	3 009	987	2 022
1934	3 016	1 520	1 496
1935	3 707	1 868	1 839
1936	4 831	2 267	2 564
1937	8 595	4 069	4 526
1938	6 557	3 752	2 805

Len v priebehu dvadsiatych rokov sa z krajiny vysta'ohovalo za prácou do cudziny okolo 180 000 ľudí. Väčšinou odchádzali do USA a Kanady, ale aj do krajín Latinskej Ameriky, Francúzska, Belgicka a pod. Len malá časť z nich sa v priebehu tridsiatych rokov, hlavne v dôsledku veľkej hospodárskej krízy vrátila späť. Väčšina našla v zahraničí trvalý domov. Prehľad o vysta'ohovalectve zo Slovenska v období 1. ČSR prináša tabuľka 2, zostavená na základe údajov o vysta'ohovaleckých pasoch.

Jedným z dôležitých kľúčov k nájdeniu východiska z tejto zložitej ekonomicko-sociálnej situácie, v ktorej sa Slovensko nachádzalo,

Polnohospodárstvo. Zväzok 1. Poľnohospodárstvo na Slovensku 1918-1928. Martin : Matica slovenská 1982, s. 41.

⁵ ČERVINKA, E.: *Jak byla provedena parcelace na velkostatkách římskokatolické církve.* Praha : 1933, s. 33 – 49.

⁶ SVETOŇ, J.: *Vývoj obyvatel'stva Slovenska za kapitalizmu.* Bratislava 1956. S. 347 – 363

mala byť neodkladná a dôsledná pozemková reforma.

Jestvujúcim a novo vznikajúcim politickým stranám pri získavaní svojej politickej základne medzi poľnohospodárskym obyvateľstvom, ako najpočetnejšou zložkou občanov Slovenska, nemohli byť tieto problémy ľahostajnými. Ak chceli získať na slovenskom vidieku politickú autoritu, museli svoj program zákonite koncipovať v súlade so záujmami základných vrstiev roľníckeho obyvateľstva. Hoci úlohy, na riešenie ktorých slovenská dedina čakala, boli v jednotlivých kútoch krajiny v podstate totožné, cesty k hľadaniu ich riešenia jednotlivými politickými subjektami boli často rozdielne a zložité. Nasledujúci príspevok má za úlohu podať stručný náčrt politiky HSES a KSČ na Slovensku za 1. Československej republiky, najmä obdobia 20. rokov, v hľadaní východísk k riešeniu agrárnej a roľníckej otázky, v súlade s témou konferencie. K jej ilustrácii nemožno pritom adekvátne pristúpiť bez podania náčrtu prístupu či politiky tretieho politického subjektu, t. j. agrárnej strany, ktorá prevzala riešenie týchto otázok do svojich rúk v celej ČSR, teda aj v podmienkach Slovenska.

Politickým subjektom na Slovensku, ktorý sa i svojim názvom hlásil k roľníckemu stavu, bola najprv *Slovenská roľnícka jednota*. Jej základy v podmienkach Slovenska položili koncom roku 1918 politickí aktivisti slovenského roľníckeho hnutia ešte z čias pred 1. svetovou vojnou, hlavne Milan Hodža, Pavol Blaho, Anton Štefánek. Prvé jej valné zhromaždenie prebiehalo v Turčianskom Sv. Martine 13. apríla 1919.⁷ V januári 1920 sa spojila so Slovenskou národnou stranou, z radov ktorej vlastne pochádzala prevažná časť jej politických vodcov. Tak vznikla v čase pred prvými parlamentnými voľbami spoločná politická organizácia pod názvom *Slovenská národná a roľnícka strana*. Toto politické zoskupenie nemalo dlhé trvanie, pretože v júni 1922 krídlo roľníckej strany, od ktorého sa oddelila vetva národnej strany, splynulo s českou agrárnou stranou, ktorá prijala oficiálny názov Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Denníkmi tejto strany na Slovensku boli *Slovenský denník* a *Slovenská politika* s redakciami v Bratislave a *Slovenský východ*, ktorý vychádzal v Košiciach. Hlavne na ich stránkach sa prihovárala roľníckym vrstvám na Slovensku.

Milan Hodža si udržal popredné postavenie vo vedení tejto spoločnej celo republikovej strany. Tento post a najmä účasť vo vláde, osobitne miesto na čele rezortu poľnohospodárstva sa usiloval využívať v prospech slovenského roľníctva. Agrárna strana, najmä od čias tohto spojenia, bola najväčšou a najvplyvnejšou politickou stranou. Zúčastnila sa všetkých vládnych koalícií 1. ČSR. Príťažlivými vyhláseniami, ale i viacerými opatreniami si udržiavala na vidieku značnú politickú autoritu. Medzi najrozsiahléjšie opatrenia strany bezpochyby patrí dielo pozemkovej reformy, ktorá bola legislatívne pripravená hlavne podľa predstáv predstaviteľov agrárnej strany. Potvrďuje to jednak zákon č. 215/1919 Zb.z. a n. o zabraní veľkého pozemkového majetku, tzv. *záborový zákon*, prijatý v Národnom

⁷ *Slovenský týždenník* z 11. 4. 1919, s. 2.

zhromaždení 16. apríla 1919. Mala mu podliehať poľnohospodárska pôda nad 150 a ostatná pôda nad 250 ha.⁸ Je pravdou, že tento zákon majetky ešte priamo nevytváral, pretože rozhodnutie o tom, koľko pôdy prevezme štát a koľko z nej rozdelí, prenechával *Štátnemu pozemkovému úradu* (ďalej ŠPÚ), ktorý začal činnosť 15. októbra 1919. V tomto orgáne mala strana tiež pevné pozície, pretože jeho predsedom bol podpredseda agrárnej strany dr. Karel Viškovský a ďalší jej funkcionár Josef Vraný. Na Slovensku zriadil pozemkový úrad tri úradovne, ktoré väčšinou ovládali taktiež príslušníci agrárnej strany. Takto si strana zabezpečila priebeh pozemkovej reformy podľa svojich predstáv. V súlade s nimi bol vypracovaný aj ďalší zákon č. 81/1920 Zb. z a n., tzv. *prídelový zákon*, ktorý schválilo NZ 30. januára 1920 podľa návrhu dr. Viškovského.⁹

Podľa tohto zákona mal pozemkový úrad prideľovať pôdu v súlade s možnosťou vytvárania sebestačných hospodárstiev. Dával pritom prednosť osobám, ktoré sa zaslúžili o vznik a obranu ČSR, menovite legionárom a príslušníkom ozbrojených zložiek. Súčasne povoľoval vytváranie tzv. *zbytkových statkov* (zvyškových veľkostatkov), majetkov do rozlohy 100 až 150 ha, ktoré boli v danom období ekonomicky najrentabilnejšie.

V súlade s predstavami agrárnej strany boli prijaté aj ďalšie zákony, ktoré sa dotýkali už len čiastkových otázok. K dôležitejším patrili tzv. *úverový zákon* č. 166/1920 Zb. z a n. prijatý NZ 11. marca 1920. Umožňoval záujemcom o pôdu dosiahnuť finančný úver, ktorý mali poskytovať peňažné ústavy, hypotečné banky, záložne a úverové družstvá pri podpore a ručení štátu. Sem patrili ešte posledný dôležitejší, tzv. *náhradový zákon*, č. 329 Zb.z. a n. o prevzatí a náhrade za zabraný pozemkový majetok, prijatý NZ 8. apríla 1920. Podľa tohto zákona mal štát poskytnúť majiteľom zabraných veľkostatkov stanovenú náhradu.¹⁰ Týmito zákonmi agrárna strana, pravda za určitej spoluúčasti i ďalších politických strán, vytvárala priestor pre veľké demokratické dielo i na slovenskej dedine.

Pozemková reforma na Slovensku sa začala uskutočňovať od roku 1921. Jej realizátor Štátny pozemkový úrad, ktorý v celej ČSR zamestnával takmer 1000 osôb, svoju prvú úradovňu na Slovensku zriadil v Trenčianskych Tepliciach, odkiaľ prešla do Trenčína. Pre župy stredného Slovenska vznikla vo Zvolene a pre východ Slovenska v Košiciach. Komisariáty týchto úradovní mali prebrať pôdu od vlastníkov do rúk štátu, oceňovať, rozmeriavať, prideľovať a určovať prídelovú cenu. Uskutočňovali sa dve konania, tzv. *prídelové* a *kolonizačné*. V rámci prídelového konania sa mali zväčšovať existujúce hospodárstva drobných a stredných roľníkov prídelom pôdy. Cieľom kolonizačného riešenia bolo zriaďovanie samostatných hospodárstiev, prevažne v južnejších oblastiach Slovenska, kde bola väčšina parcelovaných veľkostatkov. Pri tejto forme sa často vytvárali nové obce. Pre túto formu sa zaužíval názov *kolonizácia*. Kolonizačné

⁸ VEITH, K.: *Zákony o reformě pozemkové*. Praha : 1920, s. 64.

⁹ VEITH, K.: *Zákony o reformě pozemkové ...*, s. 201-211.

¹⁰ VEITH, K.: *Zákony o reformě pozemkové ...*, s. 229-230.

usadlosti vznikali zväčša v skupinách hospodárstiev nad 5 ha pôdy, s priemernou výmerou okolo 10 ha.

Prídel pôdy uskutočňovali *prídelové komisariáty* v určených sídlach s pevne vymedzeným obvodom činnosti. Z 57 v celej ČSR ich na Slovensku sídlilo 17 komisariátov (Bratislava – 2, Nitra, Nové Zámky, Žilina, Trenčín, T. Sv. Martin, Zvolen Zl. Moravce, Šahy, Lučenec, Jelšava, Levoča, Košice, Prešov, Trebišov, Humenné). Pri svojej činnosti sa opierali o miestne a obvodočné poradné zbory. Členmi týchto zborov nesmeli byť politické strany, ale len ich odborové organizácie, napr. Domoviny, Otčiny, Roľnícke besedy, ale i miestne skupiny Zväzu domkárov a p.¹¹

V dôsledku rôznych príčin pozemková reforma prebiehala pomalým

Tabuľka 3

Výsledky pozemkovej reformy v ČSR koncom roku 1937¹²

Legenda	Československo		Čechy			
	Pozemková reforma bola uskutočnená na výmere pôdy (v ha)					
	všetkej	z toho poľnoh.	všetkej	z toho poľnoh.		
Pôda daná k disp. pozem. ref.	4 068 370	1 312 721	1 614 810	546 212		
Z toho pripadlo novým vlastníkom	1 800 782	868 601	751 683	390 958		
Vlastníkom bolo prepustené zo záboru	1 831 920	418 858	803 499	150 891		
Pôda v zábere na ktorej ešte nebola uskut. pozemk. ref.	435 668	25 262	59 628	4 364		
	Morava a Sliezske		Slovensko		Podkarpat. Rus	
	Pozemková reforma bola uskutočnená na výmere pôdy (v ha)					
	všetkej	z toho poľn.	všetkej	z toho poľn.	všetkej	z toho poľn.
Pôda daná k disp. pozemkov. ref	792790	212 413	1407361	507176	253429	46 920
Z toho pripadlo novým vlastníkom	296126	130 045	690525	323196	62448	24402
Vlastníkov bolo prepustená zo záboru	423217	78298	562078	171190	43126	11039
Pôda v zábere na ktorej ešte nebola uskut. pozemk. ref.	73427	4070	154758	5790	14785	11039

tempom, od roku 1928 prestal zábor a parcelácia veľkostatkov rímskokatolíckej

¹¹ MARTULIAK, P.: Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v dvadsiatych rokoch..., s. 73-74.

¹² ZADINA, J.: *Dvacet let československého zemědělství*. Praha : 1938, s. 36.

cirkvi, z rôznych príčin došlo k vypúšťaniu i ďalšej veľkostatkárskej pôdy spod záboru. Napriek tomu že toto dielo pokračovalo aj v 30. rokoch, pozemková reforma nebola ukončená ani do rozpadu ČSR. Prehľad o výsledkoch tohto rozsiahleho procesu koncom roku 1937, odkedy už v podstate nedošlo k podstatnejším zmenám, prináša tabuľka 3.

Údaje v tabuľke svedčia o tom, že z pôvodnej výmery všetkej pôdy, podliehajúcej pozemkovej reforme, získali noví vlastníci necelých 40 %. Na Slovensku im pripadlo takmer 50 % všetkej a 63 % poľnohospodárskej pôdy.

Napriek tomu, že sa pozemková reforma nezaobišla bez viacerých chýb, nedostatkov a omylov, nemožno jej výsledky bagatelizovať. Menovite s prihliadnutím na Slovensko išlo o veľké dielo. Jej zásluhou došlo najmä k výraznému úbytku drobných hospodárstiev do 2 ha. Podstatný prírastok nastal hlavne vo veľkostnej skupine od 5 do 10 ha. Ako o tom svedčia súdobé štatistiky, svojimi dôsledkami pozemková reforma prispela k rozšíreniu a posilneniu viac ako 42 % roľníckych hospodárstiev na Slovensku. Z toho patrilo vyše 187 000 nových vlastníkov pôdy k skupinám do 30 h, t. j. nových roľníckych hospodárstiev. Ďalšie dve tisícky nových nadobúdateľov pôdy na Slovensku patrili k vlastníkom zvyškových veľkostatkov, či „*iných väčších poľnohospodárskych objektov*“.¹³

Hlavný podiel na diele pozemkovej reformy, niesla teda agrárna strana, na čom sa usilovala do značnej miery budovať i svoju autoritu a pozície na vidieku. Počnúc parlamentnými voľbami v roku 1925 až do rozpadu ČSR si udržala v rámci celej republiky svoje politické prvenstvo. Na Slovensku sa jej pritom ani raz nepodarilo získať volebné víťazstvo.

Vážnym politickým konkurentom pri aktivite medzi slovenským poľnohospodárskym obyvateľstvom agrárnej strane bola Slovenská ľudová strana (od roku 1925 Hlinkova slovenská ľudová strana, ďalej HSĽS). V skutočnosti jestvovala od roku 1913. V podmienkach novo vzniknutej ČSR sa organizačne ustanovila 18. decembra 1918. Predsedom novozvoleného výboru sa stal jej popredný predstaviteľ Andrej Hlinka, podpredsedom Martin Mičura. Významné pozície vo vedení strany mal jej tradičný poslanec ešte z čias uhorského parlamentu Ferdiand Juriga. Jej politické pozície na Slovensku upevnilo hlavne víťazstvo vo voľbách v novembri 1925. Hlavným orgánom strany boli *Slovenské ľudové noviny* a od januára 1919 denník *Slovák*. Počnúc parlamentnými voľbami r. 1925 si na Slovensku sústavne udržiavala svoje volebné prvenstvo.

V agrárnej politike sa od republikánskej strany líšila hlavne postojom k uskutočňovaniu pozemkovej reformy. Snahou vedenia HSĽS bolo prevziať žezlo jej realizácie z rúk predstaviteľov agrárnej strany cestou ich zdiskreditovania. Ako o tom svedčia archívne pramene i súdobá publicita, ľudácki politici nešetřili preto slovami kritiky na účet agrárnikov, hlavne za vytváranie vrstvy novodobých statkárov z radov prívržencov tejto strany cestou získavania

¹³ ZADINA, J.: *Dvacet let československého zemědělství...*, s. 26-27.

zbytkových statkov, ktoré sa prideliovali záujemcom, z veľkej časti z českých krajín, za výhodnú kúpu.

S častými kritickými výrokmí rečníkov ľudovej strany na vrub agrárnikov za tento jav pri pozemkovej reforme sa stretávame najmä na verejných zhromaždeniach, organizovaných stranou v rôznych slovenských obciach. Napr. rečník HSLS vo svojom vystúpení na takomto zhromaždení vo Sv. Ondreji (okr. B. Bystrica) 28. novembra 1926 prehlásil: „... *pozemková reforma nebola prevedená správne. Pozemok má prislúchať tomu, kto ho obrába...Starí šľachtu sme zrušili, ale novú aristokraciu sme reformou agrárnou zaviedli.*“ Pritom na adresu vytvárania *zbytkových statkov* kritickou otázkou poznamenal: „*Načo potrebuje župan Bella zbytkový statok?*“¹⁴

Pri parcelácii a prideliovaní pôdy bola HSLS za tzv. „strednú cestu“, za vytváranie čo do rozlohy stredných roľníckych hospodárstiev. Svedčí o tom napr. vystúpenie známeho dlhoročného predstaviteľa strany F. Jurigu na ľudovom zhromaždení strany v marci 1925 v Sereďi, v ktorom zdôraznil: „*Úplne všetko rozobrať, rozparcelovať, nie je stanovisko ľudovej strany..... Naše stanovisko je stredné a sice toto, či je zem, toho je krajina.*“¹⁵

„Strednú cestu“ volila strana združujúca prevažne katolícku členskú základňu a s vedením zloženým prevažne z katolíckych kňazov, hlavne s cieľom bojovať proti parcelácii veľkostatkov rímskokatolíckej cirkvi, čo sa jej napokon aj podarilo presadiť. V tomto smere neraz vystupoval i hlavný vodca strany a jej poslanec, A. Hlinka. Pri obhajobe uvedeného stanoviska strany často dôvodil najmä sociálnym, humanistickým aspektom. Ako príklad možno uviesť citát z jeho vystúpenia na veľkom verejnom zhromaždení strany v predvolebnom období r. 1925 v Novej Bani, keď prehlásil: „*Kričí sa v našej republike, že rozdeliť cirkevné majetky. Ktože potom bude udržiavať kostoly, školy, sirotince?*“¹⁶

Modus vivendi a vstup HSLS do vlády zaznamenali podstatné posilnenie pozície HSLS, čo bolo spojené aj so splnením jej požiadaviek v oblasti pozemkovej reformy. Ako sme uviedli, od roku 1928 bola zastavená parcelácia majetkov katolíckej cirkvi. Podľa údajov z mája 1933 rímskokatolícka cirkev v ČSR vlastnila ešte 482 628 ha pôdy veľkostatkov, značný počet baní, píl a pod. Na Slovensku sa v tom čase napr. podarilo ešte udržať ostrihomskému arcibiskupstvu 50 791 ha pôdy, bratislavskému biskupstvu 33 759 ha, banskobystrickému 28 411 ha, spišskému 23 055 ha pôdy a pod.¹⁷

Nebolo zriedkavosťou, kedy poslanci Ľudovej strany kritizovali agrárnikov za uskutočňovanie pozemkovej reformy aj na pôde parlamentu. Svedčí o tom napr. parlamentná reč poslanca tejto strany Františka Tománka 28. 11.

¹⁴ A MV SR B. Bystrica, ŽZ I. prez. III. d. 8658/1926. Správa o verejnej schôdzi HSLS vo Sv. Ondreji 28. 11.1926.

¹⁵ „Poslanec dr. Juriga o pozemkovej reforme“, *Slovák* z 29. 3. 1925, s. 2.

¹⁶ A MV SR BB, ŽZ I. prez. III. d.7290/1925. Správa o verejnom zhromaždení LS v N. Bani 13. 10. 1925.

¹⁷ MARTULIAK, P.: Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v dvadsiatych rokoch..., s.117.

1923, v ktorej o. i. napr. prehlásil: „*Štátny pozemkový úrad túto pozemkovú reformu využíva pre seba, tj. pre tisíce svojich papajov, ktorých zamestnáva pre agrárnu stranu – na kortešovanie.*“¹⁸

Na verejných zhromaždeniach organizovaných ľudovou stranou nechýbala ani kritika na adresu agrárnej strany za relatívne vysokú výkupnú cenu pôdy. Napr. rečník na schôdzi ĽS v Dubovej (okr. B. Bystrica) v tejto súvislosti kriticky poznamenal: „*Pri pozemkovej reforme sa dejú veľké neprístojnosti, takže táto pozemková reforma nie je prospešná pre ľud, ale je škodlivá. Ľud sa zadlží a túto dlžobu nikdy nesplatí.*“¹⁹

Pozície ľudovej strany medzi slovenským roľníctvom pomáhali upevňovať jej odborové organizácie. Jednou z najsilnejších bolo *Kresťanské roľnícke združenie*, ktoré vzniklo onedlho po založení strany. Podľa prehlásenia svojich vedúcich činiteľov (A. Hlinku, F. Tománka, J. Ďurčanského a ďalších), zverejnených na stránkach jeho tlačového orgánu: „*táto organizácia ako dobrý lekár vypočuje každého člena a bude hľadať prostriedky k ozdraveniu biedneho stavu roľníckeho.*“²⁰ V praxi táto organizácia a jej miestne skupiny, zvané *družiny*, na vidieku presadzovala politiku vedenia strany. Časopisom organizácie bol *Slovenský roľník*.

Podporovať politiku strany v oblasti pozemkovej reformy i v ostatných otázkach jej práce medzi roľníctvom bolo úlohou aj ďalšej odborovej organizácie ľudovej strany, ktorou bolo *Združenie kresťanských roľníkov*. Vo svojom programe táto organizácia žiadala najmä „*parceláciu, scelovanie pozemkov, melioráciu, spoločné objednávanie obilia, hnojív a hospodárskych potrieb, roľnícke kurzy a výhodný úver.*“²¹

Podobný program a charakter malo aj *Slovenské roľnícke združenie*. Organizácia pri svojom zrode v auguste 1919 na stránkach prvého čísla svojho časopisu *Roľník* s redakciou v Trnave uviedla, že: „*nebude podporovať žiadnu snahu, smerujúcu k nadvláde tej či onej strany, toho či onoho stavu.*“ V skutočnosti stála taktiež v službách ľudovej strany.

Ako opora ľudovej strany na dedine slúžil aj *Zemedelský odbor Slovenskej ľudovej strany*. Vznikol začiatkom roku 1920 v Nitre a jeho sídlom sa stala Trnava.²²

Ľudová strana združovala aj veľkostatkárske organizácie. Ako príklad možno uviesť jej dva spolky a to *Krajinský hospodársky spolok veľkostatkárov, statkárov a nájomcov na Slovensku* ako aj *Spolok veľkostatkárov a veľkonájomníkov*. Mládežníckou odborovou organizáciou ľudovej strany na vidieku bola *Omladina*. Za podpory uvedených organizácií získavala ľudová

¹⁸ Pozri napr. *Slovenská pravda* z 27.1.1924, s. 2.

¹⁹ ŠABB, ŽO I. prez. III. d. 6688/1925. Správa o verejnej schôdzi ĽS v Dubovej 23.8.1925.

²⁰ *Slovák* z 15.1.1924, s. 1.

²¹ Pozri napr.: *Slovenský gazda* z 11.2.1925, s. 1.

²² *Slovenský národ* z 17. 1, 1920, s. 3-4.

strana na slovenskej dedine, hlavne medzi obyvateľstvom rímskokatolíckej konfesie, pevné pozície.

Komunistickej strane Československa ako „strane robotníckej triedy“, či jej vedeniu, bolo spočiatku cudzie riešenie požiadaviek roľníctva, vrátane agrárnej otázky. Spravidla ostávala len pri púhej kritike pozemkovej reformy za jej „buržoázny charakter“. Boli to práve komunistickí pracovníci v podmienkach Slovenska, ktorí čoraz častejšie poukazovali na skutočnosť, že ak si strana chce upevňovať pozície na vidieku, musí vo svojom programe nastoľovať požiadavky čo najviac prítlačlivé pre základnú zložku vidieckeho poľnohospodárskeho obyvateľstva, vrstvy drobného roľníctva, od ktorých by mohla očakávať podporu. Svedčí o tom hlavne komunistická tlač. Už od prvých mesiacov roku 1922 sa na jej stránkach objavujú návrhy na riešenie pozemkovej reformy, ktorú predstavitelia KSČ považovali za osobitne dôležitú otázku. Napr. *Pravda chudoby* ilustruje postoj komunistov na Slovensku k otázke súkromného vlastníctva malých a stredných roľníkov, ku kolektivizácii, a súčasne i k pozemkovej reforme. Autor článku v denníku napr. zdôrazňuje, že „... komunistická strana nemá vôbec nejaké úmysly, aby maloroľníkov vyvlastňovala, totiž aby im konfiškovala ich vlastnú pôdu. Naopak, po víťaznej proletárskej revolúcii bude súkromné vlastníctvo k pôde zachované tak dlho, kým sami neprídu k názoru, že bude pre nich lepšie, aby svoju pôdu dobrovoľne prideliť k väčšiemu objektom, obhospodarovaným kolektivisticky, pomocou moderných strojov, technických a vedeckých prostriedkov.“²³

Autor článku pokračuje kritikou pozemkovej reformy za jej „buržoázny charakter“ a nastoľuje požiadavku „vyvlastnenia pôdy bez náhrady“. Pritom nastoľuje ešte známu tézu sociálnej demokracie, keď žiada, aby takúto „vyvlastnenú pôdu štát prenechal družstvám“. Zrejme si predstavitelia KSČ na Slovensku čoskoro uvedomili, že posledne uvedená téza nebola pre drobných roľníkov zvlášť prítlačlivou, preto svoj vzťah k otázke pridelenia vyvlastnenej pôdy čoskoro korigovali. O tom nás presvedča tzv. „minimálny program komunistickej strany“, ktorý uverejnenila *Pravda chudoby* už o necelé dva mesiace neskôr. Program vo svojich troch bodoch, vo vzťahu k pozemkovej reforme zdôrazňuje nasledujúce stanovisko: „1. Úplné beznáhradné odobranie zeme, lúk a hôr tým, čo na nich nepracujú. 2. Tieto majetky navrátiť bezplatne zemerobotníkom a vidieckej chudobe. Každý nech dostane toľko, koľko stačí obrobiť. Tým najchudobnejším nech okrem toho patrí aj inventár a budovy veľkostatkov. 3. Hory a pasienky odovzdať do spoločnej správy všetkých občanov obce patričného chotára, kde pri spoločnej práci pripadne rovný ošoh všetkým, ktorí pracovali.“²⁴ Ako vyplýva z textu, dokument obsahoval už reálnejšie, populisticky postavené zásady, ktoré mohli byť pre chudobnejšie vidiecke vrstvy prítlačlivejšími. Zásluhou komunistov na Slovensku tak vlastne išlo o novú koncepciu strany, ktorú zatiaľ ešte nemalo vypracovanú ani centrálné vedenie

²³ *Pravda chudoby* z 1.3. 1922, s. 1.

²⁴ *Pravda chudoby* z 30. 4.1922, s. 1.

KSČ. Pri ÚVV KSČ sa až v jeseni 1922 utvorila komisia, ktorá mala vypracovať agrárny program strany. Jej cieľom bolo pripraviť komunistov v ČSR pre prácu medzi chudobnejšími vrstvami vidieka v záujme získavania ich podpory, predložiť im vlastný návrh programu v agrárnej otázke, ktorý malo vedenie KSČ zároveň predložiť aj nadchádzajúcemu IV. kongresu Komunistickej internacionály v Moskve. Program bol až po skončení IV. kongresu KI uverejnený v *Rudom práve*. Vo svojich trinástich častiach heslovito naznačil vzťah strany k jednotlivým vrstvám poľnohospodárskeho obyvateľstva, pritom ešte bez podrobnejšej analýzy. Vo vzťahu k pozemkovej reforme zdôraznil najmä starú známu „aktivizačnú“ marxistickú zásadu vyvlastnenia veľkostatkárskej pôdy bez náhrady. Bližšie úlohy pritom nešpecifikoval.²⁵

O tom, že centrálné vedenie KSČ, prezentujúce hlavne obyvateľov priemyselnejších oblastí českých krajín, v tom čase nepovažovalo prácu medzi chudobnejšími vrstvami na vidieku, za svoju prioritnú úlohu, svedčí aj rokovanie 1. riadneho zjazdu KSČ vo februári 1923. Roľníckou a agrárnou otázkou, vrátane pozemkovej reformy, sa zjazd nezaoberal.

Aktivitu v tomto smere KSČ rozvinula najmä v čase pred obecnými voľbami, chystanými na september 1923. Aj v tomto čase sa opäť najprv ozývajú hlasy zo Slovenska. Na stránkach *Pravdy chudoby* sa napr. už 23. mája 1923 objavujú požiadavky vo vzťahu k riešeniu roľníckej a agrárnej otázky, ako: „*vyvlastnenie veľkostatkov bez náhrady, pridelenie maloroľníkom toľko pôdy, koľko stačia so svojimi rodinami obrobiť, aby nemuseli drieť na cudzom.*“ Ďalej sa tu žiada „*znižiť a vrátiť dane chudobným, a zvýšiť bohatým, bezplatné školské vzdelanie nadaným roľníckym deťom*“ a ďalšie sociálne a hospodárske požiadavky, vrátane reorganizácie Štátneho pozemkového úradu a pod.

Komunistické strany boli v medzivojnovom období riadené z Moskvy podľa princípov a zásad ruskej boľševickej strany v zmysle príprav na nastolenie revolučnej diktatúry *robotnícko-roľníckeho zväzku* v jednotlivých krajinách, medzi ktoré patrila i ČSR. K tomu mala už od roku 1919 slúžiť medzinárodná komunistická centrála - *Komunistická internacionála* so sídlom v Moskve. Pre prácu komunistov medzi roľníckym obyvateľstvom na vidieku bola založená v septembri 1923 v Moskve ďalšia celosvetová komunistická organizácia *Medzinárodná roľnícka rada*. Do prezídia tejto medzinárodnej organizácie bol zvolený aj československý delegát, roľnícky funkcionár KSČ, Oto Rydlo. Jej tlačovým orgánom sa stal časopis, ktorý vychádzal v ruštine pod názvom *Krestjanskij internacional* (Roľnícka internacionála). Tento časopis, vedno s tlačovým orgánom Kominterny *Kommunističeskij internacional* nešetril mobilizujúcimi výzvami, adresovanými komunistom v jednotlivých krajinách pre prácu medzi roľníctvom, vrátane Československa, predkladajúc im návrh na radikálne riešenie pozemkovej reformy, podľa vzoru boľševickej strany v Rusku.

²⁵ Pozri *Rudé právo* z 21. 12. 1922, s. 1-2

Na podnet Roľníckej internacionály vznikol pri Ústrednom výkonnom výbore KSČ 7. februára 1924 *Sekretariát pre agrárne hnutie*. Jeho vedením bol poverený Oto Rydlo. Smernice pre prácu medzi roľníkmi, ktoré prijal tento orgán už pri svojom vzniku, kritizovali agrárnu stranu a podľa jej predstáv prebiehajúcu pozemkovú reformu, ako *protiľudovú*. V kontexte s tým zdôrazňujú, že *komunistická strana musí v praxi každodennej politiky sa zaoberať pozemkovou reformou a parceláciu používať ako názorné vyučovanie, ktorým bude vidiecky ľud postupne odvracaná od agrárnickej politiky*.²⁶ Smernice zároveň naznačujú postup komunistov medzi jednotlivými vrstvami roľníckeho obyvateľstva pri riešení agrárnej otázky, v záujme získavania ich politickej podpory.

Na základe podnetu Sekretariátu pre agrárne hnutie zvolal ÚVV KSČ konferenciu strany na Slovensku k riešeniu roľníckej otázky. Uskutočnila sa koncom mája 1924 v Bratislave za účasti 34 komunistických delegátov, maloroľníkov, ako aj skupiny komunistických poslancov, senátorov i redaktorov. Zaoberala sa hlavne pozemkovou reformou, otázkou prenájmu pôdy, pasienkov, otázkou lacného úveru, colnou a daňovou otázkou. Jej závery mali presadzovať poslanci a senátori KSČ ako návrh zákona v parlamente.²⁷

Konferencia vymedzila aj vzťah KSČ k jednotlivým vrstvám roľníctva. V záveroch, prijatých z rokovania sa konštatuje, že strana *„nikdy nepovažovala malých a stredných vlastníkov za svojich nepriateľov a ani v prípade víťazstva nebude za žiadnych okolností na malé a stredné vlastníctvo siahnuť*“.²⁸

Na rokovaní konferencie sa viditeľne prejavil vplyv Moskvy prostredníctvom Kominterny a Roľníckej internacionály a tendencia kopírovať sovietske skúsenosti. Svedčí o tom záverečné vyhlásenie, v ktorom účastníci rokovania prijali požiadavku, aby, *„v záujme získavania priamych skúseností z práce sovietskych komunistov... KSČ, pomocou sedliackej Internacionály v Moskve vyslala do Ruska z každého kraja strany najmenej po jednom delegátovi maloroľníkovi*“.²⁹

Úlohou konferencie bolo získavať maloroľníkov na Slovensku pre podporu KSČ aj založením osobitnej organizácie, o čom svedčí tiež program, prijatý účastníkmi konferencie. Jeho cieľom bolo *„vytvorenie jednotného frontu všetkých maloroľníkov spojením do jednotnej mohutnej organizácie“*, vedenej komunistami. Touto sa onedlho stal *Maloroľnícky zväz na Slovensku*. V zmysle pokynov z Moskvy sa malo podľa záverov konferencie vedenie všetkých krajských organizácií KSČ na Slovensku usilovať, *„... aby utvorená bola nová bojová armáda maloroľníctva, ktorá spolu s robotníctvom vytvorí jedine možnú vládu v republike – vládu robotníkov a sedliakov*“.³⁰

²⁶ Štátny archív v Bratislave (ŠABA), pobočka Šaľa, f. OÚ Galanta 229/1924 prez.

²⁷ *Pravda chudoby* z 1. 6. 1924. s. 1.

²⁸ Tamže.

²⁹ Tamže.

³⁰ *Pravda chudoby* z 1. 6. 1924.

V súlade s pokynmi komunistických centrál v Moskve a na základe skúseností ruských komunistov začali aj komunisti v ČSR, počnúc letnými mesiacmi 1924, organizovať hnutie za jednotný postup všetkých domkárov a maloroľníkov, bez rozdielu politickej príslušnosti. Signálom k tomu sa stala konferencia českých maloroľníkov a domkárov všetkých strán a smerov, ktorú zorganizovala KSČ 6. a 7. septembra 1924 v Lounoch. Maloroľníkov zo Slovenska na nej zastupoval Marek Čulen. Konferencia sa prihlásila k Medzinárodnej roľníckej rade v Moskve. Aj rezolúcia, prijatá v mene „pracujúcich miest a vidieka“ bola vypracovaná v súlade s jej „revolučnými“ tendenciami: „*Nám patrí pôda, naše sú lesy, naše sú fabriky, nám patrí moc, aby sme mohli previesť dielo oslobodenia vykorisťovaného pracujúceho ľudu dedín a miest. Fabriky robotníkom a pôdu roľníkom!*“³¹

Už o týždeň neskôr, 14. 9. 1924 pripravili komunisti južných okresov stredného Slovenska konferenciu maloroľníkov, domkárov a poľnohospodárskych robotníkov s podobným obsahom rokovania v Lučenci. Aj na tomto rokovaní bola prijatá rezolúcia s revolučnou výzvou: „*Nech je vyvlastnená bez náhrady všetká veľkostatkárska pôda, lesy, pasienky, lebo tieto podľa ľudského práva patria tým, ktorí na nej pracujú.*“³²

Aj vedenie KSČ pripravilo svoj mobilizačný, populistický program na riešenie agrárnej a roľníckej otázky. Schválil ho druhý riadny zjazd strany v jeseni 1924, na ktorom sa strana po prvýkrát podrobnejšie zaoberala riešením roľníckej a agrárnej otázky. V oblasti pozemkovej reformy, v súlade s radikálnym riešením v Rusku zjazd prijal zásadu: „*vyvlastniť všetku veľkostatkársku pôdu bez náhrady a bezplatne ju prideliť pracujúcim roľníkom.*“³³ Toto veľkolepé revolučné mobilizujúce heslo, naznačujúce drobným vrstvám vidinu bezplatného získania pôdy, malo aj na slovenskom vidieku komunistickej strane podstatne upevniť autoritu. Spolu s kritikou prebiehajúcej pozemkovej reformy sa komunistickí predáci dožadovali i ďalších čiastkových požiadaviek v prospech „roľníckej chudoby“. Za účelom ich propagácie organizovali verejné zhromaždenia či konferencie, vydávali letáky, obežníky a pod., návody na parceláciu veľkostatkárskej pôdy.

Zvýšenou aktivitou svojej činnosti, pri využití uvedených mobilizačných hesiel, vytyčených 2. zjazdom strany, sa komunistom v podmienkach Slovenska podarilo rozpútať široké protestné hnutie drobných roľníkov a ostatných vrstiev vidieckej chudoby. Šírilo sa napr. hnutie poľnohospodárskych robotníkov za uzavretie kolektívnych zmlúv. Súčasne sa začala séria maloroľníckych konferencií. Tak sa z podnetu komunistov napr. 7. decembra 1924 uskutočnila takáto konferencia roľníkov štyroch okresov severozápadného Slovenska v Žiline.

³¹ *Pravda chudoby* z 17. 9. 1924, s. 1.

³² *Pravda chudoby* z 28. 9. 1924, s. 1.

³³ *Protokol II. rádného sjezdu KSČ*. Praha : 1924, s. 112.

O deň neskôr boli konferencie roľníkov Turca v Diviakoch a roľníkov XXII. (banskobystrického) kraja vo Zvolene.³⁴

Programom rokovaní týchto akcií bola hlavne kritika pozemkovej reformy a tiež daňového systému. Podobné konferencie roľníctva prebiehali aj na iných miestach. Dňa 21. decembra 1924 sa stretli roľníci okresov Malacky, Skalica a Senica v Malackách. V prijatej rezolúcii 46 zhromaždených delegátov konferencie protestovalo proti „*agrárnickému prevádzaniu pozemkovej reformy*“. V ďalšej časti rezolúcie dokonca žiadali „*prevedenie pozemkovej reformy ako v Rusku – bez náhrady*“.³⁵

Pre príslušné zložky politicko-správneho aparátu sa takéto stretnutia, vyvolávajúce často revolučné nálady obyvateľstva, stávali nebezpečnými. Dochádzalo preto i k policajným zásahom. Napr. konferenciu maloroľníkov Komárňanského okresu, ktorá sa mala konať z podnetu KŠČ vo Veľkom Mederi 21. decembra 1924, rozohľadlo četníctvo.³⁶ Nepomáhali ani hrozby policajných zásahov. Komunistom sa podarilo zorganizovať rad podobných akcií aj v nasledujúcom roku. Už v januári 1925 prebiehali maloroľnícke konferencie napr. v Uhrovci, v Liptovskej Porúbke³⁷ či v Čadci, v Kysuckom Novom Meste a pod.³⁸ Na tejto aktivite sa výrazne podieľala organizácia, o vzniku ktorej rozhodlo vedenie KŠČ v decembri 1924. Bol to *Maloroľnícky zväz na Slovensku*, na čele ktorého stál Marek Čulen. Mal za cieľ organizovať schôdze na dedinách a zakladať svoje miestne a okresné organizácie. Onedlho mal zväz vybudovanú rozvinutú organizačnú sieť na slovenskom vidieku. Vydávanie časopisov zväzu, v slovenčine *Kosák* a v maďarčine *Sarló* úrady nepovolili. Kosák začal teda vychádzať ako príloha Pravdy a Sarló ako príloha maďarského časopisu *Munkás*.

Vedúci činitelia zväzu navštevovali komunistické organizácie, zvlášť okresné výbory strany, prerokúvajúc úlohy na úseku maloroľníckeho hnutia. Z policajného hlásenia sa napr. dozvedáme, že tajomník Maloroľníckeho zväzu Ľudovít Koreň počas svojej organizačnej cesty vo Zvolene, Lučenci a Filáкове v júni 1925 „*perokoval s okresnými vedeniami komunistickej strany jednotný organizačný postup medzi maloroľníctvom. Dohodli sa na spoločných úlohách v oblasti pozemkovej reformy presadzovať jej uskutočňovanie bez náhrady podľa hesla »Pôda, zem patrí tomu, kto ju obrába«*“.³⁹

Aktivita pracovníkov zväzu medzi maloroľníctvom v záujme jeho získavania pre podporu KŠČ nadobúdala intenzitu najmä v súvislosti s prípravou II. parlamentných volieb. V dôsledku svojej zvýšenej aktivity si KŠČ vybudovala početnú členskú základňu i na vidieku. V 2. parlamentných voľbách v ČSR

³⁴ *Pravda chudoby* z 14. 12. 1924.

³⁵ *Pravda chudoby* z 1. 2. 1925, s. 2.

³⁶ *Pravda chudoby* z 1. 1. 1925.

³⁷ *Hlas ľudu* z 17. 1. 1925.

³⁸ *Pravda chudoby* z 25. 1. 1925.

³⁹ A MV SR BB ŽP I. prez. III. g 5298/1925.

v novembri 1925 získala výrazné 2. miesto. Aj na prevažne roľníckom Slovensku sa ocitla na poprednom 3. mieste.

Maloroľnícky zväz pokračoval vo svojej aktivite aj v období po parlamentných voľbách, pričom sa jeho pracovníci neraz dostávali do rozporu so zákonom. Napokon D. Černo, v zastúpení ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, dňa 24. 8. 1926, vydal nariadenie, ktoré „*neberie v známosť stanov y a utvorenie spolku Maloroľnícky zväz na Slovensku so sídlom v Bratislave a činnosť jeho nepripúšťa.*“⁴⁰ Mnohí členovia zväzu pokračovali v činnosti aj napriek jeho oficiálnemu zákazu.

V dôsledku viacerých sľubov, ktoré KSČ následne nedokázala splniť, i kvôli vnútorným problémom, spojeným najmä s procesom stalinskej *bolševizácie*, na čele ktorého stál Klement Gottwald, od roku 1929 hlavný predstaviteľ strany, upadal jej vplyv aj na vidieku. Až roky veľkej hospodárskej krízy, najmä začiatok 30. rokov, prispeli k opätovnej aktivizácii strany na slovenskej dedine. Široký *mobilizačný* program pre prácu strany medzi vrstvami roľníckeho obyvateľstva vidieka, vrátane riešenia pozemkovej reformy podľa „*bolševického vzoru*“, rozpracoval potom najmä VI. zjazd KSČ v roku 1931. Rok 1925 (vo vzťahu k úspešným volebným preferenciám) sa však už viac v 1. ČSR neopakoval. Tiež na priebeh pozemkovej reformy nemala KSČ v 30. rokoch podstatnejší vplyv ani v podmienkach Slovenska.

Summary

Land Reform in the Policy of the Leading Political Parties in Slovakia in the 1st Czechoslovak Republic with a Special Focus on the 1920s

In the First Czechoslovak Republic, Slovakia remained its backward agrarian part because of its less developed economic structure. The Slovak agriculture suffered from unequal distribution of land, which caused the “hunger for land” among the poorest farmers – a majority of the Slovak population. The land reform, expected to solve this problem, was carried out according to laws issued by the Parliament, usually in agreement with the Agrarian Party’s policy.

The study briefly outlines the development and results of the reform. It also shows the relations and political attitudes of Hlinka's Slovak People's Party and the Communist Party of Czechoslovakia to the land reform and its accomplishment in Slovakia. The focus is on the 1920s.

⁴⁰ A MV SR Bytča, EŽÚR VI. a 260/1928 prez.

Kresťanské odbory v spolupráci a konfrontácii s komunistickými odbormi

Milan Katuninec

Po vzniku prvej Československej republiky sa v porovnaní s Uhorskom vytvorila na Slovensku pre robotníkov výrazne priaznivejšia situácia na ich angažovanie sa v odborových organizáciách. Volebné víťazstvo sociálnych demokratov v roku 1920 vyprovokovalo i ďalšie politické strany, aby sa intenzívnejšie zapojili do agitačnej práce medzi robotníkmi. Vzhľadom na to, že odborové organizácie mali prepojenie na politické strany, bolo samozrejmé, že aj vznik kresťanských odborových organizácií bol podmienený nielen snahou riešiť robotnícku otázku v duchu encykliky „*Rerum novarum*“, ale aj záujmami kresťanských politických strán. Keďže sa za kresťanské vyhlasovali viaceré politické strany, pôsobilo na Slovensku i viacero kresťanských odborových organizácií.

V rámci Kresťansko-sociálnej strany, angažujúcej sa politicky najmä v prostredí, v ktorom žili občania maďarskej národnosti, pôsobilo 15 odborových združení.¹ Odborová centrála, ktorá tieto strany zastrešovala však v odborovom hnutí na Slovensku nezaznamenala výraznejšie úspechy. V roku 1921 sa pripojila k ústrediu nemeckých kresťansko-sociálnych odborov so sídlom vo Svitavách, pričom si ale zachovala plnú autonómiu.

Na poradách Slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany vo februári a mrci 1922 došlo k dohode založiť spoločnú odborovú ústredňu slovenských odborových organizácií.² O zastrešenie národne a kresťansky orientovaných organizácií sa pokúsil *Kresťanský národný (ochranný) zväz* (SNOS), ktorý vznikol 28. apríla 1922 ako „*nepolitický národohospodársky a sociálny zväz*.“³ Medzi vedúcimi predstaviteľmi SNOS však dochádzalo k sporom a zástupcovia jednotlivých organizácií váhali so vstupom do tejto ústredne. Rozpadu SNOS nezabránila ani ochota niektorých predstaviteľov Slovenskej národnej strany odstúpiť z vedúcich postov a odstrániť v tejto organizácii chyby a nedostatky jej reorganizáciou.⁴

¹ Boli to: Krajské odborové združenia kresťansko-sociálnych poľnohospodárskych robotníkov, železrobotníkov a kovorobotníkov, kožrobotníkov, textilných robotníkov, chemických robotníkov, krajčírskych robotníkov, stavebných robotníkov, domácich robotníkov, zamestnancov verejných zdravotných zariadení, dopravy, obchodu, priemyslu a verejných služieb.

² PLEVA, J.- TICHÝ, M.: *Kresťanské odbory na Slovensku*. Práca : Bratislava 1967, s. 78.

³ Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond: Spolok profesorov Slovákov, kartón 1. Styk SPS so SSOO a inými spolkami 1922/III.

⁴ SNA, f. Spolok profesorov Slovákov, k. 1. Styk SPS so SSOO a inými spolkami 1923/III. List sekretariátu SNOS predsedníctvu SPS z 18. mája 1923.

Národná strana po rozpade SNOS samostatne nevyvíjala väčšiu iniciatívu na založenie vlastnej odborovej centrály. Až v roku 1937 založila odborovú organizáciu Národné všeodborové združenie slovenských robotníkov. Združeniu, ktorého vedenie prevzal poverený ústredný tajomník národnej strany Ondrej Mika, sa však v odborovom hnutí na Slovensku nepodarilo získať výraznejší vplyv.

Ľudová strana sa rozhodla pre vytvorenie odborovej ústredne, ktorá by s ňou mala priamočiarejšie väzby ako SNOS. V júni 1923 vznikla odborová ústredňa s názvom *Združenie slovenských odborových organizácií* (SSOO). Prezentovala sa ako nepolitické združenie, ale nachádzala sa pod vplyvom ľudovej strany. Zakladajúcimi členskými organizáciami SSOO boli Spolok slovenských poštárov (SSP), Spolok profesorov Slovákov (SPS), Zväz slovenských železničiarov (SSŽ), Spolok slovenských baníkov a hutníkov (SSBaH) a Zemský učiteľský spolok (ZUS). Jednalo sa v podstate o stavovské organizácie. Ambície SSOO boli neprimerané jeho skutočným možnostiam a vplyvu v odborovom hnutí.

Členskou organizáciou SSOO sa po prekonaní vnútornej krízy stalo aj Kresťansko-sociálne odborové združenie robotníkov, ktoré bolo v období prvej ČSR najvýznamnejšou kresťanskou odborovou organizáciou na Slovensku. Toto odborové združenie robotníkov bolo pôvodne organizačne napojené na odborovú ústredňu v Brne, nachádzajúcu sa pod vplyvom Československej strany lidovej. Rímsko-katolícky kňaz Jan Šrámek pôsobil vo funkcii predsedu lidovej strany ako aj kresťanských odborárov. V prvých rokoch ČSR postupovali ľudáci koordinovane s lidovcami a vytvorili spoločný parlamentný klub. Preto sa za prirodzenú považovala aj ich spolupráca na odborovej úrovni. Prostredníctvom Československej všeodborovej kresťansko-sociálnej komisie sa slovenský kresťanskí odborári spolupodieľali aj na vytvorení *Medzinárodnej konfederácie kresťanských odborov*, ktorej zakladajúci kongres sa konal 20. septembra 1920 v Haagu. Napriek svetonázarovej zhode a spoločnému medzinárodnému zastrešeniu však previazanie českého a slovenského kresťanského odborového hnutia nemalo dlhú trvácnosť.

Kresťansko-sociálne odborové združenie zastupujúce najmä robotníkov malo ambície zastrešiť jednotlivé odborové zväzy pod „*riadnu odborovú ústredňu, do ktorej by patrili všetky slovenské a kresťanské odborové organizácie zamestnanecké*“.⁵ Netajilo sa názorom, že má najvhodnejšie predpoklady pre takéto postavenie v slovenskom kresťanskom odborovom hnutí, v skutočnosti však dlhé obdobie zápasilo s existenčnými problémami a nedostatkom kvalitných funkcionárov.

Pôsobenie kresťanského odborového združenia v období prvej polovice 20. rokov dvadsiateho storočia možno považovať viac-menej za formálne. Nachádzalo sa vo vnútornej kríze, nemalo žiadny vplyv na vývoj sociálnej politiky a nedarilo sa mu spolupôsobiť ani na uzatváraní kolektívnych zmlúv. Zmluvy

⁵ SNA, f. Národný súd, mikrofilm I.A- 934. *Náš siedmy sjazd*. Pamätnica VII. Zjazdu HSES, Bratislava : 1936, s. 54.

mohlo združenie uzatvárať predovšetkým tam, kde nepôsobili iné odborové organizácie. Vo väčších závodoch sa do kolektívneho vyjednávania zapájalo len veľmi ťažko najmä preto, že mu v tom bránili sociálni demokrati a komunisti, ktorí mali takmer vo všetkých závodoch členskú prevahu.⁶ Na túto skutočnosť sa poukazovalo i v zjazdových správach o činnosti *Všeodborového združenia kresťansko-sociálneho robotníctva*, v ktorých sa hovorilo o “terore” sociálnych demokratov a komunistov voči kresťanským odborárom.

Predseda ľudovej strany Andrej Hlinka v snahe zachovať existenciu kresťanských odborov hľadal človeka zapáleného za odborársku prácu. Našiel ho v robotníkovi Rudolfovi Čavojskom. Ten už ako 21-ročný zastával od mája 1923 funkciu obvodného tajomníka kresťanského odborového združenia v Banskej Bystrici a hlavným tajomníkom združenia sa stal na jeseň 1923.

Po príchode Čavojského do odborového ústredia v Ružomberku mnohé zanikajúce organizácie opäť oživilo svoju činnosť. Postupne predovšetkým v okolí Ružomberka vznikli aj nové organizácie a kresťanské odborové združenie zaznamenalo prvé skromné úspechy aj v Žiline, Trenčíne a niektorých ďalších mestách. Voči mladému tajomníkovi kresťanských odborov boli vedené viaceré súdne procesy, čo ho ale neodradilo od toho, aby otvorene a neraz radikálnejším spôsobom poukazoval na aktivity zamestnávateľov i vlády, ktoré smerovali k oslabovaniu postavenia robotníkov a zamestnancov. Čavojský však otvorene a ostro kritizoval aj vlastnú organizáciu a funkcionárov združenia vyzval, aby sa nehrali na organizátorov a odborárov, ale aby nimi aj skutočne boli.⁷

Aktivity ústredného tajomníka kresťanského robotníckeho združenia si začali všímať aj konkurenčné odborové centrály a komunisti o ňom v *Pravde chudoby* krátko po spomínanom zjazde ironicky napísali: „...ten slávny tajomník Čavojský...tento slávny človek...”. Čavojský vnímal tieto posmešné slová ako dôkaz, že dáva o sebe vedieť.⁸ Komunisti písali o Čavojskom ako o človeku snažiacom sa dokázať, že medzi kapitalistami a robotníkmi musí „*panovať láska*“.⁹ Negatívnu reklamu zo strany konkurenčných odborových organizácií považoval za dôkaz správnosti stratégie, ktorú si pre svoju odborovú prácu zvolil.

Hlavne zásluhou Rudolfa Čavojského sa kresťansko-sociálnemu odborovému združeniu robotníkov podarilo spolupodieľať na tvorbe kolektívnych zmlúv a to aj napriek tomu, že najmä komunisti naďalej bránili v niektorých závodoch účasti združenia na kolektívnom vyjednávaní.¹⁰ Pomerne silné

⁶ Prvého kolektívneho vyjednávania a podpísania kolektívnej zmluvy sa kresťanské odbory zúčastnili 10. decembra 1920 v trnavskej liehovarnickej firme Wertheimer. Proti platnosti podpísania tejto zmluvy sa ale postavili radikálni ľavicoví odborári a ich tajomník pod hrozbou vyvolania štrajku žiadal jej zrušenie.

⁷ Súkromný archív Rudolfa Čavojského: Správa ústredného tajomníka za rok 1924, s. 7.

⁸ Do konca roku 1924 sa zvýšil stav členov kresťanského robotníckeho združenia na 5 113.

⁹ Pozri *Pravda chudoby* 5., č. 45, z 13. 4. 1924.

¹⁰ Združenie kresťanských robotníkov bolo k spoluúčasti na uzatváraní prvých kolektívnych zmlúv pripustené až koncom roku 1924.

zastúpenie malo združenie predovšetkým v textilnom odvetví.¹¹ Všetkých vyjednávani o kolektívnych zmluvách, okrem zmluvy pre poľnohospodárov, sa zúčastňoval osobne Čavojský.

Napriek tomu, že funkcionári združenia odmietali triedny boj, nebránili sa uplatňovať pri presadzovaní sociálnych a hospodárskych požiadaviek svojich členov radikálnejšie metódy než predstavitelia kresťanských odborov v Čechách a na Morave. To súviselo prirodzene aj so skutočnosťou, že na rozdiel od ľudákov ľudovci boli takmer po celé obdobie existencie prvej ČSR vládnu stranou.

Kresťanskí odborári na Slovensku často spolupracovali i s ideologicky odlišnými organizáciami. Začiatkom roku 1924 sa členovia združenia kresťanských odborov zúčastnili štrajkových akcií v textilných továrňach v Rajci a Žiline a koncom roku 1924 v Trenčíne. Združenie nebolo iniciátorom týchto radikálnych akcií, ale jeho členovia sa pripojili zo solidarity s ostatnými štrajkujúcimi. V Rajci a Trenčíne však združenie vstúpilo aj do pojednávania o likvidácii štrajku. Po dvojtýždennom štrajku organizovanom komunistami v Trenčíne, kde malo združenie spomedzi 1 400 len 70 členov, sa kresťanským odborárom podarilo podpísať kolektívnu zmluvu, ktorá zabezpečila robotníkom čiastočné zvýšenie miezd. Postoj združenia obhajoval Čavojský tým, že po podpísaní kolektívnej zmluvy sa prihlásilo do kresťanských odborov asi 550 robotníkov trenčianskej textilky.¹²

Na závodnej schôdzi robotníkov parnej pily v Topoľčanoch v máji 1926 sa robotníci organizovaní v kresťanskom odborovom združení uzniesli na spoločnom postupe s robotníkmi komunistickej odborovej organizácie pri presadzovaní zvýšenia drahotného príspevku. V roku 1926 sa kresťanskí, komunistickí a sociálno-demokratickí odborári súkennej továrne v Žiline a Rajci rozhodli spoločne protestovať proti bezzmluvnému stavu a v roku 1927 dosiahli podpísanie kolektívnej zmluvy. Pri uzatváraní kolektívnej zmluvy v Rajci však v otázke poskytnutia drahotej výpomoci neuspeli. Na verejnej schôdzi v Podbrezovej 17. decembra 1927 sa všetky odborové organizácie uzniesli na spoločnom postupe pri presadzovaní drahotného príspevku. Kresťanské, komunistické a sociálno-demokratické odborové organizácie z cementárne v Ladcoch a Lietavskej Lúčke sa koncom roku 1927 spoločne postavili proti vypovedaniu kolektívnej zmluvy a po dlhých priet'ahoch sa im podarilo obhájiť starú zmluvu a vyplatenie drahotného prídavku.¹³

Kresťanské odborové združenie robotníkov sa na štrajkových akciách zúčastňovalo i v nasledujúcom období. Robotníci organizovaní v združení kresťanských odborov v sklárňach v Lednickom Rovnom sa zúčastnili štrajku, ktorým dosiahli čiastočné splnenie svojich požiadaviek. Niektoré akcie však

¹¹ Jediným partnerom zamestnávateľa boli kresťanské odbory v Trenčíne a v pozícii najsilnejšieho odborového zástupcu zamestnancov sa nachádzali aj v Rybárpoli a Rajci.

¹² Súkromný archív Rudolfa Čavojského: Správa ústredného tajomníka za rok 1924, s. 7.

¹³ PLEVA, J.- TICHÝ, M.: *Kresťanské odbory na Slovensku ...*, s. 41.

kresťanské odborové združenie považovalo za krajne radikálne a často robotníkom škodiace riešenie¹⁴ a preto jeho predstavitelia zdôrazňovali, že prioritou odborárskych aktivít združenia je predovšetkým zlepšovanie pracovných a mzdových podmienok robotníkov a zamestnancov uzatváraním kvalitných kolektívnych zmlúv.¹⁵

Od roku 1925 organizovalo združenie kresťanských odborárov vo viacerých mestách na Slovensku prvomájové oslavy, na ktorých jeho funkcionári vysvetľovali význam Sviatku práce z pohľadu encykliky „*Rerum novarum*“. Prvomájové zhromaždenia mali demonštrovať vzrastajúci vplyv kresťanských odborov v odborovom hnutí na Slovensku a prezentovať odhodlanie nedat' sa „*zatisnúť do bezvýznamnosti*“. Funkcionári kresťanských odborov sa podľa ich vlastných slov snažili zabrániť predovšetkým tomu, aby komunisti nemali 1. máj „*na večné časy vyárendovaný*“.¹⁶

Kresťanskí odborári obviňovali komunistov že v ich popredí nie sú záujmy robotníkov, ale zvyšovanie napätia medzi robotníkmi a zamestnávateľmi a šírenie triednej nenávisťi. Takto hodnotili napríklad štrajkové akcie v roku 1928, v ktorom štrajkovali v Bratislave a v Košiciach z podnetu komunistov stavební robotníci, ale ich štrajk skončil bezúspešne, podobne ako komunistami vyvolaný štrajk poľnohospodárskeho robotníctva na západnom Slovensku, po ktorom boli zo zamestnania prepustení mnohí robotníci.

V konkurenčnom zápase sa kritika kresťanských odborárov nevyhla ani sociálno-demokratickému odborovému hnutiu, ktoré obviňovali z predstierania záujmu o presadzovanie požiadaviek zamestnancov v mzdových sporoch a „*hádzania piesku do očí robotníkom*“. Vedúci funkcionári kresťanských odborov obvinili sociálnych demokratov, že ich odborové organizácie sú „*žlté*“ a vydržiavané kapitalistami.¹⁷ Ostrej kritike Rudolfa Čavojského sa nevyhli najmä odborári, ktorí na Slovensku zakladali odborové organizácie politicky podliehajúce Československej strane lidovej. V niektorých závodoch pôsobili dve kresťanské odborové organizácie, ktoré vystupovali proti sebe.

Na spoločných závodných schôdzach a rokovaní o kolektívnych zmluvách vystupovali funkcionári združenia kresťanských odborov často až po zástupcoch sociálno-demokratických a komunistických odborových organizácií,

¹⁴ Po neúspešnom mzdovom vyjednávaní na píle v Zakamennom Kline na Orave zorganizovalo kresťanské odborové združenie štrajk, ktorým si vynútilo splnenie požiadaviek tamajších robotníkov. Samostatný štrajk viedlo aj začiatkom roku 1928 v okrese Zlaté Moravce, kde miestni drevorobotníci furmani dosiahli zvýšenie miezd od 10 do 26 percent a vo Zvolene, kde si krajčírski pomocníci štrajkom, vedeným združením kresťanských robotníkov vynútili podpísanie kolektívnej zmluvy, ktorá im priniesla zlepšenie mzdových a pracovných podmienok.

¹⁵ Súkromný archív Rudolfa Čavojského: Správa Ústredia Všeodborového združenia slovenských kresťanských socialistov za rok 1928-1929, s. 4.

¹⁶ MORA, J.: Boj a práca slovenských kresťanských robotníkov. In: *Slovenské kresťanské odbory včera a dnes*. Lúč, Bratislava : 1997, s. 50.

¹⁷ *Jubilejná správa Slovenského kresť.-sociálneho odborového združenia 1920-1930*. Bratislava : 1930, s. 20.

ale nárast členskej základne a aktivity kresťanského odborového združenia už ideovo odlišné organizácie ignorovať nemohli.

V období hospodárskej krízy nemalo kresťanské odborové združenie podobne ako i ostatné odborové organizácie pri uzatváraní kolektívnych zmlúv veľký manévrovací priestor. Nátlakové akcie používali najmä v súvislosti s neochotou zamestnávateľov obnovovať kolektívne zmluvy. Napriek tomu, že hospodárska kríza poznačená znižovaním miezd nútila robotníkov k obranným bojom, intenzita štrajkového hnutia v rokoch 1930 až 1935 bola podstatne nižšia ako v predchádzajúcom období a na úspech mali predpoklady len dobre organizované akcie.

Do štrajkov podnecovali robotníkov predovšetkým komunisti. Štrajkom sa ale nevyhýbali ani kresťanskí odborári. Tým sa v podstate dostali do sporu s názormi pápeža Pia XI., ktorý sa vyslovil proti používaniu štrajku a spájaniu kresťanstva so socializmom. Kresťanské odbory na Slovensku mali problémy s akceptovaním týchto názorov. Otvorené odmietnutie používania štrajkov by bolo pre odborovú organizáciu sebalikvidačným aktom. Štrajky však používali ako posledné krajné riešenie a komunistov obviňovali z toho, že „*svojím radikálčením vháňali robotníctvo do katastrofálnej situácie*“.¹⁸

K niektorým komunistami vedeným štrajkovým akciám sa pripájali aj kresťanskí odborári. Tak tomu bolo napríklad v smaltovni vo Filakove, kde v auguste 1936 vypukol štrajk, ktorý trval štyri týždne. Zúčastnilo sa ho asi 1 700 zamestnancov, pre ktorých sa zásluhou spoločných aktivít odborových organizácií podarilo presadiť mierne zvýšenie miezd.

Zlepšenie hospodárskych pomerov viedlo od roku 1936 robotníkov k aktívnejšiemu presadzovaniu požiadaviek na zvyšovanie miezd a zlepšovanie pracovných podmienok. Združenie kresťansko-sociálneho robotníctva nepredpokladalo, že potrebné reformy a opatrenia v záujme robotníkov a zamestnancov sa dosiahnu len za rokovacím stolom a pripustilo, že mnohé požiadavky bude aj v období konjunktúry potrebné „vynucovať“ radikálnejšími spôsobmi.

K častým štrajkom prichádzalo najmä medzi stavebnými robotníkmi pracujúcimi na výstavbe nových ciest a železničných tratí. Prvý väčší štrajk sa uskutočnil v polovici mája 1934 na stavbe trati Červená Skala-Margacany. Štrajku, ktorým sa malo dosiahnuť zvýšenie miezd, sa zúčastnilo asi 1 800 robotníkov. Ďalší štrajk robotníkov pracujúcich na tejto stavbe vypukol v máji 1935. Čavojský však v tomto prípade obvinil komunistov, že im pri zorganizovaní štrajku išlo

¹⁸ Čavojský sa kriticky vyjadroval o štrajku v roku 1933 v uhoľných baniach v Handlovej a v súkennej továrni v Žiline, kde komunisti „*prevádzali veľkolepé štvanice, ale robotníctvu nepomohli*“. V januári 1934 vyvolali komunisti v Coburgových závodoch v Trnave štrajk, ktorý trval do 12. februára a skončil neúspešne. Združenie kresťanských odborov zaujalo k štrajku odmietavý postoj a zúčastnilo sa kolektívneho vyjednávania, z ktorého boli komunisti vylúčení. Vyjednávajúcim odborovým organizáciám sa podarilo dosiahnuť len poskytnutie mimoriadnej výpomoci.

hlavne o stranicko-politické ciele, čo odôvodňoval aj tým, že prvé mzdové požiadavky štrajkujúcich boli predložené až potom, keď sa na niektorých úsekoch už štrajkovalo. Komunisti sa na jednaní so sociálnymi demokratmi a národnými socialistami, ktoré sa konalo 29. mája 1935, dohodli zabrániť kresťanským odborárom zúčastniť sa na kolektívnom vyjednávaní. Kresťanskí odborári sa napriek tomu rozhodli nevyvíjať aktivity proti štrajku a Ústredie združenia poskytovalo svojim členom štrajkovú podporu. Štrajk trvajúci 5 týždňov nepriniesol robotníkom úspech a Čavojský ho s určitou dávkou demagógie nazval „strašnou obžalobou komunistov a socialistov”.¹⁹

Na slová Pia XI. o tom, že „nik nemôže byť dobrým katolíkom a zároveň pravým socialistom” reagovali kresťanské odbory zmenou názvu svojho tlačového orgánu *Slovenský kresťanský socialista* v januári 1933 na *Slovenský robotník*. K zmene názvu organizácie zo *Všeo odborového združenia slovenských kresťanských socialistov* na *Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie* došlo už na 8. zjazde kresťanských odborov, ktorý sa konal 14. septembra 1930. Pokiaľ ide o pojem socializmus, tajomník kresťanských odborov Rudolf Čavojský sa ho dotkol vo svojom rozhlasovom prejave 23. novembra 1935, v ktorom sa upriamril na problematiku riešenia hospodárskych a sociálnych otázok. Základnú myšlienku, ktorou sa vo svojich sociálnych aktivitách riadil, zhrnul do týchto slov: „Pre mňa je hlavné uplatnenie dobra. Ja to nazývam uplatnením sa kresťanských zásad, ale nemám nič proti tomu, keď si to iný pomenuje socializmom...”²⁰

V mnohých zásadných otázkach boli záujmy odborových organizácií zhodné a kresťanskí odborári si uvedomovali, že spoločnými silami je najľahšie dosiahnuť zlepšenie postavenia zamestnancov. Sociálne cítenie nutne predpokladalo spoluprácu ideologicky odlišných odborových organizácií. Priestor na spolupôsobenie členov rozličných odborových organizácií videli kresťanskí odborári najmä v závodných radách a výboroch, v ktorých sa mohli sústrediť na riešenie vnútropodnikových problémov a zlepšenie postavenia robotníkov a zamestnancov priamo na pracovisku.

Pri voľbách do závodných výborov bývali na Slovensku úspešnejší komunisti než kresťanskí odborári. Čavojský v tejto súvislosti zdôraznil, že členovia komunistických odborov sa vždy zúčastňujú volieb, na rozdiel od mnohých členov združenia kresťanských odborov, ktorí svojou neúčastou na voľbách pomáhajú komunistom. V protiklade s odborovými organizáciami komunistov a sociálnych demokratov sa podľa Čavojského združeniu nedarilo získať ani hlasy odborovo neorganizovaných: „Pri voľbách do závodných výborov a rád hlasovali na kandidátky nášho združenia takmer výlučne len naši členovia, kdežto kandidátky soc. demokratov a komunistov sústredovali na seba väčšinou

¹⁹ *Správa o stave a činnosti Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia v rokoch 1934-1935-1936 k riadnemu zjazdu konanému 19. decembra 1937 v Ružomberku*. Bratislava : 1937, s. 22. – 23.

²⁰ *Slovenský robotník* 15., č. 40 z 28. 11. 1935.

hlasy indiferentných, keďže títo sú väčšinou neuvedomeli a nevyspeli a následkom toho dosť ľahko podliehajú komunistickej a soc. dem. agitácii".²¹

Takmer v polovici podnikov závodné výbory nepôsobili a v tých, v ktorých pôsobili, sa skoro polovica k voľbe oprávnených robotníkov nezúčastňovala volieb do závodných rád a výborov. Čavojský hľadal vinu v komunistoch, ktorí podľa neho nevyužívali zákon o závodných výboroch v prospech robotníkov a v mnohých podnikoch, kde mali v závodných výboroch väčšinu, škodili myšlienke závodných výborov svojou pasivitou. Jeho kritika však mala smerovať najmä do vlastných radov, pretože kresťanské odbory aj naďalej trpeli nedostatkom väčšieho počtu kvalitných aktivistov a členovia ich združenia neboli disciplinovaní v platení členských príspevkov. Mnohí z nich sa pasívne chovali aj v situáciách, keď sa od nich požadovala len formálna podpora združenia.

Význam novej spolupráce funkcionárov rôznych odborových organizácií pôsobiacich v závodných radoch a výboroch často zatienoval najmä ideologický zápas politických strán, ktorých záujmom odborové organizácie slúžili. Vedúcich funkcionárov kresťanských odborov a najmä hlavného tajomníka Rudolfa Čavojského však nemožno v žiadnom prípade považovať za stúpcov pravicovej politiky. Hospodársku krízu považovali za výsledok škodlivosti liberálneho kapitalistického výrobného systému a žiadali jeho reformu, ale nekompromisne odmietali aj komunistami presadzovaný názor o potrebe odstránenia súkromného majetku a nastolení diktatúry proletariátu.

Hospodárska kríza poskytovala priestor pre úvahy, akým smerom by sa spoločnosť mala v nasledujúcom období orientovať. V tejto súvislosti narastalo nebezpečenstvo propagácie myšlienky fašizmu. Na adresu tejto orientácie Rudolf Čavojský napísal: „*Svet hľadá nové cesty. Nemožno však ešte povedať, že svet už našiel tú pravú cestu. Nie je ňou ani fašizmus, ktorý sa v rozličnej forme v niektorých štátoch uplatnil. Fašizmus je krajnosť, ktorá sa neudrží, lebo je nezdravý a nie je dosť prirodzený. Podobne ako liberalizmus a marxizmus.*“²²

Po Mníchovskej konferencii štyroch veľmocí 29.-30. septembra 1938 bolo Československo donútené prijať dohodu o odstúpení časti svojho územia Nemecku. V tomto zložitom politickom období prišlo 6. októbra 1938 k vyhláseniu autonómie Slovenska. Politické zmeny z konca roku 1938 zasiahli radikálne už aj do ďalšieho vývoja odborového hnutia na Slovensku. Prišlo k okliešťovaniu odborovej slobody. Rozpustené boli Červené odbory a neskôr i ďalšie odborové organizácie. Predseda autonómnej vlády Jozef Tiso a vedenie HSLS poverili Rudolfa Čavojského vypracovaním návrhu na reorganizáciu

²¹ Súkromný archív Rudolfa Čavojského: Správa Ústredia Všeodborového združenia slovenských kresťanských socialistov za rok 1928-1929, s. 14.

²² *Správa hlavného tajomníka o stave a činnosti Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia v roku 1932-1933 k riadnemu zjazdu konanému 23. septembra 1934 v Ružomberku.* Bratislava : Andrej 1943, s. 4.

odborových organizácií. Z rôznych variantov, ktoré predložil, sa vláda rozhodla presadiť variant zjednotenia odborového hnutia v odborových organizáciách „slovenského a kresťanského smeru“. Kresťanské odbory sa tak stali jedinou legálne pôsobiacou odborovou centrárou na Slovensku.

Pronemecky orientovaní radikálni politici mali záujem na odstránení všetkých odborových organizácií. V tomto období však na Slovensku nezaujímali rozhodujúce politické postavenie a kresťanské odbory pôsobiace v rámci HSLS mali dôveru autonómnej vlády, ktorá vedúcim odborovým funkcionárom zverila niektoré úlohy sociálneho charakteru.

Už počas autonómie sa prikróčilo k rozpusteniu „neslovenských a nekresťanských“ odborových organizácií, čo predstavitelia kresťanských odborov prezentovali ako zavŕšenie zjednocovacieho procesu v odborovom hnutí, ktoré malo prispieť k posilneniu jeho autority v spoločnosti. Takýto vývoj odborového hnutia odporujúci zásadám demokracie bol súčasťou politiky budovania autoritatívneho režimu. Antidemokratické kroky vlády však nenarazili na kritiku zo strany predstaviteľov kresťanských odborov, ktorí sa netajili tým, že im vylúčenie komunistov a sociálnych demokratov z politického života vyhovuje.

Kresťanskí odborári sa angažovali i vo voľbách do autonómneho Snemu Slovenskej krajiny, ktoré sa konali 18. decembra 1938. Za Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie uspeli Rudolf Čavojský, František Slameň a Ján Mora.

K zavŕšeniu centralizácie odborového hnutia prišlo krátko po vyhlásení Slovenského štátu 14. marca 1939. Odborové organizácie, ktorých ústredie sa nachádzalo mimo územia Slovenska boli rozpustené a organizácie so sídlom na Slovensku, ktoré museli predložiť na schválenie svoje stanovky, boli taktiež vystavené nebezpečenstvu rozpustenia a konfiškácie odborového majetku. Jedinou legálnou slovenskou odborovou organizáciou sa stalo *Združenie slovenských kresťanských odborových organizácií*, ktoré sa skladalo z piatich relatívne samostatných odborových zväzov: Všeobecného zväzu robotníkov, Zväzu dopravných zamestnancov, Zväzu štátnych a verejných zamestnancov, Zväzu súkromných zamestnancov a Zväzu učiteľov a profesorov.

Vládny nariadením č. 142/39 Sl. z. z 30. júna 1939 došlo k rozpusteniu volených závodných výborov a závodných a revírnych rád a ich nahradeniu vymenovanými novými výbormi a radami, ktoré boli vymenované politickými úradmi prvej stolice (okresné úrady). Závodné rady miestnymi revírnymi úradmi a revírnu radu vymenoval banský kapitanát. Návrhy na vymenovanie členov a náhradníkov závodných výborov a závodných a revírnych rád predkladali ústredia odborových organizácií. Ich návrhy však neboli vždy akceptované čo spôsobovalo napätie medzi odborovými funkcionármi a predstaviteľmi niektorých okresných úradov.

Kolektívne zmluvy prestali byť už v roku 1937 len vecou zamestnávateľov a zamestnancov. Vládne nariadenie (č. 141/37 Zb. z. a n.) zaviedlo zásadu nezmeniteľnosti kolektívnych zmlúv. Toto nariadenie zmocňovalo

ministra, do ktorého rezortu spadala problematika sociálnej starostlivosti, vyhlásiť za záväznú určitú kolektívnu zmluvu pre určitú oblasť alebo odvetvie výroby. Nevypovedateľnosť kolektívnych zmlúv bola i na rok 1939 predĺžená a trvala až do 31. marca 1939. V roku 1939 bola nariadením vlády záväznosť kolektívnych zmlúv opäť normovaná, a tak v otázke zvyšovania miezd mali odbory často zviazané ruky, a to hlavne preto, že žiadosti o zvýšenie miezd nebolo možné predkladať bez súhlasu Ministerstva vnútra.

Na základe uznesenia Užšieho predsedníctva HSEŠ zo 4. septembra 1941 prestali z právneho hľadiska všetky odborové organizácie existovať. Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie bolo nútené svoju činnosť ukončiť v čase, keď malo 134 906 členov v 1 064 miestnych skupinách.²³ Namiesto pripravovaného stavovského zriadenia vznikli záujmové združenia. Určitá zásada stavovského zriadenia sa prejavila hlavne tým, že pracujúci boli zadení približne do takých záujmových združení, „ako by boli bývalí zadení do jednotlivých stavov“.²⁴ Členstvo v nových záujmových organizáciách bolo povinné tak pre zamestnancov ako aj zamestnávateľov. Prevažná väčšina členov Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia spadala pod Slovenské združenie pre priemysel, remeslo a obchod.

Už koncom apríla 1940 založili kresťanskí odborári Združenie katolíckych robotníkov, ktoré malo po zániku Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia prevziať časť jeho aktivít. Združenie katolíckych robotníkov, ktorého predsedom sa stal Rudolf Čavojský, bolo vnímané ako určité premostenie medzi katolíckou cirkvou a kresťanskými odbormi a ako „určitý preventívny prostriedok“, ktorý by po vojne umožnil rýchle oživenie kresťanskej odborovej organizácie.

Rudolf Čavojský po zániku odborového hnutia využíval na obhajobu sociálnych práv a požiadaviek robotníkov a zamestnancov najmä parlamentnú pôdu. Nachádzal sa v trvalom spore s radikálnymi podporujúcimi národno-socialistickú orientáciu Slovenska. Niektorí jeho bývalí odboroví kolegovia sa však touto orientáciou nechali ovplyvniť. Rudolf Čavojský podporoval názor, že v záujme Slovenska bude potrebné vo vhodnom čase odpútať sa od Nemecka. Vypuknutie povstania však považoval za predčasné. V augustových dňoch sa nachádzal v Banskej Bystrici a mal i rozhovory s Gustávom Husákom, ale najmä vzhľadom na niektoré zločiny partizánov a obavu o osud svojej rodiny sa verejne k povstaniu neprihlásil.²⁵ Po porážke povstania dal prezidentovi Jozefovi Tisovi k dispozícii všetky svoje funkcie, vrátane poslaneckého mandátu. Svoj postoj odôvodnil svojim pobytom v povstaleckej Banskej Bystrici ako i zápisničným

²³ Súkromný archív Rudolfa Čavojského: Zápisnica o zasadnutí Ústredného predstavenstva Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia konanom 26. októbra 1941 v Bratislave.

²⁴ ČAVOJSKÝ, R.: *Spomienky kresťanského odborára*. Bratislava : 1996, s. 70.

²⁵ Partizáni popravili aj bývalého predsedu Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia Františka Slameňa.

podchytením jeho „*názoru na Nemcov a na všetko, čo prichádzalo do úvahy*“, ktoré sa mohlo dostať do rúk nemeckých bezpečnostných orgánov. Tiso však Čavojského vyzval, aby si všetky funkcie naďalej ponechal, napriek tomu, že sa s ním v názore na povstanie rozchádzal.²⁶ V Bratislave Čavojského dvakrát navštívil Karol Šmidke, čo považoval za dôkaz, že mu predseda Komunistickej strany Slovenska dôveruje a považuje ho za čestného človeka.²⁷

Čavojského plány s obnovením činnosti kresťanských odborov sa už nenaplnili. V roku 1945 sa na dva mesiace ocitol vo vyšetrovacej väzbe. Ako bývalý poslanec z obdobia Slovenskej republiky stratil priestor na angažovanie sa v sociálnej politike. Keďže Demokratická strana (DS) nemala väčší politický vplyv na robotníkov, po voľbách v roku 1946 len formálne upozorňovala na skutočnosť, že vedenie Revolučného odborového hnutia (ROH) sa nachádza v rukách komunistov. V Dôverníkovi DS v máji 1947 síce vystúpila s požiadavkou zmeny celej ideovej základne odborového hnutia, najmä pokiaľ ide o „*uplatnenie kresťanského a mravného princípu*“ a vyjadrila sa, že v prípade zotrvania odborov v ich jednostrannej politickej a ideovej orientácii uplatní vlastnú odborovú politiku.²⁸ Ale podcenenie významu odborového hnutia po obnovení Československa, ako aj samotné fungovanie povojnového politického systému znemožnili vytvorenie podmienok pre obnovenie odborovej plurality.²⁹ Obnovenie činnosti kresťanských odborov a Združenia katolíckych odborov umožnil až pád železnej opony.

²⁶ ČAVOJSKÝ, R.: *Spomienky kresťanského odborára...*, s 85-86.

²⁷ Tamže s. 88-89.

²⁸ MATEJKIN, S.: Demokratická strana a jej miesto v štruktúre politických strán na Slovensku v rokoch 1945-1948. In: *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území*. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998. Olomouc-Rosice 1999, s. 138-139.

²⁹ Komunisti, ktorí v parlamentných voľbách v roku 1946 v celoštátnom meradle zvíťazili, si podľa Rudolfa Čavojského svoju zlosť po neúspechu na Slovensku vyliali na niektorých katolíkoch a komunistami ovládaná štátna bezpečnosť dala i Čavojského a Jána Moru „*na nejaké dni a noci do pivnice vtedajšieho policajného riaditeľstva*“ a v septembri 1947 bola na nich podaná na Národný súd žaloba, čo im znemožňovalo, aby sa akýmkoľvek spôsobom venovali existencii kresťanských odborov či záchrane Združenia katolíckych robotníkov.

Summary

Christian Trade Unions in Cooperation and Confrontation with the Communist Trade Unions

When the First Czechoslovak Republic came into existence, favourable conditions made way to founding trade unions in Slovakia. The rise of Christian trade unions was viewed not only as an effort to solve the workers' status according to the papal encyclical *Rerum Novarum* but also as materialization of Christian political parties' interests. Since several political parties presented themselves as Christian ones, several Christian trade unions operated in Slovakia.

The Christian Social Trade Union Association of Workers turned into the most important trade union organization in Slovakia when Rudolf Čavojský became Chief Secretary in autumn 1923. Čavojský also deserves credit for the participation of the Association in concluding collective agreements and strengthening its position among trade unions.

Although the study concentrates on cooperation and confrontation between the Christian and the Communist trade unions from 1939 on, it also briefly deals with the period when the Christian trade unions held the monopoly position in Slovakia.

Limity působení ľud'áckého odborového hnutí ve 30. letech

Jakub Rákosník

V období před rokem 1989 byly v české a slovenské historiografii podmínky pro studium křesťansko-sociálních odborových organizací, spjatých s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSLS), výrazně limitované a již předem byl dán interpretační rámec pro zhodnocení jejich činnosti.¹ Jednotliví autoři se lišili jen v míře akcentu jejich „žluťáctví“, fašismu či klerikalismu. Kánon komunistických interpretačních přístupů lze ukázat na příkladu úryvku z knihy Viliama Plevzy z roku 1965: „*Ludácke odbory... nedokázali rozšíriť svoje pozície a v ich radoch bol organizovaný len nepatrný zlomok slovenského robotníctva. To len potvrdzovalo, že robotnícka trieda vo svojom celku bola najvýznamnejšou silou národa, ktorá najpevnejšie odolávala náporu fašistických a reakčných elementov a odmietala aktívne pracovať v žltých odboroch.*“²

Ve svých posmrtně publikovaných pamětech si předák ľud'áckých odborů Rudolf Čavojský zcela oprávněně stěžoval na komunistické historické práce, když konstatoval: „*Nepozastavujem sa nad tým, keď komunisti píšu o kresťanskej odborovej organizácii aj o mne s výhradami a kriticky; ale odporné je to, keď sa to robí tak hlúpo a špinavo, ako to urobili súdružky Holotiková a Kociská.*“³

Na druhé straně je nutné poznamenat, že ani historiografie z opačného politického tábora v zájmu obrany své věci neváhá vyhlásovat neméně tendenční teze o křesťanských odborech, jako např. Milan S. Ďurica, který v roce 1991 napsal: „*...kým v tridsiatych rokoch bolo na Slovensku približne 35 až 45 tisíc členov všetkých odborových organizácií spolu, v roku 1941 samo Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie už počítalo 133 225 členov. Slovenský pracujúci človek vycítil, kto sa zastáva jeho opravdivých záujmov...*“⁴ Ani slovo o

¹ Výzkumné práce pro tento článek byly konány v rámci VZ MŠMT 0021620827.

² PLEVZA, Viliam: *KSC a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938*. Bratislava : 1965, s. 331.

³ ČAVOJSKÝ, Rudo: *Spomienky kresťanského odborára*, Bratislava : 1996, s. 69. Čavojský se zde vyjadřuje ke dvěma silně ideologicky zatíženým textům z první poloviny 60. let. Viz HOLOTIKOVÁ, Zdenka: K činnosti a ideologii ľud'áckých odborov na Slovensku v radoch slovenskej robotníckej triedy 1921-1945. In: *Historický časopis* 9, 1961, s. 50-67. KOCISKÁ, Anna: *Robotnícká trieda v boji proti fašizmu na Slovensku (1938-1941)*, Bratislava : 1964. Pozitivněji pak Čavojský hodnotil na svoji dobu relativně nezaujatou přehledovou práci o dějinách křesťanských odborů od autorů Plevy a Tichého. Viz PLEVA, Ján – TICHÝ, Miloš: *Kresťanské odbory na Slovensku*. Bratislava 1967.

⁴ ĎURICA, Milan S.: *Prvý slovenský katolícky robotnícky spolok a kresťanské odbory*, 1991. Přetištěno In: ČAVOJSKÝ, Rudo: *Spomienky kresťanského odborára ...*, s. 179. K širšímu hodnocení interpretačních postupů pro-ľud'ácké novější historiografie viz RYCHLÍK, Jan: První Československá republika v slovenské ľud'ácké a neofud'ácké historiografii. In: *Reflexe dějin I. Československé republiky v české a slovenské historiografii*, Praha : 1998, s. 73-87.

tom, že vládní nařízení č. 11/1939 Slov. zák. jim zajistilo monopol působení,⁵ nehledě na podhodnocené odhady předválečné odborové organizovanosti.⁶

Teprve po roce 1989 se začaly objevovat relativně nezaujaté práce, snažící se zhodnotit působení katolických odborových organizací v Československu, resp. na Slovensku v meziválečném období.⁷

V tomto článku se pokusím postihnout některé otázky působení ľudáckých dělnických odborů ve 30. letech na Slovensku. Jakkoli může dnes výše uvedený Plevzův výrok vyvolávat úsměšek na tváři čtenáře, upozorňuje na jednu zásadní otázku a tou je nápadná slabost odborové organizace, spjaté s nejsilnější slovenskou politickou stranou (HSLŠ). Tato skutečnost bije do očí tím víc s ohledem na skutečnost, že prvky křesťanského socialismu, vstřícné k odborářství a dělnickému odborovému hnutí, v ideovém rezervoáru této strany hrály důležitou úlohu. V rozsahu tohoto nevelkého příspěvku se pokusím upozornit na některé klíčové podmínky, které determinovaly sílu této odborové organizace v kontextu československého odborového hnutí ve 30. letech, resp. na specifika slovenského prostředí. Těmto cílům je podřízena i strukturace tohoto článku: první oddíl je věnován statistickým pramenům a jejich interpretaci, druhý oddíl popisuje klíčové programové prvky ľudáckých odborů a strukturální limity pro jejich úspěch v cílové populaci.

Na tomto místě se ještě zastavím u pojmu „ľudácké odbory“, protože jde o velmi mlhavý pojem. Rovněž i v literatuře se díky této nejasnosti můžeme setkat s nejednoznačnými údaji, protože není vždy úplně jasné, o čem je řeč. Tento pojem lze chápat ve dvou významech. V širším smyslu „ľudácké odbory“ představuje *Slovenské sdružení odborových organizácií* (SSOO). Toto sdružení bylo považováno za ľudáckou odborovou ústřednu. Fakticky však tuto funkci nevykonávalo, což platí zvláště právě pro 30. léta. Tehdy se její činnost omezila v podstatě jen na vypracovávání memorand a jejich zasilání ústředním správním úřadům. Svazy vystupovaly zpravidla samostatně, a tak existence této ústředny byla ve sledovaném období skutečně jen formální. Navíc z řady jejich členských svazů, aktivnější činnost vykazovali jen železničáři, poštovní zaměstnanci a *Slovenské křesťansko-sociální odborové sdružení* (SKSOZ).⁸ Ostatně ani v oficiálních statistikách odborové organizovanosti, ve Statistických ročenkách ze 30. let nefiguruje. V užším smyslu je pak pojem „ľudácké odbory“ užíván pro

⁵ Cit. dle TOMEK, František: *Na prahu odborové jednoty*. Praha : 1969, s. 13an.

⁶ Jen samotné sociálně demokratické Odborové sdružení čs. mělo v roce 1937 na Slovensku kolem 60 000 členů. Viz. „OŠČ má na Slovensku na 60 000 odborářů“, *Hlas robotníctva* 1., 1. 3. 1937.

⁷ Viz z českého prostředí např. TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918-1938*. Praha 1990. Ze slovenského prostředí především několik studií z posledních let od M. Katunince. Viz např. KATUNINEC, Milan: *Spolupráca českých a slovenských křesťanských odborářův pod vedením Jana Šrámka*. In: *Jan Šrámek – kněz, státník, politik*. Olomouc : 2004, s. 253-268.

⁸ Podrobně k historii této ústředny viz nově KATUNINEC, Milan: *Združenie Slovenských odborových organizácií 1923-1938*. In: *Historický časopis* 50, 2002, s. 307-323.

ústředí SKSOZ, které díky své silici autoritě a skutečnosti, že zastupovalo různá odvětví, přebíralo postupně i úlohu ústředny, kterou původně mělo plnit právě SSOO.⁹

Ľud'ácké odbory v kontextu československého odborového hnutí 30. let

Za východisko vezmeme prosté statistické údaje. V roce 1937 vedení SKSOZ vyhlásilo závazek, aby ústředna do 31. prosince dosáhla alespoň 20 000 členů.¹⁰ Toto číslo se úspěšně podařilo dokonce překročit. Přestože si ústřední tajemník Rudo Čavojský rok co rok pochvaloval, jak jeho organizace utěšeně vzrůstá, naskytá se otázka po srovnání tohoto růstu s odborovou organizovaností v širším republikovém kontextu.

Členská základna slovenských křesťanských odborových organizací v letech 1930-1937

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
SSOO	35 628	26 058	29 803	29 981	30 727	33 114	38 609	45 401
z toho SKSOZ	15 687	5 742	11 083	11 230	11 460	11 668	16 850	23 073

Zdroj: PLEVA, Jan – TICHÝ, Miloš: *Křesťanské odbory na Slovensku*. Bratislava : 1967, s. 86.

Mezi roky 1930 a 1937 se v Československu zvýšil počet odborově organizovaných o 38%, v absolutních číslech z 1,7 mil. na 2,4 mil. odborářů.¹¹ Z výše uvedených čísel v tabulce je zřejmé, že Ľud'ácké odbory v republikovém rozměru představovaly početně zcela zanedbatelnou entitu. Formální ústředna SSOO sdružovala necelé 2% ze všech odborářů, SKSOZ pouhé necelé 1%. Ovšem takoveto usuzování z čistě kvantitativních údajů by bylo velmi zavádějící.

Největší odborovou ústřednou v ČSR bylo sociálně demokratické *Odborové sdružení československé*, které (včetně německé sociálně demokratické ústředny *Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes*) vzrostlo ve stejném období, tedy mezi roky 1930 a 1937, z 600 419 členů na 748 712. Vzrostlo tedy o 24%, což v porovnání s jinými ústřednami byl poměrně nízký procentní nárůst. Toto relativní hledisko je ovšem matoucí. V absolutních číslech jde totiž téměř o 150 tisíc osob. Takového absolutního růstu dosáhly ve 30. letech jediné agrárnícké odbory, které ovšem navíc svůj rapidní růst začínaly na

⁹ Tamtéž, s. 322.

¹⁰ „Prečo chceme byť silní?“, *Slovenský robotník* 16., 7. 1. 1937.

¹¹ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře I. republiky*, díl II. Praha : 2002, s. 445.

podstatně nižších hodnotách (z 89 470 členů v roce 1930 na 244 395 v roce 1937).¹²

Ještě zajímavější je srovnání Ťudáckých odborů s ostatními katolickými odborovými organizacemi v Československu. Katolické odborové hnutí v meziválečném Československu představovalo mimořádně heterogenní entitu. Nejenže bylo rozštěpeno nacionálně, což nebylo tehdy zas nic tak neobvyklého, nýbrž i v rámci jednotlivých národních segmentů tohoto hnutí často existovalo více konkurenčních center. Nejprůzřivější situace byla v tomto směru mezi českými Němci, kde se jako katolický, resp. přesněji křesťansko-sociální profiloval pouze *Verband der christlichen Gewerkschaften*, ideově i personálně úzce propojený s německou křesťansko-sociální stranou (DCV).¹³

Ústřednou křesťansko-sociálních odborových organizací byla ve 30. letech Říšská odborová rada křesťanských odborových organizací. V roce 1933 se do jejího organizačního rámce zapojilo i výše uvedené německé ústředí, a tak sjednocovala odborové svazy spjaté s politickými stranami DCV a Československou stranou lidovou (ČSL). České katolické odborové hnutí trpělo jednak animozitami mezi českou a moravskou sekcí lidové strany a jednak (a především) v roce 1929 secesí Antonína Čuříka, tehdy člena předsednictva Říšské odborové rady (ŘOR) a ústředního tajemníka jedné z klíčových složek *ŘOR Odborového sdružení křesťansko-sociálního dělnictva* v Brně. Ten opustil lidovou stranu a založil pak secesionistickou Křesťansko-sociální stranu.¹⁴ S sebou ovšem také odvedl značnou část odborového členstva, které se jen pozvolna v následujících letech vracelo do lidoveckých odborů. V následujících letech spolupracoval s HSLS, na jejíž kandidátce se v roce 1929 dostal do Poslanecké sněmovny, a později uzavřel „sňatek z rozumu“ s agrárníky, kteří na rozdíl od jeho dosavadních patronů byli schopni zaplatit několikamilionové defraudace, vzniklé během let v jeho odborové centrále. Zbytky čuříkovských odborů však plně podřídily svému vedení a kontrole.

Jestliže HSLS využívala na přelomu 20. a 30. let Čuříkových aktivit proti ČSL, tak čeští katolíci měli na Slovensku svého muže již od roku 1925 v osobě bývalého Ťudáka Martina Mičury, který zde lidovcům budoval jejich místní stranické organizace a rovněž i organizace odborové. Právě existence „mičurovských“ odborů na Slovensku byla klíčovou překážkou sjednocení

¹² K jejich organizačnímu vývoji viz UHLÍŘ, Dušan: *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918-1938*. Praha : 1988, s. 70-73.

¹³ Ponechávám zde stranou maďarské křesťansko sociální hnutí, které ve sledovaném období nesehrávalo žádnou úlohu. K jeho vývoji viz KATUNINEC, Milan: Vývoj křesťanského odborového hnutí na Slovensku v prvých rokoch ČSR. In: *Historický časopis* 49, 2001, s. 223-236.

¹⁴ Kromě Čuříkovy secese prožila lidová strana i několik dalších rozkolů, jejichž důsledkem bylo založení opozičních katolicky orientovaných stran, popř. zájmových sdružení. Ovšem jediný Čuřík zaznamenal jistý úspěch v delší časové periodě. Ke katolickému secesionismu viz TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus za první republiky a Morava*. In: *Dějiny Moravy a Matice Moravská – problémy a perspektivy*. Brno : 2000, s. 213-214.

slovenských, českých a německých katolických odborů v rámci Říšské odborové rady, čímž by došlo ke sjednocení křesťansko-sociálních odborů českých, slovenských a německých.¹⁵ Ludácké odbory, jakkoli ve vrcholných orgánech ŘOR Čavojský působil, zůstávaly formálně po celá 30. léta mimo její organizační strukturu, protože politický spor o existenci Mičurovy druhé katolické strany vedle HSLS na Slovensku se až do Mnichova nezdařilo konsensuálně vyřešit.

Vývoj členské základny křesťansko-sociálních odborů v Československu ve 30. letech vypadal následovně. Německý „Verband“ mezi roky 1930 a 1937 vzrostl o 69%, z 27 151 na 45 982. Říšská odborová rada za stejné období vzrostla o 85%, z 49 337 na 91 710. Pokud budeme obě ústředny sčítat, protože, jak již bylo řečeno výše, „Verband“ se roku 1933 připojil k ŘOR, vzrostly dohromady ze 76 488 osob v roce 1930 na 137 692 členů.¹⁶ V procentech tento vývoj tedy představoval vzrůst o 80%.

Situace ludáckých odborů byla z hlediska vývoje členské základny, pokud prozatím odhlédneme od všech sociálních příčin tohoto stavu, daleko méně uspokojivá. *Všeodborové sdružení slovenských křesťanských socialistů* (pozdější SKSOZ) již ve 20. letech vykázalo poměrně prudký růst. Jestliže v době svého vzniku v roce 1923 mělo pouhých 1789 členů, do roku 1929 tento počet vzrostl na 13 737.¹⁷ Ovšem na počátku 30. let došlo k prudkému propadu a to především z důvodu výměny legitimací, což byl prostředek k zbavení se nedisciplinovaných členů-neplatičů.¹⁸ Jak dosvědčuje výše uvedená tabulka, úroveň z roku 1930 se sice SKSOZ podařilo překonat až v roce 1936, avšak vzpamatování se z této „šokové terapie“ nastalo v podstatě již v roce 1932.

Když porovnáme údaje z tabulky s výše uváděnými příklady vývoje jiných československých ústředen, je vedle nízkého počtu členů nápadná i mimořádně slabá dynamika růstu ludáckých odborů ve 30. letech. Vzrůst SKSOZ o 45% navíc z poměrně velmi nízkých absolutních cifer, resp. vzrůst o 27% v případě SSOO je poměrně malý jak v komparaci s ostatními ústřednami v republice, tak i ve srovnání pouze s katolickými odbory v Československu, pokud odhlédneme od „renegátských“ organizací mičurovských a čuřikovských, u nichž je zjištění přesného počtu členů neřešitelným badatelským oříškem. Jejich počty ve 30. letech však byly vcelku zanedbatelné.

¹⁵ Na české straně komentovala výroční zpráva z roku 1935 situaci následovně: „Pověření zástupci ŘOR... zdvojnásobili své úsilí ke snaze získati pro myšlenku společné ... ústředny i bratry Slováky, u nichž bylo nutno překonati jistě obtíže, plynoucí z příslušnosti ke slovenské straně lidové (Hlinkově), s kterou bohužel naše politické hnutí lidové zvláště srdečných styků nemělo, z důvodů, o nichž se zde zmiňovati nebudeme...“ *Všeodborové sdružení křesťanského dělnictva a zaměstnanectva československého v Brně – Zpráva pro sjezd delegátů 1932-1935*. Brno : 1935, s. 192-193.

¹⁶ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře I. republiky*, díl II..., s. 445.

¹⁷ Cit. dle BLABOLIL, Antonín: *Křesťanské politické hnutí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a Československá strana lidová*. Teze, část II. Praha : 1969, s. 7.

¹⁸ PLEVA, Jan – TICHÝ, Miloš: *Křesťanské odbory na Slovensku...*, s. 48.

Počty členů odborové organizace sice napovídají mnohé, avšak těžko si z nich lze udělat přesnější představu o jejím reálném vlivu. V tomto směru spojení s nejsilnější slovenskou politickou stranou bylo určitě výhodou (o nevýhodách bude ještě řeč níže). Vliv v průmyslových podnicích je možné rámcově postihnout na základě statistiky závodních výborů, které byly uzákoněny v roce 1921.

Složení závodních výborů (ZV) na Slovensku v letech 1930-1937

	Závody mající ZV	S počtem pracujících	Počet členů ZV	Soc. dem.	KSČ	HSLŠ	ČSL (mičurovci)	Nár. soc.	Agro.	Nár. dem.	madř. něm.	Jiní
1930	74	28 617	434	225	119	37	3	15	-	-	3	32
1931	77	25 858	430	246	111	38	3	16	-	-	2	14
1932	78	24 362	409	222	109	38	2	24	-	-	1	8
1933	69	19 995	360	169	86	37	10	18	-	-	-	40
1934	71	23 718	370	189	90	27	13	26	-	-	1	26
1935	75	25 556	395	202	83	27	11	15	-	-	-	56
1936	85	34 489	452	246	71	33	9	29	6	13	-	45
1937	101	40 059	532	274	75	35	17	57	15	16	-	43

Zdroj: Sestaveno podle statistických výkazů uveřejňovaných v ročenkách *Slovenský priemysel roku 1930-1937*. Turčianský sv. Martin, 1931-1938.

Přestože údaje uvedené v této tabulce mají daleko k úplnosti v otázce skutečného vlivu jednotlivých odborářských ústředí mezi obyvatelstvem, její data demonstrují několik přinejmenším zajímavých trendů. Skutečnost, že sociální demokraté po celé období představovali nepochybnou vedoucí sílu ve velkých průmyslových závodech, není nijak překvapující. S postupujícím nárůstem počtu závodních výborů úměrně po celá 30. léta vzrůstal i počet jejich zástupců, a tak přes drobné výkyvy v jednotlivých letech lze při srovnání roku 1930 a 1937 vliv sociální demokracie označit za konstantní.

Poměrně zajímavá je skutečnost, jakkoli komunistická historiografie vždy zdůrazňovala jasnou převahu *Rudých odborů* v závodních výborech oproti katolíkům na Slovensku, že vliv této bolševické odborové centrály v závodních výborech kontinuálně po celá 30. léta klesal. Zvláště nápadné to je ve srovnání s rokem 1929, který v tabulce není uveden. Jde o období, kdy se ještě nemohl dostatečně projevit vliv bolševizace odborů, který vedl k rozkolu v ústředně a k dočasné destabilizaci komunistických odborových svazů. V onom roce měli komunisté 132 reprezentantů.¹⁹ O sedm let později to bylo jen 71 zástupců.

¹⁹ Cit. dle *Slovenský priemysel roku 1930*. Turč. sv. Martin : 1931, s. 151.

Zároveň však vzrostl počet členů závodních výborů téměř o jednu třetinu, takže relativně poklesly Rudé odbory ještě více. Podle těchto výsledků se tedy kontinuálně oslaboval vliv Rudých odborů ve slovenských závodních výborech, až klesl v roce 1936 hluboko pod polovinu stavu z roku 1929 (bereme-li v úvahu vzrůst počtu výborů). Na druhé straně je zajímavé, že tento sestup je kontinuální. Na základě obecných znalostí vývoje Rudých odborů ve 30. letech by se dalo spíše předpokládat, že v letech 1930-1933 v důsledku rozkolu a ideologického sektářství nastane propad, který v dalších letech bude pozvolna vyrovnáván.²⁰

Vývoj dat o zastoupení ňudáckých odborů je také poměrně překvapující. Jejich vliv vykazuje po celá třicátá léta s určitými výkyvy rovněž klesající tendenci. Jestliže v roce 1930 představovali 8% členů závodních výborů, do roku 1937 tento podíl klesl na 6%. Nejlepšího poměrného výsledku dosáhli ňudáci v roce 1933, kdy se dostali až na 10%. Tato skutečnost však byla zapříčiněna především hospodářskou krizí, během níž byla řada závodů uzavřena a tím i redukován počet závodních výborů. Proto tento podíl lze klasifikovat spíše jako nahodilost, než jako výsledek organizační práce křesťansko-sociálních odborů.

V neposlední řadě je rovněž zajímavá skutečnost, že v druhé polovině 30. let posilují v závodních výborech na Slovensku agrární odbory a zvláště odbory národně demokratické, centrály, které statistika až do poloviny 30. let kvůli jejich relativní bezvýznamnosti uváděla pod souhrnnou kategorií „jiné“ (viz tabulka). Rovněž je překvapující vzrůstající vliv mičurovských lidoveckých odborů, jakkoli počty jejich zástupců nemohly ňudáckým odborům konkurovat.

Ideologie ňudáckých odborů a její efekt v slovenském odborovém hnutí

Kolektiv autorů *Dějiny Slovenska* vyslovil zajímavý názor, že na Slovensku byly v meziválečném období důležité tři klíčové programové prvky, na jejichž základě politické strany budovaly svoji sílu: sociální a třídní rozvrstvení, nacionální příslušnost a náboženství. Aby konkrétní politická strana byla úspěšná, musela ve svém programu dostatečně akcentovat alespoň dva z nich. HSLŠ v tomto směru byla ve výhodě, protože jejímu programu dominovala všechna tři zmíněná témata.²¹ Totéž lze říci také o její odborové organizaci. Nyní se u těchto tří prvků zastavíme jednotlivě. Vedle nich bude ještě zmíněna problematika fašismu a antisemitismu, což u ňudáckých odborů představuje velmi citlivou otázku.

Sociální a třídní rozvrstvení: Akcent tohoto prvku se u odborové organizace rozumí sám sebou a samozřejmě křesťansko-sociální odbory nebyly v tomto směru výjimkou. SKSOZ se programově profilovalo jako dělnická

²⁰ Srv. údaje o vývoji členstva v komunistických odborech – MENCLOVÁ, Jarmila: Před rozkolem v MVS, *Příspevky k dějinám KSC 5*, 1965, s. 573. *Statistická ročenka RČS*. Praha : 1938, s. 242.

²¹ ČAPLOVIČ, Dušan – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTAK, Ľubomír – LUKAČKA, Ján: *Dějiny Slovenska*. Bratislava : 2000, s. 233-234.

organizace.²² Podíl úřednictva nikdy nedosáhl vysokého počtu, jakkoli v průběhu 30. let veřejných úředníků v řadách SKSOZ přibývalo. V druhé polovině 30. let se jejich podíl pohyboval kolem pouhých 5%. Většina všeobecných československých odborových centrál (tj. těch, které nebyly předem orientovány na střední a vyšší zaměstnancké vrstvy) mívala vyšší podíly. SKSOZ by se tak nacházel ve spodní části pomyslné tabulky, avšak nikoli na posledním místě.²³

Akcenty sociálního rozvrstvení se velmi často překrývaly s nacionální příslušností, a proto jim bude zde věnována pozornost v souvislosti s nimi.

Národnostní příslušnost: Nacionální rétorika křesťansko-sociálních odborů byla postavena na stejných principech jako v případě HSLS. Přestože se tato politická strana stavěla do pozice jediného nositele národní emancipace Slováků, který spíše než stranou je celonárodním hnutím, její volební výsledky, pohybuující se kolem třicetiprocentní hranice, této propagandě ovšem neodpovídaly. Totéž o sobě tvrdily po celé sledované období 30. let i její odborové organizace. V lednu 1935 Čavojský prohlášoval: „*Je to celkom jednoduché: Slovák a kresťan by mal patriť len do slovenskej kresťanskej odborovej organizácie a strany.*“²⁴

Jakkoli radikální nacionalismus byl na jedné straně předpokladem popularity ľudáků, představoval na druhé straně rovněž významný limit pro jejich početní růst a získávání masové podpory.²⁵ V případě odborové organizace to byl handicap tím spíše, že konkurenční ústředny tímto limitem nebyly svazovány a bez problémů získávaly členstvo jak v českých zemích, tak i na Slovensku. To platí nejen pro sociální demokraty a komunisty, nýbrž dokonce i pro české ultranacionalisty z národně demokratické strany, která úspěšně budovala ve 30. letech své odborové organizace i na Slovensku. Při pohledu na výše uvedenou tabulku o zastoupení v závodních výborech, je překvapující síla odborových organizací, které byly spojeny s čechoslovakistickými politickými stranami. V době, kdy se ve slovenské společnosti posilovala podpora autonomistického programu, posilovaly zároveň čechoslovakistické odbory, což se zdá být na první pohled v rozporu. Tento rozpor je však oslabován několika skutečnostmi. Odborové organizace vykazovaly (s výjimkou komunistů) určitou autonomii na politických stranách. Motivy vstupu člověka do odborů často spíše určovala jejich síla v konkrétním závodě, sociální výhody, plynoucí z členství v té které

²² Srv. „Prečo chceme byť silní?“, *Slovenský robotník* 16., 7.1.1937.

²³ Srv. KOTEK, Josef: *Odborové hnutí zaměstnanců*. Praha : 1930, s. 237.

²⁴ „Naša peršpektíva na začiatku roku 1935“, *Slovenský robotník* 15., 15.1.1935. O dva roky později Čavojský psal: „*Naša odborová organizácia je vlastníctvom slovenského robotníctva a zamestnanectva. Je prostriedkom, ktorým úprimne a svedomite pracujeme za ich hospodárske, sociálne a kultúrne záujmy. Naša odborová organizácia vyrástla a rastie z ich túžob a srdc.*“ ČAVOJSKÝ, Rudo: „*Konjunktúra veľkej huby*“, *Slovenský robotník* 16., 6.5.1937.

²⁵ Např. v obecních volbách v roce 1938 Hlinkova strana prohlášovala, že je jen slovenskou stranou a nechce, aby jí volily také jiné národnosti. Tím ale snižovala svůj volební potenciál a to zvláště ve smíšených krajích jižního Slovenska. Srv. BYSTRICKÝ, Valerián: Politické rozvrstvení společnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938, In: *Historický časopis* 40, 1992, s. 443.

organizaci a další zpravidla ryze místní důvody, které s politickou příslušností měly pramálo společného. Jakkoli již od počátku 20. let existoval zákon proti teroru, i v dalších dvou desetiletích zůstávala v rukou silných závodních odborových organizací řada méně nápadných prostředků, jak omezovat vliv konkurenčních slabších partnerů. Obrazně řečeno, Ťudácké katolické odbory ve 30. letech útočily na opevněné bašty socialistických odborů v závodech, s nevelkou nadějí na úspěch a ovšem také s nevalnými výsledky. Silnější pozice, jak uvádí Z. Holotíková, se Ťudáckým odborům podařilo vybudovat pouze v průmyslovém odvětví zpracování celulózy a v papírenském průmyslu.²⁶

Nacionalismus Ťudáckých odborů se projevoval především v radikální rétorice ohledně řešení ekonomických problémů Slovenska v éře velké hospodářské krize. Na jedné straně se jejich tehdejší sociální požadavky v zásadě nelišily od požadavků jiných odborových centrál. V tomto směru bychom v rezolucích a memorandech SKSOZ našli obligátní požadavky zkrácení pracovní doby, zákonnou úpravu zprostředkování práce, více peněz na státní stravovací akci, finanční sanaci odborů vyčerpaných podporami v nezaměstnanosti, právní závaznost kolektivních smluv atd.²⁷ Tyto požadavky však byly doprovázeny i specificky slovenskými: spravedlnost v zadávání státních zakázek, uprázdněná místa obsazovat primárně Slováky. Samozřejmým jmenovatelem všech těchto požadavků bylo uskutečnění slovenské autonomie.²⁸

Vlády se v první polovině 30. let v důsledku hrozivého dopadu hospodářské krize dostávaly do rostoucího sevření nároků jednotlivých národností a jejich sociálních požadavků (o národních nemluvě). Němci medializovali údajné vyhladovování pohraničí, zatímco vláda prý jde na ruku českým agrárikům z vnitrozemí.²⁹ Agráři kontrovali nedostatkem pracovních sil na venkově a leností nezaměstnaných žijících na podporách. Ťudáci i mičurovci naopak zehrali na podřízenost Slovenska a nadbytečné dotace Němcům do pohraničních okresů.³⁰ V Ťudáckém odborovém tisku nalezneme celou řadu článků o doplácení Slovenska,³¹ o protislovenské hospodářské a sociální politice centrální vlády,³² zaměstnávání Čechů na Slovensku³³ apod. Nutno v tomto směru poznamenat, že ve využívání úzkosti obyvatelstva, způsobené hloubkou hospodářské krize ve 30. letech, nebyly Ťudácké odbory vůbec ojedinělé.

²⁶ HOLOTÍKOVÁ, Zdenka: *K činnosti a ideologii Ťudáckých odborov...*, s. 64.

²⁷ Srv. „Naše sociálne-politické a hospodárske požiadavky“, *Slovenský kresťanský socialista* 12., 15. 9.1932.

²⁸ „Naše sociálne-politické a hospodárske požiadavky“, *Slovenský kresťanský socialista* 12., 15. 4.1932.

²⁹ Srv. HABEL, Fritz P.: *Dokumente zur Sudetenfrage*. München : 2003, s. 336-337.

³⁰ Srv. „Robotníctvo a voľby“, *Slovenský robotník* 15., 2. 5.1935. Srv. též ze stejné doby např. článek „Z politického života“, *Ludová politika* 11., 11. 4. 1935. V tomto článku byl mimo jiné obviněn bývalý ministr sociální péče, německý aktivistický sociální demokrat Ludwig Czech, že schvaloval vyšší částky na sociální péči do německého pohraničí, zatímco Slováci byli utiskováni.

³¹ Např. „Štatistika, ktorú skrývajú“, *Slovenský robotník* 16., 15. 7.1937.

³² Např. „Chudobné Slovensko“, *Slovenský robotník* 16., 13. 5.1937.

³³ Např. „Ako sa lieči u nás nezamestnanosť?“, *Slovenský kresťanský socialista* 10., 10.2.1930.

Náboženství: Luďácké odbory byly vybudovány na křesťanské sociální nauce a ostentativně obsah papežských encyklik, které formulovaly řešení sociální otázky, zdůrazňovali. Na tomto základě si budovali svoji specifičnost oproti ostatním odborovým ústřednám především. Pokud odhlédneme od bezvýznamného maďarského křesťanského socialismu na Slovensku, jediným katolickým konkurentem zde bylo mičurovské odborové hnutí. Jakkoli si toto odborové hnutí získalo jistý vliv, srovnávat jej s daleko silnějšími luďáckými odbory nelze. Těžko lze tento neúspěch svádět na neschopnost jeho vedoucích kádrů. Přestože byly více čechoslovakistické, jejich rétorika ohledně nacionálních hospodářských zájmů Slováků si v ničem nezadala s radikální rétorikou luďáků.³⁴ Důvodem slabosti mičurovských organizací je spíše specifická slovenská skutečnost, která stejným způsobem determinovala i poměrnou neúspěšnost jejich politického hnutí. Postavit se proti HSLS na stejné rovině katolicismu a podporovat při tom vládní politiku nemohlo za daných okolností přinést Mičurově skupině větší úspěch.³⁵

Fašismus a antisemitismus: Ožehavou otázkou v souvislosti s křesťansko-sociálními odbory byl též jejich poměr k fašismu. Ostatně, komunistická historiografie je běžně častovala přívlastky „žlutácké“ či přímo „fašistické“. Tento odsudek však v období I. republiky není na místě. Skutečnost, že propagovali stavovské uspořádání společnosti z nich ještě nečiní fašisty. Stavovství bylo zásadní součástí katolické sociální nauky dávno předtím, než Evropané měli možnost se setkat s pojmem „fašismus“. Je pravdou, že papežská encyklika „*Quadragesimo anno*“, vydaná v květnu 1931, se časově shodovala s obdobím, kdy Mussolini v Itálii dobudoval svůj fašistický stavovský stát, ale to je spíše jen vnější shoda. Kauzalita je zde obrácená: nikoli fašizace církve, nýbrž pozdější využití ideje stavovství autoritativními režimy – typicky ve 30. letech v Rakousku.

Rudolf Čavojský mnohokrát na stránkách *Slovenského robotníka* psal rétoricky velmi radikální protifašistické či protinacistické články³⁶ a v působení SKSOZ nemáme až do zániku I. republiky žádné indicie pro jejich označení za fašisty. Již krátce po Hitlerově převzetí moci Čavojský ve *Slovenském robotníku* lakonicky vyjádřil katolické stanovisko k fašismu: „*Na každý pád je naše stanovisko k fašizmu zamietavé...*“ Toto odmítnutí však nebylo bez výhrad. Jednak připustil možnost, že by katolíci mohli spolupracovat s Hitlerem tak, jako dříve spoluprací mírnili výstřelky marxistických socialistů a jednak vyjádřil sympatie Hitlerovým plánům na postih Židů.³⁷ Odmítavý postoj k fašismu se u luďáckých

³⁴ Srv. MIČURA, Martin: *Rovnaké práva pre Slovensko*. Bratislava : 1933.

³⁵ TRAPL, Miloš: Československá strana lidová na Slovensku v letech 1925-1938, In: *Historický časopis* 36, 1988, s. 482.

³⁶ Viz např. „Koketovanie s fašizmom“, *Slovenský robotník* 14., 1. 3. 1934; „Konjunktúra veľkej huby“, *Slovenský robotník* 16., 6. 5. 1937.

³⁷ Srv. „*V podstate je fašizmus jednaký všade... Činy Hitlerove sú teda všelijaké sympatické i odporne. Ale aj tie naoko sympatické činy môžu mať odporne pozadie. Hitlerovo hnutie stálo nesmierne veľa*

odborářů postupem času radikalizoval také pod vlivem stále více odmítavého postoje katolické církve ve druhé polovině 30. let.³⁸

Podstatně složitější je to však s antisemitismem slovenských křesťansko-sociálních odborů, což naznačil již výše citovaný postoj k Hitlerovi. Ve svých pamětech se Čavojský k této otázce vyjadřuje teprve pro období vrcholící II. světové války a navíc nepřilíží přesvědčivě.³⁹ Alibi spočívající ve svedení viny za špinu na německé nacisty ovšem zamlčuje existenci silného antisemitského potenciálu v tehdejší společnosti, jehož mediální artikulaci redakce Slovenského robotníka dávala ve 30. letech na stránkách svého časopisu značný prostor. Nejčastějším v tomto směru bylo téma „žido-bolševismu“; tj. tvrzení že sociální demokracie i komunistická strana jsou židovské organizace. Slovenský robotník takto např. v únoru 1937 agitoval: „*Musíme im [slovenským dělníkům] jasne vysvetliť, že nemôžu ísť z jednej marxistickej organizácie do druhej slúžiť Židom, ale aby konečne šli k nám a s nami slúžili ideálu uvedomelého slovenského robotníctva: kresťanskej spravodlivosti!*“⁴⁰ V menšině jsou materiály, které útočí přímo proti Židům. Nicméně o silném antisemitském zaměření řadových odborů nemůžeme mít na základě pramenů z 30. let nejmenších pochyb.

Ideový program jakékoli odborové organizace naráží v praxi na sociální determinanty skladby společnosti, přičemž na Slovensku ve 30. letech řada z nich nehrála odborovému hnutí do karet. V meziválečném Československu byla odborová organizovanost mimořádně vysoká. V roce 1930 bylo ze všech osob, které pracovaly v závislém (námezdním) poměru, 42,2% členem některé odborové organizace. V roce 1936 to již bylo 49,9%.⁴¹ Počty námezdně pracujících však byly regionálně nevyrovnané. Jejich množství se snižovalo v republice ve směru od západu na východ. Na Slovensku byla relativně nižší odborová organizovanost, než v českých zemích a ve 30. letech mírně překračovala jednu třetinu.⁴² Rovněž sociální skladba Slovenska byla méně příznivá. Nejmarkantnější je tato skutečnost patrná na srovnání s českými Němci; jestliže podle sčítání lidu z roku 1930 mezi

peňazí. Kto ho financoval? Chudoba nemecká iste nie, ale kapitalisti. Keď Hitler bojuje na priklad proti Židom, môže to byť záujem iných nemeckých kapitalistov, ani nie kresťanských.“ ČAVOJSKÝ, Rudo: „Fašizmus a naše stanovisko k nemu“, *Slovenský robotník* 13., 15. 4.1933.

³⁸ Srv. ČAVOJSKÝ, Rudo: „Dve najväčšie pligy“, *Slovenský robotník* 16., 8. 4.1937.

³⁹ Ve svých pamětech k tomu uvádí: [Židia], „*boli hlavne advokátmi, lekármí, obchodníkmi a pod. Pri riešení židovskej otázky v Slovenskej republike boli najprv z týchto pozícií vytlačaní. Pravda, už to nebola nerovnoprávnosť, ale ešte nie neľudskosť... Nespravodlivé a neľudské bolo až to, keď dávali Židov do koncentračných táborov a keď ich vyvážali zo Slovenska. ... A to bola aj najväčšia škvrna na Slovenskej republike. Zašpinili sme sa od nemeckých nacistov...*“ ČAVOJSKÝ, Rudo: *Spomienky kresťanského odborára ...*, s. 66.

⁴⁰ Cit. dle „Likvidácia na pokračovanie“, *Slovenský robotník* 16., 18. 2.1937. Srv. též např. „Takí sú komunisti“, *Slovenský robotník* 15., 11. 7. 1935.

⁴¹ DEYL, Zdeněk: *Sociální politika Československa ve druhé polovině 30. let*. Sborník k dějinám 19. a 20. století 13. Praha : 1993, s. 259.

⁴² Srv. KOTEK, Josef: *Odborové hnutí zaměstnanců...*, s. 236. Údaje platné pro rok 1928 vypadaly následovně: v českých zemích představovali odborově organizovaní 48,28% všech zaměstnanců, zatímco na Slovensku a Podkarpatské Rusi to bylo pouze 27,26%.

českými Němci pracovalo v závislém poměru 65,8% a samostatně výdělečně činných bylo pouhých 34,2%, mezi Slováky pracovalo v závislém poměru jen 48,6%, zatímco samostatně výdělečně činných bylo 51,4%.⁴³ Tuto skutečnost můžeme považovat za zcela zásadní strukturální handicap působení jakýchkoli odborových organizací na Slovensku.

Nepochybným limitem růstu ľudáckých odborů byl i politický profil jejich „mateřské“ strany HSLS. Její voličský potenciál se rekrutoval ze západního a středního Slovenska, přičemž ze sociálního hlediska svou sílu ve volbách čerpala především z venkova a menších měst. Jörg K. Hoensch k tomu poznamenává, že v industrializovaných oblastech Slovenska byla její podpora výrazně nižší a že s dělnickými hlasy strana nemohla příliš počítat, protože tamní nepočetné dělnictvo dávalo přednost sociální demokracii a komunistům. Existovaly však složky pracujících, kde HSLS měla mimořádnou podporu; např. mezi železničáři, v jejichž prostředí s výjimečným úspěchem působily ľudácké útoky proti zaměstnávání Čechů na Slovensku.⁴⁴ Ostatně právě slovenské železničáře můžeme považovat za jediný profesní segment, kde se ľudáckým odborům podařilo získat skutečně významné pozice.⁴⁵

Jestliže bylo výše konstatováno, že do průmyslových podniků na Slovensku se ľudáckým odborům podařilo proniknout jen omezeně, tak nutno též poznamenat, že mezi zemědělskými dělníky byl jejich vliv ještě slabší. V rozměru celostátním byli hlavními vzájemnými konkurenty sociální demokraté, komunisté a především agrárníci, jejichž vliv na zemědělský zpracovatelský průmysl lákal zemědělské dělnictvo do agrárnických odborů příslibem větších šancí k získání zaměstnání. Odbory spjaté s HSLS zde nesehrávaly důležitější úlohu.

Komunistické odbory měly na Slovensku oproti ľudáckým odborům několik důležitých komparativních výhod a to zvláště do roku 1935. Komunisté díky svému radikálnímu programu byli potenciálně schopni oslovit širší publikum. Jejich deklarovaný internacionalismus jim umožňoval bez větších obtíží působit mezi všemi národnostmi, zatímco slovenští katoličtí odboráři byli důsledně nacionalističtí a působili pouze na Slovensku. Komunisté navíc svou radikální rétorikou o „sebeurčení až do odtržení“ byli schopni oslovit nejen sociálně, nýbrž i nacionálně extrémisticky zaměřené obyvatelstvo.⁴⁶ Jejich klientela po roce 1929

⁴³ PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, díl I. Brno : 2004, s. 369.

⁴⁴ HOENSCH, Jörg K.: Die Slowakische Volkspartei Hlinkas. In: BOSL, Karl: *Die erste tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München-Wien : 1979, s. 318-319.

⁴⁵ Až do roku 1936 byl Sváz slovenských železničiarov nejpočetnější organizací v rámci SSOO. Teprve v tomto roce byl předstížen SKSOZ. Srv. PLEVA, Jan – TICHÝ, Miloš: *Křesťanské odbory na Slovensku...*, s. 86.

⁴⁶ Srv. např. rezoluce celoslovenského aktivu v prosinci 1933 – jednak hesla „Za sovětské Slovensko“ a „Bojujeme o to, aby slovenský a maďarský národ rozhodoval o svojom osude, o tom, ako chce žiť, aby mal právo i na odtrhnutie od štátu, keď v ňom nechce žiť. Kapitalistický režim mu upiera toto právo a drží ho v porobe. Práve preto bojujeme o to, aby Slovensko bolo vypratane od násilnickeho aparátu

doznamenala znatelných proměn díky procesu bolševizace, který byl v onom roce dovršen ve straně i v odborech. Jacques Rupnik v tomto směru již dávno výstižně poznamenal: „*V letech 1929-1931 se propast mezi KSČ a ‚středem‘ dělnictva upevňuje. KSČ se pokusila kompenzovat tuto ztrátu a obnovit svůj vliv v dělnickém prostředí na periferii, obracela se k ‚lumpenproletariátu‘ nezaměstnaných, zejména z národnostních menšin. S prohlubováním krize už nakonec nešlo o nevýznamnou okrajovou skupinu, nýbrž o třetinu až polovinu dělnické třídy. Stalinismus tak mohl zapustit kořeny v dělnickém prostředí v Československu jaksi díky hospodářské krizi 30. let...*“⁴⁷

Naproti tomu z třídního pohledu umírněná katolická sociální nauka, byť provázená bojovným autonomismem a hospodářským nacionalismem na trhu práce a v hospodářské politice, byla přeci jen patrně méně přitažlivou alternativou pro radikálně antisystémově zaměřené pracující. V tomto směru se nabízí hypotéza, kterou je ovšem problematické vzhledem k nedostatečnosti statistických pramenů spolehlivě doložit. Ľudácké odbory zaznamenaly poměrně prudký růst v posledních letech existence I. republiky, přesněji v letech 1936-1938. Možná jednou z příčin mohl být obrat KSČ k obraně republiky a budování lidové fronty, tj. obrat o 180 stupňů ve srovnání s dosavadním sektářským negativismem z let vrcholu velké hospodářské krize v první polovině 30. let. Tím mohla ztratit část přitažlivosti právě mezi těmito radikálně antisystémovými složkami slovenského obyvatelstva. Naopak postupující radikalizace Ľudáckého nacionálního programu mohla tyto skupiny lákat. Na podporu této hypotézy jsou k dispozici dva nepřímé důkazy: V první řadě jde o výše v tabulce uvedený pokles vlivu KSČ v závodních výborech, který dosáhl svého historického minima 30. let v roce 1936 a jen nepatrně vzrostl v následujícím roce. Druhým podpůrným argumentem je překvapující neúspěch KSČ v obecních volbách roku 1938.⁴⁸

Závěr

Není důvod označovat Ľudácké odbory za fašistické, jak to často činila předlistopadová historiografie. Na druhé straně však lze v jejich činnosti vystopovat prvky, které jsou těžko slučitelné s povahou odborové organizace v pluralitním demokratickém systému, a to i vzhledem k parametrům meziválečným. Jde zde především jednak o jejich vyhraněný antisemitismus a jednak o rozdmýchávání nacionalistických vášní na trhu práce. Jakkoli historické práce nesčetněkrát poukázaly na diskrepance mezi počty Slováků a jejich participací v řadě úřadů a dalších institucí, stejně jako na vysoký počet Čechů

českej buržoázie...“ Cit. dle PLEVZA, Viliam: *KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938*. Bratislava : 1965, s. 262-264.

⁴⁷ RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha : 2002, s. 101. Jakkoli je toto hodnocení situace velmi zajímavé, jeho tvrzení o třetině až polovině bude asi nutné poněkud snížit.

⁴⁸ Srv. BYSTRICKÝ, Valerián: *Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku ...*, s. 454.

pracujících na Slovensku, heslo „Slovensko Slovákům“ nabývalo v požadavcích Ťud'áckých odborů mnohdy až radikálně šovinistických rysů.

Na základě výše uvedených poznatků, nelze považovat Ťud'ácké odborové organizace ve 30. letech za jednoznačně neúspěšné. Po celá 30. léta počty členů utěšeně vzrůstaly. Ovšem v kontextu růstu československého odborového hnutí jako celku, organizovanost Ťud'áckých odborů vykazuje nepřilíš přesvědčivé výsledky. Na slovenské odborové scéně zůstávaly až do pomnichovského období slabším partnerem, který nebyl schopen dostatečně konkurovat dalším československým ústřednám, především sociálně demokratické, ale i komunistické. Přestože vedení Ťud'áckých odborů chávalo či spíše chtělo chápat své ústředí jako reprezentanta všech námezdně pracujících Slováků, i přes poměrně slušný početní růst v průběhu 30. let v relativních číslech, relativně mírně zaostávalo a nic na tom nezměnila ani rostoucí podpora autonomismu ve slovenské společnosti v druhé polovině oné dekády. Zásadní přelom v tomto směru znamenal teprve pomnichovský vývoj, kdy v českých zemích i na Slovensku bylo politicky zakročeno proti pluralitě odborových organizací. Teprve tehdy Ťud'ácké odbory dosáhly svých cílů.

Summary

Limited Effects of Slovak People's Party Trade Unions in the 1930's

This article is concerned with the position of Christian Socialist trade unions interrelated with Hlinka's Slovak People's Party within the Czechoslovak Labour movement in the 1930's. During this period, the Slovak Christian Socialist trade unions were relatively weak and the growth of their membership was relatively slow in comparison with their rivals. Their weakness was caused by a number of both structural and political factors. The most important one stemmed from the structure of population which, in comparison with the Czech lands, showed fewer employees. So, their success was dependent on nationalism of Hlinka's Slovak People's Party and its trade union central. Another cause of their weakness was in their main rivals (Social Democratic and Communist unions), able to operate throughout the country. Moreover, the Communists managed to effectively use the Nationalist rhetoric and the Czech radical Nationalist trade unions (National Democratic) ran their organizations in Slovakia with relative success. Unlike their rivals, the Slovak Christian Socialist trade unions neither had nor wanted to have their organisations in the Czech lands. Furthermore, the Christian Socialist trade unions did not seem to be able to undermine the firm position of the left-wing political parties held in major factories in Slovakia at that time. They gained power only after the prohibition of other trade unions in 1939.

Postoj HSĽS k podpisu československo-sovietskej zmluvy z roku 1935

Róbert Arpáš

Na čele československej zahraničnej politiky stál od vzniku republiky Edvard Beneš. Ako minister sa snažil usmerňovať zahraničnopolitickú líniu Československa v zhode s niekdajšími dohodovými spojencami – Francúzskom a Veľkou Britániou. To však bolo možné iba za predpokladu zachovania jednotného postupu oboch mocností na medzinárodnej scéne. V Londýne sa na jeho počínanie pozerali značne skepticky. Benešovo konanie prirovnávala britská diplomacia k snahe cirkusového artistu udržať rovnováhu pri jazde na dvoch koňoch. To ale bolo možné iba dovtedy, kým oba cválajú spolu. Ak by sa však Beneš musel rozhodnúť iba pre jedného, v Londýne nepochybovali, že to bude Paríž.¹

Úvahy britskej politiky boli správne, ale na preferovaní Francúzska Prahou sa nepriamo podieľala i ona sama. Po skončení Veľkej vojny sa totiž Londýn odmietol angažovať v stredoeurópskych záležitostiach. Naopak Paríž mal záujem na vybudovaní spojeneckého systému, ktorého zámerom bolo obkľúčenie Nemecka. Československo ale celkom nezdieľalo francúzske obavy z porazeného Nemecka, ktoré Praha v tom čase nepovažovala za akútne nebezpečenstvo. Skôr sa obávala, aby sa putá viažuce ju k Francúzsku nezmenili na okovy.² Napriek tomu však 25. januára 1924 došlo k podpisu československo-francúzskej spojeneckej zmluvy. Na rozdiel od pôvodného francúzskeho návrhu ale neobsahovala oficiálnu vojenskú klauzulu a jej protinemecké zahrotenie bolo značne oslabené.³

Ani v otázke pomeru k Sovietskemu Rusku neboli názory Prahy a Paríža jednotné. Československá diplomacia zastávala pružnejší a pragmatickejší postoj než francúzsky spojenec republiky. Aj preto k prvým kontaktom medzi Prahou a Moskvou došlo už začiatkom roku 1920. Ponuku sovietskeho komisára zahraničných vecí Georgija V. Čičerina na nadviazanie diplomatických stykov však Československo ešte odmietlo. A tak až do roku 1922 kontakty medzi oboma krajinami sprostredkovali misie Červeného kríža.⁴ Až po Rappale, keď prišlo k nadviazaniu oficiálnych vzťahov so Sovietskym Ruskom Veľká Británia, odhodlala sa k obdobnému kroku aj československá diplomacia. Prvý

¹ ZEMAN, Z.: *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha : Mladá fronta, 2002, s. 98.

² Tamtiež, s. 98.

³ KLÍMEK, A.: *Velké dějiny Zemí koruny české XIII. (1918-1929)*. Praha : Paseka, 2000, s. 422-424; porovnaj FERENCŮHOVÁ, B.: Československá zahraničná politika a otázky medzinárodnej bezpečnosti. In: *Slovensko v Československu 1918-1939*. Bratislava : Veda, 2004, s. 43-44.

⁴ LUKEŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu*. Praha : Prostor, 1999, s. 20 an.

a zároveň posledný krát tak dala prednosť Londýnu pred Parížom. Povýšenie vzájomných stykov na diplomatickú úroveň priniesol podpis tzv. Dočasnej zmluvy 5. júna 1922 v Prahe. Aj keď bol niektorým sovietskym predstaviteľom priznaný diplomatický štatút, zmluva výslovne uvádzala, že sa nejedná o uznanie *de iure*.⁵ Touto Dočasnou zmluvou sa československo-sovietske vzťahy mali riadiť až do 30. rokov.

K prehĺbeniu československo-sovietskych stykov došlo až pod vplyvom zmenenej situácie na medzinárodnom poli. Impulzom ku zvratu v postoji československej diplomacie voči Moskve boli mocenské zmeny v Nemecku, ku ktorým došlo v roku 1933. Svoju oslabenú pozíciu na medzinárodnej politickej scéne si Praha zamýšľala vylepšiť aj prostredníctvom užšej kooperácie s Kremľom. Hitlerovo opustenie nemecko-sovietskej spolupráce, datujúcej sa od Rappala, totiž zvýšilo atraktivitu Moskvy ako potenciálneho spojenca proti Berlínu. Po uznaní Sovietskeho zväzu Československom *de iure* z 9. júna 1934 bolo zblíženie oboch krajín zavŕšené podpisom spojeneckej zmluvy 16. mája 1935. Tá bola úzko previazaná s analogickou zmluvou uzavretou medzi Francúzskom a Sovietskym zväzom iba dva týždne predtým.⁶

Obdobne ako pri predchádzajúcich dohodách so sovietskymi, ani tentokrát sa aktivity československého ministra zahraničia nestretli na domácej politickej scéne s jednoznačnou podporou. Ako sa dalo očakávať, k najsilnejším kritikom československo-sovietskej zmluvy sa zaradila Hlinkova slovenská ľudová strana. Jej postoj vyplýval z politickej profilácie strany, ostro odmietajúcej bolševizmus a naopak, so sympatiami hľadajúcej na katolícke slovanské Poľsko. Jednoznačne ho prejavil ľudácky senátor Anton Hancko v debate, ktorá sa k zmluve rozvinula na pôde parlamentu v novembri 1935. A. Hancko v nej vyjadril presvedčenie, že „*pakt tento nesmie znamenať vtískanie bil'agu bolševizmu na našu republiku*“. Preto sa dožadoval revízie zahraničnej politiky, ktorá umožnila, aby „*pod rúškou pokoj zabezpečujúceho obranného spojenectva mohli byť vtískané záujmy diktatúry soviетov v našej republike*“. Obával sa totiž, že by „*práve pod érou tohto paktu Slovensko stalo sa výpadnou bránou pre šírenie bolševických ideí v Europe, čoho konečným výsledkom mohol by byť aj zánik našej samostatnosti*“.⁷

Ani tvrdenia o nadväzovaní československej zahraničnej politiky na rusofilské slovanské tradície nenašli v ľudáckych radoch kladný ohlas. Hlavný polonofil v HSLŠ Karol Sidor odmietol porovnávanie slovenského rusofilstva so sovietskym slovanstvom, ktoré označil za „*výrobok a plod nemecko-židovského mozgu*“. Podľa neho si tieto dva odlišné pojmy môžu mylíť iba tí, „*ktorí v nevinnej oblátke chcú prepašovať rudú otravu bolševizmu do tela nášho národa*“. Ako však skonštatoval, náš národ ho ani tak neprijme, pretože ešte „*sme*

⁵ Tamže, s. 30.

⁶ Podrobne o okolnostiach spojeneckej zmluvy viz. LUKEŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem...*, passim.

⁷ „Trebá zrevidovať náš pomer k sovietskemu Rusku“, *Slovák* 17., č. 255 z 12. 11. 1935.

nie natoľko skazení a mravne upadlí, aby sme nevideli a nezbadali, čo sa nám to podáva“.⁸ Aj predseda strany Andrej Hlinka v rozhovore pre *Prager Tageblatt* priznal východnú orientáciu Slovákov. Skonštatoval však, že pod vplyvom vojnových udalostí a boľševickej revolúcie v Rusku došlo k jej čiastočnej revízii. Tá sa prejavila v strate viery v Rusko. Zároveň ale dodal, že „*nestratili sme vieru v Slovanstvo*“.⁹

Ľudová strana pozorne sledovala a kriticky komentovala nadväzovanie vzťahov medzi Prahou a Moskvou. Neodmietala možnosť korektných stykov so Sovietskym zväzom. Súčasne ale poukazovala na úskalia, ktoré takýto proces so sebou prinášal. Pochybovala, a musíme uznať, že oprávnene, či je možné Sovietsky zväz uznať „*za činiteľa pokoja a medzinárodne spoľahlivého partnera*“. Správne argumentovala najmä nebezpečenstvom vyplývajúcim z podriadenia sa československých komunistov direktívam Kominterny, čoho následkom mohli byť zneužívanie československo-ruského priateľstva k vyvolávaniu vnútropolitického napätia.¹⁰

Svoje názory Ľudová strana demonštrovala na konkrétnych aktivitách KSCĽ, ktorá sa zaklínala obranou republiky „proti Kramáňovi, Hlinkovi a Henleinovi“. Podľa Ľudákov však skutočným zámerom komunistov bolo vyvolanie občianskej vojny, v ktorej sa budú snažiť o ovládnutie armády „buržoázneho štátu“. Po dosiahnutí tohto cieľa by sa armáda stala prostriedkom „*komunistického boja o svetovú revolúciu*“. Keďže KSCĽ bojovala „*v prvom rade proti tým, ktorí majú inú mienku ako komunisti*“,¹¹ považovali Ľudáci komunistické heslá o boji „proti fašizmu a vojne“ za frázy, slúžiace na diskreditáciu jej politických oponentov. No a pretože Ľudáci patrili k hlavným oponentom komunistov, vyslúžili si od nich označenie za „*najreakčnejších živlov a spojencov fašistických imperialistických katov slovenského pracujúceho národa*“. Aj im bola adresovaná komunistická výzva „*Von s fašistickými agentmi Hitlera z armády a štátnych úradov!*“, na ktorú pregnantne reagovala Ľudácka tlač konštatovaním, že „*keby bolo vyhovené želaniu komunistov a povyhadzovaní boli z armády všetci ľudia národne citiaci (totiž týchto považujú komunisti za fašistov), kto by tam potom ostal? A kto by bránil republiku? Azda Klement Gottwald? Alebo súdruhovia Slánsky a Šetka, ktorí aj teraz sedia vo väzení pre spolčenie sa s nepriateľskou mocnosťou, t.j. so sovietskym Ruskom?*“¹²

Konanie KSCĽ podľa predstaviteľov HSEŠ jasne dokazovalo, že je nemožné označiť komunistov za bojovníkov proti vojne. Naopak ich skutočným záujmom malo byť jej rozpútanie, aby pomocou nej dostali „*do rúk vládu nad svetom*“.¹³ Týmto hodnotením Ľudáci plne vystihli stratégiu, ktorú pre svojich

⁸ Karol Sidor: „Na margo cesty sovietskych novinárov po Slovensku“, *Slovák* 17., č. 236 z 17.10.1935.

⁹ „Prelát Hlinka o politických aktualitách“, *Slovák* 17., č. 261 z 19.11.1935.

¹⁰ „Príliš mnoho pocty“, *Slovák* 17., č. 162 z 20.7.1935.

¹¹ „Dostaneme sa do područia boľševického Ruska?“, *Slovák* 17., č. 195 z 28.9.1935.

¹² „To i to z vnútornej politiky. Bratislavská a pražská cenzúra“, *Slovák* 17., č. 185 z 17. 8. 1935.

¹³ „Béla Kún rozumom komunistov“, *Slovák* 17., č. 191 z 24. 8. 1935.

členov vytýčil VII. kongres Komunistickéj Internacionály v auguste 1935. Oficiálne deklarovanou úlohou bolo vybudovanie jednotného ľudového protifašistického frontu pod komunistickým vedením. Skutočným cieľom však bola príprava podmienok „*pro nadcházející velké bitvy druhého kola proletárských revolucí*“. Po porážke Hitlera malo dôjsť i k porážke kapitalizmu, čím by sa Európa ocitla v ére diktatúry proletariátu a vlády sovieta. ¹⁴

Pre realizáciu programu vytýčeného VII. zjazdom Kominterny však komunisti potrebovali zmobilizovať masy, aby takto rozšírili svoju politickú základňu. Táto komunistická tendencia sa pritom dotkla i autonomistického hnutia. Ostrú kontroverziu vyvolal pokus komunistov o jeho podchytenie autonomistickou agitáciou. Ešte na spomínanom kongrese Kominterny poslanec Viliam Široký prizvukoval, že „*protifašistická brannosť slovenských ľudových más, ako aj boj za udržanie národnej samostatnosti českého národa vyžaduje odstránenie doterajšieho režimu národnostného utlačania so strany českej buržoázie a uznanie národnej samobytnosti a národných práv slovenského národa*“ ¹⁵ O mesiac neskôr, už na domácej pôde, svoje slová doplnil, keď českých kapitalistov obvinil, že *ich „politika národného útlaku podlamuje protifašistickú silu nečeských národov...[čím] priamo podporuje nemecký a maďarský iredentizmus*“ ¹⁶

Tieto vyhlásenia považovali ľudáci iba za taktiku komunistov. Slovenskí komunisti si totiž mali uvedomovať, že „*hnutie slovenských autonomistov je masovým hnutím a preto radi by prvky, ktoré týmto masovým hnutím hýbu, zapriahnuť do komunistickej káry*“ ¹⁷ Na pružný postoj bolševikov k nacionálnej otázke ľudáci navyše poukázali na príklade hesla o práve národov na sebaurčenie „*až do odtrhnutia*“. Toto právo totiž komunisti požadovali iba pre národy žijúce mimo ZSSR, i to len v prípade, „*ak sa tie národy pripoja k Sovietskemu sväzu, poľažne k nejakej susednej „diktatúre proletariátu*“. Aj preto sa ľudová strana odmietavo stavala k národnostnej politike Kominterny, v ktorej oprávnene videla priame ohrozenie územnej integrity československého štátu. Na rozdiel od skutočných zámerov komunistického hnutia vyslovili ľudáci svoju bezpodmienečnú podporu nedotknuteľnosti štátnych hraníc. ¹⁸ Ústami svojho zástupcu v poslaneckej snemovni parlamentu K. Sidora zároveň varovali, že „*garanciou nedotknuteľnosti našich štátnych hraníc nemôže nám byť spojenectvo so Sovietskym sväzom, veď bolševizmus v podstate nepozná hraníc štátnych. Bolševizmus, ako o tom hovoria stanovy III. Internacionály, bojuje so zbraňou v ruke za vytvorenie medzinárodnej sovietskej republiky. A my sme videli na nezdarenom pokuse Bélu Kuhna, ktorý ešte dnes hrá veľkú rolu v bolševickej Moskve, že nás pomocou bolševizmu chcel dostať znova pod jednu zdánlive na*

¹⁴ LUKEŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem...*, s. 78 an.

¹⁵ Karol Sidor: „Moskva o práвах Slovákov“, *Slovák* 17., č. 189 z 22. 8. 1935.

¹⁶ „To i to z vnútornej politiky. Komunisti ‚Za národ‘“, *Slovák* 17., č. 219 z 26. 9. 1935.

¹⁷ „Minister Beneš a komunisti“, *Slovák* 17., č. 213, 11. 10. 1935.

¹⁸ „...až do odtrhnutia“, *Slovák* 17., č. 174 z 3. 8. 1935.

červeno natretú, ale jednako len maďarskú strechu. Toto je tiež jedna z príčin, pre ktorú my nevidíme zabezpečenú našu národnú budúcnosť v spojení s Sovietskym sväzom.“¹⁹

Tvrdenie o pružnom postoji sovietskych predstaviteľov k nacionálnej problematike ľudáci dokumentovali aj konkrétne na chovaní delegácie sovietskych novinárov, ktorá navštívila Československo v októbri 1935. Podľa ľudáckej tlače „kým sovietska výprava bola na Slovensku, zachovala taktiku, sledovanú našimi slovenskými komunistami, a hovorila o slovenskom národe... a o jeho práve na plnú slovensko-národnú budúcnosť“. Na českej pôde však rétoriku zmenila a hovorila už iba o „československom národe“. To podľa Slovák-a dokazuje, že „sovietskym činovníkom nejde ani o národ slovenský, ale ani o národ československý, ale ide im len o použitie každého prostriedku k tomu, aby sa rozšírila idea bolševického rozvratu aj medzi nami v ČSR“. Preto, ako Slovák uzatvára „v komunistoch musíme vidieť nielen úhlavných nepriateľov katolicizmu, ale aj uvedomelých protivníkov samobytnosti nášho slovenského národa!“²⁰

Rovnako dôvodne ľudáci pochybovali i nad reálnou účinnosťou spojeneckej zmluvy. S poukazom na mapu Európy konštatovali, že „vzhľadom k vzdialenostiam k našim spojencom nedá sa rátať s okamžitou a účinnou pomocou“. Navyše si neboli istí, či spojenci budú obranu Československa považovať za svoj hlavný cieľ. Taktiež nedôverovali vojenským schopnostiam Červenej armády²¹, ale ani korektnosti jej vedúcich predstaviteľov. Preto pred pripravovanou návštevou sovietskej generality na manévroch československej armády vyzývali k obozretnosti. Okrem účasti na manévroch mala totiž sovietska delegácia absolvovať aj prehliadku vybraných tovární²², čo bolo zvlášť citlivou sférou najmä pri zbrojných závodoch.

Pochybnosti ľudáci vyjadrovali aj v prípade, že by skutočne došlo k aplikácii zmluvy. Obávali sa, či by sa Červená armáda, ktorá by sa v dôsledku vojnových udalostí ocitla na našom území, po skončení bojov bez priedáv siahla späť. Obviňovali komunistov, že by ju „nepustili naspäť do Sovietskeho sväzu a na plnú hubu by sa vysmiali každým štátnym hraniciam, zmluvám a slobodnému vývinu slovenského národa“.²³ Aj preto ľudácki predstavitelia neustále zdôrazňovali potrebu zmeny prístupu československej diplomacie k severnému susedovi. Jasnú preferenciu katolíckeho Poľska pred bolševickým Sovietskym sväzom zhrnuli do konštatovania: „V každom prípade bolo by nám vzhľadom k uvedenému milšie, keby hranica s Poľskom mohla byť považovaná za hranicu nie len priateľskú, ale i – spojeneckú.“²⁴ Preto odmietali výhrady

¹⁹ CD-ROM, Elektronická knižnica (EK), NS RČS 1935-1938, PS stenoprotokoly, 10. schůze, 6. 11. 1935.

²⁰ „Šaľbiarstvo s komunistickým nacionalizmom odhalené“, *Slovák* 17., č. 241 z 23. 10. 1935.

²¹ „Rus je s nami...“, *Slovák* 17., č. 293 z 29. 12. 1935.

²² „To i to z vnútornej politiky. Máme sa tešiť týmto hosťom?“, *Slovák* 17., č. 183 z 14. 8. 1935.

²³ „To i to z vnútornej politiky. Komunisti a hranice republiky“, *Slovák* 17., č. 263 z 21. 11. 1935.

²⁴ „Rus je s nami...“, *Slovák* 17., č. 293 z 29. 12. 1935.

oficiálnych reprezentantov československého štátu k slovenskému polonofilstvu. Na rozdiel od kritického stanoviska nielen ministerstva zahraničia ho ľudová strana považovala za pozitívny prínos Slovenska v prospech republiky, ktorý chce „rozvíňať i v našej celoštátnej zahraničnej politike. Slováci, ako národ, nechcú robiť extra zahraničnú politiku, chcú však, aby táto zahraničná politika nášho štátu vyhovovala i slovenským záujmom a nepriečila sa mentalite slovenského národa.“²⁵

Ale kým ľudácke výhrady ku skutočnej hodnote spojeneckej zmluvy so Sovietskym zväzom boli oprávnené, výčitky voči postoju Prahy k Poľsku neboli úplne namieste. Dôležitosť korektných vzťahov so severným susedom si totiž uvedomoval i československý minister zahraničia. Ako však E. Beneš skonštatoval vo svojom vystúpení pred poslaneckou snemovňou 5. novembra 1935, československé návrhy nenachádzali vo Varšave odozvu.²⁶ Bečkovo Poľsko totiž pozeralo na Československo ako na regionálneho konkurenta, ktorého by sa najradšej zbavilo. Negatívne stanovisko k existencii svojho južného suseda napokon nezastreto vyjadril v roku 1937 poľský vyslanec v Bukurešti Arciszewski, ktorý Československo označil za „umělý konglomerát národností, vyvolaný Versailleskou smlouvou, neoprávněný k životu“.²⁷ Ale tieto negatívne signály a skutočné zámery poľskej diplomacie neboli ľudácki predstavitelia schopní ani ochotní registrovať. Aj to svedčí o ich skutočnom politickom rozhlade. Benešovu zahraničnú politiku síce kritizovali, ale ponúknuť reálnu alternatívnu koncepciu schopní neboli.

Summary

Hlinka's Slovak People's Party's Attitude to the Czechoslovak-Soviet Treaty of 1935

From 1922 on, the Czechoslovak-Soviet diplomatic relations were modified by the Provisional Treaty which, however, did not represent the *de iure* status. The situation changed in the 1930s in the context of international political affairs. After the diplomatic *de iure* recognition of the Soviet Union by Czechoslovakia on 9 June 1934, the new Czechoslovak-Soviet Treaty – now a treaty between allies – was signed on 16 May 1935. The orientation of the Czechoslovak foreign policy towards Moscow was refused by Hlinka's Slovak People's Party (HSPP). They doubted the possibility of identifying the Soviet Union with a role of the peace actor and internationally responsible partner. It feared that the agreement was only the first step to the goal of Communists – the world revolution, proletarian dictatorship and government of the Soviets in Europe. The Party carefully observed and critically commented on the deepening of the relationship between Prague and Moscow. Instead of the orientation towards Moscow, they preferred a close co-operation with the Catholic and Slavic Warsaw. But Poland regarded Czechoslovakia as a regional competitor and was not interested in a correct relationship. The HSPP was not able to recognize the real aims of Poland at the international scene and to produce their own realistic concept of foreign policy.

²⁵ EK, NS RČS 1935-1938, PS stenoprotokoly, 10. schůze, 6. 11. 1935.

²⁶ EK, NS RČS 1935-1938, PS stenoprotokoly, 8. schůze, 5. 11. 1935.

²⁷ KVAČEK, R.: *Nad Evropou zataženo*. Praha : Svoboda, 1966, s. 379.

Československo-sovietske spojenectvo z pohľadu mladoľudáckeho Nástupu

Milan Zemko

Nástup mladej slovenskej autonomistickej generácie, ako znel plný názov dvojtyždenníka mladých ľudákov, ktorý začal vychádzať v apríli 1933¹, sa spočiatku venoval československo-sovietskym vzťahom minimálne. So Sovietskym zväzom nemalo Československo v tom čase uzavreté ani riadne diplomatické vzťahy, nehovoriac o spojeneckých zväzkoch a *Nástup* sa koncentroval na vnútropolitickú problematiku, predovšetkým na postavenie Slovenska v československom štáte a nenaplnené autonomistické ciele ľudákov.

V prvých dvoch ročníkoch sú o Sovietskom zväze, resp. o Sovietskom Rusku, ako sa v súdobej tlači zvykol tento štát nazývať, len dve pomerne stručné zmienky. Prvá sa vyskytla v článku „Židia a my“, ohlasujúcom antisemitský charakter tohto časopisu. Autor si položil rečnícku otázku, „či to nebol žid Lenin, ktorý založil štát ateistov a živých strojov v sovietskom Rusku“.² Druhá zmienka bola dokonca celkom pozitívna a súvisela s federalistickými ambíciami *Nástupu* a jeho autorského kruhu. V článku „Tri veky Európy“ sa v časti o boľševizme a fašizme hovorí: „Zo štátov, v ktorých žije viac národov, hlavne ale Slovanov, jedině Rusko vedelo pochopiť tendenciu vývoja, keď po boľševickom prevrate sa organizovalo federalisticky. Nutnosť tohoto pretvorenia štátu vycítilo však neskoro, len vtedy, keď už niektoré národy jeho využily vhodných okolností a sa osamostatnily. Sovietske Rusko je zrejším príkladom toho, že tiež štát, ktorý hľadá rovnováhu medzi jednotlivcami ako hospodárskymi jednotkami tým, že ich slobodu, ktorá viedla ku krajným prestrelkom, obmedzuje, tiež rešpektuje práva národov a vyvodzuje z toho dôsledky v prospech federalizmu.“³ Tento, ako vieme, veľmi neúplný, skreslený až naivný pohľad *Nástupu* na fungovanie sovietskeho federalizmu bol však aj posledným pomerne pozitívnym hodnotením vnútorných pomerov v krajine soviетov.

¹ Majiteľom, vydavateľom a zodpovedným redaktorom časopisu, ktorý vychádzal (s dvomi niekoľkomesačnými prestávkami v rokoch 1934 a 1938) do októbra 1940 a od apríla 1939 niesol podtitul *Časopis mladej slovenskej generácie*, bol JUDr. Ján Ďurčanský (1902 – 1980), advokát, verejný notár a ľudácky publicista v Bratislave. Jeho mladší brat JUDr. Ferdinand Ďurčanský (1906 – 1974) sa po nútenom odchode z pracoviska na Právnickej fakulte UK v Bratislave roku 1936 stal takisto redaktorom *Nástupu*. (Porov. *Biografický lexikón Slovenska II.* zv. Martin : NK – SBÚ, 2002, s. 376, 378, Baranovič, Štefan (ed.), *Ferdinand Ďurčanský 1906 – 1974*, Martin : Matica slovenská, 1998, s. 11, 115, 116, Fedor, Michal (ed.), *Bibliografía periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*, Martin : Matica slovenská, 1969, s. 240). Z obavy pred represáliami úradov voči autorom boli príspevky v *Nástupe* publikované do vyhlásenia autonómie Slovenska v októbri 1938 pod pseudonymami a značkami.

² *Nástup* 1., č. 5 z 15. 6. 1933.

³ *Nástup* 2., č. 3 z 1. 2. 1934.

V júni 1934, teda v čase, keď sa nadviazali diplomatické vzťahy medzi Československom a Sovietskym zväzom, bolo vydávanie *Nástupu* (až do konca roka) úradne zastavené, časopis teda nemohol komentovať túto medzinárodnopolitickú udalosť. Aj ústredný tlačový orgán HSEŠ *Slovák* odbavil túto udalosť jedným článkom, no pod príznačným názvom „Služba mieru, alebo slovanská zrada?“ Najprv konštatoval, že sovietska tlač považuje uznanie Sovietskeho zväzu zo strany ČSR za úspech sovietskej zahraničnej politiky a dodal: „Už menej nadšená je naša tlač uznaním Ruska de jure.[...]Jedno je faktum, že bolševici v Rusku sú už u vesla 16 rokov a uznali už sovietsku vládu skoro všetky význačnejšie štáty, majú z tohto uznania neskôr viac starostí, ako radostí. Ale nedá sa poprieť ani to, že pri uznávaní sovietskeho Ruska de jure ide o uznanie malej skupinky bolševických agitátorov, ktorí s neúprosým terorom vládnu nad miliónmi bratského slovanského národa.“ K tomu *Slovák* citoval predsedu Československej národnej demokracie Karla Kramáča: „Slovanská zrada je dokonaná. Spáchaný je najväčší slovanský zločin.“ A dodal, že socialistická tlač jasá nad Benešovým „úspechom“, kým občianska tlač sa vyjadruje k uznaniu zdržanlivo.⁴

O necelý rok, v máji 1935 podpísali minister zahraničných vecí Edvard Beneš a ľudový komisár zahraničných vecí Maxim Litvinov spojeneckú zmluvu medzi Československom a Sovietskym zväzom, čo malo, samozrejme, dosah aj na postoje a konanie československých komunistov. Ešte pred júnovou cestou E. Beneša do Moskvy avizoval túto zmenu v článku „Nová úloha našich komunistov“ šéfredaktor *Slováka* a čerstvý poslanec Národného zhromaždenia Karol Sidor. Pripomenul najprv zosilnenie komunistov v májových parlamentných voľbách a súčasne komunistický útok na Andreja Hlinku a jeho autonomistickú politiku v *Ludovom denníku*.

„Tento tón – napísal Karol Sidor – znamená úvod k novej ceste, ktorú mienia komunisti v ČSR nastúpiť. Dosiaľ sa držali učenia svojej Internacionály, ktorá vyhlásila, že komunisti sú »za uplatnenie sa samourčovacieho práva až do odtrhnutia.« Ako si však pán Beneš s pánom Litvinovom podali ruky, v sovietskych novinách sa prestal spomínať slovenský národ a jeho žiadosti. Začalo sa písať len o národe československom. A tak zvrtili i v „Rudom práve“ [...] Môžeme vopred predvídať čo z toho bude. Komunistická internacionála, odvislou sekciou ktorej je aj komunistická strana ČSR, dostane od Litvinova príkaz: podporovať čechoslovácky smer v ČSR, robiť službu Benešovi. Také čosi sa stalo aj po uzavretí smluvy francúzsko-sovietskej. Sovietske Rusko po dohode s Francúzskom donútilo francúzskych komunistov k obratu.“ Podobný obrat v ČSR bude znamenať okrem iného „neúprosny boj proti slovenskej ľudovej strane. Tento boj sa shrnie pod jednotný komunisticko-socialistický názov: boj proti fašizmu v ČSR. Slovenskí komunisti už zosilnili tento boj, aby sa zaľúbili svojim nádejným spojencom. V čechoslováckych kruhoch sa totiž ešte i dnes považuje za prácu, konanú

⁴ *Slovák* 16., č. 131 z 12. 6. 1934

v prospech štátu, práca proti ľudovej strane. Preto nevidíte vo vládných novinách riadka proti komunistom.“ A Sidor rezumoval: „Naša strana, či bude vo vláde alebo nie, bude musieť podniknúť ostrý boj proti boľševizmu na Slovensku.“⁵

Po návšteve E. Beneša v Moskve polemizoval Slováč s národnosocialistickým Českým slovom pod názvom „Úplná jednota medzi Moskvou a Prahou“, ktorý prevzal z tohto denníka: „Teda úplná jednota dvoch štátov, od seba úplne odlišných. U nás základ demokratický, v Rusku základ diktátorský. U nás obyvateľstvo z veľkej čiastky katolícke, v Rusku vedené v protikatolíckom duchu. U nás zákonom chránený súkromný majetok, v Rusku zákonom rozvrátené súkromné vlastníctvo. Sto a sto je takých vecí, ktoré nie sú rovnaké v Rusku a u nás.“ A pokračoval kritikou Benešovej zahraničnej politiky: „Stojíme pred týmto novým dielom dr. Beneša bez rozpakov. Ako sme odsúdili ministra našich zahraničných vecí, keď s nevinnou tvárou otváral dvere krvavým zástupcom soviетov do Spoločnosti národov, tak ho odsudzujeme aj teraz, keď urobil »úplnú jednotu medzi Moskvou a Prahou«. My sa nedáme zaslepiť frázami, že ide o dielo mieru a pokoja. Pokoj, za ktorý sa oduševňujú ruské soviety, je nie pokojom, ktorý by nám mohol prospieť. [...] My nemôžeme zabudnúť na to, čo urobil boľševizmus v Rusku s učením Ježiša Krista, s jeho služobníkmi-kňazmi, s jeho kostolmi a svätyňami. A nemôžeme spustiť spred očí ani to, čo robí boľševizmus u nás, ako on ničí v srdciach svojich prívržencov na Slovensku vieru v Boha, úctu k rodičom, smysel pre mravnosť a lásku k spolublížnemu.“⁶

Uvádžam dlhšie citáty z ľudáckeho ústredného tlačového orgánu, pretože udali tón, v ktorom pokračoval a tému československo-sovietskeho spojenectva v tomto duchu ďalej rozvíjal mladoľudácky *Nástup*. Medzi júnom 1935 a septembrom 1937 vyšiel v tomto dvojtyždenníku celý rad polemických článkov zameraných tak proti spojenectvu s ZSSR, ako aj proti politike domácich komunistov.

Polemiku otvoril krátko po uzavretí československo-sovietskej zmluvy rozsiahlejší článok s názvom „S kým sa to sblížujeme“, zaraďujúci túto zmluvu a jej sovietskeho partnera do širších medzinárodných súvislostí. Na jednej strane autor charakterizoval „politicky sjednotené Nemecko“, ako aj Taliansko ako

⁵ *Slovák* 17, č. 125, 1. 6. 1935. K vývinu postojov KSČ k československému štátu v rokoch 1923 – 1935 pozri RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha : Akademia, 2002. Na prvom, riadnom zjazde KSČ roku 1923 vyhlásil zástupca Kominterny V. Kolarov, že ČSR je výtvorom víťazov z Versailles a púhym nástrojom, satelitom v rukách francúzskych bankárov (porov. *ibid.* s. 116), od II. zjazdu v roku 1924 platila pre KSČ direktíva V. kongresu Kominterny, aby sa kládol dôraz na právo národov na „sebaurčenie až do oddelenia sa“ (*ibid.* s. 118). Na VI. zjazde KSČ v roku 1931 bola ČSR prezentovaná ako „žalár národov“, podobný bývalému Rakúsku-Uhorsku a aj obranu demokracie proti nemeckému nacizmu po uchopení moci Hitlerom chápallo vedenie KSČ spočiatku ako zámienu na urýchlenie fašizácie československého štátu (*ibid.* s. 119). Až ako dôsledok zmeny zahraničnej politiky Sovietskeho zväzu a s ňou aj politiky Kominterny sa zmenil aj vzťah KSČ – sekcie Komunistickej internacionály k Československej republike (porov. *ibid.* s. 120).

⁶ *Slovák* 17, č. 134 z 13. 6. 1935

expanzívne prvky v medzinárodnej politike, ktoré sa dostali do konfliktu so záujmami väčšiny európskych štátov, no proti týmto dvom mocnostiam sa stavajú štáty, ktoré nemajú dostatok vnútorných síl na to, aby zmenili medzinárodnú situáciu, aj keby to bolo v ich životnom záujme. Ambíciou ruských bolševikov bol boj proti všetkým kapitalistickým štátom na svete „do konečného víťazstva proletariátu, v skutočnosti do zavedenia diktatúry niekoľkých podvratných prvkov nad ostatnou spoločnosťou ľudskou“. Keď idea svetovej revolúcie zlyhala, začalo sovietske Rusko budovať armádu, ktorá by sa mohla využiť v prípade vojnového konfliktu v Európe. A zatiaľ čo ZSSR všemožne zbrojí, komunisti v iných štátoch bojujú proti militarizmu a robia rozvrat v armáde. Vnútorná sila sovietskeho režimu je však podľa autora článku chatrná, aj preto hľadajú jeho predstavitelia podporu tam, kde sú podmienky najvýhodnejšie, teda v demokratických krajinách. V ďalšej argumentácii spája autor svoj antiliberalizmus a antisemitizmus tak v kritike demokratických krajín, ako aj sovietskeho Ruska:

„Duch, ktorý ovláda dnes tak zv. európske demokracie, spočíva myšlienkovy na liberalizme, ktorý zas v podstate má základy rýdzo judaistické.[...] Liberalizmom rozbitá spoločnosť bola výhodným terénom pre rasu židovskú, aby mohla dosiahnuť moci. Preto na jednej strane najväčším kapitalistom, ktorý vyrástol z mozol'ov a útrap biedneho pracujúceho ľudu, ale pritom tiež najväčším komunistom, ktorý založil svoju moc na násilí, bol vždy príslušník židovstva. Preto nič nie je samozrejmšie ako to, že zbytky liberalistickej Európy, predstavitelia tohto myšlienkového ponímania majú velice blízko k druhému kvetu, vyrastlému z toho istého koreňa, ku komunizmu.[...] Takto ľahšie môžeme pochopiť prečo štáty, ktoré majú za podklad svojho vládneho systému ešte i teraz liberalizmus, majú viac dôvery v bolševikov so všetkými ukrutnosťami, ako v predstaviteľov civilizácie európskej čiste kresťanskej.“ A na Benešove slová o slovanskej vzájomnosti *Nástup* reaguje podobne ako Slovák: „ Ťažko si možno predstaviť prácu v záujme všeslovanskom, dokiaľ Rusko bude predstavovať v medzinárodných stykoch Litvinov-Žid a vo vnútri štátu Stalin-Gruzinec, alebo nejaký iný Žid. Dokiaľ nenastane v Rusku obrat, nemožno písať o Rusku ako o štáte slovanskom, nemožno písať o nadviazaní stykov s národom ruským, ale iba o sblížení sa s režimom komunistickým, o nadviazaní stykov s bolševikmi, alebo Sovietmi.“ V závere článku sa upozorňuje na nové úlohy domácich komunistov: „Sblíženie so Sovietmi nemôže nám prospieť ani vnútorne, lebo na základe direktív, obdržaných z Moskvy, naša komunistická strana už teraz prejavuje ochotu prihlásiť sa k podpore terajšieho u nás vládnuceho režimu a upevniť jeho pozície vtedy, keď sa nachádza v najkritickerejšej situácii. Nadviazaním stykov s bolševikmi umožňuje sa im, aby novými metodami mohli pracovať a rozkladať našu spoločnosť, aby raz, keď vnútorná a medzinárodná situácia sa upevní, mohli diktatúrou ovládnuť i nás. To my však nikdy pripustiť nesmieme.“⁷

⁷ *Nástup* 3, č. 12 z 15. 6. 1935.

Téma bolševizmu spočívajúceho na triednej morálke velebiacej násilie a na židovských základoch, ktoré ho majú spájať s kapitalizmom, resp. veľkokapitalizmom, sa obmieňa aj v ďalších článkoch uverejnených v *Nástupe*. V článku „Komunizmus nepriateľom civilizácie. Poznámky k sblíženiu so Sovietmi“ autor poukázal na „nemorálnu dvojitost' pobočiek III. internacionály“ v kapitalistických štátoch, ktoré sa pre seba domáhajú politických práv, hoci v ZSSR sa potláčajú politické práva s inými než komunistickými názormi.⁸ A kritizoval aj komunistickú taktiku v národnostnej otázke: Komunistickí teoretici síce stoja na stanovisku samourčenia národov a v sovietskej ústave sa predvída aj možnosť odtrhnutia sa od ZSSR, no týmto sa len majú získať na stranu komunistov menšiny v európskych krajinách a má to byť jeden zo spôsobov nátlaku na kapitalistické krajiny. Ukrajinský nacionalizmus v ZSSR je však treťaný a princíp sebaurčenia je pre III. internacionálu obchodný artikel, ktorého sa zriekne, ak si to žiada predstaviteľ kapitalistického štátu, ktorý podporuje jej momentálne ciele.

Predmetom jednoznačnej kritiky nástupistov sa stala aj zmena taktiky soviетov, resp. III. internacionály v medzinárodnej politike smerom k vytváraniu jednotného ľudového frontu, ktorú si vyžiadala „ťažká medzinárodná situácia“ ZSSR (Hitler, Japonsko).⁹ Mal to byť najúspešnejší spôsob ako podporiť Sovietsky zväz a súčasne ďalej šíriť podvratnú činnosť komunistov. Pri kritike zblížovania sa so ZSSR aj v znamení slovanskom sa *Nástup* nezastavil ani pred odmietnutím predrevolučnej roly Ruska v slovanskom svete, keď v článku „Západ, či východ?“ poukázal na sebecké pozadie cárskeho záujmu o malé slovanské národy s cieľom rozšíriť ruskú ríšu do strednej Európy a získať tak výhodné strategické hranice. Štefánik a Masaryk videli za vojny, že naše oslobodenie je podmienené víťazstvom západných mocností. Československí legionári mali podľa autora článku zachrániť Rusko pred bolševizmom a tým sa odplatiť za naše oslobodenie kresťanskej civilizácii a Spojencom, ktorí hovorili v jej mene. Ak predstavitelia českého a slovenského národa nemali dôveru v cársky režim, o to menej mohli v budúcnosti počítať s komunistickým Ruskom. Západná tradícia má v slovenskom národe hlbšie korene, než si to ktokoľvek myslí. Ruská orientácia pred prevratom bola prejavom zúfalstva a neznalosti ruských pomerov. Slovenský národ sa rozhodol pre západnú civilizáciu pred tisíc rokmi, keď v Nitre postavil prvý kresťanský kostol, Slováci teda nemajú nič spoločné s ruským byzantinizmom a tým menej s bolševickou negáciou práva a spravodlivosti. Na tom nemôže nič zmeniť ani momentálna zmena medzinárodných vzťahov alebo zostrujúca sa zahraničná situácia. A bolševici? Tí budú za zmenejnej medzinárodnej situácie pokračovať tam, kde prestali, uistil čitateľa *Nástup*: „Osvedčenie proti fašizmu, neustále prejavy v prospech medzinárodného pokoja

⁸ *Nástup* 3, č. 15-16 z augusta 1935.

⁹ *Nástup* 3, č. 19 z 1. 10. 1935.

sú pre nich iba východiskom z núdze. Každý, kto úprimnosti týchto prejavov verí, vedome sa dá klamať.“¹⁰

Zákernú taktiku Kominterny mala ilustrovať aj propagačná brožúra „krvožiznivého šíriteľa komunizmu“, „maďarského žida“ Bélu Kuna, v ktorej volá po jednotnom fronte pracujúceho ľudu. Má ísť o jednotnú akciu robotníctva, no komunisti nikdy nebudú súhlasiť s tým, aby robotnícka trieda spolupracovala s buržoáziou. Robotnícka trieda má odstrániť buržoázne vlády len revolučnými prostriedkami, či už ide o vlády fašistické alebo demokratické. Komunisti sú za diktatúru proletariátu, za soviety a tie sa dajú vy dobyť len násilím, revolúciou.¹¹ Tretej internacionále ako „Internacionále vrahov a podpaľačov“ sa venuje autor pod značkou As. v májovom čísle roku 1936, teda v čase, keď sa po volebnom víťazstve ľudového frontu v Španielsku zostavala vnútropolitická situácia a schyľovalo sa k občianskej vojne. *Nástup* ilustruje výčiny komunistov – osobitne voči duchovným osobám a chrámom - na základe údajov zo španielskych novín *ABC*. Z takýchto a ďalších komunistických aktivít pre časopis vyplýva, že umožnením komunistickej podvratnej práce sa pripravuje pôda pre prevrat, pre vraždy a podpaľačstvá, ktoré sú komunisti odhodlaní uskutočniť vždy a všade, kde uchopia moc. Treba preto siahnuť k činom, ktorým každý rozvratník porozumie. Zločinec totiž neprestane byť zločincom len preto, že oprie svoje činy o politickú ideológiu.¹² Aby sa ešte väčšmi zdôraznila podvratná činnosť III. internacionály, poukázal článok *Kominterny v práci* na jej prepojenie s internacionálou štvrtou, čiže s Trockého organizáciou, ktorá vraj ako „samostatná organizácia vôbec neexistuje“, lebo má byť len exportným menom jednej revolučnej podriadenej organizácie Kominterny s pracovným terénom vo Francúzsku a Československu. „Tretia a štvrtá internacionála je jedno a to isté. Trockij je agentom Kominterny,“ znie rázne tvrdenie *Nástupu*, ktorý dodáva, že v Prahe je stredoeurópska centrála Kominterny.¹³

Po piešťanskom zjazde HSLS v septembri 1936 sa *Nástup* tak povediac prirodzene stotožnil s manifestom ľudovej strany, v ktorom sa odmieta

¹⁰ *Nástup* 3, č. 20 z 15. 10. 1935.

¹¹ *Nástup* 3, č. 21 z 1. 11. 1935.

¹² *Nástup* 4, č. 9 z 1. 5. 1936. Názor *Nástupu* bol v zhode s postojom vedenia HSLS. V parlamentnej rozprave 29. 4. 1936 k osnove zákona o obrane štátu, ktorý poslanci HSLS podporili, sa predstaviteľ strany Jozef Tiso vyjadril: „Vyhlásil som, že zaujímame k tejto osnove zákona kladné stanovisko preto, lebo tento zákon je obranný zákon a obrannú vojnu i ako katolíci pripúšťame. [...] Ale, veľactená snemovňa, my máme spojenca, o ktorom by sme nemohli bezpečne a natrvalo povedať, že myslí len na obranu, a to je spojenec sovietske Rusko. [...] Komunizmus sa nevzdal plánu svetovej revolúcie a robí rozvrat. Treba sa pozrieť dneska na Španielsko a budeme vidieť, že tento rozvrat sa tam úmyselne a systematicky robí, keď si sovietske Rusko a komunizmus trúfa takého svojho exponenta, ako je maďarský krvavý kat Béla Kún, vyslať do Španielska, aby tam držal vlnu komunizmu ďalej. Myslím, že nikto nepotrebuje väčších dôkazov na to, že táto svetová revolúcia je v pláne nášho spojenca a ako sa usiluje túto revoltu a túto svetovú revolúciu roznieť.“ TISO, J.: *Prejavy a články* zv. I (1913 – 1938). Bratislava : AEP, 2002, s. 493-494.

¹³ *Nástup* 4, č. 15 – 16 z 15. 8. 1936.

komunizmus a spolupráca republiky so sovietskym Ruskom: „*Ale tak ako nemožno doceliť shodu medzi ohňom a vodou, nemožno doceliť ju ani medzi kresťanstvom a komunizmom. každý takýto pokus znamenal ťažké poškodenie kresťanstva a priniesol so sebou utrpenie pre celé národy.[...]Hlinkova slovenská ľudová strana musela odmietnuť terajšiu orientáciu československej zahraničnej politiky, ktorá neprestáva v komunizme hľadať to, čo v ňom nájsť nemôže: hľadať v ňom garanciu pokoja a bezpečnosti, hoci sám je iba dôsledným šíriteľom rozvratu, vojen a nepokojov.*“¹⁴

Proti spojenectvu so Sovietskym zväzom malo hovoriť sklamanie Francúzska z podobnej zmluvy, keď Francúzsko precenilo Rusko ako lojálneho politického partnera. Malo sa to ukázať v zasahovaní soviетov do vnútorných vecí Španielska aj v bolševizovaní Francúzska. Pod vplyvom francúzsko-sovietskeho „*bratrickovania*“ bola aj naša zahraničná politika, z čoho sa zrodilo naše spojenectvo so Sovietskym zväzom. A autor článku „Francúzsko-sovietske spojenectvo a ČSR“ si položil otázku, či nie je na čase zrevidovať naše zahraničnopolitické smerovanie.¹⁵ V ďalšom článku „3 tézy o zbolševizovaní sveta“ hľadal autor ideový základ intervencie Moskvy v Španielsku v Leninových tézach z II. kongresu KI v roku 1920. Keď sa nepodarilo zbolševizovať svet ani prostredníctvom koloniálnych a polokoloniálnych krajín (napr. Číny), ani prostredníctvom priemyselne vyspelého Nemecka, ostáva Španielsko, ktorého sociálna štruktúra a kultúrna úroveň širokých mas pripomínajú predrevolučné Rusko.¹⁶ V poslednom čísle roku 1936 sa *Nástup* zaoberal v článku „Nová taktika komunistov“ novými metódami prenikania komunistov medzi mládež mimo Sovietskeho zväzu, ktoré boli prijaté na VI. zjazde Komunistickej internacionály mládeže v októbri 1935. Zámerom je hľadanie spojencov na obranu Sovietskeho zväzu „proti svetovému imperializmu“. Mení sa tak taktika boja, ale ciele ostávajú tie isté, čo môže uviesť mladých ľudí do omylu. Napríklad mnohí mladí robotníci u nás si myslia, že možno byť aj komunistom aj katolíkom, lebo nevedia

¹⁴ *Nástup* 4, č. 19 z 15. 10. 1936. V referáte na zasadnutí politickej komisie VII. zjazdu HSES 19. 9. 1936 J. Tiso hovorí: „*Spojenectvo s ktorýmkoľvek národom alebo štátom nie je programom, ale prostriedkom, ktorý používa taktika a isteže ho odmietnem, ak by ono malo znamenať záhubu národa. Spojenectvo napríklad s bolševikmi iste zavrhneme, ak by ono malo znamenať bolševizáciu, teda smrť národa.*“ A v manifeste prijatom na autonomistickej manifestácii na záver VII. zjazdu HSES 20. 9. 1936 sa k medzinárodnej situácii hovorí: „*Neodkloníme sa od kresťanských základov kultúry a našich národných dejín. Odmietame preto v domácej i zahraničnej politike smery, ktoré znamenajú rozvrat spoločnosti ľudskej a záhubu európskej civilizácie. Menovite zatracujeme spoluprácu s medzinárodným predstaviteľom materialistickej ideológie a žido-bolševickej anarchie. Zapojujeme sa do protikomunistickeho frontu po boku národov, vedených kresťanskými zásadami.*“ TISO, J.: *Prejavy a články ...*, s. 504 a 507.

¹⁵ *Nástup* 4, č. 22 z 15. 11. 1936.

¹⁶ *Nástup* 4, č. 23 z 1. 12. 1936.

o komunistickej nenávisti voči Kristovi. Otázka je ako na komunistické lákadlá odpovie katolícka, a najmä robotnícka mládež.¹⁷

Témou niekoľkých publikovaných článkov boli vnútorné problémy Sovietskeho zväzu, ktoré sa prejavili aj inscenovanými politickými procesmi, a to už od druhej polovice 20. rokov a ktoré mali spochybníť hodnotu takého spojenca pre Československo. *Nástup* čerpal údaje najmä zo zahraničnej tlače a svedectiev rôznych ľudí, ktorí sa nejako zoznámili so sovietskou realitou, počnúc nemenovaným českým inžinierom a končiac hoci André Gideom.

V súvislosti s veľkými inscenovanými procesmi s bývalými vysokými funkcionármi komunistickej strany, sovietskeho štátu a Červenej armády v druhej polovici 30. rokov si *Nástup* v článku „Sovieti – dobrý spojenec“ kladie logické a zásadné otázky, týkajúce sa československo-sovietskeho spojenectva: Buď sú všetky obvinenia pravdivé a potom niet čo závidieť obyvateľom Sovietskeho zväzu, ak sa ukázalo, že ich najslávnejší muži sú špiónmi, zradcami, zapredancami, zločincami najhrubšieho formátu. Ako môže vyzerať štát, ktorý mal na čele takú pochybnú spoločnosť? Ak však všetko to, z čoho boli obvinení, nie je pravda, čo je to za štát, v ktorom možno bez všetkého odstrelíť toho, kto je práve dnešnému vládcovi nepohodlný? A tieto otázky majú význam aj pre Československo. Kto zaručí, že niektorý člen sovietskej misie u nás nie je špiónom Nemecka, Talianska alebo iného štátu? Kto garantuje, že sovietski odborníci, ktorí mali možnosť poznať naše vojenské tajomstvá, nie sú platenými agentmi cudzieho štátu? Aký význam má podobné spojenectvo pre nás? Možno sa naň spoľahnúť, možno s takým spojencom spolupracovať?¹⁸

V poslednom publikovanom článku na tému československo-sovietskych vzťahov pod názvom „Problematické spojenectvo“ sa jeho autor odvolal na autoritu francúzskeho pravicového politika Andrého Tardieua, ktorý sa postavil proti akémukoľvek paktu s Moskvou, pretože ruská boľševická vláda a III. internacionála sú podľa neho totožné a zmluva so Sovietskym zväzom nebude pre III. internacionálu nikdy znamenať brzdu pri príprave boľševického prevratu v spojeneckej krajine.¹⁹

Z publikovaných článkov v *Nástupe* o spojenectve Československa so Sovietskym zväzom a o pomeroch v tejto prvej boľševickej krajine je zrejmy jednoznačne odmietavý postoj autorského kruhu časopisu k boľševizmu, ku

¹⁷ *Nástup* 4, č. 24 z 15. 12. 1936. V súvislosti s ideologickou infiltráciou komunizmu sa vyjadril J. Tiso v rozprave k štátnemu rozpočtu na rok 1937 dňa 1. 12. 1936 v podobnom duchu: „*Kultúrny svet nech vie o tom, že na Slovensku žije národ slovenský, vedomý svojej povinnosti postaviť sa proti jedu medzinárodných travičov, ktorým nehodí za korisť svoj národný svojráz a svoju kresťanskú civilizáciu. A jestli majú zodpovední činitelia tohoto štátu väčšiu povinnosť, nemôže byť ona dôvraznejšia ako tá, aby sa brannosť nepodlomila pripúšťaním infekcie komunizmu.[...] My vieme pochopiť, že sa preceňuje diplomatický a strategický význam Ruska pre našu republiku, ale nevieme schvaľovať nadväzovanie kultúrnych stykov s ním a nevieme nádoletne sa dívať na umožňovanie Kominterny v našom verejnom živote.* TISO, J.: *Prejavy a články* ..., s. 512-513.

¹⁸ *Nástup* 5, č. 14–15 z 1. 8. 1937.

¹⁹ *Nástup* 5, č. 18 z 15. 9. 1937.

krajine, v ktorej sa jeho princípy – akokoľvek obmieňané – prakticky uplatňovali, ale aj k domácim komunistom a ich strane, vnímanej len ako nebezpečná filiálka Moskvy.²⁰ S odstupom času vieme, že tento časopis, situovaný na pravej strane politického spektra a blížiaci sa k extrémnej pravici, v nie jednom ohľade presne pomenoval charakter Sovietskeho zväzu a jeho vládnucej strany, jeho ideológie a režimu, ako aj riziká spojené so zblížením sa a spojenectvom s takouto krajinou. Na druhej strane časopis neponúkal inú alternatívu – pokiaľ táto už vopred „nevypadla“ z jeho často cenzurovaných, „vybielených“ stránok – zahraničnopolitických vzťahov, ktoré by boli mohli poskytnúť, či zaručiť väčšiu medzinárodnú bezpečnosť a perspektívu medzivojnovému československému štátu.

No vari oprávnenou témou a predmetom štúdia môže byť otázka „začarovaného kruhu“ medzinárodného postavenia štátu, ktorý postupne strácal podporu tých mocností, ktoré stáli pri jeho vzniku, a prakticky nemal možnosť získať nových mocných spojencov garantujúcich nielen jeho existenciu a integritu, ale aj spoločenskú a politickú identitu, ktorá ho charakterizovala v medzivojnovom období až do Mníchova.

A azda rovnako oprávnená môže byť aj téma endogénnych a exogénnych faktorov, ktoré pôsobili na politické profilovanie sa a vývin jednotlivých politických subjektov na medzivojnovnej československej politickej scéne, osobitne v 30. rokoch. V súvislosti so zahraničnou politikou československého štátu a jej ústredným protagonistom Edvardom Benešom mám na mysli aj to, do akej miery jeho rozhodnutia, osobitne smerom k získaniu podpory sovietskeho Ruska, pôsobili ako impulzy pre radikalizáciu postojov na pravej strane politického spektra, keďže pre domácu pravicu bola takáto politická orientácia krajiny po každej stránke neprijateľná a vnímaná ako ohrozenie národa a štátu.

V tejto súvislosti odkazujem aj na myšlienku nemeckého historika Ernsta Nolteho o pôvodnej inšpirácii krajnej pravice (fašizmu/nacizmu, ako aj ďalších konzervatívno-nacionálnych síl) boľševizmom a o jej vzostupe a rozmachu aj ako reakcie na hrozbu boľševizmu,²¹ prípadne na Nolteho diskusiu na túto tému s francúzskym historikom Françoisom Furetom.²²

²⁰ O prepojení politiky ZSSR a Kominterny porov. FURET, François: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideí komunizmu v 20. storočí*, Vydavateľstvo AGORA, Bratislava 2000, s. 261-326. K problematike vzťahu KŠČ ku Kominterne, resp. sovietskej politike v 30. rokoch pozri LUKEŠ, Igor: *Československo medzi Stalinom a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu*, Prostor, Praha 1999, s. 74-86. Pre povojnovú československú historiografiu venujúcu sa medzivojnovnej zahraničnej politike ČSR bolo – v dôsledku politických pomerov – charakteristické, že do roku 1989 skúmala predovšetkým oficiálnu zahraničnú politiku Sovietskeho zväzu v medzivojnovom období, kým dvojaká medzinárodnopolitická hra tejto krajiny umožňovaná existenciou a pôsobením Kominterny ovládananej sovietskym vedením sa ocitala mimo domáceho historického výskumu.

²¹ Porov. NOLTE, Ernst: *Fašizmus ve své epoše*, Argo, Praha 1998, s. 30-32, 260-281, 414-417 a súčasne kritiku tohto názoru FURET, F.: *Minulosť jednej ilúzie...*, s. 203-205.

²² Porov. FURET, F. – NOLTE, E.: *Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov*, Vydavateľstvo AGORA, Bratislava 2001, passim.

Summary

The Czechoslovak-Soviet Alliance from the Standpoint of the *Nástup* Fortnightly

The fortnightly paper called *Nástup mladej slovenskej autonomistickej generácie* (“The Ascent of the Young Slovak Autonomist Generation”, abbreviated to *Nástup – Ascent*, issued in 1933-1940), lead by the Ján and Ferdinand Ďurčanský brothers, stood like Hlinka's Slovak People's Party, on the right wing of the political spectrum in the First Czechoslovak Republic and unambiguously rejected the ideas and practice of the Soviet Communism, the Third International and the domestic Communist Party. This was also why *Nástup* was principally against any kind of alliance between Czechoslovakia and the Soviet Union as it considered both that country and the world Communist movement controlled by Moscow Bolsheviks as subversive not only of the Christian (Catholic) faith and morality but also of the social system respecting Christian values. Moreover, they refused the so-called Jewish-Bolshevik roots of Communism and the Soviet Union. At the same time, *Nástup* doubted the credibility and potential of the Soviet Union as an ally of Czechoslovakia because of political trials going on in Moscow, officially justified by the alleged treason of the tried Soviet politicians and soldiers.

Ilegálna KSS vo vzťahu k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži v rokoch 1939 – 1943

Karol Fremal

V rokoch druhej svetovej vojny ľudáci a komunisti boli protivníci a obrazne povedané nepriatelia na život a na smrť, pretože sa usilovali, a to veľmi úspešne, o politickú likvidáciu svojho najväčšieho súpera.¹ Postoj ľudákov voči komunistom a iných ľavicovým stranám (vrátane sociálnodemokratickej strany) vyjadroval Žilinský manifest Výkonného výboru HSLS, ktorým sa v mene slovenského národa prihlásil „*k národom bojujúcim proti marxisticko - židovskej ideológii rozvratu a násilia*“.² Najbližšie politické kroky HSLS po 6. októbri 1938 ako vládnej a vládnucej strany na Slovensku smerovali k vyradeniu komunistickej strany a jej všetkých odborových, kultúrnych, telovýchovných a iných organizácií z politicko-spoločenského života a k ich likvidácii.

Jedným z prvých opatrení slovenskej autonómnej vlády bolo zastavenie činnosti komunistickej strany. Všetky okresné úrady v zmysle telefonogramu Krajinského úradu v Bratislave vydali 9. októbra 1938 a v nasledujúcich dňoch výmery, ktorými sa zastavila činnosť orgánov a organizácií KSČ na Slovensku. Súčasne sa uskutočnili domové prehliadky v úradných miestnostiach KSČ, ale aj domové prehliadky v súkromných bytoch funkcionárov a popredných členov strany. Nájdený stranický majetok policajné orgány zabavili. Hneď na to nasledoval zákaz dovozu komunistickej tlače, jej vydávania a kolportáže na Slovensku. 15. októbra 1938 rozpustili ľudáci aj spoločenské a iné organizácie, kluby, spolky, inštitúcie nielen v rámci komunistickej strany, ale aj tie, ktoré pracovali pod jej priamym či nepriamym vplyvom.³ Komunistická strana na Slovensku bola rozpustená spolu s inými predmníchovskými politickými stranami v decembri 1938 a definitívne v januári 1939, uznesením slovenskej autonómnej vlády. Komunistická strana, jej členovia, funkcionári, orgány a organizácie prešli do ilegality, z ktorej vyšli až 29. augusta 1944 v súvislosti s vypuknutím Slovenského národného povstania.

¹ Marxisticko-leninská historická spisba o tom otvorene písala približne v takomto duchu: “Strana sa ani za novej situácie nezmierila s klérofašistami, ale vyhlásila im boj na život a na smrť”. TICHÝ, M.: Hlavné etapy, formy a niektoré problémy národnooslobodzovacieho hntia na Slovensku do vzniku SNP. In: *Slovenské národné povstanie v roku 1944*. Bratislava : SAV, 1965, s. 64-65.

² ČARNOGURSKÝ, P.: *6. október 1938*. Bratislava: Veda, 1993, s. 128.

³ Prezídium Krajinského úradu v Bratislave odoslalo 9. októbra 1938 pod číslom 64 484/38 prez. odpisy výnosov Prezídia Ministerstva vnútra pre Slovensko zo dňa 9. októbra 1938 č. 1/38 a 2/38 o zastavení činnosti komunistickej strany a o zákaze dovážania komunistických tlačív. Odpisy výnosov boli určené všetkým okresným úradom, politickým expozitúram a štátnym policajným úradom na Slovensku. In : Archív Múzea SNP (A MSNP) Banská Bystrica, f. III/A-3 č. 68/66 alebo Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), pobočka Banská Bystrica, f. Okresný úrad (OÚ) v Banskej Bystrici č. 924/39, 2699/39 prez.

Ľudácky režim považoval komunistov za svojho hlavného domáceho nepriateľa a protivníka, proti ktorému sústreďoval nielen politickú kampaň, agitáciu a propagandu, ale najmä svoj mocenský aparát – políciu, žandárstvo a samozrejme Ústrednú štátnej bezpečnosti (ÚŠB). Veľakrát policajné bezpečnostné orgány Slovenského štátu rozbili sieť komunistických organizácií a buniek, zatkli stovky ilegálnych členov strany alebo odbojárov pracujúcich pod jej vplyvom a vedením. Z piatich ilegálnych ústredných vedení (ÚV KSS) boli zatknutí všetci členovia prvých štyroch, mnohí funkcionári oblastných, okresných a miestnych vedení. Najväčšie zatýkanie realizovali bezpečnostné orgány štátu po štrajku baníkov v Handlovej v októbri 1940 (vyše sto zatknutých ilegálnych pracovníkov komunistickej strany), v predvečer a v prvých dňoch vypuknutia nemecko-sovietskej vojny v júni 1941 (vyše 600 zatknutých bývalých komunistov a ilegálnych pracovníkov KSS),⁴ po rozbití prvých troch ilegálnych ÚV KSS v lete 1942, keď bola zatknutá väčšina skúsených komunistických pracovníkov, s ktorými sa počítalo ako s potencionálnymi členmi budúcich oblastných a okresných vedení a spolu s nimi sa do rúk policajných orgánov dostali aj dôležité údaje o organizačnej ilegálnej sieti KSS. Na jar 1943 bezpečnostné orgány zatkli členov IV. ilegálneho ÚV KSS a na strednom Slovensku bola rozbitá sieť a orgány severozápadnej a stredoslovenskej oblasti KSS, vrátane okresných vedení a organizácií na hornej Nitre, v okresoch Banská Bystrica, Zvolen, Brezno, Banská Štiavnica, Kremnica, Liptovský Mikuláš, Ružomberok a Martin (spolu 80 zatknutých členov ilegálnej KSS).⁵ Na jeseň 1943 bola značne narušená ilegálna komunistická sieť prešovskej oblasti KSS (zatknutých 34 osôb).⁶ Posledné veľké zatýkanie ilegálnych pracovníkov komunistickej strany sa odohralo v apríli a máji 1944 na východnom Slovensku, najmä v okresoch Humenné, Medzilaborce, Vranov, Giraltovce a Prešov (zatknutých bolo vyše 50 odbojárov, vrátane členov oblastného ilegálneho vedenia KSS na čele s V. Borovským).⁷

Počas celej existencie prvej Slovenskej republiky sa nepodarilo ľudáckym bezpečnostným orgánom a inštitúciám zlikvidovať ilegálnu KSS a jej odbojovú činnosť. Naopak, po vypuknutí SNP a po oslobodení v máji 1945 sa komunistická strana na Slovensku stala vládnu a vládnuou stranou. Povstalecká Slovenská národná rada (SNR) ako predstaviteľka slovenského národa 1. septembra 1944 prevzala zákonodarnú, výkonnú a správnu moc na Slovensku a jej prvým krokom bola likvidácia ľudáckeho režimu. Už v prvý deň prevzatia moci v Banskej Bystrici vydala nariadenie o rozpustení všetkých fašistických strán a organizácií,

⁴ Podrobnejšie pozri HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP*. Bratislava : Pravda, 1964, s. 32.

⁵ Bližšie pozri FREMAL, K., KORIM, V., MOTOŠKA, V.: *Spoločne v boji proti fašizmu*. Martin : Osveta, 1984, s. 112.

⁶ PAŽUR, Š.: *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice : VSV, 1974, s. 94–96.

⁷ Tamže, s. 125-126.

vrátane HSLS, HG a HM a o ich postavení mimo zákon.⁸ Po oslobodení a obnovení československej štátnosti v máji 1945 sa už činnosť HSLS neobnovila.

Ešte pred Mníchovskou dohodou, keď vrcholili manifestácie a demonštrácie na obranu republiky (viaceré z nich organizovala aj komunistická strana), KSC prostredníctvom Klementa Gottwalda v júli 1938 v Košiciach formulovala svoj vzťah k HSLS a jej účasti v národnom fronte (NF) v boji za celistvosť a štátnu samostatnosť ČSR nasledovne: „*Nie je možné ani z nacionálnych dôvodov stavať Hlinkovu stranu do jedného radu s Henleinom a Esterházy, a i keď je reakčne autonomistická a protičesky zaujatá, možno ju ako slovenskú stranu získať do frontu Slovenskej jednoty*“. Na tomto základe sa v ďalšej straníckej propagande zdôrazňovala úloha „*vymaniť Hlinkovu stranu spod vplyvu Berlína a získať ju do Slovenskej jednoty proti Henleinovi, Esterházy a Hitlerovi*“.⁹ Nový trend v politike KSC v tomto období sa prejavil napr. v Žiline 4. septembra 1938 na veľkej manifestácii na obranu republiky pod názvom „Za celistvosť a samostatnosť Československej republiky“. Zorganizovali ju socialistické strany v spolupráci s mestskou radou spolu s 50 politickými a spoločenskými organizáciami. Napriek zákazu vedenia HSLS sa jej zúčastnili vo veľkom počte aj členovia tamjších ZO HSLS z mesta a blízkeho okolia. Dokonca ich zástupca predniesol prejav, v ktorom zdôraznil, „*že záchrana Slovákov je možná iba v rámci Československej republiky, a preto je aj povinnosťou ľudákov ju brániť*“.¹⁰

Zasadnutie ÚV KSC 4. októbra 1938 vyhodnotilo doterajšie výsledky boja na obranu ČSR, tak ako sa prejavili vo veľkých manifestáciách v letných mesiacoch a v septembri roku 1938 (Košice, Trnovec nad Váhom, Holíč, Žilina). Dokumentovali možnosti spolupráce a jednotného postupu v rôznych akciách na obranu demokracie, zvrchovanosti a celistvosti československého štátu značnej časti slovenského obyvateľstva bez rozdielu politickej, sociálnej, národnostnej a náboženskej príslušnosti. Prijatý list ÚV KSC „Všetkým členom strany“ zdôrazňoval spoločný a jednotný postup všetkých slovami. „*Svorná fronta národa musí mať najširší rozmery, musí semknúť ke spoločnému postupu i ty politické činitele, ktoré se až do 30. září příkře rozcházeli. Nyní je heslem udržet a znovu vybudovat*“.¹¹ KSC na Slovensku mala stavať „*front slovenskej jednoty republiky*

⁸ Nariadenie SNR zo dňa 1. septembra 1944 o rozpustení politických strán a organizácií. Slovenská národná rada nariaďuje: § 1. Slovenská národná rada rozpúšťa Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HSLS), Deutsche Partei (DP), Magyar Nemzeti Párt, Hlinkovu gardu (HG), Freiwillige Schutzstaffel (FS), Hlinkovu mládež (HM) a Deutsche Jugend (DJ) a všetky ich zložky a pridružené organizácie. § 2. Celý majetok združení uvedených v § 1 prepadá v prospech štátu. § 3. Akákoľvek členská činnosť v rámci rozpustených združení (§ 1) a organizované uskutočňovanie ich programu trestá sa žalárom do 5 rokov a peňažitým trestom do 500 000 korún slovenských. § 4. Toto nariadenie nadobúda ihneď účinnosť. In: PREČAN, V.: *SNP. Dokumenty*. Bratislava: VPL, 1965, s. 1152.

⁹ BYSTRICKÝ, V.: Dva dokumenty o boji KSC na obranu republiky. In: *Zborník Múzea SNP* č. 12. Martin: Osveta, 1987, s. 220.

¹⁰ *Slovenské zvesti* z 6. 9. 1938.

¹¹ FREMAL, K., KORIM, V., MOTOŠKA, V.: *Spoločne proti fašizmu...*, s. 37.

a obrany jednoty Slovenska, v ktorom sa musia stretnúť všetky slovenské strany – centralisti, autonomisti, socialisti, komunisti“ a v ktorom, ako sa prízvukovalo „nesmú ľudáci chybať!“¹²

Po zastavení činnosti a neskôršie po rozpustení KSC na Slovensku komunisti, ich orgány a organizácie prešli do ilegality. Komunistický ľavicový odboj mal hneď od začiatku konkrétne predstavy o svojich cieľoch, ktoré sa dosť často menili, prispôbovali sa aktuálnej geopolitickej situácii, ale predovšetkým sa riadili smernicami a dokumentmi Kominterny. Konceptia komunistického odboja sa preto viac-menej spájala so socialistickou revolúciou.¹³ Ako sa menila politická a vojenská situácia v Európe a vo svete a pod ich vplyvom aj situácia na Slovensku, tak sa menil vzťah legálnej a ilegálnej komunistickej strany k HSLŠ, HG, HM a ku kresťanským odborom.

V rámci existencie druhej ČSR uznesenie sekretariátu Exekutívy komunistickej internacionály (EKI) z 2. februára 1939 odporučilo komunistom na Slovensku vstúpiť do Strany slovenskej národnej jednoty – HSLŠ s cieľom boja vo vnútri jej organizácií HG a HM proti „reakčnej prohitlerovskej slovenskej vláde“.¹⁴ Členom zakázaných Červených odborov sa ukladalo prejsť do jedinej vládou uznanej odborovej organizácie – kresťanských odborov. V nich si mali zabezpečiť možnosti organizačnej práce, zmocniť sa ich vedenia a usilovať o ich premenu na nástroj boja za každodenné požiadavky pracujúcich.

Po 14. marci 1939 a vzniku Slovenského štátu neobyčajne vzrástla členská základňa HSLŠ, HG, HM a kresťanských odborov. Ako napísal G. Husák, mala HSLŠ najširšiu masovú základňu svojej existencie v období rokov 1939 – 1942¹⁵, čo nie je pravda. Počet členov tejto strany stúpал z 50 300 ku dňu 6. októbra 1938, cez 182 918 v decembri 1939 až po takmer 300 000 v roku 1943.¹⁶ Maximálny počet 294 580 členov HSLŠ dosiahla v roku 1944.¹⁷ Kresťanské odbory pred svojím zrušením v roku 1942 dosiahli počet vyše 140 000 členov vo vyše 1000 miestnych skupinách. Bola v nich väčšina slovenských robotníkov.¹⁸ Teda viac ako pred 6. októbrom 1938 vo všetkých vtedajších odborových

¹² *Slovenské zvesti* z 4. 10. 1938.

¹³ KAMENEC, I.: Konceptie a ciele protifašistického odboja na Slovensku. In: *SNP v pamäti národa*. Bratislava, Banská Bystrica : International, Múzeum SNP, 1994, s. 140.

¹⁴ ŠUCHOVÁ, X.: Kominterna, KSC, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny. In: Z. Kárník, M. Kopeček (eds.): *Bolševizmus, komunizmus, radikálni socializmus v Československu*. Sv. III. Praha : Dokořán a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 93.

¹⁵ Správa G. Husáka z 5. februára 1945 určená pre moskovské vedenie KSC. In: PREČAN, V.: *SNP. Dokumenty...*, s. 945.

¹⁶ LIPTÁK, E.: Politický režim na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: *Slovenské národné povstanie v roku 1944...*, s. 31. Porovnaj ŠUCHOVÁ, X.: Kominterna, KSC, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny..., s. 97 alebo KAMENEC, I.: Hlinkova slovenská ľudová strana po októbri 1938. In: LIPTÁK, E. a i.: *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava : ARCHA, 1992, s. 223.

¹⁷ PEKÁR, M.: Hlinkova slovenská ľudová strana a jej činnosť v Šarišsko-zemplínskej župe v rokoch 1939-1945. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : UNIVERSUM, 2005, s. 197.

¹⁸ ČAVOJSKÝ, R.: *Spomienky kresťanského odborára*. Bratislava : LÚČ, 1996, s. 68.

organizáciách, vrátane HSLŠ. Masovú členskú základňu mali aj organizácie HG a HM. Pritom treba brať do úvahy skutočnosť, že HSLŠ ovplyvňovala veľkú väčšinu katolíkov, ktorí predstavovali v tom čase vyše 80% všetkého obyvateľstva na Slovensku. Aj komunistom bolo jasné, že úspech boja proti ľudáckemu totalitnému režimu a nemeckému nacizmu sa dosiahne iba vtedy, keď sa do neho zapoja aj antifašisti inej politickej orientácie. Politika Národného frontu, zväzku robotníkov, roľníkov, inteligencie, živnostníkov atď., musela nájsť aj konkrétnych predstaviteľov, vrátane opozície v rámci HSLŠ a jej organizácií. V tejto strane sa od roku 1938 v každom čase nachádzala určitá opozícia a opozičné prúdy, skupiny a skupinky. Vedenie ilegálnej KSS veľmi dobre poznalo pomery v HSLŠ, ktorú nazývalo Hlinkovou stranou a rozlišovalo v nej viaceré politické skupiny a prúdy. O nadviazanie kontaktov s pronacistickou skupinou reprezentovanou Vojtechom Tukom a Alexandrom Machom a umiernenou konzervatívnou skupinou okolo Jozefa Tisa nemalo záujem, i keď medzi nimi diferencovali. Svedčí o tom polemika medzi Jánom Osohom, vedúcim I., II. a III. ilegálneho ÚV KSS a Viliamom Širokým a Júliusom Ďurišom prostredníctvom motákov (poslední dvaja už boli vo väzení) na jar 1942. V podstate išlo o zameranie kritiky v ilegálnej tlači proti obidvom skupinám. Zostriť kritiku voči pronacistickému krídlu Tuka-Mach s tým, že kritika proti Tisovi bude miernejšia a vytvoriť si tak predpoklady možnej budúcej spolupráce, alebo považovať J. Tisa a jeho krídlo za rovnako nebezpečnú a rafinovanejšiu odrodu fašizmu? Konštatovali, že J. Tiso má za sebou masovú základňu prostých nábožensky založených slovenských ľudí, predovšetkým katolíkov, presvedčených o tom, že chce dobro a bráni záujmy slovenského národa a cirkvi proti nátlaku nacistického Nemecka. Pretože skupina Tuka-Mach nemá a nemôže mať širokú masovú základňu, väčšie nebezpečenstvo pre politiku a činnosť komunistickej strany predstavuje Tiso a spol.. Preto sa rozhodli nediferencovať postup voči obidvom smerom a viesť proti nim rovnako tvrdú kritiku.¹⁹ Okrem toho predstaviteľia obidvoch smerov v HSLŠ nejavili v tomto období a ani neskoršie nijaký záujem o nadviazanie stykov, spojenia, spolupráce so žiadnou z odbojových zložiek, tobôž nie s komunistami. To isté môžeme konštatovať aj zo strany predstaviteľov a orgánov ilegálnej KSS.²⁰ Určité opozičné tendencie sa krátko po jednaniach v Salzburgu v júli 1940 prejavili aj u stúpcov Ferdinanda Ďurčanského a Jozefa Kirschbauma, ktorí pod tlakom nacistického Nemecka museli odísť z politického života na Slovensku.

¹⁹ HRUŠOVSKÝ, M.: V ilegalite. In : *Dejiny SNP 1944*. III. zväzok. Bratislava : Pravda, 1084, s. 83 – 86.

²⁰ S výnimkou niektorých členov KSS, ktorí využívali bývalé osobné známosti a viedli informatívne rozhovory alebo intervenovali u niektorých funkcionárov ľudáckeho režimu v prospech väznených odbojárů. L. Novomeský niekoľkokrát jednal s A. Machom (ako napísal G. Husák z poverenia V. ilegálneho ÚV KSS), „u ktorého buď intervenoval za uväznených komunistov, alebo sondaľ jeho názory, stanovisko, získaval dôležité informácie a pod.“ Bližšie pozri HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP...*, s.72-73. A. Mach tieto skutočnosti po vojne šikovne použil pri svojej obhajobe pred Národným súdom. Podobne využívalo vedenie KSS styky a možnosti I. Karvaša.

V HSLS bola od roku 1938 v každom období istá opozícia, opozičné nálady a tendencie. V rokoch 1939 k najvýznamnejším opozičným prúdom vo vnútri strany patrila skupina okolo Karola Sidora a Pavla Čarnogurského, ktorých komunisti vo svojich dokumentoch a písomnostiach nazývali „sidorovci“. Inou opozičnou skupinou v Ľudáckom tábore boli vedúci funkcionári kresťanských odborov na čele s Rudolfom Čavojským. K jeho najbližším spolupracovníkom patrili Ján Mora, A. Šulík, František Slameň, Ľudovít Labaj a šéfredaktor časopisu *Slovenský robotník* A. Engelmann. Vedenie kresťanských odborov malo ustavičné konflikty s pronacistickou skupinou V. Tuku a A. Macha. Vyvrcholilo to v marci 1941, keď zakázali vydávanie časopisu *Slovenský robotník*, ktorého šéfredaktorom bol R. Čavojský. Podmienkou obnovenia jeho vydávania bola zmena šéfredaktora.²¹

Najvýraznejšou opozičnou osobnosťou z vedenia HSLS sa stal predseda Slovenského snemu Martin Sokol. Ako jediný vyšší funkcionár HSLS a predstaviteľ Ľudáckeho režimu sa do vypuknutia SNP zapojil do odbojového hnutia pod krycím menom „Biely vták“. Spolupracoval s Vavrom Šrobárom, Imrichom Karvašom, Petrom Zaťkom, ale aj s Jánom Ursíny.

V rokoch 1939 – 1942 predstavitelia ilegálnej KSS najčastejšie uvažovali o nadviazaní kontaktov a spolupráce s opozičnou skupinou pod vedením K. Sidora. Túto skutočnosť potvrdzujú niektoré dokumenty komunistickej proveniencie a predstavitelia ilegálnej KSS, napr. Pavel Stahl, ktorého v uvedenom období vedenie najčastejšie poverovalo vyjednávaním s tzv. „Mafiou“²² a „sidorovcami“.²³ Voľba partnerov bola podmienená reálnou situáciou na Slovensku, t.j. tým, kde boli masy. Kto mal na ne vplyv, kto bol ochotný zúčastniť sa opozičnej a odbojovej činnosti. Základnou podmienkou zo strany KSS však bola tá, kto bol ochotný spolupracovať s komunistami. A tu komunisti narážali na zásadný odpor spolupracovať s nimi pri ich vytýčených heslách (napr. heslo „Sovietske Slovensko“), presadzovanom programe a za stanovených podmienok nielen u predstaviteľov nekomunistického odboja, ale nemohli ani pomyslieť na nejakú spoluprácu s opozičnými skupinami v HSLS. Napriek tomu sa vedenie ilegálnej KSS snažilo získať na svoju stranu široké masy katolíckeho obyvateľstva na Slovensku, na ktoré bezpochyby mala vplyv HSLS a jej organizácie.

Najväčší záujem o nadviazanie stykov a spoluprácu so „sidorovcami“ predstavitelia ilegálnej KSS prejavili najmä po prepadnutí ZSSR nacistickým Nemeckom. Uznesenie II. ilegálneho ÚV KSS o nutnosti jednotného boja slovenského ľudu proti fašizmu doslova uviedlo: „*Treba do boja zmobilizovať celý národ a všetky jeho prostriedky. Toto, samozrejme, už predpokladá spoluprácu so*

²¹ Podrobnejšie pozri ČAVOJSKÝ, R.: *Spomienky kresťanského odborára...*, passim.

²² Pod tento pojem komunisti zahrňovali v prvých rokoch odboja všetky smery a skupiny (okrem sociálnych demokratov) občiansko-demokratického odboja.

²³ Ako spomínal P. Stahl, „sidorovci to bola skupina vo vnútri HSLS, staroľudáci, vytlačení z vedenia strany, ktorí sa schádzali pod titulom poľovačiek a aj koncom roka 1941 mali schôdzu v Bratislave“. In: *Dejinná križovatka...*, s. 103.

všetkými vrstvami národa, resp. jeho politickými skupinami, v danom prípade s Mafiou a sidorovcami. Treba nadviazať styk a spojenie s Mafiou a sidorovcami. Vytvoriť Ústredný národný výbor pokiaľ možno bez širšieho programu, s úlohou previesť povstanie. Predseda ÚNV môže byť z Mafie, alebo sidorovec, ale tajomník alebo spojovací orgán musí byť z KSS.²⁴ Táto snaha vedenia ilegálnej KSS vyvrcholila v ďalších dokumentoch, napr. V prevolaní k slovenskej verejnosti „Problémy vojny a naše úkoly“ alebo v uznesení KSS z 8. februára 1942, v ktorom sa hovorí: „Dnes je situácia zmenená. ZSSR je vo vojne s Nemeckom. Okrem toho je tu spolupráca Moskva – Londýn – Mafia. Naším najdôležitejším úkolom je zničiť nemecký fašizmus. To samozrejme predpokladá spoluprácu so všetkými vrstvami národa, resp. s jeho politickými skupinami, v danom prípade s Mafiou, sidorovcami a inými.“²⁵

Aj vo vedení KSS sa vtedy uvažovalo predovšetkým o nadviazaní stykov s opozičnými „živlami“ v HSLS, aby sa tak urýchlil proces diferenciacie v základnej katolíckej mase. Vyjednávateľmi s opozičnými predstaviteľmi v HSLS boli poverení Ladislav Novomeský a Július Horváth.²⁶ Skutočnosť, že L. Novomeský bol dobre informovaný o situácii vo vnútri ľudáckeho tábora, potvrdzuje aj člen IV. ilegálneho ÚV KSS Miloš Hrušovský: „Od Novomeského som získaval pre stranu cenné informácie o rozporoch a frakciách vnútri fašistického tábora, o vzťahoch medzi fašistickými pohlavármi Machom, Ďurčanským, Sidorom, Čavojským a podobne, o akciách ÚŠB, o postoji súdov a prokuratúry. I tieto informácie som reprodukoval J. Osohovi. Významnou a najobsiahlejšou témou rozhovorov s J. Osohom, okrem iného, boli otázky diferenciacie vnútri režimu a účelnosti odlišných foriem boja voči frakčným skupinám vládnucej strany“. Niet nijakých presvedčivých dôkazov, že by L. Novomeský priamo vyjednával s predstaviteľmi opozičných skupín K. Sidora a R. Čavojského.²⁷ Tým menej to platí o J. Horváthovi, ktorý vôbec svojím vekom, skúsenosťami, stykmi atď a úlohou v odboji, aj komunistickom, v tomto období nemal nijakú šancu, možnosť a predpoklady nadviazať konkrétne styky s nejakým vyšším činiteľom ľudáckych organizácií. Zo strany komunistických funkcionárov bolo naivné a ťažko pravdepodobné, že by poprední funkcionári HSLS, HG, HM, poslanci Slovenského snemu, ale aj kresťanských odborov išli do spolupráce s komunistami, s cieľom zničiť slovenskú štátnosť, vedúce postavenie HSLS, ktorej boli všetci dlhoročnými členmi, a to ešte navyše pod vedením komunistickej

²⁴ *Dejiny SNP 1944*. III. zväzok. Bratislava: Pravda, 1984, s. 110, dokument č. 88.

²⁵ Tamže.

²⁶ *Dejinná križovatka...*, s. 196. P. Stahl doslova napísal: „Mali sme v pláne dostať sa k nim dvojakou cestou – prostredníctvom Júla Horvátha a L. Novomeského“.

²⁷ G. Husák sice vo svojich spomienkach Svedectvo O SNP uviedol, že piate ilegálne ÚV KSS sa rozhodlo hovoriť so skupinou kresťanských odborárov na čele s R. Čavojským. „Novomeský v tomto smere hovoril niekoľkokrát s Morom a Čavojským. Výsledok bol však negatívny“. In: HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP...*, s. 73. Toto tvrdenie G. Husáka treba brať s rezervou, pretože R. Čavojský vo svojej knihe Spomienky kresťanského odborára ani raz nespomenul jednania s komunistickými funkcionármi do vypuknutia SNP.

strany. I keď viacerí z nich mali „viaceré výhrady proti nacizmu i vlastnému režimu“²⁸ Odmietali akékoľvek radikálne formy odporu proti režimu a štátu.

Možno súhlasiť s konštatovaním marxistických historikov do roku 1989, ale aj G. Husáka, že „*rokovania s tzv. opozičnými ľudákmi, sidorovcami a odborárskymi funkcionármi sa hneď od samého začiatku vyvíjali neúspešne a dali veľmi skoro odpoveď, že s komunistami nechcú mať nič spoločné*“.²⁹ Všetky pokusy zachytiť zhora demokratické prúdy v HSĽS zlyhali. Takisto sa nespĺnili očakávania o nejakej väčšej diferenciacii v ľudáckom tábore, ktorá by aspoň časť funkcionárov HSĽS, HG a HM priviedla do odboja, teda na stranu boja proti režimu a nacizmu.³⁰ Vedenie KSS sa preto orientovalo na akciu zdola: v obciach a okresoch postupne získavať pre odboj a jednotný postup nekompromitovaných drobných členov HSĽS a HG, veriacich katolíkov, členov ľudáckych odborov, demokraticky orientovaných katolíckych kňazov apod.³¹ Okrem toho sa snažilo rôznymi propagandistickými akciami a agitáciou pôsobiť na jednoduchých členov HSĽS a HG. Preto neprekvapuje skutočnosť, že aj v takom dôležitom dokumente ilegálnej KSS akým bol „*Ohlas KSS k slovenskému národu*“ k prvému výročiu vzniku Slovenského štátu môže čitateľ nájsť aj takéto pasáže: „*Hovoríme predovšetkým k vám kresťansko-sociálni robotníci, k vám, poctiví ľudáci a gardisti. Okamžite sa rozíd'te s nespokojnosťou a nečinnosťou, treba prejsť k aktívnemu odporu. Poctiví ľudáci a gardisti, hovorí k vám s plnou zodpovednosťou KSS. Voláme vás k činom. V Národnom fronte je miesto ako komunistov, tak aj poctivých ľudákov, gardistov, katolíckych a evanjelických kňazov. Každého, kto je za oslobodenie Slovenska z nemeckého útlaku a proti dnešnému režimu. Voláme aj vás do protiútlaku, do spoločného NF, za národné a sociálne oslobodenie Slovenska*“!³²

Od vzniku Slovenského štátu sa ilegálna KSS, jej vedúci funkcionári, orgány a organizácie snažili preniknúť priamo do vnútra organizačnej štruktúry HSĽS, HG a HM, najmä na miestnej, okresnej a oblastnej úrovni. Nabádali k tomu svojich členov a funkcionárov, čo sa prejavilo okrem iného aj vo významných dokumentoch strany, najmä v období rokov 1939 – 1942. K takejto činnosti ich priamo vyzvala aj Exekutíva Komunistickej internacionály (EKI) v Moskve.³³ Mali to byť „*niektorí obzvlášť dobre preverení súdruhovia, ktorí neboli známi vo verejnosti ako komunisti. Dostali úlohu vniknúť do všetkých režimistických fašistických resp. nacistických organizácií ako HG, HM, DP, FS, Maďarpárt. Tu mali získavať správy a rozkladať ich zvnútra*“.³⁴ „*Bolo potrebné určiť jednotlivých členov, čo majú robiť pre vniknutie do gárd Ľudovej strany, kresťanských odborov*

²⁸ HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP...*, s. 73.

²⁹ *Dejinná križovatka...*, s. 108-109.

³⁰ *Dejinná križovatka...*, s. 181.

³¹ HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP...*, s. 72-73.

³² Ohlas KSS k slovenskému národu. In: *Dejiny SNP 1944*, III. zväzok..., s. 37-39.

³³ Pozri poznámku č. 14.

³⁴ ŠUCHOVÁ, X.: *Kominterna, KSC, KSS a komunisti na Slovensku...*, s. 93.

a ako majú byť v úzkom zväzku s armádou, odhaľovať krach gardy, protestovať proti nútenému vstupu do nej, ale všetci komunisti ísť do nej.“³⁵ Vo februári 1940 vedenie ilegálnej KSS v dokumente Organizačné a ideologické smernice určené pre stranické školenie sa pokúsilo vyhodnotiť úspešnosť tejto akcie. Medzi inými príkladmi uviedlo, že existuje päť závodov, „v ktorých je robotníctvo zjednotené pod naším vedením, odborovú organizáciu máme pod naším vedením, vedíme závodný výbor, máme pevné pozície v HG a predovšetkým máme tu silnú a zdravú organizáciu strany.“³⁶ Nepodarilo sa mi zistiť konkrétne o aké závody išlo. V doterajšej odbornej literatúre o podobnej situácii v tom-ktorom závode na Slovensku neexistuje nijaká zmienka. V závere dokumentu sa zdôrazňuje, „že komunisti musia ísť do kresťanských odborov a musíme byť doma aj v ľudovej strane, v HG v brannej výchove atď. Naši členovia musia ísť odvážne do každej organizácie – odborovej, HSLŠ a HG.“³⁷ Podobný charakter má aj správa o výsledkoch práce za rok 1940 oblastného vedenia KSS v Bratislave. V bode 3 uvedenej správy sa píše : „Máme našich ľudí v Hlinkovej strane, v DP, HG, FS a odboroch. Náš vplyv v masových organizáciách je ešte na mnohých miestach nedostatočný a preto treba, aby všetky organizácie zosilnili v nich prácu.“³⁸

Veľmi kriticky v oblasti tejto problematiky sa vyjadrilo vedenie KSS v Smerniciach I. ilegálneho ÚV KSS pre politickú a organizačnú prácu strany z 1. júla 1940: „Jednou z najväčších slabostí našej organizačnej práce je, že nemáme dostatočného spojenia s členstvom HSLŠ, HG a HM. To samé sa týka DP, FS a vôbec masových organizácií. Preto znovu zdôrazňujeme, aby ihneď každé oblastné, okresné a miestne vedenie poverilo najschopnejšieho člena hľadaním stykov s masovými organizáciami a vedením sústavnej plánovitej práce v nich. V odboroch sa KSS všetkými silami postaví na obranu kresťanských odborov pred pokusmi vlády rozpustiť ich. To znamená, že nesmie byť ani jedného robotníka, komunistu, ktorý by nebol členom odborov a aktívne tam nepracoval. Treba, aby každé miestne vedenie poverilo schopného súdruha prácou v mládeži, najlepšie by bolo, keby bol členom HM alebo inej masovej organizácie.“³⁹ Že sa práca komunistom v masových ľudáckych organizáciách veľmi nedarila, potvrdzuje aj ďalší dokument ilegálnej KSS z mája 1941: „Členovia strany nepracujú dostatočne v odboroch, v HG, v ľudovej strane a nechápu plne hlboký a rozhodujúci význam tejto práce. Naliehavé úlohy strany: Zjednotiť robotnícku triedu, odbory a závodné výbory. Od slov prejsť k činom v práci v HSLŠ a HG.

³⁵ Smernice I. ilegálneho ÚV KSS o organizačnej a ideologickej práci strany a Smernice pre vnútrostranícku a ideologickú kampaň z októbra 1939. In: *Dejiny SNP 1944*. III. zväzok. Bratislava : Pravda, 1984, s. 25, dokument č. 9.

³⁶ Tamže, s. 40, dokument č. 18.

³⁷ Tamže.

³⁸ Tamže, s. 107, dokument č. 87.

³⁹ Tamže, s. 62-63, dokument č.39.

*Túto prácu prerokuje každé vedenie, každá organizácia a člen podľa miestnych pomerov.*⁴⁰

Prenikaniu komunistov do masových ľudáckych organizácií vedenie ilegálnej KSS venovalo veľkú pozornosť a pripisovalo mu značný význam. 1. októbra 1940 J. Ďuriš napísal z Prahy slovenským členom ústredného vedenia KSS okrem iného aj nasledujúce slová: „*Tá vec s ľavými agrárnikmi sa nám nepáči* (išlo o navrhovanú spoluprácu s bývalými členmi agrárnej strany na Slovensku - poznámka K. F.). *Avšak pracujte s nimi ! Tým viac ovšem získať odbory a ľudovú stranu, to je ten dejinný krok. Vydajte leták k ľudákovi, čo robia s ich stranou a ako ju majú brániť. Pozor na túto situáciu. Nepremeškajte !*“⁴¹ Aj rezolúcia Moskovského vedenia KSČ zo 17. mája 1941 apeluje na slovenských komunistov aké taktické kroky treba uskutočniť v súvislosti s vytvorením ľudového frontu na Slovensku: „*Treba prekliesniť cestu k spolupráci všetkých slovenských politických, náboženských a kultúrnych skupín prichádzajúcich do úvahy. Zasiahnúť do vnútorného procesu diferenciacie v radoch hlinkovskej strany, hlinkovskej gardy. Strana musí predovšetkým pôsobiť na uskutočnenie akčnej jednoty robotníctva na spojenie s bývalými robotníkmi sociálnej demokracie, s kresťansko-sociálnymi robotníkmi a za tým účelom rozvinúť širokú činnosť v existujúcich odboroch*“.⁴² Preto neprekvapuje, že problematika sa objavila aj v ilegálnej ústrednej a regionálnej komunistickej tlači. Svedčia o tom články v ilegálnych časopisoch *Hlas ľudu*, *Považské zvesti* a *Iskra* v roku 1941. Z nich najvýznamnejší v tomto zmysle je článok pod názvom „*Náš boj a masové organizácie*“, ktorý uverejnila *Iskra* v marci roku 1941. Autor článku znovu nastolil otázku prenikania komunistov a sympatizujúcich do organizácií HŠLS, HG, HM, kresťanských odborov a nemeckej FS za účelom frakčnej činnosti s cieľom rozkladať ich zvnútra a pôsobiť na ich kompromitáciu.⁴³ Malo sa to uskutočniť prostredníctvom zakladania komunistických buniek v rámci masových organizácií, ktoré by začali rozvíjať jednak spravodajskú činnosť v prospech komunistického odboja, ale aj organizovať a budovať v rámci nich „*skutočnú a pevnú vnútornú jednotu pokrokových síl našej krajiny*“.⁴⁴

⁴⁰ Tamže, s 90, dokument č. 75 – Smernice I. ilegálneho ústredného vedenia KSS z mája 1941 pod názvom „*Prípravme stranu pre rozhodujúci boj*“.

⁴¹ *Dejinná križovatka...*, s. 72-73.

⁴² Rezolúcia moskovského vedenia KSČ zo 17. mája 1941. In: *Dejinná križovatka...*, s. 87.

⁴³ V tomto zmysle kompromitácie a rozkladu napr. HG sú zaujímavé správy predstaviteľa občiansko demokratického odboja V. Radakoviča československým politickým a vojenským orgánom v Londýne z 15. februára a z 10. marca 1943, o vývine udalostí na Slovensku: „*HG už zaniká. Útek z gardy je hromadný. Dopomohli k tomu aj komunisti, ktorí sa za členov prihlásili a gardu zámerne kompromitovali, kde mohli, takže stotoční ľudia na začiatku začali z nej utekať.*“ „*Komunisti sú veľmi činní proti terajšiemu režimu. Najlepšie sa im podarila akcia tá, že hromadne vstúpili do HG, ktorí potom tak skompromitovali a zdiskreditovali, že v jej uniforme sa žiadny človek nechcel ukázať.*“ In: *Dejiny SNP 1944*. Tretí zväzok Dokumenty. Bratislava : Pravda, 1984, s. 164, dokument č. 135 a s. 175, dokument č. 144.

⁴⁴ ŠA BB, f. Policajný úrad vo Zvolene 1940-1942, č. Vec -6/423/41 prez.

Ani odborná literatúra pred roka 1989 nevenovala väčšiu pozornosť problematike skúmanej v tejto štúdií. Nebolo veľmi populárne ukazovať komunistických odbojárov ako členov HSLS, HG, HM alebo ľudáckych kresťanských odborov. Ani tí členovia KSS, ktorých strana poverila prácou v masových ľudáckych organizáciách, sa príliš, alebo skoro vôbec, nezmieňovali o takejto činnosti. A po páde komunistickej totality tejto problematike nevenovali slovenskí historici takmer nijakú pozornosť. Výnimku pred roka 1989 predstavuje monografia *Spoločne v boji proti fašizmu*⁴⁵ a už v tejto štúdií citovaná práca Kominterna, KSC, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny.⁴⁶

Komunistom stredného Slovenska sa na mnohých miestach darilo premyslenou propagandou brzdiť zakladanie nových organizácií HSLS, HG a HM a vo viacerých obciach sa tieto organizácie nevytvorili. Do legálnych ľudáckych orgánov a organizácií sa podarilo dostať alebo ovplyvniť ich činnosť v opozičnom duchu komunistom v Čiernom Balogu⁴⁷, Kremnici, Podbrezovej⁴⁸, Žarnovici apod. Výsledkom takejto činnosti komunistickej strany boli prvé príznaky opozície v radoch HSLS, ktorej niektorí členovia dokonca rozširovali letáky. Napr. „Slováci a Slovenky“, „Bratia roľníci“ a iné, ktoré často podpisovali ako „Opozícia HSLS“.⁴⁹ Členovia ilegálnej KSS sa pokúšali aj o kontakty s osobami, ktoré zastávali funkcie v orgánoch a inštitúciách ľudáckeho režimu a štátu. Prenikli aj do ozbrojených zložiek v armáde, do HSLS, HG a HM, kde získavali cenné informácie a rozširovali medzi ich členstvom ilegálnu tlač. Pre ďalšiu spoluprácu sa im podarilo získať aj niektorých jednotlivcov spomedzi cirkevných hodnostárov a kňazov, určité výsledky sa dosiahli medzi advokátmi sudcami, príslušníkmi finančnej stráže, žandárstva a vojenského dozoru v zbrojárskych podnikoch. V týchto formách spolupráce sa najďalej dostali komunisti v okresoch Brezno, považská Bystrica, Žilina, Prievidza, Banská Bystrica a Zvolen.⁵⁰

Podobné závery nájdeme aj v spomínanej štúdií X. Šuchovej : „*Už vtedy v začiatkoch odboja si hľadala cestu ku komunistom časť stúpcencov a ojedinele i predstaviteľov niektorých opozičných politických strán, ale aj radových členov HSLS. Nešlo však o styky na úrovni politických vedení, len o sporadické kontakty*

⁴⁵ FREMAL, K., KORIM, V., MOTOŠKA, V.: *Spoločne v boji proti fašizmu*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo (SSV), 1984.

⁴⁶ ŠUCHOVÁ, X.: Kominterna, KSC, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny. In: Z. Kárník, M. Kopeček (eds.): *Bolševismus, komunismus, radikální socialismus v Československu*. Sv. III. Praha : Dokořán : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

⁴⁷ V tejto obci pôsobil vo funkcii vládneho komisára Rudolf Gottier, člen a funkcionár okresného vedenia ilegálnej KSS v Brezne.

⁴⁸ Podľa predpokladu autora štúdie práve podnik Štátne železiarne v Podbrezovej bol jedným z tých piatich závodov, v ktorých členovia ilegálnej KSS ovládli závodný výbor, kresťanské odbory a pracovala tu silná miestna (závodná) organizácia ilegálnej KSS. Pozri poznámku č. 36.

⁴⁹ TICHÝ, M.: *Z bojov komunistov banskobystrickej oblasti* I. diel. Bratislava : VPL, 1982, s. 80-82. Tiež ŠA Banská Bystrica, pobočka Brezno, f. OÚ v Brezne, č.1102/39 prez.

⁵⁰ FREMAL, K., KORIM, V., MOTOŠKA, V.: *Spoločne v boji proti fašizmu*..., s. 100.

jednotlivcov. Medzi sympatizantmi KSS nachádzame štátnych úradníkov (osobitne v súdnicte), vojakov a nižších dôstojníkov, príslušníkov žandárstva a polície, väzenskej stráže, ba v ojedinelých prípadoch aj detektívov ÚŠB.“ Pričom v poznámke č. 101 autorka konštatuje, že vzťah komunistov a ľudáckeho režimu, poťažne jednotlivých zložiek štátneho aparátu je problém, ktorý si vyžaduje samostatnú štúdiu.⁵¹ Nielen štúdiu, ale celú monografiu na základe širokého a hlbokého výskumu archívnych materiálov ústredného a regionálneho charakteru, ilegálnej tlače ale aj doteraz žijúcich pamätníkov daných historických udalostí.

Summary

The Relations of the Illegal Communist Party of Slovakia to Hlinka's Slovak People's Party, Hlinka's Guard and Hlinka's Youth in 1939-1943

During World War II, Hlinka's Slovak People's Party (HSPP) and the Communist Party were opponents, trying to politically eliminate each other as the most powerful enemy and rival. After taking over the power in Slovakia on 6 October 1938, the first steps of HSPP were to put the Communist Party and its organizations and associations under ban. After the Slovak National Uprising broke up, the Slovak National Council, which had incorporated representatives of the Communist Party, used its first resolution issued on 1 September 1945 for getting rid of HSPP and the regime it represented. After the 1945 liberation, activities of this political party and its mass organizations were not restored.

The study analyses and clarifies the relationship between these rivals in 1939-1943, i.e. in the first period of Slovak Resistance movement and in the period of relative consolidation of the Slovak state's regime.

⁵¹ ŠUCHOVÁ, X.: Kominterná, KSC, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny..., s. 92.

Prvé máje v režimovej tlači 1939-1944

Marína Zavacká

Pri zmienke o oficiálnych oslavách prvého mája v období druhej svetovej vojny sa väčšina poslucháčov čuduje. Komunistický režim sa so sviatkom prvého mája identifikoval v kolektívnej pamäti natoľko, že si ho prestala pamätať v iných súvislostiach. Navyše, politizované historické interpretácie vojnového režimu, v snahe odlíšiť ho od nastupujúcej totality, zanedbávali či priamo zamlčovali jeho socialistický rozmer. Podarilo sa ho stotožniť s pojmami ako reakcia, konzervativizmus, pravica.

Historiografia po roku 1989 sa sústredila na popisovanie oboch režimov, čiastočne na ich komparatistiku (napr. z hľadiska totalitárnosti), ako by šlo o politické režimy produkované dvoma diskretnými množinami aktérov, naväzujúce na dva odlišné zdroje ideológie a moci (ZSSR a Nemecko). Človek sa takmer nestretne s odkazmi na ich prelinanie, vzájomnú spoluprácu, preberanie a „dedenie“ slovníka, rituálov, programu... aj aktivistov.

Vojnové prvé máje na Slovensku sú z tohto hľadiska zaujímavým prameňom výskumu diskurzu, ktorého prvky zneli v oficiálnej rétorike ešte ďalších štyridsať rokov. Viaceré kontinuu možno nájsť aj v celkovom priebehu sviatočných rituálov.

Historicky Prvý máj nadviazal na viacero tradičných jarných sviatkov. Azda najsilnejší koreň možno vidieť v cechových procesiách. Spočiatku však išlo o sviatok pohyblivý, určený na prvú májovú nedeľu. V jednu z nich, 4. mája 1886, sa udiala pamätná demonštrácia v Chicagu, na ktorej vybuchla v dave bomba, ktorá zranila aj prítomných policajtov. Výsledkom vyšetrovania bolo päť rozsudkov smrti, vznesených voči demonštrantom, z ktorých sa následne stali oslavovaní odborárski mučeníci. „Medzinárodný“ rozmer na európskom kontinente mu dala II. internacionála, ktorej delegáti roku 1889 vyhlásili na nasledovný rok 1. máj za Medzinárodný deň práce. Rozvíjajúca sa priemyselná výroba a zánik starých remesiel spôsobili, že množstvo robotníkov sa ocitlo bez tradičnej „patronáže“ cirkevných svätcov, pod ktorých transferovanú autoritu by sa mohli uchýliť pri vyjednávaní so zamestnávateľom, pri zabezpečovaní povolení pre akcie od štátu a vyžadovaní slušného zaobchádzania zo strany polície. Roku 1870 im Vatikán na pomoc oprášil predtým pomerne zanedbávanú postavu sv. Jozefa-tesára, a vyhlásil ho za patróna cirkvi. Portrétoval ho ako človeka, ktorý poctivo pracuje, žije svoju rodinu, a buduje u svojho potomka vzťah k práci (jeho sviatkom však ostal 19. marec). Roku 1955 pápež Pius XII. vložil do katolíckeho kalendára druhý sviatok sv. Jozefa, a to práve na deň 1. mája.

V novovzniknutej Československej republike bol 1. máj od roku 1919 tzv. štátom uznaným sviatkom, s tým, že možnosť jeho svätenia zväčša upravovali kolektívne zmluvy s konkrétnymi zamestnávateľmi. Zákon č. 65 z roku 1925 sa už o ňom zmieňoval ako o jednom z piatich tzv. Dní republiky, teda ako o štátnom sviatku.¹

Po vzniku vojnového Slovenského štátu vláda 24. apríla 1939 svojim nariadením č. 75 Sl.z. tento deň vyňala zo zoznamu štátnych sviatkov. Tretia ríša však do svojho kalendára tento sviatok adoptovala. K jej „celonárodným“ nemeckým oslavám sa pripájali nielen Nemci na Slovensku, ale i Slováci pracujúci v Nemecku. Pokiaľ by sa štát rozhodol naplno využiť propagandistické možnosti, ktoré tento deň poskytoval, potom otvorenie manifestácií o 17:00 (ako tomu bolo roku 1939) nepostačovalo. Už o rok sa preto medzi štátom organizované sviatky vrátil. Roku 1941 prišiel z parlamentného výboru pre kultúru návrh na zaradenie 1. mája do nového zákona o sviatkoch, „*povedľa 14. marca*“. Roku 1942 bol dokonca vládnym nariadením o deň presunutý: „*namiesto 1. mája pamätným dňom v smysle §2 zák. čl. 65/1925 Sb. je 2. máj.*“ V sviatočnom kalendári slovenského štátu sa 1. máj nachádzal medzi dvoma významnými sviatkami – predchádzal ho 14. marec (zo zahraničných 20. apríla Hitlerove narodeniny) a 4. mája ho nasledovalo výročie tragickej smrti M. R. Štefánika, ktoré na seba strhávali pozornosť médií.

V prvých rokoch sa so sviatkom spájali kampane s jasne definovanými motívmi. Ich štruktúra zahŕňala oznámenie nových opatrení či prijatie nových zákonov (interpretovaných tak, aby mohli vyvolať aplauz), vyčíslenie úspechov, útok na nepriateľa/nepriateľov a náčrt plánovaných postupov.

V posledný aprílový deň roku 1939 noviny priniesli obsiahle materiály o pripravovanej *slovensko-nemeckej hospodárskej dohode*. Tá mala, ako hlásal nadpis v *Slovenskej politike*, „Zabezpečiť slovenský zárobok“. Hlavný článok sľuboval roľníkom nové stroje, drevárom nové píly a baníkom investície do zatvorených baní. Neopomenul, že podľa zmluvy sa slovenská výroba prispôbi potrebám nemeckej ríše, pričom napr. ovocinárstvo sa malo „*riadiť podľa potrieb Východnej Marky (Rakúska)*“.² V reportážach z priebehu osláv sa venovala *Slovenská politika* udalostiam v Bratislave a v Nemecku. Hlavný článok citoval v nadpise prejav Vojtecha Tuku „Robotu pre každého za slušnú mzdu“. Uviedol ho vymenovaním rôznorodosti profesií, ktoré sa na zhromaždení zúčastnili: „*slovenskí robotníci, štátni, verejní a súkromní úradníci*“. Na rozdiel od osláv, ktoré sa zvyčajne usporadúvajú na počesť „*velikášov*“, „*rozličných generálov*“... toto mal byť sviatok „*neznámych pracovníkov mozolnatých rúk, ktorí stavajú parníky, budovy, autostrády, mosty a ktorých obetavosť privádza idey k víťazstvu*“. A v porovnaní s oslavou tohto sviatku „*kedyś*“, keď si zhromaždenia organizovali sociálni demokrati, komunisti a ľudáci osve, „*dnes...všetci Slováci tu stojíme*

¹ *Slovník veřejného práva*, IV., Brno: 1938, s. 791, Svátky a památné dni.

² *Slovenská politika* z 30. 4. 1939, s.1.

spolu“. Podobne sa písalo na inom mieste: „Tretia ríša urobila z 1. mája, kedysi dňa sporov a nenávisť, deň radosti a národný sviatok nemeckého národa.“ Zdôrazňovalo sa, že sviatok slávilí všetci Nemci, kdekolvek na svete žijú. („Po prvý raz mali teraz po svojom oslobodení tiež príslušníci nemeckého národa v sudetskom území a v území memelskom možnosť postaviť máje a osláviť tento národný sviatok.“)³

Z dôvodov, ktoré minister Tuka opísal ako „nedorozumenie“, oslavovali roku 1939 samostatne príslušníci nemeckej menšiny. V prejave ešte „vysvetlil zásady vyneseného zákona o politických zbohatlíkoch, ktorých neoprávnené nadobudnutý majetok bude skonfiškovaný“. Príznačná je i ekonomická lektúra na tému záruk meny, opretá o ‘citáciu klasika’: „Podívaj sa napr. na tú tézu, že bankovka musí sa kryť zlatom, keďže ináč je bezcenná. Kto to hlásal? Hlásali to tí páni, ktorí mali zlato a klamali ľudstvo do tých čias, kým Adolf Hitler nevyhlásil, že podkladom meny nie je mŕtve zlato, ale živá práca.“

Aj *Gardista* pri príležitosti sviatku zaradil Slovákov po bok národov a štátov, ktoré „zúčtovaly so starým kapitalistickým svetom, so slobodomurárskou svetovládou a panstvom magnátov“ a ktorých „systém dáva právo vládnúť a rozhodovať pracujúcemu ľudu, a to bez farizejských kúskov demokracie, ktorá bola doteraz ako hračka pre ľud, ale stála v službách kapitalizmu.“⁴ V prejave ku dňu Národnej práce hlavný veliteľ Hlinkovej gardy vyzval na odstránenie „každého, kto je proti robotníkom a najmä proti gardistickým robotníkom, lebo ten je aj proti slovenskému štátu.“

Rétorika typicky prvomájová sa však objavovala aj pri iných príležitostiach. Roku 1940 pri výročí 14. marca Slovenská politika priniesla článok „Republika patrí robotníkom“.⁵

Roku 1940 sa už podieľali na organizovaní prvomájových zhromaždení regionálne štruktúry HSES. Zväčšili sa aj investície do ich okázalosti, zúčastnili sa ich hudobné telesá, hosťujúci rečníci, aj alegorické vozy. Podľa správy z 18. apríla sa mali uskutočňovať v 11 mestách (v texte je uvedených len 10: Bratislava, Trnava, Trenčín, Žilina, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Prešov, Brezno, Zvolen, Nitra). Úroveň centralizácie potvrdzuje upozornenie, že „v okolí týchto miest manifestácie povolené nebudú“ a na zvolanie zhromaždenia mimo týchto miest si prípadní usporiadatelia museli žiadať povolenie od generálneho sekretariátu HSES.

Dňa 30. apríla prišla správa o vytvorení celoštátneho *Sdruženia katolíckych robotníkov*, ktoré malo v „pripravovanom stavovskom zriadení“ prevziať od *Slovenského kresťansko-sociálneho sdruženia* tie úlohy, ktoré by už v tomto zriadení plniť nemohlo. V článku je zaujímavé i použitie metafory „robotnícky pápež“ pre Leva XIII (roku 1941 sa pripomínalo 50. výročie jeho

³ „Prvý máj v Nemecku“, tamže, s. 3.

⁴ „1. máj – sviatok mimoriadneho významu“, *Gardista* z 20. 4. 1940, s. 5.

⁵ *Slovenská politika* z 14. 3. 1940, s. 19.

úmrtia). Noviny uverejnili i program jednotlivých regionálnych akcií (tentoraz boli lokality doplnené o Považskú Bystricu, Turčiansky sv. Martin, Veľkú Bytču) so zoznamom hosťujúcich rečníkov – vládnych a straníckych predstaviteľov.⁶ Program už bol celodenný, v niektorých mestách sa začínal už v predvečer, stavaním májov a divadelnými predstaveniami. Termíny začiatkov manifestácií sa rôznili, aby sa niektorí rečníci poslanci mohli zúčastniť na viacerých podujatiach (napr. Rudolf Čavojský doobeda Ružomberok, poobede Martin, minister Gejza Medrický do Ružomberka prichádzal z akcie v Žiline). Súčasťou programu boli sviatočné bohoslužby, a to buď v kostoloch jednotlivých denominácií pred začiatkom slávnostného sprievodu, alebo, častejšie, poľná omša priamo na mieste zhromaždenia. Zaujímavosťou tohto programu bolo i plánované vystúpenie žilinchana Júliusa Verčika na manifestácii v Bytči. Ako starý komunista, bývalý člen Kominterny bol ideálnym typom do roly „návratu strateného syna“.

Májovou úvahou do sviatočného čísla prispel aj poslanec Ján Mora, ktorý zopakoval tézu o zmene ducha sviatku z rozdeľujúceho na spájajúci, a pokračoval kritikou nezamestnanosti, kritikou zamestnávateľov v otázkach zvyšovania miezd a vytvárania pracovných miest, ako aj zneužívania ústavného zákazu štrajku a oficiálneho postihovania „triedneho boja“ („*ked' robotníci chcú... svoj podiel, pohotove to vyhlásia za triedny boj*“) a vyzdvihol rolu štátu ako zamestnávateľa a organizátora práce. Vinníka triedneho boja odporúčal hľadať nie v robotníkoch, ale v kapitalizme ako takom. „*Bohužiaľ, predbežne ešte ani u nás nejaká radikálna zmena medzi prácou a kapitálom nenastala*“.⁷ O tom, že „*jedine spoločná platforma a jeden front všetkých pracujúcich je najlepšou zárukou výstavby štátu*“ a o novo zavádzanej pracovnej povinnosti ako zbrani proti príživníkom, rečnil v Bratislave minister Ferdinand Ďurčanský. Minister Medrický ohlasoval odklon od „*starého kapitalistického systému*“ a príklon ku kresťanskému solidarizmu, pričom za „*dva piliere nášho štátu*“, (ktoré však bolo „*treba dvíhať*“), vyhlásil „*robotníctvo a roľníctvo*“.⁸

Roku 1941 rituál nabral na zložitosti. K symbolike jednoty robotníctva pribudli ďalšie odkazy: „*O 10. hodine bol sprievod mestom. Na čele kráčal slovenský sedliacky šuhaj so slovenskou zástavou, za ním dlhá cyklistická formácia, za ktorou kráčali poslanci, predstavitelia mesta, úradov, HG, rozličných korporácií atď. Potom sme videli pochodovať vybrané mužstvo HG v zelených uniformách, čatu HG, FS, HM, HJ, BDM, hudby, členstvo HSES atď. Špalierom stály veľké davy žilinského obcenstva*.“ Rečníci poukazovali na „*příkladné spolunažívanie slovenského a nemeckého obyvateľstva Republiky*“ a Jozef Tiso poslal Hitlerovi telegram k „*národnému sviatku nemeckého ľudu*“, na ktorý Hitler

⁶ „Ako oslávim tohoročný 1. máj?“, *Slovenská politika* z 30. 4. 1940, s. 5.

⁷ „Májová úvaha“, *Slovenská politika* z 1.5.1940, s. 2.

⁸ „Mohutné manifestácie na celom Slovensku - Krásne sa slávil sviatok práce“, *Slovenská politika* z 4. 5.1940, s. 2.

s vďakou odpovedal.⁹ Hoci nasledoval po propagandistickej kampani k Hitlerovým narodeninám, bol i Prvý máj príležitosťou k budovaniu jeho kultu. Z Tukovho prejavu vyplynulo, že dejiny poznajú tri historické sústavy práce: pohanskú, židovskú a kresťanskú. Jedna sa spájala s otroctvom, druhá s vykorisťovaním proletárov a tretia bola síce správna, ale „*nenášiel sa vládár a štátnik*“, ktorý by ju bol presadil. Ďalší text by mal byť súčasťou pracovných zošitov azda už na základných školách: „*Bolo historickou nevyhnutnosťou, aby sa zjavila predvídava osobnosť, ktorá mocou svojej geniality a svojho mohutného ducha vydobyla spravodlivosť pre prácu a tým zachránila civilizáciu pred katastrofou. Touto osobnosťou je robotník, štátnik a vojvodca mimoriadnych kvalít v jednej osobe: Adolf Hitler. Je hrdinom práce a tým záchrancom človečenstva.*“¹⁰

Nezanedbávala sa ani propaganda činom, teatrálné využité „okamžité riešenia“. Napríklad v Nitre na tribúne vyzvali robotníka Bánovského, aby oboznámil publikum so svojou sťažnosťou na nevyplatenie mzdy a minister Mach sa „*hneď na mieste postaral o nápravu.*“¹¹

Obsahovo podobný rituál ostal i roku 1942, kedy k nemu pribudla propagácia Slovenskej pracujúcej pospolitosti a Slovenskej pracovnej služby. Údaje o programe slávností boli publikované 23. apríla, tiež s upozornením, že v „*prirodzenom okruhu*“ uvedených miest sa „*žiadne iné oslavy*“¹² nebudú konať. Prijatie zákona o Slovenskej pracujúcej pospolitosti pritom bolo naplánované na prvý májový týždeň. Úvodník *Slovenskej politiky* z 30. apríla 1942 hneď spočiatku hlása zrod nového človeka. Uvádza, že: „*Žijeme v novej dobe, ktorá si vyžaduje i nový typ človeka, čistý charakter, ktorý nepozná vykorisťovateľa, kapitalistu minulosti, ale človeka k človeku, ktorý si váži prácu rúk. Dnes už Európa nežije pod dojmom rozličných ideológií, ktoré robotníctvo zavádzali napospas vykorisťovateľom a židovským špekulantom.*“ Zdôrazňovalo sa, že výsledkom existencie pracovnej služby nie je len budovateľské dielo, ale i „*prevychovaných už 2000 junákov, ktorí predvojenskou výchovou, duchovným stvárnením a prácou stali sa najsoznejšou složkou spoločnosti.*“¹³ „Prevýchovu národa“ ako druhý hlavný cieľ mala i Slovenská pracujúca pospolitosť, ktorá mala združovať všetkých pracujúcich Slovákov, a to tiež s povinným členstvom a aj s povinne plateným členským, pričom zasiahnúť mala do života „*aj tam, kde ľudia dosiaľ neboli naučení žiť organizovane, ktorí organizácie obchádzali, dokonca zosmiešňovali*“. Rasistickým odkazom sa tu zosilňoval triedny motív, deportovaní

⁹ „Oslavy sviatku práce na Slovensku vyzneli v znamení srdečného nadšenia, kresťanskej dôstojnosti a statočnej slovenskej práce“; „Prezident Republiky A. Hitlerovi“; „Hitler ďakuje prezidentovi Republiky“; *Slovenská politika* z 3. 5.1941, s. 2. Telegram uverejnili aj ostatné noviny.

¹⁰ „Národnosocialistická práca“, *Gardista* z 1.5.1941, s. 1.

¹¹ „Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku“, *Slovák*, 3.5.1941, s. 2.

¹² „Oslavy sviatku práce“, *Slovenská politika* z 23.4.1942.

¹³ Slovenská pracovná služba bola povinná pre všetkých mužov v rozmedzí 18 – 25 rokov. „Slov. pracovná služba a Sviatok práce“, *Slovenská politika* z 30.4.1942, s. 1.

židia boli vykresľovaní ako „*nenášské, nesúrodé živly*“, ktoré žily z „*vydierania práce a rozbijania spolupráce*“, ktoré preto „*národ zo svojho lona vytrhol*“.¹⁴

Do programu pribudli aj reportáže zo slávností pri odovzdávaní výsledkov budovateľskej práce. „*Pozrite sa len na radostný úsmev hlavy štátu Dr. Jozefa Tisu, ako sa teší z docielených výsledkov pri otváraaní novej trate Banská Bystrica – Horná Štubňa!*“¹⁵

Úvodník Slovenskej politiky z roku 1943 k sviatku práce ponúka analýzu vzťahu k práci v rôznych režimoch. „*Čo mohla priniesť pre vyjasnenie zmechanizovaná až premechanizovaná Amerika, materialistický systém Marxov, ktorý sa uplatnil v Rusku a urobil z človeka pracovnú silu, robota nemysliaceho a necítiaceho. A čo mohli priniesť všetky ostatné riešenia, ktorí si nevzali za podklad veľký príkaz Kristovej lásky a spravodlivosti pre každého... tak sme sa dostali cez zotročujúci feudalizmus, demokraticko-socialistický systém a oné prechodné až k nacionálno-socialistickému, ako ho vidíme v Nemecku a Taliansku a do istej miery aj v štátoch s nimi spriateleneých a socializmu, ako sa prejavil v SSSR, ktorý je skôr revolučným ako evolučným systémom.*“ Dodáva, že riešenie sa však podarilo len tam, kde sa „*uplatnili zásady kresťanstva.*“¹⁶ I v tomto roku úvodník ex post pripomenul rolu židov, ktorí viedli obe strany triedneho konfliktu: ako vlastníci kapitálu, aj ako organizátori rebelujúcich más. Znova je ocenené zavedenie práva na prácu a súčasne pracovnej povinnosti a pochválená myšlienka ústupu od zlatého štandardu. „*nepriateľ sa zmýlil, keď si myslel, že zlatom vyváži prácu pracovných rúk. Proti sile zlata postavená bola práca a táto práca zvíťazila. Duch novej Európy sa nesie v znamení práce a nie v duchu koristníckeho zlata plutokratov a marxistických otrokárov. Tento nový duch stavia prácu na to čestné miesto, ktoré jej patrí a oslavuje ju vrúcnosťou ako hybnú silu novej Európy.*“¹⁷

Roku 1944 sa duch reportáží mení, úvodník ešte po piatich rokoch existencie „nového“ sviatku vysvetľuje jeho ‘pravý’ význam. „*Zdá sa, že pri Sviatku práce máme najviac nedorozumení. Zaiste len preto, že nevieme, čo vlastne robiť: či sa klaňať robote, či rečniť o nej, či ju oslavovať alebo kortešovať pre ňu.*“ S jednotou pracujúcich to podľa pisateľa nevyzerá dobre a od ideálu má ďaleko „*Robotníkovi je nepriateľom sedliak, úradník, minister a sám nevie, prečo.*“ Na vine tomuto stavu sú „zloduchovia“, ktorí prácu zneužívajú. Cestou z konfliktu je návrat ku kresťanským hodnotám. I ďalšie články sú odpoveďami na necitované výčitky a nevhodné, až protištátne nálady. Presviedčajú, že na medzivojnových oslavách bývala povinná účasť pracujúcich. Vtedajší zamestnávateľia by sa poriadne čudovali, keby sa dozvedeli, že práve oni, „*príselci*

¹⁴ „Slovenská pracujúca pospolitosť“, *Slovák* z 1.5.1942, s. 1.

¹⁵ „Sviatok práce“, *Slovák* z 2.5.1942, s. 1; „Sviatok slovenského napredovania“, tamže, s. 3.

¹⁶ „K sviatku práce“, *Slovenská politika* 1.5.1943, s. 1.

¹⁷ „Zásady slovenského života, z prvomájového prejavu K. Mederlyho“, *Slovenská politika* z 4.5.1943, s. 1.

terorom, pod trestom vypovedania z práce naháňali náš dobrý pracujúci pospolitý ľud pod červené zástavy, pod ktorými musel vyplňať medzery sprievodov a shromaždení... “. Znovu a znovu sa vyratúvajú úspechy „prvej päťročenky“ existencie štátu,¹⁸ v tóne, čo sme *my*-štát, pre vás-robotníkov urobili v sociálnej oblasti. Priamo reaguje na moskovskú a londýnsku propagandu, uisťuje o víťazstve nemeckých zbraní a vyzýva: „*somknime sa ešte pevnejšie a ešte väčším elánom pustíme sa do roboty, aby sme čo najviac prispeli ku konečnému víťazstvu.*“ Riadnym konaním zvýšených povinností sa majú „*manifestovať úprimné úmysly*“.¹⁹

Slovník národnosocialistických politických aktivistov v rokoch 1939–1945 je nielen porovnateľný, ale v mnohých prípadoch totožný s komunistickým. Nejde tu len o prvoplánové hľadanie paralel, ale o jeden z kľúčov, prečo slovenská spoločnosť po vojne bez väčšieho odporu prijala limitovanú demokraciu a neskôr i nástup komunizmu. Nová moc svoje zámery neskrývala, manifestovala ich otvorenou rétorikou. No bola to rétorika, na ktorú už bolo obyvateľstvo už päť rokov systematicky privykané.

Summary

May Day Festivals in the Slovak Regime's Press in 1939-1943

The First of May has remained rooted in the public memory as an exclusively “Communist holiday”. In an attempt to distinguish one-self from the previous totalitarian regime, the Communist power not only neglected but even censored the Socialist dimension of its predecessor. The wartime regime was continuously labelled as “reactionary”, “conservative” and “right-wing”. The post-1989 historiography has focused on the description of both regimes, partially in comparative studies (e.g. the concepts of totalitarianism). It has approached them as two regimes produced by two distinct sets of individuals and embedded in two different sources of ideology and power (the U.S.S.R. and Germany). There are almost no hints to mutual connections and even support, to the adoption and “inheritance” of rhetoric, rituals, programmes and activists. Dealing with the wartime May Day rituals, the study exploits period papers as an interesting source of political and medial discourse which echoed in public celebrations during the following forty years.

¹⁸ „Sviatok slovenskej poctivej práce“, *Slovenská politika* z 30.4.1944, s. 3. (Výraz „päťročienka“ použil J. Tiso.)

¹⁹ „Naša sociálna politika“, *Slovenská politika* 3. 5. 1944, s. 1-2.

Vzťah komunistického strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensku v rokoch 1945-1947

Marek Šyrný

Na Slovensku sa politický katolicizmus najviac personifikoval v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS), ktorá sa v dôsledku svojej vnútornej a zahraničnej politiky počas trvania prvej Slovenskej republiky (1. SR) stala proskribovanou stranou povojnového Československa. To sa okrem jej zákazu prejavilo aj v pohľade ostatných politických síl na slovenský politický katolicizmus, ktorý sa dostal do úlohy vinníka zodpovedného za existenciu a režim 1. SR.¹

V obnovenej ČSR sa plne mohla obnoviť politická aktivita iba dvoch z troch hlavných politických smerov predvojnového Slovenska² – agrarizmu v Demokratickej strane (DS) (reprezentujúceho hlavne politický luteranizmus) a socializmu v Komunistickej strane Slovenska (KSS).

Tento stav sa ale nemohol dlho udržať, lebo katolíkov – účastníkov odboja, ktorí mohli vystupovať ako politicky spoľahliví aj pre nový režim, nebolo veľa. Preto značná časť katolíckeho obyvateľstva nenachádzala v povojnovej politickej scéne takých politických reprezentantov, s ktorými by sa mohla plne stotožniť. Preto sa už počas povstania snažila ako DS, tak aj KSS, získať do svojich radov reprezentantov katolíkov, s ktorými by sa mohli bývalí voliči HSĽS identifikovať a tak podporovať jednu či druhú povstaleckú stranu.³

Tieto snahy o získanie voličstva bývalej ľudovej strany sa prirodzene preniesli aj do povojnovej politickej scény. Tak napríklad prítomnosť niektorých

¹ MULÍK, Peter: Katolicizmus v politickom myslení predstaviteľov Demokratickej strany v rokoch 1945-1948. In: *Slovensko na križovatke európskych dejín po skončení druhej svetovej vojny*. Bratislava : Bernolákova spoločnosť národného obrodenia a porozumenia, 1997, s. 11.

² K problematike základných sociálno-politických segmentov predvojnového Slovenska pozri: KOPEČEK, Lubomír: Konfliktní linie slovenské společnosti v první polovině 20. století. In: *Politologická revue*, č. 7, r. 2000, s. 47.

³ Gustáv Husák vo svojej správe pre moskovské vedenie KSČ písal o snahe DS získať do svojich radov katolíckych kňazov, aby svoju prevažne luteránsku základňu rozšírila aj na katolíkov. PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965, s. 971. Rovnako aj KSS sa snažila prezentovať ako strana, ktorá rešpektuje a podporuje aj katolíkov. K tomu slúžilo i časté ukazovanie sa komunistických vodcov na verejnosti s ľudovými politikom a katolíckym kňazom Františkom Hádom, počas pobytu delegácie exilového ministra Nemecka v povstaleckej B. Bystrici. DRŤINA, Prokop: *Československo můj osud*. Svazek I. Kniha 2. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1991, s. 486. Okrem toho na možnosť aktivizovania katolíkov po vojne, cez spoluprácu s KSS, upozorňovali banskobystrického biskupa Škrábika na svojich návštevách u neho aj G. Husák a Karol Šmidke. STAŠKO, Jozef: *Slovensko po druhej svetovej vojne*. Cambridge : Good Books, 1977, s. 11. Na význam získania katolíkov pre spoluprácu s KSS, cez využitie ich averzie voči evanjelikom, upozorňoval v už spomínanej správe do Moskvy aj G. Husák. PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty...*, s. 971.

bývalých politikov HSEŠ, reprezentujúcich jej umiernené krídlo (Pavol Čarnogurský, Karol Rebro), sa vrcholní komunistickí predstavitelia už vo februári 1945 v Košiciach snažili využiť k ich získaniu do KSS⁴.

Taktiež niektorí ľudáci politici videli lepšie možnosti presadzovania svojej politickej línie infiltrovaním sa v už jestvujúcich stranách.⁵

Veľmi vhodným nástrojom KSS na využitie katolíckej cirkvi resp. náboženstva vo svoj prospech sa na jar 1945 javil Slovanský katolícky výbor, ktorý vznikol z iniciatívy niekoľkých radikálnejších protifašisticky zameraných kňazov.⁶ Už krátko po oslobodení východného Slovenska sa tento výbor hlásil do „služieb“ nového režimu.⁷ Svojimi aktivitami bol značne blízky politickej línii KSS po oslobodení a nie je vylúčené, že na jeho pôsobenie vplývali tiež agenti NKVD.⁸ Cieľom výboru bolo vytvorenie pozitívneho vnímania Sovietskeho zväzu cez zdôrazňovanie spoločných cyrilometodských tradícií východných a západných Slovanov, osloboditeľského poslania ZSSR voči Slovanom cez vojnu a akcentovanie bezproblémového dodržiavania náboženskej slobody na území oslobodenom Červenou armádou.⁹ Hlavnou úlohou Slovanského katolíckeho výboru v politike KSS, okrem vytvárania pozitívneho vzťahu katolíkov k ľudovo-demokratickému režimu, bolo tiež vyvolanie akéhosi „obrodného“ procesu vnútri katolíckej cirkvi (čiastočne kompromitovanej spoluprácou s bývalým ľudáckym režimom), jej očistenie od „reakčných“ elementov a presadenie pokrokovosti v jej radoch. Spolu so Slovanským katolíckym výborom sa na tejto prokomunistickej politike v samotnej katolíckej cirkvi podieľal Dr. Jozef Straka, blízky povojnový spolupracovník Gustáva Husáka aj Ladislava Novomeského, ktorý sa tiež podieľal na viacerých proticirkevných aktivitách nového režimu,¹⁰ prevažne iniciovaných KSS. Okrem Slovanského katolíckeho výboru a jednotlivcov ako Dr. Straka však

⁴ Podľa spomienok P. Čarnogurského mala k tomu najskôr slúžiť aj veľká ochota G. Husáka zachraňovať biskupa Jána Vojtaššáka za jeho výroky proti Československu, ako i ponuka Čarnogurskému, aby viedol redakciu Národnej obrody, či odstránenie Dr. Ondreja Pavlíka z postu povereníka školstva na Čarnogurského naliehanie. Neskôr dostal údajne P. Čarnogurský priamo pozvánku do KSS od Dr. K. Rebra, ktorý v tom čase už pracoval v KSS. ČARNOGURSKÝ, Pavol: *Svedok čias*. Bratislava: LISPO, 1997, s.142-143, 155 a 162.

⁵ Napríklad Dr. Rebro pracujúci na Predsedníctve Slovenskej národnej rady presviedčal P. Čarnogurského nech vstúpi do KSS, lebo táto strana bude taká, akú si ju oni vytvorí. Nezáleží ani tak na tom, že Slovensko bude komunistické, ale hlavné je, že Slováci sa budú spravovať sami. Porovnaj: ČARNOGURSKÝ, Pavol: *Svedok čias*. Bratislava: LISPO, 1997, s. 162.

⁶ Bližšie k problematike Slovanského katolíckeho výboru pozri: PETRANSKÝ, Ivan A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra : Garmond, 2001, s. 48-52.

⁷ „Katolícki kňazi sa hlásia“, *Národná obroda* č. 6 z 16. 2. 1945, s. 1.

⁸ ČARNOGURSKÝ, Pavol: *Svedok čias...*, s. 157-159.

⁹ Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. 100/24, sv. 173, a. j. 1545; „Aké ciele sleduje Slovanský katolícky výbor“, *Pravda*, č. 26 z 22. 3. 1945, s. 2; „Katolíci odsudzujú zvrhlosti nacizmu“, *Národná obroda* z 1. 4. 1945, s. 7.

¹⁰ Typickými bola napr. účasť na internácii biskupa Vojtaššáka či na vypočúvaní arcibiskupa Karola Kmeťka v súvislosti s petičnou akciou proti poštátneiu cirkevných škôl. Bližšie pozri: PETRANSKÝ, Ivan A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku ...*, s. 57 a 222.

KSS iba veľmi ťažko hľadala katolíckych kňazov ochotných dať sa do jej služieb a napriek viacerým snahám mala väčšie problémy získať ich pre spoluprácu ako v prípade evanjelických kňazov.¹¹

Vo všeobecnej rovine sa vzťah KSS resp. nového režimu a katolíckej cirkvi po oslobodení až do mája 1945 vyvíjal vcelku pozitívne, bez vážnejších kontroverzií, až na spor Slovenskej národnej rady (SNR) so spišským biskupom Jánom Vojtaššákom.¹² Radikálny zlom v tomto vývoji nastal najmä po poštátnení cirkevného školstva a následných aktivitách katolíckej hierarchie proti tomuto poštátneniu. Miera protestov katolíckej cirkvi (protestný list Predsedníctvu SNR, petičná akcia proti poštátneniu školstva) KSS prekvapila a vystrašila, lebo vzhľadom k predchádzajúcemu vývoju sa nazdávala, že cirkev nie je schopná tak veľkého odporu resp. nebude riskovať vážnejšiu roztržku s novým zriadením. Reakciu štátnych orgánov ovplyvnených KSS boli domové prehladky, vypočúvania a dokonca zatýkania katolíckych kňazov a aktivistov petičnej akcie. Týchto akcií bezpečnostných orgánov neboli ušetrené ani biskupské úrady. 16. júla 1945 sa z iniciatívy KSS zišlo mimoriadne zasadnutie Národného frontu (NF), ktoré ostro odsúdilo akciu cirkevných kruhov proti poštátneniu školstva.¹³ Krátko na to tlačové orgány a organizácie pod vplyvom KSS spustili kampaň proti „reakčnosti“ katolíckej cirkvi a „fašistickým, kolaborantským“ elementom v nej a vyzývali k urýchlenému prevereniu a čistkám katolíckych duchovných.¹⁴

Jedným z dôsledkov tohto tlaku KSS resp. štátnej moci voči katolíckej cirkvi bolo rozhodnutie katolíckej hierarchie a na ňu napojených katolíckych aktivistov predsa len vytvoriť katolícku stranu, ktorá by presadzovala záujmy katolíckej cirkvi.¹⁵ Katolícka cirkev a na ňu napojení katolícki intelektuáli sa začínajú plnšie orientovať na vznik katolíckej strany už koncom leta 1945. Ich

¹¹ Na nutnosť vymenovania niekoľkých katolíckych kňazov za poslancov SNR za KSS upozorňoval vedenie KSS vo svojom liste z júla 1945 tiež napr. Dr. Straka. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) ÚV KSS, krabica (k.) 2157. Napriek tomu sa však ešte aj po voľbách r. 1946 objavili na kandidátke KSS pre SNR iba dvaja evanjelickí kňazi, ale nijakí katolícki. SNA Bratislava, f. ÚV KSS, k. 2138.

¹² 8. februára 1945 navštívil Vavro Šrobár spišského biskupa J. Vojtaššáka, aby sa ako poverenik pre školstvo presvedčil o stave školstva v oblasti školských inšpektorátov Spiša. V. Šrobár sa okrem iného biskupa opýtal, či uznáva naďalej existenciu Slovenského štátu a slovenskú vládu, čo J. Vojtaššák potvrdil. To vlastne znamenalo neuznávanie Československej republiky a SNR, z čoho vznikol prvý vážny spor obnovujúcej sa republiky a katolíckej cirkvi. Nakoľko biskup Vojtaššák nebol ani po viacerých snahách SNR ochotný zľaviť zo svojho stanoviska k novej moci, bol nakoniec internovaný. Bližšie pozri: KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: *Cesta ke Květnu*. Praha: ČSAV, 1965, s. 555-556 a 681-682; PETRANSKÝ A., Ivan: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku ...*, s. 218-223.

¹³ BARNOVSKÝ, Michal: Politické strany na Slovensku a problém politického katolicizmu v rokoch 1945-1946. In: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, s. 71.

¹⁴ SNA Bratislava, f. ÚV KSS, k. 2157. Rezolúcia o urýchlení preverenia a očisty duchovenstva a iných cirkevných problémoch na Slovensku.

¹⁵ 27. mája 1945 poslal biskup Andrej Škrábik list arcibiskupovi Kmeťkovi, v ktorom na neho nalieha, aby bola akýmikoľvek prostriedkami založená katolícka strana. ČELKO, Vojtech: „Demokratická strana a jej miesto v slovenskom politickom živote v rokoch 1944-1946“ (IX), *Lud* z 7.2.1990, s. 2.

ambície nepochybne vzrástli po povolení založenia Ústrednej katolíckej kancelárie (vedenej P. Čarnogurským) a možnosti vydávať *Katolícke noviny*, na čom malo nemalú zásluhu aj vedenie KSS, ktoré najmä z iniciatívy a pod vplyvom politiky Viliama Širokého, kalkulovalo s rozbitím DS pomocou vzniku katolíckej strany.¹⁶ KSS potom po celý čas tvorenia a hľadania možností pre vznik novej katolíckej strany aktívne vstupovala do tohto procesu. Snažila sa vyžívať nespokojnosť katolíckych aktivistov a neustále ich nabádala k utvoreniu novej strany, ktorej za podmienky jej „pokrokovosti“ sľúbila plnú podporu.¹⁷

Okrem katolíckej cirkvi a jej línii blízkych politických a verejných činiteľov sa začali v prospech vzniku novej strany aktivizovať aj tí disidenti z DS, ktorí chceli využiť snáh o založenie katolíckej strany na zisk volebného potenciálu pre vznik strany výraznejšieho československého zamerania resp. pre vznik strany, ktorá by uspokojila ich osobné ambície nenaplnené v DS. Tak sa začali postupne zblížovať katolícki aktivisti blízky katolíckej cirkvi (Pavol Čarnogurský, Ľudovít Obtulovič) s katolíckymi aktivistami v DS (Jozef Kempný, Andrej Cvinček, Miloš Bugár, Emanuel Böhm a Anton Harčár) a disidentmi v DS (Kornel Filo, Pavol Blaho, Dušan Slávik, Július Gašperik, Ján Ševčík a Jozef Beharka). V septembri 1945 disident DS oznámil katolíckym aktivistom, že mieni vytvoriť tretiu stranu, ktorá by mala hájiť záujmy katolíkov. Vec postúpila ešte v októbri 1945 až tak ďaleko, že sa na schôdzke 16 zainteresovaných poslancov DS až 14 rozhodlo opustiť DS a založiť Kresťansko-republikánsku stranu.¹⁸

Tak sa v novembri 1945 pristúpilo v redakcii *Katolíckych novín* k príprave vzniku novej strany, hlavne čo sa týkalo vypracovanie jej programu, ktorý musel byť prijateľný aj pre katolíkov, aj pre nový režim.¹⁹

¹⁶ ČARNOGURSKÝ, Pavol: *Svedok čias ...*, s. 180. Tvrdenie, že iniciátorom rozkolu v DS prostredníctvom podpory založenia katolíckej strany bol vo vedení KSS V. Široký, ktoré uviedol G. Husák vo svojej žiadosti o úplnú stranickú rehabilitáciu z 1. mája 1963, bolo v posledných rokoch niektorými slovenskými historikmi spochybnené a označené za snahu G. Husáka zvaliť zodpovednosť za neúspech tejto taktiky na V. Širokého. Počiatky snáh KSS o podporu vzniku katolíckej strany sa tak potom na základe spomienok P. Čarnogurského kladú už do februára 1945 a za iniciátorov tejto myšlienky je označované vtedajšie vedenie KSS, najmä G. Husák a Edo Friš. Iba nedávno však M. Barnovský vo svojej štúdií viac-menej jednoznačne vyvracia tieto tvrdenia P. Čarnogurského a vznik plánov KSS s katolíckou stranou kladie až do obdobia spoločného zasadnutia vedení KSČ a KSS 17.-18. júla 1945. Medzi iniciátorov tejto myšlienky a za jej hlavného presadzovateľa potom označuje V. Širokého. Bližšie pozri: BARNOVSKÝ, Michal: *Politické strany na Slovensku a problém politického katolicizmu ...*, s. 74-76.

¹⁷ P. Blaho navrhol J. Kempnému stretnutie komunistov s nimi, akoby opozíciou v DS. Na schôdzke boli J. Kempný, J. Bruha, K. Filo a V. Široký, K. Bacilek, E. Friš. J. Kempný vravel o nezdravom tichu v národe a možnosti založenia novej strany, ktorá by bola prijateľná pre Národný front. Podľa vzoru Francúzska ponúkol komunistom skúsiť to aj u nás. Komunisti ich vyzvali, aby predložili do Národného frontu prihlášku. V. Široký to dokonca veľmi popoháňal a urgoval. ŽUFFA, Cyril: *Aprílová dohoda a parlamentné voľby 1946 v kontexte času a vývoja*. In: *Slovensko na križovatke európskych dejín ...*, s. 52.

¹⁸ STAŠKO, Jozef: *Slovensko po druhej svetovej vojne...*, s. 20-21.

¹⁹ Za vedúce zásady programu novej strany boli určené: „1. uvedomelý kladný pomer ku kresťanskému svetonázoru a odhodlanie pridržať sa ho v celej svojej činnosti; 2. všestrannú, zdravú, do služby

Začiatkom roka 1946 sa zdalo, že už nič nestojí v ceste vytvoriť na Slovensku novú stranu, v ktorej by sa skĺbili záujmy disentu DS, katolíckych aktivistov, ako aj komunistov. Do tejto, pre vznik novej strany, priaznivej atmosféry však vstúpili viaceré procesy a udalosti, ktoré zásadne zmenili postoj katolíckych aktivistov k angažovaniu sa v takejto novej strane. Podobne ako v lete 1945, aj začiatkom roku 1946 vznikol medzi katolíckymi predstaviteľmi a KSS spor – tzv. križiková akcia,²⁰ ktorý medzi nimi veľmi ochladil vzťahy a presvedčil katolíckych aktivistov o neúprimnosti komunistických sľubov, čo predznamenávalo budúce možné problémy pre nimi projektovanú katolícku stranu. Do toho začínali vstupovať aj výraznejšie obavy katolíckych predstaviteľov o prílišný záujem niekdajších významných predstaviteľov českoslovakizmu – Edvarda Beneša, Vavra Šrobára a Juraja Slávika, o vznik novej strany.²¹ Výrazne limitujúcimi, oproti pôvodným úvahám katolíckych aktivistov, boli tiež podmienky Národného frontu pre existenciu novej strany.²² A tak, hoci bol v slovenskom Národnom fronte 13. marca 1946 daný súhlas so vznikom novej strany, podmienky na ňu kladené v Národnom fronte, ako aj uvedenie si príčin podpory so strany KSS či E. Beneša, otvorili katolícky orientovaným iniciátorom vzniku novej strany oči.²³ Vedeli, že takáto strana by bola iba expozitúrou českých

vlastného národa a štátu zapojenú pokrokovosť, ktorú menovite v oblasti sociálnej chceme uskutočňovať neustálym zlepšovaním životných podmienok všetkých členov národa v duchu sociálnej spravodlivosti a istoty.“ Ďalšími nosnými bodmi programu bolo presadzovanie nedotknuteľnosti osoby a majetku a právo na súkromné vlastníctvo. V slovenskej otázke sa požadovalo riešenie na báze Košického programu. SNA Bratislava, f. S, k. 42 (S-439).

²⁰ PETRANSKÝ, Ivan A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku ...*, s. 262-267.

²¹ Ešte pred príchodom katolíckych biskupov do Prahy na rozhovory s prezidentom Benešom rozšíril D. Slávik, že tam idú preto, aby dali súhlas na založenie tretej strany, v čele ktorej budú V. Šrobár, J. Beharka a P. Blaho. Pre predstaviteľov slovenského katolicizmu však nebola osoba V. Šrobára vôbec prijateľná, aj keď sa ho v tomto období jeho politické okolie usilovalo prezentovať ako katolíka. Na druhej strane, ak mal prezident Beneš plne podporiť návrh na vytvorenie tretej (katolíckej) politickej strany na Slovensku, najschodnejšia cesta viedla práve cez spoluprácu s V. Šrobárom. ŠUTAJ, Štefan: *Občianske politické strany v rokoch 1944-1948*. Bratislava: Veda, 1999, s. 110-114.

Po príchode do Prahy dostali biskupi pozvanie na večeru aj od samotného V. Šrobára. Na tejto večeri sa zúčastnili aj kanonik Cvinček, J. Slávik a jeho syn D. Slávik. V. Šrobár a J. Slávik sa tu snažili získať biskupov pre svoju víziu novej strany a vyzvali biskupov, aby svojou autoritou pôsobili na založenie katolíckej strany na Slovensku. ČELKO, Vojtech: „Demokratická strana a jej miesto v slovenskom politickom živote...“, s. 4.

²² Podmienky ako zmena pôvodného názvu strany tak, aby neprípadne ani jej konfesionálnosť, ani bývalý agrárny charakter, boli ešte pre katolíckych aktivistov prijateľné. Ale zmena programu strany, ktorý v intenciách politiky Národného frontu mal odsúdiť politiku bývalého prezidenta J. Tisu, ako aj celú prvú Slovenskú republiku, mal vysloviť súhlasiť s poštátnením školstva, ako aj navrhovaný predseda strany, ktorým sa mal stať Vavro Šrobár, a nie ich kandidát Emanuel Böhm, boli pre nich neprijateľné. ŽUFFA, Cyril: *Aprílová dohoda a parlamentné voľby 1946 v kontexte času a vývoja. ...*, s. 52.

²³ Okrem týchto negatívnych determinantov vzniku novej strany bol u katolíckych aktivistov aj strach z nedostatku času potrebného na vybudovanie strany do volieb, ako aj obava z nemožnosti splnenia náročných politických požiadaviek bývalých voličov HSES, ktoré by sa im v povojnovom Československu nepodarilo presadiť, čím by stratili ich podporu. K tomu sa pridávalo aj ideové dedičstvo slovenského štátu, ktoré v prívržencoch bývalej HSES vyvolávalo odpor k Čechom,

politických záujmov na Slovensku, resp. by podliehala silnému vplyvu KSS. Všetky tieto negatívne tendencie znamenali pre niektorých z nich rezignovanie na vznik katolíckej strany.²⁴

Aprílová dohoda a parlamentné voľby 1946

Medzitým si už ale aj evanjelické vedenie DS začínalo uvedomovať hrozbu, ktorá sa pred DS vynárala utvorením novej nekomunistickej strany orientujúcej sa na katolíkov.²⁵ Preto najskôr Jozef Lettrich iba sonduje možnosť dohody cez katolíckych biskupov,²⁶ aby neskôr jediný katolík blízky evanjelickému vedeniu DS - Rudolf Fraštacký dal katolíckym aktivistom v DS jasný signál k možnosti politickej dohody medzi nimi a evanjelickým vedením DS.²⁷

Po tomto vyzvaní, a hlavne po stroskotaní ich snáh o vznik modernej samostatnej katolíckej strany bez vplyvu V. Šrobára či KSS, začínajú predstavitelia politického katolicizmu okolo J. Kempného a A. Cvinčeka zvažovať možnosť účasti na politickej scéne prostredníctvom DS. Preto aj neskôr A. Cvinček zvoláva ku J. Kempnému M. Bugára, E. Böhma, P. Blaha a K. Filu, kde ich informuje o ponuke vedenia DS uspokojiť požiadavky katolíkov v strane. P. Blaho, J. Brúha a J. Beharka však neskôr túto možnosť rázne odmietajú a vyhlasujú záujem o vznik novej strany za akýchkoľvek okolností.²⁸ Následujúce vyjednávania medzi evanjelickým vedením DS a jej katolíckymi reprezentantmi

evanjelikom i komunistom, čo boli hodnoty, ktoré sa nedali nijako presadzovať. STAŠKO, Jozef: *Slovensko po druhej svetovej vojne...*, s. 26-28.

²⁴ „... mnohí sa pýtajú, či budú mať katolíci svoju stranu. Naším prvotným poslaním nateraz nie je politická strana.“ Katolícke noviny, roč. II, č. 12, 24.3.1946, s.1.

²⁵ Táto hrozba vyplynula najmä po nemožnosti rozšírenia DS do českých krajín (zákaz rozšírenia DS do Čiech v českom Národnom fronte z 27. januára 1946), čím sa voľičská základňa DS zúžila iba na Slovensko, kde vznik novej katolíckej strany mohol znamenať vážne ohrozenie jej volebného víťazstva nad KSS. Porovnaj: BARNOVSKÝ, Michal: „Aprílová dohoda“ a čo jej predchádzalo“, *Mosty*, č. 27 z 2.7.1996, s. 4.

²⁶ J. Lettrich v januári 1946 pozval k sebe na večeru biskupov vracajúcich sa z návštevy prezidenta Beneša v Prahe. Tu im naznačil možnosť legalizácie katolicizmu v rámci DS. STAŠKO, Jozef: *Slovensko po druhej svetovej vojne...*, s. 24.

²⁷ R. Fraštacký pozval k sebe P. Čarnogurského, J. Kosorína, L. Obtuloviča a iných katolíckych aktivistov mimo DS, a prehlásil, že niet dôvodu, prečo by mali byť katolíci nespokojní s DS, keďže doteraz sa k bližšej diskusii o ich problémoch v DS nehlásili. Navrhoval im koncipovať svoje katolícke požiadavky a rokovať o nich s J. Lettrichom a J. Ursíny. ČELKO, Vojtech: „Demokratická strana a jej miesto v slovenskom politickom živote...“, s. 2.

V tejto súvislosti P. Mulík mylne uvádza, že v tomto čase bolo vydané hlavne katolíckymi akademikmi iniciované vyhlásenie Klubu demokratických akademikov, ktoré je údajne ukázkou hľadania cesty oboch konfesií k spolupráci v rámci DS tesne pred Aprílovou dohodou MULÍK, Peter: Katolicizmus v politickom myslení predstaviteľov Demokratickej strany v rokoch 1945-1948..., s. 4. Toto tvrdenie sa však zakladá na omyle, nakoľko spomínané vyhlásenie vôbec nevzniklo v čase pred prijatím Aprílovej dohody, ale až v roku 1947, takže nemalo nijaký súvis so vzťahom konfesií v DS pred Aprílovou dohodou. SNA Bratislava, fond DS, k. 9.

²⁸ STAŠKO, Jozef: *Slovensko po druhej svetovej vojne...*, s. 25.

boli zavŕšené podpísaním tzv. Aprílovej dohody z 31. marca 1946.²⁹ V stručnosti by sa dala charakterizovať ako vnútrostranícka dohoda o konfesijnom rozdeľovaní funkcií a kandidátok v DS (7:3 resp. 2:1 v prospech katolíkov) a o podpore agendy katolíckej cirkvi (cirkevné školstvo a výchova), výmenou za podporu katolíckej cirkvi a výrazné aktivizovanie sa katolíckych predstaviteľov v predvolebnej kampani DS a v prospech jej politiky. Inak povedané, išlo o dohodu o väčšom zapojení sa predstaviteľov a prívržencov politického katolicizmu do vedenia a do štruktúr DS a ňou ovládaných verejných orgánov, čo sa prirodzene prejavilo aj v čiastočných zmenách jej dovtedajšej politickej línie. Aprílová dohoda pomohla DS vyprofilovať sa ako jasne kresťansko-demokratický politický subjekt, kedy sa k jej prevažnej agrárnickej línii pridáva aj väčšie obhajovanie kresťanských ideálov, resp. názorov cirkvi na usporiadanie spoločnosti, čím sa stáva viac konzervatívnou, a presúva sa v politickom spektre viac doprava.

Samotná dohoda, ako aj jej reálne naplnenie v skutočnej podpore katolíckych aktivistov a katolíckej cirkvi v prospech DS v predvolebnej kampani,³⁰ či úprava personálnych záležitostí v strane a v spoločnosti podľa textu dohody,³¹ sa od začiatku stala terčom ostrých útokov KSS. Ich kritika sa orientovala na zdôrazňovanie infiltrácie „reakčných“ fašistických, gardistických a ľudáckych živlov do DS a tým sabotovania „pokrokového“ povojnového režimu.³²

Náboženská otázka potom tvorila dôležitú súčasť predvolebnej kampane najmä v DS a Strane slobody, ale aj KSS sa snažila osloviť voličstvo v tom zmysle, že len ich strana dokáže dať veriacim a Cirkvi to, čo je potrebné na rozvoj náboženstva a ostatné strany v tejto otázke iba sľubujú a klamú.³³ Na druhej

²⁹ Za evanjelické vedenie DS ju podpísovali J. Lettrich, J. Ursíny, J. Styk, M. Josko, S. Belluš a F. Hodža, za katolíkov v DS J. Kempný, M. Bugár, A. Cvinček, J. Ševčík, K. Filo a R. Fraštacký.

³⁰ BUGÁR, Miloš: „Slovenskí katolíci idú s DS“, *Čas*, č. 112 z 18. 5. 1946, s. 1; CVINČEK, Andrej: „Slovenskej verejnosti“, *Čas*, č. 113 z 19. 5. 1946, s. 1; „Boj o slovenských katolíkov“, *Čas*, č. 113 z 19. 5. 1946, s. 1.

³¹ „O cirkevnej politike v hospodárstve“, *Pravda*, č. 235 z 17. 10. 1946, s. 1.

³² BAŠŤOVANSKÝ, Štefan: „Vít'azstvo komunistov – vít'azstvom národnej jednoty“, *Pravda*, č. 118 z 25.5.1946, s. 1.

„... ľudácko-gardistické živly, ktoré boli v prvých dňoch oslobodenia zastrašené, nadobudli známou dohodou DS s predstaviteľmi ľudáctva ... sebavedomia, a prenikli nielen aparát najväčšej slovenskej politickej strany, ale pomocou nej i aparát štátny, v ktorom znemožňujú rýzny protifašistický kurz a ... nadbiehajú svojim ideovým prívržencom na úkor občianstva republiky verného a o jej oslobodenie zaslúžilého. ... Ľudácke živly neobyčajne zaktivizovala už samotná agitácia DS, prekrvená heslami, vypožičanými z arzenálu HSLŠ a zameraná neslávne známou ideou protibolševizmu.“ HYSKO, Miroslav: „Za protištátne výčiny“, *Pravda*, č. 74 z 28. 3. 1947, s. 3.

V skutočnosti mali slovenskí komunisti veľké problémy s antibolševizmom politického katolicizmu už dávno pred Aprílovou dohodou. Vo viacerých hláseniach okresných sekretariátov KSS (najmä z Oravy) sa aj v januári 1946 objavujú informácie o veľkých ťažkostiach s organizovaním KSS, spôsobených protikomunistickou agitáciou miestnych katolíckych kňazov a pod. SNA, f. ÚV KSS, k. 2157.

³³ KSS sa snažila najmä vyvrátiť predvolebnú agitáciu DS proti KSS ako protikresťanskej strane. Na to sa snažila využívať hlavne katolíckych kňazov v KSS. Tak napríklad Jozef Straka vo svojom príhovore ku katolíckemu voličstvu vravel, že DS a Strana slobody nerešpektujú zákaz účasti kňazov na

strane, veľký význam v mobilizácii katolíckeho voličstva pre DS (ktorý ale netreba preceňovať) mali smernice k voľbám vydané katolíckymi biskupmi a uverejnené v Katolíckych novinách v deň volieb, ktoré inštruovali čitateľov *Katolíckych novín* tak, aby volili DS.³⁴

Samotné voľby, ktoré sa uskutočnili 26. mája 1946, mali pre mnohých pozorovateľov prekvapujúce výsledky. Zatiaľ čo na Slovensku vyhrala veľmi presvedčivo DS so ziskom 63 % hlasov, v Čechách a na Morave zvíťazila KSC (40 %) hlasov, pričom spolu s hlasmi sociálnych demokratov (16 %) získali marxistické strany v Čechách nadpolovičnú väčšinu³⁵

Výsledky volieb v Československu, okrem toho, že znamenali posudzovanie Československa na medzinárodnej scéne ako oblasť pod plnou kontrolou Sovietskeho zväzu,³⁶ znamenali pre DS získanie hegemonie v štátnej správe na Slovensku, čo ale brali českí a slovenskí komunisti ako vážne ohrozenie svojich mocenských snáh. Preto je volebné víťazstvo DS aj začiatkom

predvolebnej agitácii a nedôstojne zneužívajú náboženské cítenie tým, že jarmočne zneužívajú náboženské heslá a falošne sa vydávajú za jediných reprezentantov slovenského katolicizmu. Rázne sa stavia proti ich antikomunistickej propagande, na ktorú zneužívajú katolícke náboženstvo. Oproti tejto propagande vyhlasuje, že práve naopak KSS možno dôverovať, lebo KSS slúži svojou politikou náboženstvu a cirkvi. STRAKA, Jozef: „Slovenskému katolíckemu kňazstvu a ľudu“, *Pravda*, č. 116 z 23.5.1946, s. 1. Jedným z najvýraznejších tromfov KSS v tomto smere bolo vystúpenie jedného z mála predstaviteľov povstaleckých katolíkov – kňazov, povojnového podpredseda MNV v Bratislave a tunajšieho dekana Antona Pozdecha z DS iba krátko pred voľbami. Komunistická Pravda s patričnou publicitou potom uverejnila jeho kritiku cirkevnej politiky DS práve v deň volieb. „Žiadna strana nie je oprávnená výlučne zastupovať katolíckych voličov“, *Pravda*, č. 118 z 25. 5. 1946, s. 1.

³⁴ „Cirkevné vrchnosti dávajú túto úpravu: tieto voľby rozhodnú, či v našom štáte bude panovať kresťanský duch alebo nie. Ich veľký význam vyžaduje, aby sa ich zúčastnil každý katolík a odovzdal platný hlas. Hoci slovenským katolíkom nebola povolená strana akú si žiadali, sme viazaní vo svojom svedomí odovzdať hlas na takú stranu, ktorá stojí na kresťanskom základe a budú hájiť práva Cirkvi na školy, internáty, Správy, akoby niektorí biskupi vstúpili do Strany slobody, nezodpovedajú pravde.“

„Smernice pre katolíkov k voľbám“, *Katolícke noviny*, č. 21 z 26.5.1946, s.1.

³⁵ Okrem úspešného využitia roľníckej a náboženskej agendy v politike DS sa o tak výrazné víťazstvo a rozdiel medzi Slovenskom a českými krajinami zaslúžilo aj niekoľko ďalších faktorov. Tak napríklad: zatiaľ čo pre Čechov bola Červená armáda (ako reprezentant komunistického ZSSR) skutočnou osloboditeľkou spod protektorátneho teroru, na Slovensku oslobodzovanie územia Červenou armádou znamenalo pre viacerých (vďaka incidentom a aktivitám ruských partizánov a orgánov Červenej armády) ešte horšie strádanie ako počas vojny. Rovnako na výsledok volieb vplyval aj priebeh pozemkovej reformy. Komunistami ovládané Ministerstvo poľnohospodárstva mohli v Čechách skonfiškovanou nemeckou pôdou uspokojiť omnoho viac svojich potencionálnych voličov ako na Slovensku, kde bolo jednak omnoho menej skonfiškovanej pôdy, ale aj rezort Povereníctva pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu ovládali demokrati a nie komunisti ako v Čechách. Okrem týchto objektívnych predpokladov volebných výsledkov v Čechách a na Slovensku, to boli predpoklady ovplyvniteľné vhodnou stranickou politikou, ktorú, na rozdiel od DS, české nekomunistické strany nedostatočne využili. Na Slovensku sa systémom dvoch strán vytvorila situácia, kedy prirodzene dochádzalo k častejším a väčším stretom medzi komunistami a demokratmi. DS veľmi otvorene verejne kritizovala KSS už od jari 1945 a s blížiacimi sa voľbami cieľavedome vytvárala na Slovensku atmosféru existenčného boja medzi ňou ako zástankyňou demokracie a KSS ako totalitnou stranou.

³⁶ Porovnaj: MAREŠ, Petr: Čekání na Godota. Americká politika a voľby v Československu v květnu 1946. In: *Soudobé dějiny*, č.1, r. 1997, s. 24 s.

sústredeného boja komunistov za jej diskreditáciu a zvrátenie jej postavenia v spoločnosti. Komunisti sa vo svojej povolebnej propagande proti víťaznej DS zamerali najmä na presvedčanie o jej štátnej nespoľahlivosti. Na izolovanie DS vo vláde a k podloženiu tvrdení o nutnosti podriadenia Slovenska vláde spustila KSS veľkú diskreditačnú kampaň o "prešpikovaní" DS ľudákmi, nebezpečenstve separatizmu a pod.³⁷

Krátko po voľbách prišla na Slovensko aj sedemčlenná komisia Ministerstva vnútra, aby tu preskúmala sťažnosti na spôsob vedenia predvolebného boja DS. Po skončení vyšetrenia predložila vláde správu, ktorej zmyslom bolo dokázať, že Slovensko je ovládané ľudákmi, a že situácia na ňom je hrozbou pre celé Československo.³⁸ Z tejto správy potom hodne čerpala aj komunistická tlač materiál pre svoju agitáciu proti štátnej spoľahlivosti DS.³⁹

Napriek veľkým snahám KSS o zvrátenie víťazstva DS sa však situácia na Slovensku postupne stabilizovala a DS sa mohla na základe výsledkov volieb ujať svojej moci, ktorá však bola už riadne zredukovaná zásahmi tretej pražskej dohody obmedzujúcej právomoci slovenských národných orgánov v prospech vládných. KSS sa však neuspokojila s vtedajším stavom a stále sa pripravovala na mocenský zvrat vo svoj prospech.⁴⁰

³⁷ Typickým príkladom takejto propagandy môže byť napríklad článok v žilinskom *Dni* z 15. mája 1946, v ktorom sa tvrdí, že 100 000 funkcionárov HSEŠ a HG volilo DS podľa inštrukcií ilegálnej tlače. Ako príklad je uvádzaný aj bývalý poslanec slovenského snemu Emil Boleslav Lukáč. Ďalej sa tvrdilo, že poslanci DS sa nikdy nezabudnú prihovárať o milosť nejakého zradcu (napríklad J. Styk sa prihovárал za milosť pre nemeckého kňaza Steinhübela). Pred voľbami sa údajne vďaka členom DS podarilo mnohým politickým väzňom utiecť z väzenia. Nezabudlo sa tiež zdôrazniť, že aj sovietska tlač poznamenáva, že predseda SNR a DS je spojený s fašistickým podzemím a dokonca s banderovcami. „Začne sa očista DS“, *Deň*, č. 158 z 15.6.1946, s.1.

³⁸ V správe sa uvádzalo 79 prípadov porušenia zásad predvolebného boja zo strany DS. DS sa obviňovala z toho, že Aprilovou dohodou „získala definitívne úplnú rozsiahlu organizačnú sieť HSEŠ a celý jej agitačný, tlačový a propagačný aparát, zreorganizovala ho a zahájila s ním synchronizovanú propagačnú akciu“. Podľa: ŠTEFANSKÝ, Michal: *Medzinárodné súvislosti „protištátneho sprisahania na Slovensku“ v roku 1947*. In: Quo vadis Slovensko? č. 1, r. 1996, s. 61.

³⁹ „Dostane Demokratická strana spoľahlivosť?“, *Deň*, č. 152 z 8.6.1946, s.1. Podľa *Pravdy* z 1. júna 1946 mali katolícki farári v kázňach a svedeniach nútiť veriacich, aby volili DS; na manifestácii DS 25. mája 1946 v Banskej Bystrici za účasti Jána Daxnera mali byť okrem hesiel „Nech žije DS“, prevolávané aj heslá „Hitler žije – komunistov bije“, „Nech žije Tiso – Mach“; 22. mája 1946 mala DS postaviť na stretnutie miestnu vojenskú posádku v Žiline, kde poslanec Vyškovský (údajný bývalý tlmočník gestapa) pred nimi verejne hanobil Sovietsky zväz. „Za čo bojujú DS?“, *Pravda*, č. 123 z 1.6.1946, s. 1.

⁴⁰ 1. augusta 1946 V. Široký na zasadnutí ÚV KSS videl pre budúcu politiku KSS veľké šance, lebo Aprilová dohoda a s ňou súvisiace zmeny v DS mali podľa neho spôsobiť väčšiu heterogenitu v DS, postaviť proti sebe ešte viac katolíkov a evanjelikov, odbojárov a „novoludákov“. Tento proces v DS mal vyvrcholiť pod tlakom „veľkého národného hnutia“ nielen prívržencov KSS, ale aj tých demokratov, ktorí neschválili s politikov vedenia DS. VARTÍKOVÁ, Marta: *KSS. Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948*. Bratislava, 1971, s. 476-477.

Povojnová retribúcia a očista. Proces s Dr. Tisom

Odbojové politické skupiny zastúpené v povstaleckej Slovenskej národnej rade, ktoré sa po páde pronemeckého vojnového režimu na Slovensku dostali k moci, začali krátko po oslobodení pripravovať predlohu retribučnej právnej normy, ktorá mala potrestať všetky fašistické vojnové zločiny na Slovensku a všetkých aktívnych predstaviteľov vojnového režimu. Sporadicky sa hlasy k príprave a prevedeniu retribúcie ozývali hneď po oslobodení východných častí Slovenska vo februári a marci 1945. Ku konkrétnym prípravám slovenskej retribučnej normy sa pristúpilo však až po oslobodení celého územia Slovenska a vyriešení naliehavejších otázok primárneho zabezpečenia fungovania spoločnosti. 21. apríla 1945 sa už síce osnova retribučného nariadenia dostala na rokovanie SNR, avšak pre rôznosť a vyhranenosť názorov KSS a DS nedošlo k jej schvaľovaniu. Kontroverzie vznikali napríklad v otázke optimálneho zastúpenia laikov a právnikov v senátoch ľudových súdov,⁴¹ v otázke využívania obhajcov pri dokazovaní viny svojho klienta⁴² a pod. Nakoniec sa však oba politické tábory dohodli na kompromisnom znení retribučného nariadenia, ktoré vzhľadom na politickú prevahu komunistov viac zohľadňovalo ich postoje. 15. mája 1945 bolo takto napokon plénom SNR schválené Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a o zriadení ľudového súdnictva.⁴³

⁴¹ Zatiaľ čo DS presadzovala čo najväčšie zastúpenie právnikov v senátoch ľudových súdov, komunisti presadzovali ich maximálnu laicizáciu. Postoj DS ovplyvnili hlavne obavy z nejednotnosti výmeru trestov pri rovnakom previnení, či z vyššieho množstva neobjektívnych rozsudkov a prehmatov v súdení, pokiaľ by súdenie vykonávali iba osoby neznalé práva. Pozri: „Ľudové sudy budú vykonávané ľuďmi práva“, *Čas*, č. 31 z 27.5.1945, s. 2; a CAMEL, Samuel: *Revolučný rok 1945*. Banská Bystrica : 1965. s. 104.

⁴² Predstavitelia DS nesúhlasili s tým, aby obhajcovia pri ľudových súdoch pomáhali pri zisťovaní viny svojho klienta. FEIERABEND, Ladislav K.: *Pod vládou národní fronty*. Washington : 1968. s. 44.

⁴³ Nariadenia SNR č. 33/1945 bolo vydané v *Sbierke nariadení Slovenskej národnej rady 1945*, s. 42-46. V plnom znení bolo publikované i vo vtedajšej komunistickej *Pravde* z 18.5.1945 pod názvom „Vinici budú prísne potrestaní.“

Od prezidentského retribučného dekrétu platiaceho v českých krajinách sa retribučné nariadenie SNR líšilo hlavne tým, že všetky formy trestnej činnosti boli včlenené iba do piatich paragrafov. Ďalej na rozdiel od retribučného dekrétu prezidenta republiky, ktorý aplikoval formalistické skutkové podstaty podľa trestného zákonníka z roku 1852 r. z. a zákona č. 50/1923 Sb., ktoré boli značne legalistické, v nariadení SNR neboli v pravom zmysle slova uvedené skutkové podstaty. Šlo tu skôr o novokoncipované, neštandardné ustanovenia skôr v podobe opisu charakteristiky páchatateľov, obžalovaných ako fašistických okupantov, domácich zradcov, kolaborantov, zradcov povstania a previnilcov fašistického režimu. Nariadenie SNR nepoznalo ani inštitúciu zločineckých organizácií ako v prezidentskom dekréte, kde na trestnosť osoby stačilo jej členstvo vo fašistických organizáciách ako NSDAP, Sudetendeutsche Partei, Vlajka a iných. Hoci v nariadení SNR sa člen slovenského snemu dopustil trestného činu kolaboranstva už tým, že sa dal zvoliť za poslanca, jeho zodpovednosť bola iba individuálna. Veľkým špecifikom slovenskej normy v materiálnoprávnej oblasti bol napokon i fakt, že účasť na povstaní mohla do značnej miery zbaviť obvinené osoby zodpovednosti z prečinov kolaborácie alebo domácej zrady, nakoľko svojim neskorším konaním sa snažili tieto prečiny napraviť. Porovnaj: BEŇA, J.: *Slovensko a Benešove dekréty*. Bratislava : 2002. s. 80.

Retribučná osnova, okrem toho, že bola právnou normou postihujúcou konanie podporujúce nemeckú expanzívnu vojnovú politiku, bola zároveň aj právnou úpravou, ktorou povojnový politický víťazi (KSS a DS) trestali svojich politických protivníkov za ich politické konanie pred a počas vojny. Okrem politických zámerov potrestať konanie smerujúce k narušeniu integrity Československa a potlačeniu demokracie, obom povojnovým stranám išlo aj o odplatu za perzekúciu svojich politických prívržencov počas vojny, a hlavne o potrestanie konania ľudáckeho režimu po vzniku povstania.

K týmto politickým motívom retribúcie sa ešte v krajinách, v ktorých sa po vojne dostali do vlád komunisti, pridávala ich snaha využiť retribúciu na odstránenie svojich politických oponentov bez ohľadu na to, či podporovali nacistov a spadali pod retribúciu, alebo nie. V povojnovej retribúcii videli komunisti jedinečnú možnosť ako fyzicky zlikvidovať či odstrániť z verejného života všetkých tých svojich oponentov, ktorí akýmkoľvek spôsobom participovali v spoločenských štruktúrach vojnových pronemeckých režimov.

KSS sa, napriek rétorike o prísnom ale spravodlivom trestaní vojnových zločínov, zamerala nielen na ovplyvňovanie činnosti ľudových súdov smerom k súdeniu prečinov ľudí aktívne pôsobiacich v ľudáckom režime 1. SR. Komunisti sa snažili využívať ľudové súdy aj v politickom boji proti všetkým nekomunistickým politikom či oponentom, ba dokonca aj proti tým, ktorí sa podieľali na rezistencii proti ľudáckemu režimu. Krátko po začatí činnosti ľudového súdництва na Slovensku začali tlačové orgány KSS vychlaľovať hlavne prísnosť niektorých vynesených trestov, ľudovosť a revolučnosť ľudových súdov.⁴⁴ Neskôr prišli komunisti s taktikou kritizovania miernosti rozsudkov, malej početnosti odsúdených a pomalosti činnosti ľudových súdov.⁴⁵ Postupne začali na verejnosti vytvárať dojem, akoby príčinou tohto stavu bolo snaha demokratmi vedeného Povereníctva pravosúdia o „pacifikovanie“ ľudového súdництва jeho zbyrokratizovaním, či snaha DS o chránenie fašistických zločínov a kolaborantov.⁴⁶ Cieľom tejto propagandy bolo vsugerovať verejnosti a českým politikom, že DS opúšťa povstalecký program deklarujúci potrestanie politického ľudáctva zodpovedného za rozbitie ČSR a vojnový režim na Slovensku a prikláňa sa k politickej reakcii snažiacej sa zvrátiť povojnový režim politických a hospodárskych zmien.

Táto demagógia sa ešte znásobila po podpísaní Aprílovej dohody a najmä po voľbách, kedy bola komunistická *Pravda* preplnená článkami ostro poukazujúcimi na chránenie ľudí patriacich pred ľudové súdy, na vlašný vzťah DS

Dekrét prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. „o potrestaní nacistických zločínov, zrádců a jejich pomáhačů a o mimořádných lidových soudech“ bol publikovaný v: *Sbírka zákonů a nařízení roku 1945*, s. 25-31.

⁴⁴ „Lud může hned začat' súdit“, *Pravda*, č. 81 z 31.5.1945, s. 3; „Vidiecky ľudový súd príkladom“, *Pravda*, č. 120 z 28.8.1945, s. 2.

⁴⁵ „KSS na čelo znovuvýstavby“, *Pravda*, č. 142 z 14. 8. 1945, s. 1.

⁴⁶ „Kto sa odvažuje obhajovať zrádcov?“, *Pravda*, č. 58 z 1.5.1945, s. 5.

k ich súdeniu, na miernosť trestov ľudových súdov pod vplyvom DS, či dokonca na prepúšťanie fašistických exponentov na slobodu.⁴⁷ Pritom samotná KSS brala pod svoje ochranné krídla ľudí, ktorí sami patrili pred ľudové súdy. Išlo prevažne o individuá snažiace sa zachrániť pred retribúciou a schopných verne slúžiť novému predstaviteľovi povojnovej moci rovnako ako slúžili ľudáckemu režimu.⁴⁸ Na druhej strane by ale bolo neobjektívne tvrdiť, že komunistická povolebná kritika vzťahu DS k retribúcii nemala aj svoj reálny podklad. Je nesporným faktom, že prísny postoj DS k súdeniu vojnového politického ľudáctva resp. katolicizmu sa zmiernil, na čo mal okrem už spomínanej Apríllovej dohody svoj vplyv aj fakt, že čím väčší časový úsek od konca vojny ubehol, tým bola menšia radikálnosť spoločnosti v trestaní vojnových previnilcov.⁴⁹

Prípravy a priebeh súdneho procesu s J. Tisom a spol., ako proces s každým politikom niekdajšieho režimu, sprevádzal politický boj, v ktorom sa stretávali rôzne záujmy a politické prúdy. Do Tisovho procesu, vedľa pôvodného zámeru skončiť s hlavným predstaviteľom ľudáckeho štátu, tak vstupoval aj vedľajší politický prvok mocenského boja medzi DS a KSS, ktorého váha po parlamentných voľbách 1946 značne stúpla. Komunisti prisúdili procesu nemalú úlohu vo svojom povolebnom ťažení proti DS.⁵⁰ Vychádzali z domienky, že predstavitelia politického katolicizmu od DS očakávali presadenie mierneho rozsudku nad J. Tisom, ale zároveň počítali, že vo vedúcich kruhoch DS sú i prívrženci prísneho potrestania bývalého prezidenta. Kalkulovali teda s odsúdením J. Tisa ako príčinou vnútrostraníckej krízy v DS, ktorá vyústi v jej rozštiepenie. Komunisti počítali s tým, že presadenie najvyššieho trestu pre prezidenta slovenského štátu by poskytlo predstaviteľom politického katolicizmu v DS dôkaz o nemožnosti úspešne obhájiť svoje postoje a záujmy v rámci DS, čo by viedlo k založeniu vlastnej strany.⁵¹ Tým sa mala reaktivovať ich predvolebná taktika so snahou o založenie katolíckej strany, čo by oslabilo nielen DS, ale aj demokratický politický tábor ako taký.

Komunisti očakávali v súvislosti s procesom značné nepokoje v radikálnejšej časti slovenských katolíkov, ktoré chceli využiť ako dôkazy

⁴⁷ „Zrevidovať ľahkomyselný pomer k problémom novoľudáctva“, *Pravda*, č. 73 z 27. 3. 1947, s. 1; „Poburujúce rozhodnutie OLS v Bratislave“, *Pravda*, č. 84 z 11. 4. 1947, s. 1.

⁴⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS, k. 2138. Námietyky proti kandidátom KSS do SNR.

⁴⁹ Bližšie pozri: SYRNÝ, Marek: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta historica Neosoliensis*, 6/2003, s. 145-146.

⁵⁰ V. Široký sa na margo tohto procesu na zasadnutí ÚV KSS 16. decembra 1946 vyjadril: „*Musíme zabrániť, aby tá strana, ktorá dala sľub, že tomu procesu zabráni, svoje požiadavky proti nám presadiť nemohla. Ale my ako strana musíme vyburcovať ostražitosť a bdelosť nášho ľudu. Predovšetkým naše závery, naši partizáni musia byť v plnej pohotovosti okolo vynesenia rozsudku. . . . S týmto procesom ideme likvidovať po stránke politickej celú reakčnú slovenskú minulosť a zradu slovenskej buržoázie a slovenskej reakcie.*“ VARTIKOVÁ, Marta: *KSS. Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948...*, s. 499-501.

⁵¹ KAPLAN, Karel: *Dva retribuční procesy*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1992, s. 17.

vzmáhania sa ľudáckeho hnutia na Slovensku po Aprílovej dohode. Vedúci funkcionári DS a vysoký katolícky klerus predpokladali odsúdenie Dr. Tisu a nevyučovali ani vynesenie rozsudku s najvyšším trestom. Boli však toho názoru, že podnecovanie nepokojov by J. Tisovi skôr uškodilo, než pomohlo. Preto vyzývali obyvateľstvo k rozvahe.⁵² Napriek tejto snahe a výzvam však predsa len došlo koncom marca 1947 k nevýznamnej demonštrácii niekoľkých desiatok žien v Piešťanoch. A keďže vo verejnosti nedošlo temer k nijakým väčším akciám za omilostenie bývalého prezidenta (ktoré KSS tak túžobne očakávala) spustila už pripravená komunistická mašinéria veľkú politickú kampaň aj kvôli tejto nevýznamnej udalosti. Z niekoľkých bezbranných žien sa vyrábali štátne nebezpeční spolupracovníci agentov Dr. Ferdinanda Ďurčanského⁵³ pôsobiaceho v emigrácii proti Československu. Spomínaná demonštrácia a ďalšie menšie prejavy nepokojov na Slovensku sa potom komunisti vo vláde snažili vydávať „za dobre politicky a organizačne pripravenú akciu na ovplyvnenie Národného súdu pri rozsudku“, za ktorú sa robila zodpovedná tiež DS, ktorá mala Aprílovou dohodou umožniť aktivizovanie sa „novoľudáctva“ v povojnovom Slovensku.⁵⁴

Národný súd napokon 15. apríla 1947 odsúdil J. Tisu a F. Ďurčanského (v neprítomnosti) na trest smrti povrazom. Po vynesení rozsudku sa Tisova vec stala už iba politickou záležitosťou. Podľa ústavy o udelení milosti rozhodoval prezident. Senát Národného súdu sa uzniesol neodporučiť udelenie milosti J. Tisovi. Žiadosť obžalovaného a jeho obhajcov o milosť podporil povereník spravodlivosti za DS Ivan Štefánik, ktorý navrhol aby trest smrti bol zmiernený na doživotnú trestnicu a celý materiál postúpil Predsedníctvu SNR. Mimoriadne zasadnutie Predsedníctva SNR 16. apríla 1947 sa rozhodlo predložiť návrh povereníka vláde bez toho, aby zaujalo vlastné stanovisko.

Ešte v ten istý deň zasadala vláda na svojom 78. tajnom zasadnutí. Hneď v úvode navrhol predsedajúci K. Gottwald uznesenie vlády, v ktorom sa konštatovalo, že na základe nedoporučenia udelenia milosti Najvyšším súdom a rovnako nedoporučenia milosti Predsedníctvom SNR, ani vláda nedoporučuje prezidentovi, aby žiadosti o milosť vyhovel. O tomto návrhu sa spustila široká debata, v ktorej nikto z diskutujúcich nespochybňoval ani Tisovu vinu, ani spravodlivosť súdneho výroku. Šlo iba o názor, čo viac podľa mienky diskutujúcich prospeje republike, či Tisova smrť či jeho omilostenie.⁵⁵

⁵² NA ČR Praha, f. 100/24, archivní jednotka (a.j.) 1494, k. 143. Zápis zo 71. schôdze vlády; FRAŠTACKÝ, Rudolf: „Minulosť alebo budúcnosť“, *Čas*, č. 69 z 23. 3. 1947, s. 1.

⁵³ „Posledná výstraha nesprávnym živlom“, *Pravda*, č. 70 z 23.3.1947, s. 1; „Piešťanské demonštrantky už v pracovnom tábore“, *Pravda*, č. 74 z 28. 3. 1947, s. 1.

⁵⁴ NA ČR Praha, fond 100/24, a.j. 1494, k. 143. Zápis zo 71. schôdze vlády.

⁵⁵ Stúpenci vykonania trestu smrti, na čele s komunistami, dôvodili, že upevneniu štátnej jednoty veľmi prospeje jeho smrť. Naopak prívrženci jeho omilostenia, na čele s ministrami DS, tvrdili, že jeho odsúdenie iba prehĺbi animozitu medzi Čechmi a Slovákami a v konečnom dôsledku viac oslabí jednotu štátu. Porovnaj: KAPLAN, Karel: *Dva retribuční procesy*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1992, s. 248-250.

Pri samotnom hlasovaní potom sedemnást' členov vlády hlasovalo za vykonanie rozsudku a šesť (ministri za DS a ľudovci) za udelenie milosti.

Vynesenie a vykonanie rozsudku smrti nad J. Tisom 18. apríla 1947, napriek rane, ktorú to spôsobilo v tábore DS, ešte nevyvolalo v strane také otrasy a pohyby, s akými počítala KSC a KSS. Preto sa, cestou štvania katolíckej verejnosti proti evanjelikom vo vedení DS na stránkach svojich denníkov, snažili vyvolať rozkol v DS resp. aspoň stratu dôvery a odklon veľkej časti katolíkov od DS. To sa im však veľmi nedarilo; aj keď niekoľko katolíkov z DS odišlo a vo vedení sa objavili i prudké reakcie voči J. Lettrichovi,⁵⁶ citeľne to DS neoslabilo.

Jesenná politická kríza

Po tom, ako sa komunistom nepodarilo docieľiť rozštiepenie DS pomocou procesu s J. Tisom, a tým oslabenie jej dominantného postavenia na Slovensku, začali sa pripravovať na inú alternatívu zvrátenia povolebného mocenského postavenia DS. O mesiac po Tisovej poprave, keď sa nedostavil jej očakávaný efekt v DS, sa vo vedení KSC objavil návrh na vyvolanie vládnej krízy a vystúpenie komunistov zo Zboru povereníkov.⁵⁷ K vyvolaniu vládnej krízy ale bolo treba väčšiu zámienku, akou bola od volieb 1946 údajná infiltrácia DS a ňou ovládaných štátnych úradov ľudákmi prostredníctvom Aprílovej dohody. A tak sa komunistické vedenie rozhodlo využiť existenciu politického podzemia na Slovensku a ovládania bezpečnostných orgánov svojimi prívržencami na vyfabulovanie protištátneho sprisahania,⁵⁸ do ktorého mala byť zapletená aj DS. Protištátna činnosť DS by už bola aj pre ostatné české vládne strany dostatočným motívom na presadenie mocenského obmedzenia DS na Slovensku. A tak sa iba zintenzívnilo spravodajské „rozpracovávanie“ DS a tvorila sa osnova obvinenia proti nej. Už 11. júna 1947 v Národnom fronte Čechov a Slovákov komunisti predložili správu o bezpečnostnej situácii na Slovensku, ktorej autormi boli vysokí dôstojníci Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Cieľom správy bolo poukázať na nutnosť zákroku vlády na Slovensku, lebo sa tam aktivizovalo podzemné separatistické

⁵⁶ Hlavne katolícki aktivisti v DS, ale aj povstalecký katolík K. Filo, mali dojem, že J. Lettrich neurobil všetko pre záchranu J. Tisa, hlavne keď nedal hlasovať o vyjadrení sa k žiadosti o milosť v Predsedníctve SNR. Ale J. Lettrich sa obával postoja plk. Poláka a preto sa radšej plne spoliehal na sľub P. Drtinu o odporučení milosti vo vláde. Slúži ku cti Emanuelovi Böhmovi, že (ako jeden z mála katolíckych aktivistov v DS) dokázal vo svojich neskorších spomienkach uznať svoju chybu, keď kritizoval J. Lettricha za jeho údajnú ľahostajnosť k prípadu Dr. Tisu. BÖHM, Emanuel T.: *V boji o holú národnú existenciu*. Spomienky na roky 1945-1948 v ČSR, Bratislava : Bernharda Jenčíková-Fabrics, 2000, s. 61-62.

⁵⁷ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. II. vydanie. Praha : Mladá fronta, 1993, s. 87.

⁵⁸ Taktika protištátnych sprisahání sa už v tomto období úspešne aplikovala vo viacerých štátoch sovietskej zóny, kde sa presadzovala hlavne proti tým stranám, ktoré získali vo voľbách príliš veľký vplyv, a tak primárne ohrozovali totalitné uchopenie moci komunistami. Prvým modelovým vyfabrikovaním protištátneho sprisahania bolo obvinenie maďarskej Maloroľníckej strany zo spoločenstva a prípravy sprisahania „hortyovských síl“ v krajine. TOMASZEWSKI, Jerzy: *Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě*. In: *Soudobé dějiny*, č. 2-3, r. 1998, s. 228-230.

hnutie proti ČSR, ktoré bolo údajne naviazané aj na DS. Požadovalo sa zrušenie Aprílovej dohody a odstúpenie J. Kempného a M. Bugára z funkcií v DS,⁵⁹ od čoho si komunisti sľubovali odliv katolíkov zo strany.

Krátko na to sa spustila obrovská diskreditačná kampaň o spojení DS so slovenským politickým podzemím, ktorú spustilo *Rudé právo*, aby pripravilo vhodnú pôdu v Čechách pre zásahy proti DS. Taktiež na Slovensku začali komunistami ovládané tlačoviny temer denne informovať o DS v zmysle jej údajného protištátneho konania.⁶⁰

Snahe komunistov v ŠtB o výrobu veľkého protištátneho sprisahania, do ktorého by mohli zapojiť aj vedúcich činiteľov DS, veľmi pomohla aktivizácia ilegálnych skupín na Slovensku a Ďurčanského exilovej akcie práve v roku 1947.⁶¹ Celý mechanizmus odhaľovania protištátnej činnosti sa naplno spustil na zasadnutí vlády 16. septembra 1947, kde minister Nosek podal stručnú správu o žilinskej protištátnej skupine. Informácia nevyvolala väčšiu diskusiu, lebo medzi zatknutými nebola významnejšia osobnosť. Na základe výpovede Rudolfa Komanderu,⁶² neskôr ŠtB skonštruovala ďalšiu protištátnu skupinu, ktorá údajne mala priame spojenie so zahraničím a patrili k nej: J. Kempný, M. Bugár, J. Staško, J. Kosorin, Š. Horváth, F. Jurčovič, I. Kružliak, L. Obtulovič a iní reprezentanti povojnového politického katolicizmu, aktivizovaní prevažne v DS.⁶³ Odhalenému „sprisahaniu“ sa venovala veľká publicita ešte pred skončením vyšetrovania.⁶⁴

⁵⁹ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce...*, s. 87.

⁶⁰ Bližšie pozri napr.: „Ďurčanského dôvernici vplývajú na politiku DS“, *Pravda*, č. 150 z 2.7.1947, s. 2.

⁶¹ K problematike ilegálnych skupín na Slovensku a aktivít F. Ďurčanského pozri napr.: BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava : Archa, 1993, s. 179-195; VARINSKÝ, Vladimír: Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948. In: *Acta Historica Neosoliensia*. roč. IV. (2000). s. 120-124.

⁶² Bližšie k problematike pozri: JABLONICKÝ, Jozef: Kuriér Rudolf Komandera. In: *Podoby násilia*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 64-68.

⁶³ Podľa J. Špetka, akékoľvek napojenie M. Bugára a J. Kempného na zahraničie sa nezakladalo na pravde a rovnako aj konšpiratívna činnosť J. Staška, ktorý mal údajne poskytovať isté informácie Petrovi Prídavkovi do exilu, a kontakty Ludovíta Obtuloviča s Arvédom Grébertom a Karolom Sidorom, boli s najväčšou pravdepodobnosťou iba vymyslené. ŠPETKO, Jozef: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Praha : Danubius, 1994, s. 193-194. Pokiaľ existovala nejaká komunikácia medzi politickým katolicizmom na Slovensku a bývalými predstaviteľmi ľudáckeho režimu v exile, určite nemala také rozmery a obsah, aké udávali štátnobezpečnostné orgány napojené na komunistickú stranu.

⁶⁴ Tak napríklad Ministerstvo informácií vedené komunistom V. Kopeckým vydalo krátko po odhalení sprisahania, celú brožúru pojednávajúcu o sprisahanií podľa komunistických téz. Doslova sa v nej píše, že Ďurčanského agent R. Komandera vypovedal, že v zastúpení Slovenského revolučného odboja udržoval spojenie s dvomi generálnymi tajomníkmi DS, Kempným a Bugárom. Ďalej sa uvádzalo, že okrem ústredia Slovenského akčného výboru na Slovensku existuje i protištátna skupina, ktorá má taktiež priame spojenie so zahraničím a s protištátnou emigráciou, a že do nej patria: J. Kempný, J. Staško, L. Obtulovič, J. Kosorin, J. Kyselý, P. Čarnogurský, I. Kružliak, L. Ruman a iní (čiže všetko katolícki aktivisti v DS). Okrem spomínaných ľudí, mal byť v sprisahanií zapletený z DS aj oblastný tajomník DS v Žiline V. Števík, tajomník K. Filla na povereníctve výživy I. Kružliak, bývalý

V súvislosti s týmto odhalením sa tak dostali do centra pozornosti poprední funkcionári DS M. Bugár, J. Kempný a J. Staško. Na základe materiálov ŠtB potom Krajský súd v Bratislave 29. septembra 1947 požiadal parlament o vydanie J. Kempného a M. Bugára,⁶⁵ čo sa aj udialo. Zásluhou aktivity DS (najmä M. Zibrína) sa ich ale podarilo uchrániť pred vypočúvaním na ŠtB⁶⁶ a k ich odsúdeniu došlo až vo vykonštruovanom procese po komunistickom prevrate vo februári 1948.

21. septembra 1947 sa konala celoslovenská konferencia delegátov odbojových zložiek. Žiadala potrestanie zradcov, odvolanie z funkcií ľudí, ktorí sa odklonili od protifašistickej línie a zastúpenie odbojových zložiek v Národnom fronte. K požiadavkám očisty od protištátnych živlov v DS sa postupne pridávali aj požiadavky riešenia momentálnych hospodárskych problémov (sucho, zásobovacie ťažkosti, ...), za ktoré sa spravila zodpovedná reakcia, čiže ľudia nesúhlasiaci s novým režimom, a preto zámerne ničiaci hospodárstvo krajiny. V tomto období však už neboli z vtľadajších hospodárskych ťažkostí obviňovaní len ľudáci v DS či politické podzemie, ale aj povstaleckí reprezentanti DS, z ktorých sa spravili rovnaký predstavitelia reakcie ako boli prívrženci vojnového slovenského štátu.

Výsledkom tohto kombinovaného tlaku na politickú a „hospodársku“ očistu bola jesenná politická kríza a v jej dôsledku rekonštrukcia Zboru povereníkov, ktorá znamenala stratu majority DS v tomto orgáne. Po presadení personálnych zmien v Zbore povereníkov KSS (dovolaávajúca sa „očisty“ od ľudákov a reakcie) sústredila pozornosť na zmenu majority DS aj v nižších orgánoch štátnej správy – okresných a miestnych národných výboroch.⁶⁷ Táto akcia sa však už v prvých jarných mesiacoch roku 1948 nestihla plne rozvinúť.

Dôležitým aspektom tzv. protištátneho sprisahania a nasledujúcej kampane proti DS bolo aj „triedenie duchov“ v DS. Od vedenia DS reprezentovaného najmä J. Lettrichom, J. Ursíny a pod. (najmä evanjelikmi) sa diferencujú najmä „pokrokové“ skupiny inklinujúce ku spolupráci s KSS (J. Ševčík, J. Lukačovič ai.) a viacerí iní povstaleckí aj nepovstaleckí katolíci v DS. Tí

veľvyslanec SR v Španielsku J. Mikuš (v čase odhalenia pôsobiaci na Prezídium SNR), ako aj osobný tajomník A. Cvinčeka a R. Frašťackého a iní. *Spiknutí proti republice*. Praha: Ministerstvo vnútra, 1947, s. 11-33.

⁶⁵ BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993, s. 195.

⁶⁶ JABLONICKÝ, Jozef: *Generálni tajomníci Demokratickej strany z parlamentu do väzenia*. In: *Politické vedy*, č. 1, r. 1998, s. 19-20.

⁶⁷ V. Široký 5. december 1947 pri záverečnom hodnotení priebehu pléna ÚV KSS k tomu povedal: „*To znamená, že nielen tá komisia v Zbore povereníkov musí pracovať a že odbojové zložky majú predkladať svoje pripomienky, námietky, návrhy proti osobám, ktoré sú tu, znamená to sústrediť sa teraz na okresné národné výbory ... túto kampaň vystupňovať proti nositeľom rozvráteného ľudactva a v okresných a miestnych národných výboroch žiadať ich vylúčenie. Podľa pomerov jednotlivých okresov skúmať možnosti, zriadiť podobne ako pri Zbore povereníkov nejakú novú komisiu pre revíziu štátnych spolaľhivosti tých funkcionárov národných výborov.*“ VARTÍKOVÁ, Marta: *KSS. Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948...*, s. 682.

si uvedomujú, že ostrie komunistickej kampane nie je namierené iba proti „novofudákovi“, ale tiež najmä proti vtedajšiemu vedeniu DS. Preto sa prostredníctvom podpory biskupov snažia prevziať vedenie DS do vlastných rúk a umiernenějšíou resp. ústretovejšou politikou voči KSS, zmierniť tlak KSS na predstaviteľov politického katolicizmu⁶⁸ (najmä skupina okolo I. Pietora).

Summary

The relation between the Communist Party of Slovakia and the political Catholicism in Slovakia in 1945-1947

After World War II, only two political parties – the Communist Party of Slovakia (CPS) and the Democratic Party (DP) – were legal. After the War, it was impossible for the political Catholicism, compromised by the participation in the totalitarian regime of the First Slovak Republic and collaboration with the Nazi Germany, to be represented by its own political party. Shortly after the 1945 Liberation, both the DP and the CPS made attempts to integrate non-compromised Catholic politicians. The relatively good relationship between the CPS and the political Catholicism lasted until the Church educational system was nationalized. This act of carried out by the CPS was strongly contested and the Catholic politicians decided to initiate the process of forming a Catholic political party. Their decision was later supported by the CPS because such a party seemed to be an appropriate instrument for weakening the influence of the Democratic Party. But after the political Catholicism got integrated into the DP, the Communists responded with constant attacks directed against the Party. In autumn 1947, the pressure culminated in an event referred to as the conspiracy against the State. As a result, the leading representatives of the political Catholicism and politicians of the DP were accused by the State Police influenced by the CPS of collaborating with illegal groups. That was why some Catholic politicians demanded consensus with and moderate policy towards the CPS.

⁶⁸ V liste V. Širokého K. Gottwaldovi z 12. decembra 1947 sa okrem iného uvádzalo: „*Isté katolícke kruhy nám vyčítajú, že pri rokovaniach o riešení slovenskej politickej krízy jednali sme iba s Letrichom. Vyslali sme dnes Novomeského k biskupovi Čárskemu, ktorý vyslovil želanie nadviazať s nami styky. Chceme dosiahnuť, aby od pondelka na platforme čs. štátnosti vystúpila skupina katolíckych činiteľov.*“

NA ČR Praha, fond 100/24, sv. 41, a. j. 838.

Biela légia ako forma protikomunistickej rezistencie na Slovensku

(K otázke vzniku a jej pôsobenia na Slovensku)

Varinský Vladimír

Biela légia predstavovala jeden z najdlhšie pretrvávajúcich spôsobov protikomunistickej rezistencie v Československu. Hoci ako vysielateľ z územia Rakúska na Slovensko pôsobila v rokoch 1950 – 1955, v zmysle možného ovplyvňovania vzniku organizácií *Bielej légie* na území Slovenska mala dosah až do 60. rokov 20. storočia. Tým, že uplatňovala netradičné metódy odboja, kladúce dôraz na psychologickú prípravu obyvateľstva, útočila na achillovu pätu totalitného režimu, čo sa zvlášť neskôr ukázalo ako najúčinnější podoba jeho vnútorného rozkladu. Až rok po začatí vysielania vysielateľa *Biela légia* začali s podobným zámerom vysielat' aj vysielateľe *Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky*.

O tom, čo vlastne *Biela légia* bola, existuje niekoľko v dokumentoch podchytených, avšak značne kontroverzných interpretácií. Šatna bezpečnosť (ŠTB) počas najväčšieho záťahu svojich zložiek v rokoch 1951-1952 prezentovala *Bielu légiiu* ako masovú polovojskú teroristickú organizáciu, riadenú rovnomenným vysielateľom zo zahraničia.¹

To však nekorešpondovalo s ambíciami tvorcov vysielateľa *Biela légia*, ktorí sa usilovali prostredníctvom vysielaných relácií vyvolať u obyvateľstva len pocit spolupatričnosti a potrebu vzájomnej pomoci, ako prostriedku na ochranu svojich práv proti komunistickému teroru. Takto koncipovaná *Biela légia* mala byť síce formou odporu voči komunistickému režimu, avšak neorganizovaného a neriadeného odboja, spočívajúceho na pasívnej rezistencii voči príkazom totalitnej moci. Prítom sa značne naivne počítalo s tým, že v prípade masívnej rezistencie budú mocenské zložky nútené zmeniť svoje rozhodnutia. Odmietnutie *Bielej légie* ako organizácie nebolo len náhodným „vybočením“, ale základným atribútom odbojovej koncepcie hlavného protagonistu *Bielej légie* Jozefa Vicena², tak ako ju prezentoval vo všeobecných smerniciach *Bielej légie* v decembri 1949. Vicen, nesporne pod vplyvom niekoľkých neúspešných pokusov zorganizovať ilegálne odbojové hnutie na Slovensku, najmä pod vplyvom likvidácie ilegálnej organizácie Antona Tunegu³ začiatkom roku 1949, vychádzal z toho, že

¹ Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: Čo bola Biela légia? In: *Acta historica neosoliensia*, č. 5, editori K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002. s. 78 – 87.

² Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. 1. vyd., Banská Bystrica : FHV UMB Banská Bystrica, 2003. 119 s.

³ Anton Tunega – nar. 7. 8. 1925 v Dolných Motešiciach, okr. Bánovce nad Bebravou. V období prvej Slovenskej republiky študoval na Vysokej škole technickej. Bol absolventom Vyššej vodcovskej školy

akákoľvek, i sebemenšia organizácia je nakoniec odhalená. Absenciu odbojových organizácií mal v rezistencii obyvateľstva voči režimu nahradiť zahraničný vysielateľ, ktorý mohol ľudí oslovovať individuálne a pritom súčasne dávať ich odporu organizovanú podobu. O ozbrojenom, quasi teroristickom odboji voči režimu sa neuvažovalo, a ani vo vysielacích reláciách sa obyvateľstvo k takejto rezistencii nepodnecovalo. Zmena v tomto smere nenastala ani potom, keď v rokoch 1953 - 1955 prevádzkoval vysielateľ *Biela légia* Karol Šumichrast.⁴ V tomto smere sa Vicen zhodoval s názorom Karola Sidora, ktorý ozbrojený prevrat v daných vnútorných i medzinárodných podmienkach považoval za nemožný. Experimenty v tomto smere mohli viesť len k ďalšiemu oslabovaniu protikomunistického odboja.⁵ Vyššie uvedené skutočnosti o ambíciách protagonistov vysieláča *Biela légia* sú doložiteľné z viacerých zdrojových dokumentov a sú z tohto dôvodu viac ako pravdepodobné.

V skutočnosti takto postavená koncepcie *Bielej légie* mala byť len nástrojom umožňujúcim preklenúť ťažkosti so získavaním ľudí na Slovensku pre spravodajskú činnosť (v súvislosti s odhalením tzv. Ďurčanského aféry⁶) v rámci výzvedného projektu *WACO*, ktorý viedli J. Vicen a dr. J. Mikula pre americkú spravodajskú službu *CIC*⁷ (Counter Intelligence Corps), v čase od septembra 1948 do konca roka 1949.

Vicen si to predstavoval tak, že bude nutné psychologicky pôsobiť na ľudí v Československu a vyvolať u nich dojem o existencii širokej organizácie. K tomuto účelu sa počítalo so zahájením vysielania rozhlasu *Biela légia*, ktorý, ako sľúbil Vicen A. Tunegovi – svojmu vedúcemu spravodajskej organizácie na

hlinkovej mládeže (VV ŠHM) a členom domáceho ilegálneho vedenia Slovenskej tajnej ochrany (STO). Pred príchodom Červenej armády emigroval do Rakúska, odkiaľ sa spolu s Vicenom a ďalšími vrátil na Slovensko zničiť kartotéku VVŠHM. V r. 1945 spolupracoval s Dr. Š. Chalmovským v *Bielej garde*. Po odhalení tejto skupiny žil v ilegality pod menom Trnka. V r. 1946 emigroval do Rakúska, kde bol u Joachyma Jánoša (bol ústupovou cestou pre emigrantov zo Slovenska). Po neúspešnom pokuse pokračovať v štúdiách sa vrátil na Slovensko. Od r. 1947 pracoval spravodajsky pre J. Vicena. Dňa 7. januára 1949 bol zatknutý, 21. mája 1949 odsúdený na doživotné väzenie a v r. 1951 bol mu trest zmenený na trest smrti. AMV SR v Levoči, f. 509-1-1, i. č. 159. Vyhodnotenie archívneho zväzku č. 29.

⁴ Karol Šumichrast – povoláním kňaz, pôvodom zo Skalskej Novej Vsi. Emigroval v r. 1945 spolu s Hlinkovou gardou. V roku 1948 sa spolupodieľal na príprave vysieláča *Hlas slobodného demokratického Slovenska*. Od r. 1950 spolupracoval na programovom zabezpečení vysieláča *Biela légia*. Od r. 1951 spolupracoval s CIA, pod vedením ktorej neskôr od r. 1952 viedol obnovený vysielateľ *Biela légia*. Približne od r. 1952 bol menovaný zástupcom SNRvZ v Rakúsku. AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 29. augusta 1957.

⁵ AMV SR v Levoči, f. 509-2-4. Ďurčanského aféra v roku 1947.

⁶ Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948. In: *Acta historica neosoliensia, č. 4*. editori K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica: FHV UMB, 2001. s. 118 – 129.

⁷ *CIC* bol vojenským útvarom americkej armády; od r. 1947 orgánom vojenskej okupačnej správy so zameraním na stíhanie vojnových zločincov. Protišpiónážna činnosť proti ľudovodemokratickým krajinám prechádzala v ďalšom období do aktívnej špiónáže, ktorá dosiahla najväčšiu intenzitu v r. 1950. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi J. Vicena z 30. mája 1957.

Slovensku, mal začať vysielat' na jar 1949. Až na základe takto pripravenej verejnosti malo sa prikróčiť k získavaniu osôb pre plnenie programu Biela légia úplne samostatne, bez napojenia na iné osoby. Každá takáto osoba mala sa považovať za člena organizácie, pokiaľ bude plniť smernice *Bielej légie*. Ďalej mal byť u týchto ľudí vyvolaný dojem, že organizácia, až to bude potrebné, sa na nich obráti s rôznymi úlohami. Keď bude *Biela légia* všeobecne známa, mali sa agenti „projektu“ obracať na rôznych ľudí v mene Bielej légie, bez toho aby museli dlho vysvetľovať, na čo ich činnosť slúži.

V tomto plánovaní urobilo škrt zatknutie Alberta Púčika⁸ začiatkom januára 1949 a na základe jeho výpovede i ďalších celkom 74 osôb, vrátane A. Tunegu. Medzi pracovníkmi „projektu“ zavládla depresia. Dost' dlho trvalo kým sa vo Vicenovi nezobudil vzdor a rozhodol sa v odboji pokračovať ešte intenzívnejšie. Problém bol v tom, že nebolo možné zahájiť realizáciu Vicenovej koncepcie *Bielej légie*. Nielenže chýbali potrebné spravodajské informácie, o ktoré sa mala postarať Tunegova skupina, ale nebol hotový ani rozhlasový vysielateľ. Navyiac nedostatok spravodajských informácií už ohrozoval i samotnú existenciu „projektu“ a tým aj postavenie Vicena a jeho spolupracovníkov vo Viedni. V tejto situácii sa pokúsili oživiť spoluprácu s mjr. Alexandrom Matúšom a požiadali ho o podávanie špionážnych správ, ktoré dostával od svojich agentov. Dr. J. Mikula osobne navštívil Matúša, ktorý mu odovzdal zoznam osôb vyslaných vojenskou rozvedkou (OBZ) do Rakúska. Neskôr sa ukázalo, že išlo o spravodajsky bezcenný materiál, keďže tento zoznam CIC už malo. Po tomto neúspechu sa Dr. J. Mikula rozhodol požiadať o spoluprácu svojho brata Antona Mikulu, ktorý pracoval pre rozvedku v Nemecku (NSR). Spolupráca sa začala od júna 1949 a po istú dobu správy od A. Mikulu boli jediné správy, ktoré o Československu mali a mohli odovzdať CIC.⁹

Konfrontácia dostupných prameňov nasvedčuje tomu, že až v tejto situácii intenzívneho úsilia o záchranu „projektu“, a zrejme i pod tlakom CIC, pristúpila Mikulova skupina k realizácii *Bielej légie*, avšak len v takej podobe, akú situácia umožňovala. Už sa neuvažovalo o neorganizovanom svojpomocnom hnutí, ale o široko organizovanom podzemnom hnutí fungujúcim na bunkovom

⁸ Albert Púčik – nar. 7. 10. 1921 v Dolných Motešiciach, okr. Bánovce nad Bebravou. Ako študent medicíny v r. 1944 absolvoval VV ŠHM v Beluškých Slatinách. Po vojne vstúpil do KSS a súčasne spolupracoval v *Bielej garde* Dr. Š. Chalmovského pri šírení časopisu *Slovák*. Dňa 3. decembra 1945 bol zatknutý a odsúdený na 7 mesiacov žalára a 6 mesiacov v tábore nútených prác (pracovný tábor). Po prepustení začiatkom novembra 1947 odišiel do americkej zóny v Rakúsku za J. Vicenom. Od tejto doby až do jeho zatknutia v januári 1949 pracoval pre J. Vicena ako agent – spojka pre Slovensko. V r. 1949 bol odsúdený na doživotie. V r. 1951 mu bol trest zmenený a spolu s ďalšími Vicenovými spolupracovníkmi (A. Tunega, E. Tesár, L. Gálik) bol popravený. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 22. Vyhodnotenie vyšetrovacieho zväzku č. 29.

⁹ A. Mikula dostával za tieto informácie mesačne 100 USD najprv z prostriedkov *projektu*; neskôr CIC dávala tieto peniaze osobitne. Američania sa domnievali, že A. Mikula je spolupracovníkom *projektu* v Nemecku a nevedeli, že jeho správy dostáva aj iná rozvedka. AMV SR v Levoči, f. 509-1-3. Protokol o výpovedi J. Vicena zo 14. júna 1957.

princípe, na spôsob skôr organizovanej *Slovenskej tajnej ochrany*.¹⁰ Vicenove výhrady k takto realizovanému odboju, kde sa ľudia navzájom poznali, čo zľahčovalo ich odhalenie, už nebolo možné brať do úvahy. Prioritou tohto projektu *Bielej légie* sa stalo vytvorenie novej spravodajskej siete na Slovensku, keďže na to čo zostalo po Tunegovi, sa už nadväzovať neodvážili. Podľa J. Vicena boli urobené dva pokusy vybudovať na Slovensku *Bielu légiiu* ako spravodajskú organizáciu.

Po prvýkrát to bolo prostredníctvom Jána Minárika, ktorého Vicen po zaškolení do spravodajskej práce, poslal na Slovensko (13. 8. 1949) za účelom založenia organizácie *Biela légia-8* v obci Dvorianky (okr. Sečovce). Za tým istým účelom bol následne na východné Slovensko vyslaný, vybavený vysielaczkou, aj Janko Vrábek (krycie meno Bosnak). Spočiatku boli výsledky práce oboch agentov veľmi skromné, spravodajsky nepoužiteľné, a keďže Vicen bol koncom roka 1949 z amerických spravodajských služieb prepustený, nemohol vedieť, že Minárikova *Biela légia-8* sa v pomerne krátkom čase rozrástla na rozsiahlu organizáciu s počtom 234 členov (podľa údajov ŠtB).¹¹

Oficiálne mal byť Vicen prepustený preto, že stratil dôveru Američanov, keďže výsledky *projektu WACO* boli neuspokojivé.¹² Porovnávanie ďalších prameňov nám však umožňuje vysloviť názor, že s najväčšou pravdepodobnosťou hlavná príčina spočívala v tom, že Vicenovo zotrvávanie na riadiacom poste ohrozovalo už samotný „projekt“. Koncom novembra 1949 sa totiž československé tajné služby v spolupráci so Sovietmi pokúsili o únos Vicena do Československa. Malo sa tak udiať počas stretnutia Vicenovho agenta Janka Hurbana (predtým donúteného ku spolupráci s ŠtB) s Vicenom v kaviarni *Harmónia* vo Viedni. Akcia vďaka včasnej informácii od Hurbana, prostredníctvom svojho priateľa Štefana Bučka a, samozrejme, i zásluhou Američanov, ktorí kaviareň obsadili, sa skončila neúspešne.¹³ Bola však jasným signálom pre Američanov, že pre Vicena je potrebné hľadať iný priestor na pôsobenie. Na druhej strane, podľa J. Vicena udalosť pomohla Američanom

¹⁰ Slovenská tajná ochrana (STO) – vznikla ako spravodajská organizácia pre potreby slovenskej exilovej vlády ku koncu vojny z iniciatívy Dr. Ladislava Jankoviča – veliteľa spravodajského oddelenia Hlinkovej mládeže (tzv. Hlások). Hlavný štáb STO mal pôsobiť v zahraničí v úzkom spojení s exilovou vládou pod vedením Jankoviča. Tomuto veleniu mal byť podriadený ilegálny štáb na Slovensku, ktorý mal podliehať veleniu J. Vicena a mal pozostávať z desiatich osôb. Pôvodne sa predpokladalo, že organizácia STO bude realizovaná na princípe buniek pozostávajúcich z 2 až 3 osôb. AMV SR v Levoči, fond 509-1-4, s. 5.

¹¹ Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: „Biela légia“ a jej pôsobenie na Slovensku. In: *Zborník č. 4, Zborník výstupných úloh z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou dňa 11. – 12. septembra 1996 na FHV UMB v Banskej Bystrici*, editor V. Varinský, Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 1997, s. 181–191; VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. ..., s. 62-81.

¹² V osobnom archíve J. Vicena sa zachoval list z 13. januára 1950, ktorý Vicen adresoval svojím spolupracovníkom v *projekte WACO*. Autor v ňom zdôrazňuje, že v dôsledku nedodržania požadovanej disciplíny a neochoty konať podľa Vicenových inštrukcií došlo k poklesu pracovných úspechov a k strate dôvery amerického úradu. AMV SR v Levoči, f. 509-1-6.

¹³ List J. Vicena z 5. júla 1996. List sa nachádza v osobnom archíve autora.

prekonať skepsu voči koncepcii *Bielej légie*, propagovanej Vicenom, prezentovanej ako svojpomocné hnutie. Následne mu bolo neoficiálne povolené dokončiť prípravu na začatie vysielania programov *Bielej légie*. V skutočnosti nešlo o nič iné ako o spustenie Vicenovho pôvodného projektu *Bielej légie* ako pomocného programu, umožňujúceho zvýšiť spravodajské výsledky „projektu WACO“. Rozdiel bol zrejme len v tom, že formálne mal vysielateľ *Biela légia* fungovať nezávisle na „projekte WACO“.

Vysielateľ *Biela légia* začal svoju činnosť v apríli 1950 a pod Vicenovým vedením fungoval do júla 1951. V tom čase vysielal z Riedu in Innreis v hornom Rakúsku. Podľa výpovede J. Vicena z roku 1957, po celý čas existencie vysielateľa *Biela légia* pod Vicenovým a neskôr Šumichrastovým vedením, t. j. až do roku 1955, mala byť používaná len jedna vysielateľka. Malo ísť o vysielateľku, ktorú už v roku 1948 používal O. Čačko pod názvom *Hlas slobodného demokratického Slovenska*. V novembri 1948 vysielateľku zabavili orgány CIC, avšak v lete 1949 ju Čačko získal späť. Pred svojou emigráciou do USA vysielateľku odovzdal Karolovi Murgašovi. Na jar 1951 ju však J. Stowaser (emigrant z Prahy nemeckého pôvodu) prerobil a zvýšil jej výkon z 300 W na 500 W.¹⁴

Vzhľadom na to, že vysielateľ *Biela légia* začal fungovať nezávisle na projekte WACO a nebol ani finančne dotovaný americkými spravodajskými službami, Vicen sa usiloval kreovať program *Bielej légie* výlučne na propagandistické účely proti štátnemu zriadeniu v Československu. Spočiatku nepovažoval za nevyhnutné využívať *Bielu légiiu* na spravodajské ciele. V každom prípade tak došlo z iniciatívy J. Vicena k zásadnej korektúre pôvodného projektu *Bielej légie* tak, ako ju pripravovali v čase Tunegovej návštevy vo Viedni. Už vtedy vedeli, že koncepcia *Bielej légie* môže byť úspešná, len ak sa splnia dve úlohy: prvou bolo šírenie informácií o komunistických zámeroch, ako aj poskytovanie pokynov pre obyvateľstvo, ako sa účinne brániť zásahom bezpečnostných orgánov (t. j. započatť vysielanie rozhlasu); druhou bolo získanie dostatku pravdivých tajných informácií, ktoré mali následne umožniť poskytovať obyvateľstvu účinné pokyny (t. j. zorganizovať pohotovú spravodajstvo). Obidve úlohy spolu úzko súviseli, ale vyžadovali si na sebe nezávislé organizačné opatrenia.¹⁵ Pravdepodobne nedostatok finančných prostriedkov spôsobil, že v čase započatia činnosti vysielateľa *Biela légia* sa s organizovaním účinného spravodajstva z Československa nepočítalo. Bola to však jedna z hlavných príčin budúcich tzv. technických ťažkostí vysielateľa *Biela légia*.

Za tejto situácie žiadna oficiálna organizácia na Západe nebola ochotná poskytnúť finančné prostriedky na krytie nákladov vysielateľa *Biela légia*. Ani spravodajské

¹⁴ AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 28. augusta 1957.

¹⁵ J. Vicen nás na tieto skutočnosti upozornil vo svojom liste z 5. júla 1996. Pozri pozn. 12.

centrály nemali záujem „oficiálne“ finančne podporovať *Bielu légiiu*, pokiaľ neplnila spravodajské úlohy. V r. 1950 boli urobené dva pokusy zo strany najprv americkej a potom i anglickej spravodajskej služby oficiálne osloviť protagonistov vysielača *Biela légia* v záujme jeho využitia na spravodajské účely. Keď sa však ukázalo že *Biela légia* nemá spravodajskú sieť na Slovensku, oficiálne kontakty sa prerušili. Jediným výsledkom neúspešných kontaktov s anglickou a americkou rozviedkou bolo 20 USD a 1 600 nemeckých mariek a poučenie, že bez spravodajskej siete to v budúcnosti nepôjde. Viac ako ročná prevádzka vysielača *Biela légia* bola preto finančne zabezpečená výlučne v podobe jednorazových darov osobných priateľov či spolupracovníkov J. Vicena; pritom išlo o čiastku dosahujúcu niekoľko sto dolárov. Nedostatok financií, no najmä nedostatok propagačného materiálu vhodného na vysielenie nakoniec viedli k tomu, že v júli 1951 vysielač *Biela légia* prestal vysielať, a tým zanikla na čas celá *Biela légia*, pretože okrem rozhlasu iné pracovné oddelenie nejestvovalo.

Vysielač *Biela légia* bol mimo prevádzky od júla 1951 približne do leta 1952, resp. jari 1953. V októbri 1951 vyslala americká spravodajská služba CIA do Európy plk. Marčančuka, aby pod kepienkou *Bielej légie* realizoval výzvedné zámery. Od Vicena požadoval uvedenie vysielača do prevádzky. Arogantný prístup plk. Marčančuka však Vicena nepresvedčil, a tak ho odmietol. Na túto ponuku však reagoval Vicenov spolupracovník K. Šumichrast. Po asi polročnom rokovaní o obnovení činnosti *Bielej légie* musel spísať životopisy predpokladaných spolupracovníkov, odovzdať ich fotografie a odtlačky prstov. Musel vopred informovať, odkiaľ bude vysielať a zaviazal sa, že relácie 14 dní pred odvysielaním odovzdá na cenzúru. Po formálnej stránke existovala takmer priama kontinuita s predchádzajúcim obdobím, a to tak po programovej, ako i personálnej stránke. Bola použitá tá istá vysielačka, v tom čase ukrývaná u Murgaša a Stowasera.

Ani počas Šumichrastovho vedenia neboli dávané inštrukcie na realizovanie organizovaných akcií proti zriadeniu v Československu. Zásadná zmena spočívala v tom, že už išlo o americkú akciu a preto CIA mala právo zasahovať do chodu a personálneho zloženia vysielača a vyhodnocovať *Bielu légiiu* i spravodajsky. Napr. v r. 1951 – 53 organizoval na území Slovenska spravodajskú činnosť už spomínaný plk. Marčančuk, dovoľavajúc sa autority *Bielej légie*. Protiváhou straty vlastnej identity boli mesačné finančné dotácie vo výške asi 400 – 500 dolárov a pravidelný plat či odmeny pre väčšinu pracovníkov vysielača.

Finančná a tým i existenčná závislosť *Bielej légie* na Američanoch sa najvýraznejšie prejavila začiatkom leta 1955. V tom čase došlo k podpisu zmluvy s Rakúskom o odchode okupačných jednotiek z jeho územia. Následne Američania zastavili výplatu peňazí a Šumichrastovi odporučili, aby činnosť vysielača zastavil, pretože už nemohli zaistiť bezpečnosť pracovníkov *Bielej légie* pred rakúskymi úradmi. Šumichrast sa ešte pokúsil zachrániť situáciu návrhom premiestniť vysielač *Biela légia* na územie Nemecka. To však Američania odmietli. Zastavením amerických dotácií v r. 1955 vysielač *Biela légia* zanikol.

Pôsobenie *Bielej légie* na Slovensku

Výskum ukázal, že z iniciatívy prevádzkovateľov vysielача *Biela légia* vnikli na území Slovenska iba dve organizácie pôvodne plánované ako spravodajské, a to spomínaná *Biela légia - 8* a tzv. piešťanská *Biela Légia* Ernesta Strečanského.

Vyššie sme už uviedli, že zakladateľom organizácie *Biela légia - 8* bol Ján Minárik, ktorý po návrate z Viedne (13. augusta 1949) musel nastúpiť prezenčnú vojenskú službu u pohraničnej stráže na Chebsku. Počas svojej neprítomnosti zveril vedenie *Bielej légie - 8* v obci Dvorianky (okr. Sečovce) Stanislavovi Hadačovi, ktorého poveril ďalej rozširovať rady organizácie. Za pomerne krátku dobu, do júna 1951, sa Hadačovi podarilo rozšíriť *Bielu légiu - 8* z pôvodných 12 členov na 149 členov (z nich 41 členov zložilo písomnú prisahu) rozdelených do buniek v 26 obciach okresov Sečovce a Trebišov.¹⁶

Napriek početnosti tejto organizácie, jej protištátna činnosť mala viacmenej platonickú podobu. Ešte v čase Minárikovej prítomnosti v Dvoriankách skupina začala s realizáciou spravodajskej činnosti. Minárik poslal do Viedne niekoľko šifrovaných dopisov a obdržal štyri správy. V poslednej správe mu bolo prikázané aby skupina zastavila činnosť až do zahájenia vysielania rozhlasu *Biela légia*. Súčasne mal počkať na nové spojenie so zahraničím. Od tejto doby sa však Minárikovi, ako i neskôr Hadačovi, spojenie so zahraničím nepodarilo obnoviť. V úsilí toto spojenie obnoviť, a to i za cenu pripravovaného opätovného ilegálneho odchodu Minárika do Viedne, začalo sa vedenie organizácie¹⁷ dopúšťať chýb, ktoré postupne viedli k dekonšpirácii celej organizácie.

Konkrétne – Hadač uveril istému Michalovi Miľovi z obce Stankovce (okr. Sečovce), že má spojenie na vedenie *Bielej légie* v Košiciach. Údajne na príkaz tohto vedenia mu zakázal vydávať pripravované protištátne letáky, ďalej rozširovať rady organizácie a vypálenie Okresného sekretariátu Komunistickej strany v Trebišove. Prikázal však vyhotoviť zoznamy všetkých členov *Bielej légie* s udaním bydliska a iných podrobností. Hadač zoznamy vyhotovil, originál uložil do fľaše a zakopal pod včelín na svojej záhrade. Existovali však opisy týchto zoznamov, ktoré mali k dispozícii vedúci jednotlivých skupín a jednu kópiu získal aj Miľo. Miľo tento riskantný krok odôvodňoval tým, že zoznamy potrebuje vedenie *Bielej légie* v Košiciach, istí vojenský dôstojníci, okrem iných aj istý kpt. Lukáč. Podľa tohoto zoznamu mali byť členovia *Bielej légie - 8* povolani k armáde a v krátkom čase vyvolať povstanie. Aby sa členovia ilegálnej organizácie v čase vypuknutia povstania poznali, nemali na čiapkach nosiť štátny

¹⁶ AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 16. Šlo o nasledujúce obce: Sečovská Polianka, Dvorianky, Bačkov, Zbehnov, Egreš, Lastovce, Vojčice, Čerhov, Zemplínske Hradište, Slanec, Sečovce, Dargov, Čakanovce, Tušická Nová Ves, Cabov, Košice, Trebišov, Veľký a Malý Ruskov, Veľký Kazimír, Slivník, Čelovce, Michal'any, Plechotice, Nižný Žipov, Stanča.

¹⁷ Vzhľadom na početný nárast organizácie poveril Hadač vedením *Bielej légie* v obci Dvorianky Andreja Vaňu.

znak.¹⁸ Hadač si bol vedomý, že takto vykonal „sebevražedný“ krok, ktorý bol v rozpore s pokynmi vysielateľa *Biela légia*. Neskôr, keď sa ukázalo, že Miľo len blufuje, bolo už neskoro.

Z dokumentov vyplýva, že organizácia mala byť odhalená viac-menej náhodne. Chyby sa dopustil J. Minárik keď z vojny poslal list, v ktorom adresátovi napísal niečo, čo vojenský cenzor považoval za podozrivé. ŠtB na základe toho nasadila agenta – provokatéra, ktorému sa podarilo preniknúť do vedenia organizácie a následne odhaliť celú skupinu. Mohol byť týmto provokatérom Miľo? Podotýkame, že ide len o logickú konštrukciu, keďže priame dôkazy chýbajú. Proti tomu stojí fakt, že M. Miľo je vedený v zozname členov *Bielej légie – 8* a absentuje v zozname agentov nasadených na *Bielu légii – 8*.

Podľa skupinového zväzku č. 319/I *Biela légia – 8* mal byť členom tejto organizácie aj Ján Rešetko.¹⁹ Údajne s jeho príchodom v septembri 1951 sa v činnosti tejto organizácie začali objavovať nové prvky a to nedovolené ozbrojovanie a teroristická činnosť.

V skutočnosti Rešetkom založené skupiny v septembri 1951 v obciach Čižatice (15 člennú skupinu) a Kecerovské Pekl'any (13 člennú skupinu) sa nielenže neuvedomovali ako organizácie *Bielej légie*, ale nemali ani spojenie na zahraničie a ani kontakt na ďalšie organizácie *Bielej légie*.²⁰ Zaradenie do *Bielej légie – 8* vzniklo až dodatočne z iniciatívy ŠtB, zjavne preto, aby bolo možné použiť vyššiu trestnú sadzbu voči jej skutočným členom. Išlo totiž o skupiny pomerne dobre vyzbrojené zbraňami dodanými por. Bohumilom Gruberom z Košíc zo skladu československej armády. Zámerom takto vytvorených skupín nemala byť spravodajská činnosť ale teroristická činnosť, ktorá sa mala plne rozvinúť až po napadnutí Československa, s cieľom znemožniť dodávky zo Sovietskeho zväzu. Za účelom prevzatia moci na „oslobodenom“ území, Rešetko v týchto obciach vytvoril ilegálne národné výbory. Keďže činnosť organizácie sa mala plne rozvinúť až v aktuálnej dobe, nešlo o partizánske skupiny operujúce v horách. V horách sa ukrýval iba J. Rešetko, Jozef Ležák a František Bodnár, ktorý tak urobil potom, keď v čase jeho zatýkania spanikáril a zastrelil dvoch príslušníkov verejnej bezpečnosti. Zbrane používali na zastrašovanie príliš horlivých stúpencov režimu a v jednom prípade na zastrašenie vodiča autobusu, keď tento odmietol zastaviť na zastávke.

¹⁸ AMV SR v Levoči, f. B 10, i. č. 29. Zápis o výpovedi so Stanislavom Hadačom dňa 28. júna 1951.

¹⁹ J. Rešetko ako bývalý partizán mal v národnej správe hostinec v Bratislave – Petržalke. Z tržby tohto hostinca koncom r. 1950 odcudzil 20 tisíc korún a pokúsil sa emigrovať. Neskôr si to rozmyslel a spolu s bývalým členom Žingorovej skupiny Jozefom Ležákom sa premiestnil do svojej rodnej obce Ploské na východnom Slovensku, s cieľom založiť ozbrojenú skupinu. Následne sa obom podarilo založiť dve pomerne dobre vyzbrojené skupiny *Bielej légie*. Konkrétne v obci Čižatice založili 15-člennú jednotku (veliteľom skupiny bol Juraj Sekeľ) a v obci Kecerovské Pekl'any 13-člennú zostavu (veliteľom skupiny bol Šaňo Fotta).

²⁰ AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 16. Protokol o výpovedi s obvineným Jánom Rešetkom z 26. februára 1952.

Realizácia *Bielej légie* – 8 a Rešetkovej skupiny zo strany ŠtB sa uskutočnila v zimných mesiacoch 1951 – 1952 a to po etapách a jednotlivých skupinách. Už v roku 1951 sa ŠtB podarilo naverbovať ku spolupráci Rudolfa Sýkoru (krycie meno „Míťa“), ktorý bol členom *Bielej légie* v Kecerovských Pekl’anoch a Rešetkovou spojkou. Prostredníctvom Sýkoru sa ŠtB podarilo napojiť na Rešetku ďalšieho agenta Ing. Ernesta Paumera (krycie meno „Dubovický“) zamestnaného u štátnych lesov v Solivare (okr. Prešov). Dôveru Rešetka si získal prísľubom, že prinesie špeciálne mapy miest a okolitých hôr. Súčasne zabezpečoval Rešetku potravinami. Tie zohrali v procese realizácie Rešetkovej skupiny rozhodujúcu úlohu. Potom, čo F. Bodnár zastrelil dvoch príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti (ZNB), pristúpila ŠtB k rozhodnému zatýkaniu. Podľa výpovede Michala Sadloňa, bývalého náčelníka Krajského veliteľstva ŠtB (KV-ŠtB) v Prešove, z iniciatívy Vladimíra Matouška bola Rešetkova skupina omámená omamnými látkami dodanými v potravinách a následne zaistená.²¹

Piešťanská skupina *Bielej légie* Ernesta Strečanského vznikla z iniciatívy K. Šumichrasta, ktorý vyslal svojich agentov Strečanského, Alexandra Tihláríka a istého Krutého na Slovensko s cieľom realizovať zámery *Bielej légie*.²² Pozadie vzniku Strečanského organizácie však z dokumentov nie je známe. Skupinka bola realizovaná v apríli 1952. Z asi 50 zatknutých bolo súdených 17 osôb, z toho traja dostali trest doživotného väzenia.²³

Okrem týchto, zo zahraničia iniciovaných organizácií *Bielej légie* existovali i také organizácie *Bielej légie*, ktoré vznikli viac menej spontánne, inšpirované len vysielaním vysieláča *Bielej légie*.

Do tejto kategórie sa s veľkou pravdepodobnosťou radí vznik *Bielej légie* v okrese Brezno. Jej odhalenie spadá do konca roku 1950 keď KV ŠtB v Banskej Bystrici v súvislosti s odhalením určitých podnetov hospodárskeho a politického charakteru rozvinulo svoju operatívnu činnosť v okrese Brezno. V tejto súvislosti bolo zistené, že v obci Čierny Balog sa vytvára skupina osôb, ktorá prejavuje snahy organizovanej činnosti. Pri postupnom rozpracovávaní tejto skupiny bolo ďalej zistené, že okresným vedúcim *Bielej légie* v okrese Brezno je Jozef Kováčik (Blachárik), bývalý študent za kňaza a vedúci činiteľ *Bielej légie* v Čiernom Balogu. Táto organizácia sa postupom času značne početne rozrástla, pričom každý prijatý člen musel skladať sľub vernosti a mlčanlivosti. Rozširovala sa

²¹ AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 7. List M. Sadloňa náčelníkovi KS ZNB.

²² AMV SR v Levoči, f. 509-1-1, i. č. I-159. Dodatok vyhodnotenia spisov k osobe Tihlárík Alexander, tiež: AMV SR v Levoči, f. 509-1-5. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom 2. septembra 1957.

²³ Slovenský národný archív (SNA), f. ÚV KSS, K. Bacílek, kar. 2304. Správa o realizovaných ľudácko-fašistických prípadoch. Podľa PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1998. s. 89; pozri tiež: ŠTEFANSKÝ, M.: K otázke vzniku politických procesov. In : *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatku komunistickej totality (1948-1953)*. Ed. J. Pešek. Bratislava : Historický ústav SAV, 1996, s. 37.

zásluhou niektorých členov *Bielej légie*, najmä z Čierneho Balogu, ktorí na základe smerníc získavali nových členov a týmto spôsobom sa pôsobnosť *Bielej légie* v tomto regióne rozrástla aj na obce Hronec, Valaská, Podbrezová a Piesok.²⁴ Organizácia *Bielej légie* bola rozdelená do dvoch skupín (v Čiernom Balogu a v Hronci). Vedúcim skupiny *Bielej légie* v Hronci bol príslušník ZNB Karol Vydra. Táto skupina mala z hľadiska ŠtB vážnejší charakter, pretože sa jej podarilo zhromaždiť pomerne veľké množstvo zbraní²⁵ a preto vzniklo podozrenie, že sa pripravuje na sabotážne a teroristické akcie. Likvidácia tejto skupiny *Bielej légie* sa začalo dňa 18. februára 1952, potom ako sa ŠtB nepodarilo agentúrne preniknúť do vedenia organizácie, za účelom jej vyprovokovania k aktívnej protištátnej činnosti, v dôsledku čoho hrozilo nebezpečenstvo, že celá skupina sa premiestni do hôr. Bezprostredne bolo zatknutých a daných do väzby 19 osôb. V ďalšom období v priebehu vyšetrovania sa našli zbrane, náboje a jedna nefunkčná vysielacia a zatknutých bolo ďalších 11 členov *Bielej légie*.

Za činnosť v protištátnej organizácii *Biela légia* z obcí Čierny Balog a Hronec bolo odsúdených na bezpodmienečné tresty odňatia slobody v dĺžke trvania od 2 do 20 rokov, spolu 20 osôb.²⁶

Špecifické miesto medzi organizáciami *Bielej légie* na Slovensku zaujímali tie, ktoré pôvodne ŠtB evidovala ako *Biele légie*, ale ktorým to, ani cestou provokovania k protištátnej činnosti, nenemohla dokázať, ako i tie, ktorých vznik s veľkou pravdepodobnosťou iniciovala a riadila samotná ŠtB.

Na začiatku akcie *Duben* (apríl 1951)²⁷ zameranej na likvidáciu organizácií BL, sa na základe výpovedí zadržaných agentov chodcov a správ z vytvorenej agentúrnej siete, české orgány ŠtB pod vedením nstr. V. Matouška domnievali, že na Slovensku existuje široko rozvetvená teroristická organizácia *Bielej légie*, riadená Zborovou organizačnou radou so sídlom v Bratislave. Neskoršie agentúrne prenikanie do týchto potenciálnych organizácií *Bielej légie*, za účelom ich vyprovokovania k „postrehnuteľnej“ protištátnej činnosti nebolo

²⁴ Organizácia mala vzniknúť na základe vysielania rozhlasu *Biela légia*, od ktorého prevzala aj jej názov. Jej cieľom bolo organizovať široké masy do členstva, tieto viesť k nenávisti voči ľudovodemokratickému zriadeniu v ČSR, zhromažďovať zbrane, strelivo a výbušniny, sledovať funkcionárov komunistickej strany a ľudovej správy a pripravovať sa na odchod do hôr v prípade ozbrojeného konfliktu so západnými veľmocami. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, inv. j. č. 50. Správa o likvidácii protištátnej organizácie *Biela légia* v Čiernom Balogu, Hronci, Valašskej a v okrese Brezno.

²⁵ Pri likvidácii tejto organizácie bolo zabavených celkom 39 ks rôznych vojenských pušiek, 30 ks rôznych pištolí, 5 ks samopalov, 1 guľomet, 8 ks civilných pušiek (brokovnice), 80 ks rozbušiek rôzneho druhu, 4 míny, 1 granát, 2 buzoly, 8 ks vojenských bodákov, 23 ks vrecúšok minového prachu a 1 597 ks nábojov rôzneho druhu. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, inv. j. č. 50.

²⁶ Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. ..., s. 75-81.

²⁷ Na základe zistenia prvých informácií o existencii *Bielej légie* na Slovensku vyslalo v apríli 1951 Veliteľstvo štátnej bezpečnosti Ministerstva národnej bezpečnosti (MNB) v Prahe na slovenské krajské veliteľstvá ŠtB (KV ŠtB) trojčlenné skupiny zložené prevažne z českých orgánov. Tieto skupiny boli podriadené vedúcej skupine na čele s nstržm. Vladimírom Matouškom. Celá akcia dostala názov *Duben*. Členmi vedúcej skupiny boli ďalej Jan Písko, Emil Glogár a Černý. AMV SR v Levoči, f. 10/1, i. č. 29.

vždy úspešné, takže ŠtB bola nútená tieto vytipované skupiny zo zoznamu vyradiť, a to i napriek podnecovaniu k protištátnej činnosti prostredníctvom duplicitného vysielania fingovaným vysielateľom *Biela légia*. Tak to dopadlo v prípade *Bielej légie* v Šafárikove (Š. Nemeč), Klenovci (evanjelický farár Pavol Šlosiarik) a v Rimavskej Sobotě. Ani v prípade sedemčlennej ozbrojenej skupiny, vedenej Jozefom Mikom, ukrývajúcej sa v podzemnom bunkri v horách pod Magurou (Žilinský kraj, oblasť Oravy), nemalo ísť o organizáciu *Biela légia*.

Nesporne pozitívny výsledok v tomto smere ŠtB dosiahla v prípade realizácie tzv. *Bielej légie* – 3, operujúcej na východnom Slovensku.

V marci 1951 založil Michal Mihok ml. ilegálnu organizáciu *Biela légia* v Čaklove a postupne i v ďalších obciach Vranovského okresu.²⁸ Podľa jeho protokolárnej výpovede mal tak urobiť pod vplyvom zahraničného rozhlasu *Biela légia*. Ako údajný člen Zborového vedenia *Bielej légie* v Prešove začal vydávať cyklostylom rozmnožované obozovníky, autorizované Zborovou radou, ktoré rozdával členom *Bielej légie* na ilegálnych schôdzkach. Aby si upevnil svoju vedúcu pozíciu v organizácii, zhotovil si fingovanú vysielачku a predstieral, že takto udržuje styk so Zborovou radou. Okrem toho týždenne dochádzal na Krajský národný výbor (KNV) v Prešove, kde mala sídliť Zborová rada *Bielej légie*. Mihok už v tom čase agitoval pre vstup do organizácie tým, že malo ísť o novú katolícku stranu, ktorá bude hájiť záujmy poškodených, pričom iniciátormi celej akcie mali byť vysokí funkcionári ŠtB. Takýmto spôsobom získal Jozefa Bednára st., Jána Onteka a Jána Sisáka z Juskovej Voly a neskôr i Michala Bombára z Banského, pomocou ktorých bolo do organizácie získaných 66 organizovaných členov.

Súbežne s rozširovaním členskej základne vyhotovil Mihok ml. 3. mája 1951 šesťdesiat protištátnych letákov, ktoré rozhodil v obciach Čaklov, Sol', Jastrabie. Súčasne boli zasielané výhražné anonymy funkcionárom ľudovej správy a členom KSS. Prehľad o zaslaných výhražných dopisoch sa zachoval v čiernej knihe, ktorú viedol Bombár. Vyvrcholením činnosti Mihokovej organizácie bolo zahájenie terorizmu, a to 22. 6. 1951 kedy M. Mihok a Michal Mádej z Čaklova položili 2 kg nálož trhavín pod hájovňu Jablonského z osady Hamre, ktorú po detonácii vážne poškodili. Údajne malo ísť o pokus fyzickej likvidácie Jablonského, ktorého pre aktívnu účasť v KSS Mihok nenávidel. Podľa výpovede neskôr zadržaného Jána Sisáka z Juskovej Voly, jedného z vedúcich členov Mihokovej organizácie, hodlali zavraždiť aj príslušníka ZNB Frajkora (Juskova Voľa) údajne preto, že zistili, že tento prostredníctvom svojho brata, člena *Bielej légie*, podával informácie ŠtB. Ďalším teroristickým aktom bolo zapálenie stohu slamy 27. augusta 1951 v JRD Sol', čo vykonali Ján Mitrišin z Banského a Ján Košar z Čaklova.

Podľa toho istého zdroja ŠtB sa dozvedela o existencii *Bielej légie* vo vranovskej oblasti až v júli 1951, a to viac-menej náhodne, kedy Václav Hanzel,

²⁸ Íšlo o nasledujúce obce: Čaklov, Jusková Vola, Bánske, Cabov, Davidov, Tuhrina, Kolčovské Dlhé, Hrušov. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 8. Vyhodnotenie skupinového zväzku *Biela légia* č. 234.

vyšetrovaný pre rozkrádanie majetku na strojno-traktorovej stanici, kde bol zamestnaný, prezradil túto skutočnosť náčelníkovi Okresného odelenia ŠtB (OO-ŠtB) vo Vranove Jozefovi Behúnovi. Následne bol tento naverbovaný ku spolupráci (14. 7. 1951), s cieľom preniknúť do vedenia tejto organizácie.²⁹ Do organizácie prenikol už 24. júla 1951 pod krycím menom *Homér* (resp. 19. 8. 1951), prostredníctvom Michala Ontka z Čaklova, a to pod zámenkou že je členom ilegálnej organizácie riadenej *Slobodnou Európou*, ktorá chce nadviazať spoluprácu s *Bielou légiou*. Za krátku dobu sa mu podarilo získať dôveru M. Mihoka a stal sa jeho styčným dôstojníkom – spojkou. Potom ako ŠtB prostredníctvom agentúrnej siete a sledovaním Mihoka zistila, že Zborová rada v Prešove neexistuje, prikočila k tajnému zatknutiu M. Mihoka (5. 12. 1951), keď predtým zatkli Jána Košara a Jána Mitrišina (1. 11. 1951). Údajne až v tomto čase sa ŠtB rozhodla vystupovať ako oblastné vedenie *Bielej légie* v Prešove, pričom napojenie na organizáciu prostredníctvom známeho hesla vykonal zástupca náčelníka Krajskej správy ŠtB (KS-ŠtB) v Prešove istý Pupala, pod krycím menom *Prokop*. Spolu s ním vedenie *Bielej légie* predstavovali aj orgány z Prahy Valter a Šimek.³⁰ Cieľom tohto kroku malo byť vytvorenie vhodných podmienok pre zatknutie celej skupiny. Vyššie opísaná verzia bola poslednou, ktorou sa prípad *Bielej légie* v okrese Vranov po troch šetreniach definitívne uzavrel. Pointou tejto verzie bolo ukázať, že ŠtB *Bielu légii* nevytvorila a ani ju k protištátnej činnosti neprovokovala. Výpovede bývalých orgánov ŠtB až na detaily podozrivo do seba zapadajú a stali sa východiskovým materiálom pre hodnotiace správy. V tom je však aj ich nedostatok, keďže takmer úplne obchádzajú výpovede druhej strany, občanov postihnutých realizáciou *Bielej légie*. Ich výpovede, aj keď sa v mnohom rozchádzajú (možno i preto, že neboli koordinované), poskytujú možnosť vnímať celú záležitosť aj v inej polohe.

Predovšetkým sporná je otázka vzniku organizácie. Podľa protokolárnych výpovedí Jána Sisáka, Jozefa Bednára, M. Mihoka st., Michala Janteka pred komisiou ministerstva vnútra (MV) v roku 1959, ktorí v tom čase boli vo výkone trestu, mala byť *Biela légie* na vranovsku založená a riadená ŠtB v Prešove.³¹ Rozpor s ich výpoveďou z roku 1952 vysvetľovali tým, že boli k vykonštruovanej výpovedi prinútení fyzickým násilím. Aj Michal Mihok mal byť podľa vyjadrenia jeho brata Andreja Mihoka k priznaniu prinútený. Ako hlavných svedkov proti Mihokovi vyšetrovatelia použili členov *Bielej légie*, ktorých buď už predtým (Ján Košár) alebo počas vyšetrovania (Ján Sisák) zaviazali ku spolupráci. Obaja sa potom počas trojmesačného vyšetrovania na Ruzyni učili svoju výpoveď naspamäť.

²⁹ Václav Hanzel mal dve krycie mená s dvoma kryciami číslami: *Homér* (3457) a *Vičeslav* (6457). AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 8. Vyhodnotenie činnosti spolupracovníkov v prípade Biela légia.

³⁰ Vedúcim akcie *Duben* v Prešove bol do novembra 1951 kpt. František Novák. Po jeho prevelení do Banskej Bystrice prišli do Prešova v. stržm. M. Walter, v. stržm. Šimek a Brázda. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Kádrové materiály.

³¹ AMV SR v Levoči, f. A 8, i. j. 808. Inšpekcia MV ČSR v Prahe.

O deväť rokov neskôr, v novom politickom „oteplení“, napísali postihnutí občania obcí Čaklov, Cabov, Juskova Voľa a Banské list ÚV KSČ v Prahe, v ktorom tvrdia, že organizáciu *Bielej légie* na vranovsku založili orgány ŠtB M. Benček, Dovina a Volčko. Títo mali prostredníctvom svojich konfidentov organizovať tajné schôdze a provokovať ich k protištátnej činnosti. Sľubovali, že príde prevrat a žiadali aby do družstiev nevstupovali. Dôležité je, že túto verziu vzniku Mihokovej organizácie potvrdil aj kpt. Ján Mati³² v reagensii na následné vyšetrovanie tohoto obvinenia. Vo svojom liste OO-VB v Prešove z 18. apríla 1968 potvrdil, že podnet k založeniu Mihokovej organizácie dal v tom čase okresný náčelník ŠtB vo Vranove Jozef Behún a náčelník II. odboru KS-ŠtB v Prešove Martin Benček. O svojich zámeroch informovali MNB v Prahe, a to so súhlasom náčelníka KS-ŠtB Michala Sadloňa. Z Prahy potom prišli Matoušek a Novák, ktorí vykonali ďalšie opatrenia. Veliteľom provokačnej akcie bol určený Sadloňov zástupca Pupala. Z tohoto dôvodu sa Pupala aj so Žilkom, povolaným z Bratislavy, obliekali do anglických uniforiem. Kpt. Mati ďalej píše, že v čase realizácie *Bielej légie* došlo ku konfliktu medzi Matoušekom a Sadloňom, čo viedlo k vyradeniu Sadloňa z „hry“.³³ Riadiacim orgánom celej akcie sa stal Matoušek v Prahe a M. Benček v Prešove.

Nové vyšetrovanie prípadu *Bielej légie* na vranovsku, ktoré trvalo až do konca roku 1969, takto opäť naznačovalo na možnosť vytvorenia *Bielej légie* ŠtB. Jozef Bednár počas vyšetrovania dňa 7. januára 1969 vypovedal, že M. Mihok, ml. ho osobne informoval o tom, že organizáciu riadi ŠtB v Prešove, kde chodí za istým orgánom po inštrukcie. Údajne i V. Hanzal (alias *Homér*) prejavil záujem podať širšiu výpoveď, pokiaľ ho MV zbaví mlčanlivosti.³⁴

Boli tu však i ďalšie skutočnosti ktoré spochybňujú oficiálnu verziu. Možnosti Mihoka realizovať protištátnu činnosť by boli značne obmedzené, pokiaľ by nedostal pomoc od ŠtB. Z vyhodnotenia činnosti spolupracovníkov ŠtB v prípade *Biela légia* sa dozvedáme, že ŠtB prostredníctvom svojho agenta *Homéra* poskytla Mihokovi písací stroj, ktorý slúžil na prepisovanie archívu organizácie, výhražných dopisov, protištátnych letákov a obežníkov *Bielej légie*. Otázne je, kto umožnil letáky cyklostylom rozmnožovať. Zjavne nepravdivé je i tvrdenie, že ŠtB agentúrne prenikla do organizácie až po vykonaní teroristických činov a nemohla im preto zabrániť. Podľa toho istého zdroja mal agent *Homér*

³² V čase realizácie *Bielej légie* pracoval kpt. J. Mati na IV. odbore KS ŠtB v Prešove.

³³ Podľa listu M. Sadloňa veliteľovi KV ŠtB v Martine z r. 1968 mal byť tento konflikt spôsobený tým, že Sadloň na porade veliteľov KV ŠtB v Prahe v máji 1952 ostro napadol ministra vnútra K. Bacílka. Ministerstvu vyčítal zlé kádrovú politiku, nedôveru voči slovenským orgánom. Ohradil sa voči metódam českých orgánov, ktorým ide vraj len o služobný postup a vyznamenania. Následne bol Sadloň zatknutý a odvezený Matouškom do Ruzyne. AMV SR v Levoči, f. 10/3, i. č. 7. Zatknutie Sadloňa má však aj iné vysvetlenie. V procese realizácie *Bielej légie* v Čiernom Balogu sa vyšetrovaním ukázalo, že Sadloň, ako bývalý náčelník KS ŠtB v B. Bystrici, je podozrivý zo zavraždenia šoféra Krajskej politickej školy, pôvodom z Čierneho Balogu.

³⁴ AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Informatívny záznam spísaný s J. Bednárom 7. januára 1969.

informovať riadiaci orgán o tom, že člen *Bielej légie* Mádej má za úlohu od Mihoka vyhodit' dynamitom horáreň Jablonského. Musel preto byť v organizácii už pred 22. júnom 1951, kedy bol tento čin vykonaný. Jeho úlohou nebolo len preniknúť do vedenia organizácie, ale provokovať činnosť organizácie k rozsiahlej protištátnej činnosti. Na str. 71 hodnotenia činnosti *Homéra* sa uvádza, že agent pod hrozbou svojho odchodu z organizácie a návratu k *Slobodnej Európe*, nútil Mihoka k rozsiahlejšej protištátnej činnosti. Bezprostredným dôsledkom bolo zapálenie stohu slamy v JRD Sol'.³⁵

V materiáloch hodnotiacich činnosť *Homéra* sa ďalej uvádza, že tento informoval Behúna o odchode J. Mihoka do NSR na štvordňový kurz *Bielej légie* v septembri 1951. Kde Mihok v skutočnosti bol, nie je známe. Bol na „školení“ u ŠtB? Poznemenávame, že i neskoršie Mihokove zmiznutie, keď bol 5. 12. 1951 tajne zatknutý, vysvetľovala ŠtB členom *Bielej légie* tak, že Mihok bol vyslaný na preškolovací kurz. *Homér* o zatknutí Mihoka nevedel. Možné prepojenie J. Mihoka na ŠtB v Prešove naznačuje i ďalšia skutočnosť. Dňa 25. 11. 1951 došlo k ostrej výmene politických názorov medzi J. Mihokom a Jánom Baníkom z Čaklova. Keď Baník odchádzal, použil Mihok pušku a 7 krát za ním vystrelil. Druhého dňa vyslal Mihok svoju milenkú Máriu Dzurišovú do Prešova aby tam prípad so strelbou nahlásila a priniesla ďalšie inštrukcie. Koho mala informovať, keď Zborová rada neexistovala, ak nie ŠtB? Natíska sa podozrenie, že ŠtB hrala dvojité hru. Jednu s J. Mihokom a druhú s agentami nasadenými do *Bielej légie*. Obidve strany potrebovala - prvú preto aby mala čo zatýkať a druhú aby mohla vykázat' spôsob odhalenia a realizácie celej organizácie.

Podotýkame, že pre naše úvahy nemáme priame dôkazy. Avšak uvedené skutočnosti, zvlášť v oblasti evidentného provokovania Mihokovej *Bielej légie* k protištátnej činnosti, vrhajú tiež pochybnosti na celkový výsledok vyšetrovacích komisií. Posledné vyšetrovanie Inšpekcie MV, ktoré viedol mjr. Michal Matí, skončilo s rovnakým výsledkom ako predchádzajúce. V novembri 1969 zaslal list kpt. Jánovi Matimu, v ktorom konštatuje, že výsledky vyšetrovania jeho obvinenia nepotvrdili. Zaujímavé je, že záverečná správa mjr. Matiho sa v archívoch nachádza v dvoch textovo zhodných vyhotoveniach, avšak s rozdielnym výsledkom vyšetrovania.³⁶

Realizácia Mihokovej *Bielej légie* prebehla v troch etapách. Najprv bol tajne zatknutý M. Mihok v byte Dzurišovcov. Potom v januári 1952 boli zatknutí jednotliví vedúci skupín. Orgány ŠtB ktorí vystupovali ako oblastné vedenie *Bielej légie* v Prešove, zvolali vedúcich skupín na schôdzku. Počas ich prevozu dvoma

³⁵ Ján Sisák v r. 1969 v tejto súvislosti vypovedal, že pôvodne Hanzel nariadil zapáliť stoh slamy jemu, ďalej J. Mitrišinovi a J. Guzmu z Banského. Sisák tento čin odmietol vykonať. Neskôr sa dozvedel, že to urobili Mitrišin s Košárom. AMV SR v Levoči, f. P 10/3, i. č. 7. Informatívny záznam spísaný s J. Sisákom 16. januára 1969.

³⁶ AMV SR v Levoči, f. P 10/3, a. j. 7. V správe zaslanej ÚV KSČ sa na s. 431 konštatuje, že „...šetrením nebolo zistené...“ vytvorenie a provokovanie *Bielej légie* zo strany ŠtB. V tom istom zväzku, v textovo zhodnej správe, sa na s. 482 uvádza, že „... šetrením bolo zistené...“.

motorovými vozidlami boli zatknutí pred obcou Čierne. V tú istú noc prebehla tretia etapa zatýkania nižších funkcionárov a aktívnych členov *Bielej légie*. Z celkového počtu 66 členov bolo zatknutých 29 osôb, ktorí boli obvinení z velezrady a súdení Krajským súdom v Prešove. Uložené tresty sa pohybovali v rozpätí od 3 do 23 rokov. Michal Mihok ml. bol súdený so skupinou Hadač a spol., zrejme preto aby mu bolo možné podobne ako J. Rešetkovi, Fr. Bodnárovi a B. Grúberovi uložiť trest najvyšší – trest smrti.

Z dokumentov, ktoré sme mali k dispozícii, môžeme konštatovať, že týmto sa výpočet skutočných, resp. potenciálnych či „vykonštruovaných“ organizácií *Bielej légie* „odhalených“ ŠtB na Slovensku uzatvára.³⁷ Z druhej strany s ohľadom na ambície tvorcov programu *Bielej légie* je možné predpokladať, že diapazón členov *Bielej légie* bol podstatne širší, ako sa z dokumentov môžeme dozvedieť. Do úvahy prichádzal každý, kto sa nejakým spôsobom pričínil o prekazenie akcií komunistov, ohrozujúcich základné ľudské a občianske práva ktoréhokolvek občana

Summary

The White Legion as a Form of the Anti-Communist Resistance in Slovakia: The establishment and activities of the Legion in Slovakia

This study analyses the origin of the idea to organize the anti-Communist resistance through the so-called White Legion. It compares the goals of the founders of the White Legion Transmitter with the actual achievements of the resistance movement in practice. This analysis is backed against documentary evidence related to the suppression of the White Legion in Slovakia by the State Security forces. The study also attempts to assess the role of these forces in the process of establishing and planting the White Legion in Slovakia.

³⁷ V počiatočnom období sa Matouškova skupina orgánov usilovala počet sledovaných skupín *Bielej légie* maximalizovať. Napr. v Bratislavskom kraji bola za *Bielu légiiu* považovaná skupina Dr. Pätoprstého a spol., tiež *Biela légia* Senec. V Žilinskom kraji sa uvažovalo o *Bielej légii* v obciach Nižná, Turzovka a Ružomberok. V neskorších správach už údaje o týchto organizáciách nefigurovali. Pozri: AMV SV v Levoči, f. P 10/3, a. j. 8. Správa pre veliteľa ŠtB z Akcie *Duben*.

„Ľudácke tieňe“ v Komunistickej strane Slovenska (a nad ňou) po roku 1948

Jan Pešek

Po prevrate vo februári 1948 a uchopení moci na Slovensku sa nad Komunisticou stranou Slovenska akoby vznášali dva „tieňe“ nedávnej minulosti, ktoré sa prenášali aj do jej vnútorného života. Prvým bol tieň „buržoázneho nacionalizmu“, spájaný s „duchom ľudáctva“, a to až do takej miery, že išlo takmer o to isté. Možno ho označiť za ideovo-politický a programový tieň, majúci pochopiteľne svojich konkrétnych nositeľov. Vytvorila ho kampaň proti buržoáznemu nacionalizmu v rámci celého sovietskeho bloku po roztržke ZSSR a Juhoslávie roku 1948, posilovaná pretrvávajúcou nedôverou pražského vedenia voči slovenskej časti republiky (Slovensko ako slabé miesto ľudovodemokratickej republiky) a v tunajších pomeroch príčinlivo rozduchovaná garnitúrou ľudí okolo Viliama Širokého. Druhý „tieň“ predstavovali členovia komunistickej strany s „ľudáckou minulosťou“, t. j. bývalí členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže a Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. Tento „tieň“ možno označiť ako personálny, osobný či fyzický. Kým prvý „tieň“ bol vykonštruovaný a do existujúcich politických pomerov ho vniesli umelo a účelovo, druhý „tieň“ existoval objektívne a reálne, no deformoval ho a nebezpečné dimenzie mu vtláčal práve prvý „tieň“, v podobe permanentnej kampane proti buržoáznemu nacionalizmu a ľudáctvu.

V rokoch 1945 – 1948 dominovali na Slovensku dve politické strany, Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana. Obe programovo negovali režim vojnovkej Slovenskej republiky, ideológiu a politiku HSĽS, stáli na platforme obnovy Československa ako štátu dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov. Po voľbách v máji 1946, v ktorých výrazným spôsobom zvíťazila DS, pristúpilo vedenie KSS na obmedzenie právomocí slovenských národných orgánov, čo malo eliminovať dôsledky volebného víťazstva DS na Slovensku. Po uchopení moci komunistami vo februári 1948 tieto zábrany padli a mnohí vedúci funkcionári KSS sa netajili svojimi očakávaniami nových podmienok a nových možností. Súviseli najmä so štátovým usporiadaním a teda aj formuláciami pripravovanej ústavy, kompetenciami ústredných a slovenských orgánov a zahŕňali aj také pohľady na situáciu na Slovensku, ktoré sa líšili od názorov pražského centra. Preň však boli neprijateľné, pretože odporovali centralizmu ako jednej zo základných zásad existencie komunistického režimu. Z Prahy prichádzali hlasy o potrebe mať možnosť kedykoľvek na Slovensku zasiahnuť, o údajných prejavoch separatizmu, nacionalistických tendenciách a „vypovedaní poslušnosti“. Odtiaľ už nebolo ďaleko, navyše medzinárodné podmienky tomu nahrávali, k

anonymným obvineniam z „meštiackeho nacionalizmu“, neskôr k vykonštruovaniu „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ a k „nájdeniu“ jeho konkrétnych nositeľov. Nasledovalo ich „politické odhalenie“ a potom aj kriminalizácia. Iniciatíva prichádzala z Prahy, pričom na Slovensku bol hlavným aktérom pohonu na tzv. buržoáznych nacionalistov predseda KSS a podpredseda vlády Viliam Široký a jeho stúpenci.

Otázkami tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu, vrátane procesu s jeho hlavnými predstaviteľmi, sa už zaoberalo viacero prác.¹ Nie je preto potrebné (a rozsah príspevku to ani neumožňuje) sa k tomu podrobnejšie vyjadrovať a možno sústrediť pozornosť na jeho údajné spájanie s „duchom ľudáctva“. „Buržoáznych nacionalistov“ totiž obviňovali nielen z toho, že, ako sa vyjadril prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek na X. zjazde KSČ v júni 1954, „vychádzajúc z nesprávnych hľadísk tzv. spoločných záujmov slovenského národa“, obhajoby tzv. práv slovenského národa, paktovali sa so slovenskou reakciou, združenou v Demokratickej strane“², ale aj zo spolupráce s exponentmi ľudáckeho režimu. V obžalobe generálneho prokurátora z apríla 1954 sa priamo uvádza, že „v tomto spojení a pod vedením reakčnej buržoázie postavili sa na pôdu fašistického bábkového slovenského štátu, v spojení a so záväzkami voči reakčnej buržoázii votreli sa do vedenia Slovenského národného povstania a do významných funkcií nového ľudovodemokratického štátu ...“³ Pohon na tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov sa pochopiteľne nesústreďoval len na popredných funkcionárov, súdených v apríli 1954, ale od začiatku 50. rokov postihoval aj ich „stúpecov“ alebo „pomáhačov“ na nižších stupňoch politického a verejného života.

„Buržoáznych nacionalistov“ obviňovali z toho, že realizovali politiku ministra vnútra Slovenskej republiky Alexandra Macha do takej miery, že keď ten vraj nechcel, aby sa organizovali štrajky, tak ich neorganizovali, keď nechcel, aby sa rozširovali ilegálne letáky, tak ich nerozširovali atď. Vytiahli aj Machom zorganizovaný „propagačný zájazd“ na okupovanú Ukrajinu v septembri až októbri 1941, na ktorom sa z donútenia zúčastnili aj niektorí komunisti (Gustáv Husák, Michal Falťan). Zvrátená logika týchto obvinení smerovala k argumentácii, že „banda Husák, Novomeský a spol.“ boli buržoázni nacionalisti rovnako ako ľudáci, a to ich spájalo. Všetci vraj vystupovali ako nacionalisti, len rôzne „zafarbení“, od červených alebo ružových až po hnedých či čiernych.

¹ Z novej produkcie pozri napr. RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava : 1998, s. 146 – 169; UHER, J. Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. In: *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Ed. M. Barnovský. Bratislava : 1995, s. 105 – 115; BARNOVSKÝ, M.: Proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami. In: *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*. Ed. J. Pernes, J. Foitzik. Brno : 2005, s. 158 – 170.

² X. sjezd Komunistické strany Československa. Praha : 1954, s. 430.

³ „Z obžaloby generálneho prokurátora na skupinu buržoáznych nacionalistov na Slovensku, vedenú Gustávom Husákom“, *Pravda* z 25. 4. 1954.

V koncentrovanej podobe to formulovalo vedenie ministerstva vnútra za účasti ministra Rudolfa Baráka, keď na porade vedenia III. správy ministerstva vnútra (vnútorná kontrarozviedka – J. P.) 11. januára 1956 jej vedúci funkcionári zdôrazňovali, že „u buržoázných nacionalistov treba spojiť problematiku ľudákov s problematikou buržoázných nacionalistov ... pretože vieme, že čo ľudák, to buržoázny nacionalista.“ R. Barák toto stanovisko akceptoval a podporil.⁴

Politickým odstavením a následnou kriminalizáciou príslušných osôb strašiak „buržoázneho nacionalizmu“ v spojení s „duchom ľudáctva“ nezmizol, práve naopak. Ešte v čase, keď vrcholili prípravy na proces s G. Husákom a spol., tzn. po troch rokoch od ich zatknutia a zúrivých kampaniach na „odhalenie ich stúpcov“, tento fenomén opätovne vystúpil do popredia, a to dokonca v rámci vládnucej špičky. Predsedníctvo ÚV KSS 6. februára 1954 prerokovalo „Rezolúciu o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku“ a len s miernymi pripomienkami ju schválilo. Politický sekretariát ÚV KSČ ju však označil za pokus o slovenský hospodársky separatizmus a odmietol ju. Len pred krátkym časom inštalovaný prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek (do funkcie nastúpil v septembri 1953) voči rezolúcii pôvodne výhrady nemal, no rýchlo zmenil názor. Na X. zjazde KSČ v júni 1954 ju označil za *dôsledok „... nedostatku ostráživosti a bdelosti slovenských súdruhov, ktorí dávajú aj dnes možnosť uplatňovať nesprávne politické tendencie, ktorých korene sú v buržoáznonacionalistickom chápaní jednotlivých problémov.“*⁵ Aféra sa skončila politickým pádom Júliusa Bránika (člen Predsedníctva ÚV KSS a predseda Slovenskej plánovacej komisie), ktorý rezolúciu predkladal, a priniesla i ďalšie personálne postihy. Tie síce neboli také brutálne ako v prípade odsúdených „buržoázných nacionalistov“, no z mocensko-politického hľadiska znamenali rovnako dôsledné a spoľahlivé „odstavenie“ postihnutých.

Čiastočné uvoľnenie po XX. zjazde KSSZ vo februári 1956 vystriedalo opäť „politické prítvrdenie“. Už na zjazde KSS v apríli 1957 K. Bacílek nielenže obhajoval odsúdenie tzv. buržoázných nacionalistov, ale strašil aj „skrytými ľudáckymi živlami vnútri KSS“. Vyhlásil, že najväčším nebezpečenstvom bol, je a zostáva „... buržoázny nacionalizmus ako vplyv buržoáznej nacionalistickej ideológie zanášaný do radov našej strany“.⁶ Napriek tomuto „varovaniu“ (alebo práve preto, že vyjadrovalo úsilie vedenia KSČ a KSS „hľadať a nájsť“) sa zakrátko údajne opäť prejavil „vplyv buržoázneho nacionalizmu a ľudáctva“. Nadobudlo to podobu tzv. Šebestovej aféry (Štefan Šebesta bol kandidátom Byra ÚV KSS a podpredsedom Zboru povereníkov), ktorá odštartovala na jeseň 1957.

⁴ BATELKA, J.: Informace o vývoji organizační struktury a zaměření Státní bezpečnosti na úseku tzv. vnitřních problematik v období 1945 – 1967. Strojopis. Praha 1968, s. 86. Uvedené v práci PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava : 2000, s. 38.

⁵ X. sjezd Komunistické strany Československa..., s. 430.

⁶ *Správa o činnosti ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska a ďalšie úlohy*. Správu predniesol prvý tajomník ÚV KSS s. K. Bacílek na zjazde KSS 26. 4. 1957. Bratislava : 1957, s. 52.

Šebesta viedol komisiu, ktorá mala vypracovať návrh zásad riadenia slovenskej ekonomiky. Ním predložený (ešte nedokončený) návrh označili za pokračovanie v línii buržoázných nacionalistov a sám Šebesta skončil v „politickom prepadlisku“. K. Bacílek na zasadnutí ÚV KSS v januári 1958 opäť pripomínal, že „hlavnou a najdôležitejšou úlohou strany na Slovensku je viesť účinný ideologický boj proti buržoáznym ideológiám, najmä proti vplyvom ľudáctva a akýmkoľvek prejavom buržoázneho nacionalizmu“.⁷

Potrebu pokračovať v boji proti ľudáctvu a separatizmu mali demonštrovať aj procesy s bývalými príslušníkmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG) v apríli 1958 v Bratislave a v Banskej Bystrici. Obžalovaní boli obvinení zo zločinov proti ľudskosti na zajatých povstalcov po potlačení SNP a na rasovo prenasledovaných občanoch. Väčšinou šlo o trestné činy kriminálneho charakteru, no samotné načasovanie procesov malo politický podtón. Štátna bezpečnosť totiž o gardistoch a ich zločinoch vedela prinajmenšom od začiatku 50. rokov. Nepriamo sa procesy využili aj na diskreditáciu katolíckej cirkvi, lebo medzi súdеныmi boli tiež dvaja kňazi. Celý ich priebeh a vynesenie tvrdých trestov (5 rozsudkov smrti a vysoké tresty väzenia) však mali predovšetkým demonštrovať, že na Slovensku naďalej prežíva separatizmus a ľudáctvo a preto je potrebné pokračovať v kampani proti tzv. buržoáznym nacionalistom. Smerovala k tomu celá réžia procesov a ich politické ciele, ktoré schvaľovalo priamo Byro ÚV KSS a špeciálne za týmto účelom zriadená komisia, organizovaná účasť verejnosti, kampaň v tlači, rozhlase a televízii atď. Keď vedenie KSS hodnotilo procesy, zdôrazňovalo, že práve v duchu, v akom boli vedené, je potrebné aj naďalej rozvíjať „propagandistickú a masovopolitickú prácu v boji proti ľudáctvu a buržoáznemu nacionalizmu“.⁸

Zotrvačnosť kampane proti „buržoáznemu nacionalizmu“ umocňoval celkový „tvrdý politický kurz“, presadený vedením režimu v rokoch 1957 – 1958. Pozornosť sa sústreďovala na tzv. „bývalých ľudí“, kam radili aj exponentov ľudáckeho režimu, funkcionárov HŠLS a k nej pridružených organizácií. Je pritom charakteristické, že práve táto kategória evidovaných a sledovaných osôb bola najpočetnejšia zo všetkých.⁹ Keďže „problematiku buržoázných nacionalistov“

⁷ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), f. ÚV KSS, kart. 1839. Referát K. Bacílka na zasadnutí ÚV KSS 9. – 10. 1. 1958. Pozn.: Bolo charakteristické, že v súvislosti s týmto prípadom vytiahli organizátori pohonu na Š. Šebestu nálepku „skrytého ľudáka“. Za takého označili Jána Spišiaka, prizvaného ako právneho experta k príprave nových zásad; nezabudli pripomenúť, že je to bývalý ľudácky exponent a vyslanec Slovenskej republiky v Budapešti v rokoch 1939 – 1944. K tzv. Šebestovej afére pozri PEŠEK, J.: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*. Politicko-mocenské aspekty vývoja. Brno : 2005, s. 12–15, 26.

⁸ SNA, f. ÚV KSS, kart 980. Zasadanie Byra Ú KSS 12. 5. 1958. Správa o priebehu a výsledku procesov s členmi bývalých pohotovostných oddielov HG, konaných v dňoch 14. – 18. apríla 1958 v Bratislave a v dňoch 22. – 26. apríla 1958 v Banskej Bystrici.

⁹ Začiatkom roka 1960 bolo do celoštátnej evidencie „bývalých ľudí“ zaradených 18 217 osôb zo Slovenska. Existovalo celkom 16 kategórií týchto osôb. Najviac ich bolo evidovaných v 9. kategórii, do ktorej zaradňovali bývalých funkcionárov HŠLS a POHG, a to 3 247 osôb. Nasledovala 2. kategória,

spájali bezpečnostné orgány s „problematikou ľudákov“, dôsledok predstavovalo sústavné vyhrocovanie kampane proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. Bolo to v situácii, keď už jeho údajní nositelia dávno sedeli vo väzení, a pohon na ich „stúpcov“ a „pomocníkov“ už od začiatku 50. rokov de facto vylučoval, aby sa, pokiaľ vôbec existovali, mohli ešte udržať na exponovanejších miestach. Keďže ich však v rámci „tvrdého kurzu“ chceli odhaliť, tak ich aj „nachádzali“. Napríklad začiatkom roka 1960 sa podľa zistenia orgánov ministerstva vnútra v súvislosti s pripravovanou zmenou štruktúry územných orgánov vyskytovali tri skupiny názorov, pričom ľudia z tretej skupiny vyjadrovali „názory v nepriateľskom zameraní“. Ako nositelia takýchto názorov sú uvádzaní „členovia HSLŠ, HG, farári, kulaci a triedne nepriateľské živly vôbec“, pričom ich pôsobenie je „sprevádzané buržoáznacionalistickými prejavmi“.¹⁰ Podľa správy o bezpečnostnej situácii na Slovensku z konca roka 1960 tu situácia vyzerala takmer katastrofálne, akoby v predvečer prevratu, a to predovšetkým zásluhou „bývalých ľudákov, bývalých ľudí, nacionalistov všetkého druhu a cirkvi“.¹¹ Tendencia Štátnej bezpečnosti (ŠtB) zdôrazňovať „narastanie nepriateľskej činnosti“ však nekorešpondovala s nastupujúcou oficiálnou politickou orientáciou režimu na „dosiahnutie víťazstva socializmu v Československu“. Preto očakávané pokračovanie politických procesov v „občiansko-politickej rovine“¹², tzn. aj v súvislosti s údajným buržoáznym nacionalizmom, ľudáctvom a separatizmom, už bolo neprijateľné.

Druhý „tieň“ v KSS a nad ňou predstavovali jej členovia, resp. kandidáti s „ľudáskou minulosťou“, t. j. bývalí členovia HSLŠ a jej pridružených organizácií. Údaje o tom, koľko ich bolo, zatiaľ nepoznáme. Pri rozboroch

tzv. kulaci, a to 2 958 osôb, potom 7. kategória, „funkcionári bývalých nacistických strán“, a to 1 166 osôb, a 10. kategória, „cirkevná reakcia“ v počte 1 164 osôb. Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Levoči (ďalej len A MV SR), f A 2/1, i. j. 187. Bezpečnostná situácia v agentúrnom a operatívnom rozpracovaní u krajských správ ministerstva vnútra na Slovensku z hľadiska I. zvláštneho odboru MV. Pozn.: Celý dokument publikovaný v práci PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly...*, s. 180-192.

¹⁰ SNA, f. ÚV KSS, K. Bacílek, kart. 2305, zl. 11. Informatívna správa k otázke novej organizácie územných orgánov 16. 2. 1960. Pozn.: Materiál je publikovaný v práci PEŠEK, J.: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov...*, s. 125-127.

¹¹ A MV SR, f. A 1, i. j. 1. Bezpečnostná situácia na Slovensku (koniec roka 1960). Pozn. Materiál je publikovaný v práci PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly...*, s. 193-202.

¹² Politické procesy na Slovensku koncom 50. rokov, respektíve ešte začiatkom 60. rokov, sa niesli v dvoch základných rovinách. Prvú rovinu predstavovali občiansko-politické procesy, zamerané proti nositeľom rôznych „-izmov“, t. j. nacionalizmu, trockizmu, sociáldemokratizmu a pod.. V každom z týchto procesov figuroval fenomén nacionalizmu; niekedy sa o ňom nehovorilo, no v podtexte bol. Druhú rovinu tvorili cirkevno-politické procesy. Ich podstata bola tiež politická, no výrazne tam rezonoval podtón svetonázorového súperenia. Procesy odštartovali spoločne, na prelome rokov 1957-1958, no dĺžka ich konania bola odlišná. Politicko-občianske procesy sa viac-menej skončili roku 1959, zatiaľ čo cirkevno-politické pokračovali až do začiatku 60. rokov a skončili sa na prelome rokov 1962-1963. Pozri PEŠEK, J.: *Vlna politických procesov na Slovensku koncom 50. rokov*. In: *Politické procesy v Československu po roce 1945...*, s. 179-191.

členskej základne KSS sa sledovali najrôznejšie kritériá (triedne, vekové, vzdelanostné, národnostné, muži alebo ženy atď.), no nikdy alebo takmer nikdy sa neuvádzalo kritérium „politickej minulosti“. Jediným doposiaľ zisteným prípadom, kde sa toto kritérium konkrétne spomína, sú údaje o zložení KSS k 1. decembru 1951. Vtedy bolo v KSS 24 550 členov a kandidátov, t. j. 12, 41 %, bývalých príslušníkov iných politických strán. Tento údaj však nemožno považovať za celkom relevantný, nakoľko, ako uvádza príslušná správa, „*mnohí nepriznali členstvo v týchto stranách*“.¹³ Je až zarážajúce, že pri takom pohone na prejavy „buržoázneho nacionalizmu a ľudáctva“, ktorý prebiehal až do začiatku 60. rokov, sa neurobila nijaká forma previerky alebo zisťovania, ako to vyzerá s „politickou minulosťou“ členov KSS. Práve vyhrtená situácia, ktorá v tom čase existovala, však dáva odpoveď na túto otázku. Bolo by to také riskantné a dvojséčné, navyše v podmienkach ostrého konkurenčného boja vnútri KSS a jej vedenia, že si to zrejme nikto netrúfol zorganizovať z obavy, aby sa to neobrátilo proti nemu alebo proti skupine, ktorú reprezentoval.

Pritom bolo evidentné, že mnohí bývalí členovia HSES, HG, HM a POHG sa členmi, respektíve kandidátmi KSS stali. V období svojej existencie to boli masové organizácie; napr. HSES mala roku 1943 asi 300-tisíc členov.¹⁴ Boli medzi nimi presvedčení ľudáci i kariéristi, viac alebo menej aktívni straníci, niektorí preto, že skutočne chceli, iní preto, že viac-menej museli (napr. štátni zamestnanci), ďalší zostali len formálnymi členmi, tzn. podali si prihlášku a žiadnu činnosť nevyvíjali. Hoci roku 1945 režim vojnovkej Slovenskej republiky padol a HSES a jej pridružené organizácie zakázali, ich členovia tu okrem tých, čo emigrovali, fyzicky zostali. Aj o nich, a to nielen ako o voličov, sa uchádzali politické strany, ktoré po obnovení Československa na Slovensku dominovali, t. j. Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska. Bývalí ľudáci vstupovali do oboch strán, hoci v DS ich zrejme bolo viac. Do KSS sa ich väčší počet evidentne dostal po februári 1948, keď sa stala vládnuou a teda aj „príťažlivejšou“ stranou. Masovou bola už pred februárom 1948 (krátko pred ním sa uvádzal počet asi 210-tisíc členov) a do polovice roku 1948 sa v dôsledku hromadného náboru počet členov takmer zdvojnásobil (asi 407-tisíc). Po previerkach sa počet členov a teraz aj kandidátov členstva zredukoval (ku koncu januára 1949) asi na 236-tisíc, potom nasledoval mierny, no sústavný pokles a koncom roka 1953 mala KSS asi 187-tisíc členov a kandidátov, čo bolo najmenej v období po uchopení moci. Odvtedy sa situácia stabilizovala a nastúpil pozvoľný vzostup; koncom roka 1959

¹³ V správe o zložení KSS k 1. 12. 1951 sa neuvádza počet bývalých príslušníkov HSES. Najviac „bývalých“ bolo zo Sociálnodemokratickej strany (9 942, t. j. 5, 08 %) a Demokratickej strany (5 987, t. j. 3, 15 %). Skupina „z iných strán“ predstavovala 7 150 osôb (3, 77 %) a v nej sa zrejme „ukrývali“ bývalí členovia HSES, pokiaľ však toto členstvo priznali; je evidentné, že väčšinou ho nepriznali. SNA, f. ÚV KSS, kart. 812. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 12. 1. 1952. Správa o zložení strany a návrh na regulovanie rastu strany.

¹⁴ KAMENEČ, I.: *Slovenský štát (1939 – 1945)*. Praha : 1992, s. 30.

mala KSS asi 250-tisíc členov a kandidátov.¹⁵ Podobne ako v prípade HSLŠ aj do KSS vstupovali ľudia z rôznych dôvodov, dobrovoľne a vedome, ale tiež z karierizmu či z úsilia o „sociálne prežitie“, niektorí sa v nej možno chceli „ukryť“, zrejme bude časť pravdy aj na myšlienke o „dvoch železkách v ohni“ („jeden syn gardista, druhý komunista“). Výpovednú hodnotu má aj samotná skutočnosť, že počet členov HSLŠ potom, ako sa stala vládnuou stranou, a počet členov KSS po februári 1948 dosahoval viac-menej porovnateľnú úroveň.

Poznatky o tom, že členmi KSS sú bývalí členovia HSLŠ a ďalších organizácií, sa objavovali priebežne, nie však preto, že by sa tomu venovalo nejaké špeciálne úsilie, ale skôr odvodene, ako dôsledok konkrétnych akcií a kampaní. Prichádzali zvnútra KSS, z radov stranického aparátu a funkcionárov rôznych stupňov, ale aj z iných zdrojov, predovšetkým bezpečnostných. Názorne to ukázala situácia roku 1958 a v nasledujúcom období, keď sa ako súčasť zdôvodňovania potreby držať na Slovensku „tvrdý kurz“ a bojovať proti „buržoáznemu nacionalizmu a ľudáctvu“ propagandisticky využívali procesy s príslušníkmi POHG (v apríli 1958 v Bratislave a v Banskej Bystrici). Zložky Štátnej bezpečnosti rekonštruovali štruktúry HSLŠ, HG, HM a POHG a zostavovali zoznamy funkcionárov týchto organizácií vrátane toho, kde pôsobia v súčasnosti. Ako akýsi „odvodnený produkt“ sa potom objavovali údaje o členstve týchto bývalých ľudáckych exponentov v KSS.¹⁶

Vypracúvanie zoznamov exponentov ľudáckeho režimu a sledovanie ich aktuálneho pôsobenia prebiehalo v celoslovenskom rámci, no údaje za celé Slovensko sa nepodarilo zistiť. Nie je to však až taký závažný problém, pretože dostupné údaje v rámci Banskobystrického kraja môžu poslúžiť ako dostatočne reprezentatívne; zistenie stavu aj z ďalších krajov by zrejme k inému posudzovaniu nevedlo. V rámci Banskobystrického kraja je na zozname bývalých exponentov ľudáckeho režimu (stav koncom roka 1958) uvedených 198 osôb,

¹⁵ Údaje o členskej základni KSS sú dostupné v SNA Bratislava vo fondoch ÚV KSS, z novšie publikovaných prác napr. BARNOVSKÝ, M.: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : 2002, s. 27-28; PEŠEK, J. - LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 : 1989*. Prešov : 2004, s. 59-60.

¹⁶ Od konca roku 1958 Štátna bezpečnosť v rámci akcie „Lavína“ systematicky zbierala údaje o bývalých funkcionároch HSLŠ, HG, HM a POHG, pričom využívala aj staršie materiály (až zo začiatku 50. rokov). Na jednotlivých stupňoch štruktúry ŠtB založili objektové zväzky „HSLŠ“ a viedli sa tzv. „Mapy správ“ o situácii v rámci príslušného okresu a kraja. Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (ďalej len A ÚPN), f. B 9/II, i. č. 4, kart. 26. Mapy správ: HSLŠ, HG, POHG. Pozn.: Charakteristické bolo obdobie platnosti týchto zväzkov; zaviedli ich koncom roka 1958 a uložili v polovici roka 1965. Znamená to, že obdobie ich využívania bolo de facto totožné s obdobím platnosti rozkazu ministra vnútra č. 1 z 3. 1. 1959 „Rozpracovanie, pozorovanie a evidovanie ‚bývalých ľudí‘“, ktorý bol dôsledkom „zvýšenej pozornosti“, venovanej tejto kategórii občanov. Platnosť príslušného rozkazu skončila vydaním nového rozkazu ministra vnútra č. 10 zo 17. 2. 1964 „Evidovanie nepriateľských osôb“, ktorý už odrážal nástup určitej liberalizácie vnútropolitických pomerov a miernejších foriem nátlaku na ľudí, stojacich (reálne alebo len potenciálne) v rezistencii voči režimu. Oba dokumenty sú publikované v práci PEŠEK, J. - LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 : 1989...*, s. 642 - 663.

z toho 20 boli členmi KSS. Pritom je potrebné zdôrazniť, že išlo o vyššie pôsobiacich exponentov a nie o radových členov HSLS a pridružených organizácií; v takom prípade by ich bolo podstatne viac. Uvádzali sa ministri, vyšší vládni úradníci, poslanci, župní tajomníci HSLS, okresní predsedovia a tajomníci HSLS, župní a okresní velitelia HG a POHG, v prípade POHG i radoví členovia. Situáciu na okresnej úrovni možno priblížiť na prípade okresu Banská Štiavnica (stav vo februári 1960). Zoznam z tohto okresu uvádzal bývalých členov HG a POHG s príslušnými charakteristikami; z 93 osôb bolo 27 v KSS (26 členov a 1 kandidát členstva). Pomery v ďalších okresoch Banskobystrického kraja vyzerali podobne. Bezpečnostné orgány túto situáciu podrobnejšie nekomentovali, iba konštatovali, že „*samostatným problémom sa javí členstvo v KSS*“.¹⁷

Otázka „politckej minulosti“ členov KSS síce oficiálne nevystupovala ako samostatné kritérium pri rozboroch stavu členskej základne, no vedenie KSS a funkcionári až po miestnu úroveň sa o ňu pochopiteľne zaujímali. Pri obnovovaní legálne fungujúcej štruktúry KSS po oslobodení jej členovia v svojich životopisoch uvádzali pôsobenie v predchádzajúcom období, vrátane prípadného členstva v HSLS a pridružených organizáciách. To isté platilo aj pri prijímaní nových členov, neskôr kandidátov členstva. Vyžadovalo sa „byť k strane úprimný“, nič nezatajovať a „priznať sa“. Niektorí sa „priznali“, uviedli dôvody a „poľahčujúce okolnosti“, iní to zamlčovali, či už úmyselne alebo preto, že svoje členstvo v HSLS alebo HG považovali za tak formálne, že ho nie je potrebné uvádzať. Celkom vylúčiť však nemožno ani to, že na to skutočne zabudli. Keď sa situácia v KSS od prelomu 40. a 50. rokov vyhrotila, hľadali sa „buržoázni nacionalisti“, „ukrytí ľudáci“ a „nepriatelia so straníckou legitimitáciou“, dostávali sa tieto „hriechy minulosti“ na denné svetlo. V existujúcich extrémnych podmienkach a tvrdom konkurenčnom boji vnútri KSS sa de facto na každého dalo niečo nájsť. Napríklad o Viliamovi Širokom a Júliusovi Ďurišovi kolovali informácie, že vraj, keď ich vyšetrovalo v Brne gestapo, vyzradili to, čo nemali. Objavovali sa tiež kompromitujúce údaje o údajnej kolaborácii s ľudáckym režimom. Napríklad G. Husákovi a M. Falťanovi vyčítali, že sa zúčastnili cesty na okupovanú Ukrajinu, zorganizovanú A. Machom, s ktorým sa osobne stretával aj Ladislav Novomeský atď. K takýmto „hriechom minulosti“ patrilo tiež nepriznané členstvo v HSLS a pridružených organizáciách.

„Odhaľovanie“ takéhoto nepriznaného členstva bolo fenoménom, ktorý sa dotýkal celej KSS, od miestnej až po vrcholovú úroveň. Bolo väčšinou dôsledkom boja o moc, respektíve o veľkosť podielu na nej, ktorý prebiehal vnútri KSS, hoci v niektorých prípadoch išlo viac-menej o náhodu. Najväčšiu pozornosť pochopiteľne vyvolávali prípady vedúcich funkcionárov, pretože tí stáli na vrchole pyramídy moci, boli verejne známi a mali moc, o ktorú s nimi súperili iní. Zrejme

¹⁷ A ÚPN, f. B 9/II, i. č. 4, kart. 26. Mapy správ: HSLS, HG, POHG.

najtypickejším príkladom funkcionára, ktorý svoju kariéru založil na zbieraní kompromitujúcich materiálov na druhých, bol tajomník ÚV KSS Pavol David. Keď získal takýto materiál, bezohľadne príslušného funkcionára vydieral, respektíve, pokiaľ to bolo výhodnejšie, z ničoho nič takéto materiály predložil a nasledoval politický pád, niekedy aj trestnoprávny postih príslušnej osoby. David stál za pádom viacerých známejších osobností, a to nielen v súvislosti s pohonom na „buržoázných nacionalistov“. Tam patril k najaktívnejším, no rovnako bezohľadne postupoval aj voči iným, hoci veľmi vysoko postaveným funkcionárom. Roku 1952 sa napr. dostal k spisu z vypočúvania Širokého a Ďuriša gestapom, z ktorého vyplývalo, že Široký zlyhal a vyzradil šifru spojenia KSS; tento materiál okamžite zanesol na generálny konzulát ZSSR v Bratislave. Využíval aj ďalších funkcionárov a pracovníkov stranického aparátu, ktorí preňho vyhľadávali rôzne kompromitujúce materiály. Patrili k nim napr. Oskár Jeleň, Oto Krajňák, Jozef Lietavec a ďalší.

Prípady zatajenia bývalého členstva v HSLS alebo HG u známejších osobností z politického establishmentu boli „vrcholom ľadovca“, ktorý priťahoval pozornosť. Zrejme najvyššie postaveným funkcionárom, ktorý na to doplatil, bol bývalý generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský. Túto funkciu síce na jeseň 1951 zrušili a Bašťovanský zostal len jedným z tajomníkov, no keďže zastupoval V. Širokého počas jeho neprítomnosti v Bratislave (a to bolo veľmi často), zostával naďalej na najvyšších stupňoch rebríčka moci. Bašťovanského „konkurenti“ zo stranického aparátu na neho vytiahli, že po marci 1939 sa prihlásil do HSLS a HG a neskôr to neprisnal; tvárili sa tak, že to „objavili“ až teraz, hoci to vedeli už skôr. Vytvorili z toho „veľký prípad“ a využili to na jeho účelové skompromitovanie a „vyšachovanie z hry“ v rámci boja o moc vnútri komunistickej elity. Paradoxné je, že aj Bašťovanský, keď bol na vrchole moci, patril k tým funkcionárom, ktorí vyzývali k ostráživosti voči prenikaniu bývalých členov HSLS a s ňou spojených organizácií do KSS.¹⁸ Začiatkom roka 1952 ho odvolali z funkcie tajomníka ÚV KSS a „odložili ho“ ako radového pracovníka do Slovenského pedagogického nakladateľstva; v novembri 1952 spáchal samovraždu. Niečo podobné, hoci nie s tak tragickým vyústením, postihlo aj Miloša Gosiorovského, ktorý bol od začiatku 50. rokov tajomníkom ÚV KSS. V novembri 1952 napísal svojmu tátorovi V. Širokému list, kde sa priznáva, že ako mladý železničiar vyplnil roku 1940 prihlášku do HSLS. Vraj na to zabudol a uvedomil si to až koncom roka 1951, pri afére Š. Bašťovanského. Ani vtedy to však neoznámil a priznal to až teraz; zrejme ho motivovala dusivá spoločenská

¹⁸ Napríklad v referáte, ktorý predniesol na IX. zjazde KSS v máji 1950, uvádzal Bašťovanský „odstrašujúci“ prípad: „Nedávno museli sme v Nitrianskom kraji zo služieb strany prepustiť pracovníka, ktorý bol medzičasom aj v politickej škole, a to z tej príčiny, že v čase tzv. Slovenského štátu bol členom PO HG. Keby si súdruhovia boli odvádzali – podľa zásad našej kádrovej práce – vyžiadali o menovanom posudky, nebolo by sa mohlo stať, aby sa človek s takou závadnou minulosťou dostal do straníckej školy a nadto ešte do služieb strany.“ Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska v Bratislave 24. – 27. mája 1950. Bratislava : 1950, s. 202.

atmosféra v súvislosti s prípadom Rudolfa Slánskeho a spol. Odvolali ho z funkcie člena ÚV KSS a tajomníka ÚV KSS, dostal však možnosť pôsobiť ako historik. Ako určitú „poľahčujúcu okolnosť“ akceptovali, že v čase, keď podpísal prihlášku do HSEŠ, nebol členom KSS, ale len Komunistického zväzu mládeže; spochybňuje to však Gosiorovského neskôr uvádzané členstvo v KSČ od roku 1937.

Názorným svedectvom toho, ako sa využívalo nepriznané členstvo v HSEŠ pri tvrdom konkurenčnom boji vo vedení KSS, je prípad Ondreja Pavlíka, od júna 1953 člena Predsedníctva ÚV KSS. Ako schopnému intelektuálovi mu bol cudzí diletantizmus vedúcej garnitúry KSS a preto (svoju úlohu zrejme zohrávali aj jeho osobné ambície) v máji 1954 poslal V. Širokému list s ostrou kritikou pomerov vo vedení strany. Kritika smerovala na prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka a predovšetkým na tajomníka ÚV KSS P. Davida a predsedu Zboru povereníkov Rudolfa Strechaja. Široký sa však od Pavlíka dištancoval, navyše David a Strechaj sa už dlhšie orientovali na prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, a Bacílek sa k nim pridal. Preto nebol problém Pavlíka „odstaviť na vedľajšiu koľaj.“ Keď sa po X. zjazde KSČ rekonštruovalo Predsedníctvo ÚV KSS na Byro, Pavlík sa už doň nedostal. Bacílek to zdôvodňoval aj tým, že Pavlík dostal stranický trest za zatajenie svojho údajne formálneho členstva v HSEŠ a účasti na kurze pracovníkov HM. Pavlík žiadal, aby sa táto záležitosť prešetřila a uvádzal, že *„sú celkom analogické prípady súdruhov, ktorí zaujímajú aj vyššie postavenie v stranickom živote (napr. s. Michalička, Strechaj), pri ktorých sa to tak neberie ...“*. Tým však opäť „siahol na ľudí Prahy“, preto nemal šancu na úspech. Jeho kariéra sa chýlila ku koncu a na zjazde KSS v apríli 1955 sa už nedostal ani do ÚV KSS. Neskôr Pavlík spomínal (pred tzv. Barnabitskou komisiou roku 1963), ako ho David vydieral tým, že „objavil“ jeho prihlášku do HG z roku 1939, pričom mu vraj povedal, že Strechaj „to má oveľa horšie“, pretože on má dôkazy o jeho členstve v HSEŠ a HG.

Väčšinou sa prípady nepriznaného členstva v HSEŠ a ďalších organizáciách využívali účelovo a cielene v rámci „konkurenčného boja“ vo vedení KSS, no boli aj prípady viac-menej náhodné, súvisiace s rôznymi kampaňami a majúce dopady, s ktorými nikto nepočítal. Názorne to ukazuje prípad Mareka Smidu z roku 1958. Ako „robotnícky káder“ a tvrdý dogmatik sa angažoval v ťažení proti O. Pavlíkovi, a to už od roku 1954 a potom aj roku 1957, keď Pavlíka vylúčili z KSS; bol členom komisie, vytvorenej Byrom ÚV KSS v marci 1957, na preskúmanie „protistraníckej činnosti“ Pavlíka. Pri prípravách procesov s príslušníkmi POHG, ktoré sa konali v apríli 1958 v Bratislave a v Banskej Bystrici, sa prišlo na to, že Smida zatajil svoje členstvo v HSEŠ a HG. Priťažilo mu aj to, že ešte roku 1945 (v partizánskej skupine a neskôr pred ľudovým súdom) intervenoval v prospech svojho bratanca Jána Smidu, ktorý sa ako príslušník POHG na jeseň 1944 podieľal na kriminálnych trestných činoch. M. Smida sa teraz kajal a „sypal si popol na hlavu“. Počas vyšetrovania prípadu pri každej príležitosti pripomínal, že sa „to hanbil priznať“. Pritom už od roku 1949

bol členom Ústrednej kontrolnej a revíznej komisie KSČ a aj z pôsobenie v nej veľmi dobre vedel, aké môžu byť dôsledky takéhoto konania. Zrejme dúfal, že mu to „prejde“ a možno by mu to aj prešlo, nebuť vyhotenej kampane okolo procesov s členmi POHG, spájanej so „strašiakom“ buržoázneho nacionalizmu a ľudáctva. Táto atmosféra si priamo vyžiadala „exemplárne potrestanie“, a preto Smidova politická kariéra skončila, hoci „mal zásluhy a doteraz sa vždy osvedčil“; dostal stranicky trest a odvolali ho zo všetkých funkcií.¹⁹

Pôsobenie „tieňov minulosti“ v KSS a nad ňou bolo typickým slovenským fenoménom, lebo nemalo pendant v českej časti republiky. Prebiehajúca kampaň proti sociáldemokratizmu, ktorá bola tiež určitým vyrovnávaním sa s minulosťou, tu predsa len mala iné zdroje a iný bol aj stupeň vyhrotenosti boja proti nemu. V konkrétnej podobe sa nebezpečenstvo „buržoázneho nacionalizmu a ľudáctva“ de facto objavilo roku 1950, hoci náznaky možno sledovať už skôr, a predstavovalo charakteristickú črtu politického a verejného života až do začiatku 60. rokov. Keď koncom roka 1963 bolo vedenie KSČ donútené prehodnotiť dovtedy nespochybniteľné obvinenia a rehabilitovať tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, tento „tieň“ sa stratil. Fenomén členov KSS s „ľudáckou minulosťou“ síce zostal, no nepôsoobil už ako vyhrotený ideovo-politický problém. Navyše práve v tom čase nastupoval trend určitej liberalizácie pomerov, čo sa premietalo do zmierňovania tlaku na „bývalých ľudí“, kam zaraďovali aj kedysi angažovaných ľudákov. Členstvo v HSES a v organizáciách k nej pridružených sa už vo vzťahu k súčasným členom a kandidátom KSS nepovažovalo za podstatnejší politický problém, hoci čas od času z toho určitý problém vzniknúť mohol.

¹⁹ O niektorých spomínaných prípadoch píše K. Kaplan v svojich prácach, najmä KAPLAN, K.: *Mocní a bezmocní*. Toronto : 1989, ďalej KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953 – 1956*. Brno : 2005. Všetky prípady, vrátane politických osudov príslušných osôb, sú uvedené v práci PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989*. Prešov : 2004.

Summary

The “Shadows of Hlinka’s Party” inside and outside the Communist Party of Slovakia after 1948

Two “shadows of Hlinka’s Slovak People’s Party” seem to have harassed the Communist Party of Slovakia (CPS) after the turnover in February 1948, when it became the governing party. They both emerged from the country’s recent history – the period of the Slovak Republic in 1939-1945 and, to a certain extent, the course of events in 1945-1948. The first “shadow” standing over the Party was the so-called “Bourgeois Nationalism”. Its manifestations began to be compared to the “spirit of Hlinka’s Party” (“spirit of *ľudáctvo*”) to such an extent that these two were taken for identical phenomena. The second shadow gathered directly inside the CPS from those members who had behind them the “past” as members of Hlinka’s Slovak People’s Party, the Hlinka Guard, the Hlinka Youth or the Hlinka Guard Emergency Units. Whilst the first “shadow” was only devised to be purposefully implanted from outside into the then political situation, the second one was borne directly inside the Party ranks, and so objectively existent. Being deformed under the pressure of the permanent campaign against the “Bourgeois Nationalism and the spirit of *ľudáctvo*”, it took on a dangerous shape. Both of the “shadows” retreated only at the beginning of the 1960s (more precisely at the end of 1963) when the leaders of the regime were compelled to re-evaluate the accusations, seemingly unshakeable up to that time, and rehabilitate the so-called Slovak Bourgeois Nationalists.

Tzv. „slovenský buržoázny nacionalizmus“ v politike KSČ po XX. zjazde KSSZ (1956-1960)¹

Mária Rusková

XX. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, ktorý sa konal v dňoch 14. – 25. februára 1956, priniesol do zahraničnej i domácej politiky nielen ZSSR, ale aj jednotlivých socialistických štátov Východného bloku významné zmeny; predovšetkým v otázke postoja k predošlým činom komunistického vedenia, s odmietnutím kultu osobnosti Stalina i prijatím myšlienky dôslednejšej rehabilitácie mnohých nevinne odsúdených. Obvinenia z tzv. „buržoázneho nacionalizmu“ boli samotnou Moskvou prezentované ako neopodstatnené a vykonštruované², čo pre ostatné socialistické krajiny znamenalo jasný signál vysporiadať sa s týmto fenoménom. Napriek tomu, že komunistické strany jednotlivých socialistických krajín Východného bloku rehabilitovali „buržoáznych nacionalistov“ (napríklad Władysława Gomułka v Poľsku, Jánosa Kádara v Maďarsku), Československo sa procesu dôslednej rehabilitácie nielen vyhýbalo, ale naopak, jeho vedenie naďalej „podsúvalo“ spoločnosti uistenia o existencii „slovenského buržoázneho nacionalizmu a separatizmu“ ako neustále trvajúcej hrozby pre jednotu republiky.

Príčin prečo vedenie KSČ odmietalo rehabilitovať „slovenských buržoáznych nacionalistov“ bolo viacero. Vidíme ich v troch rovinách – ideologicko-politickej, mocensko-politickej a personálnej alebo osobnostnej.

Ideologicko-politická rovina bola spojená s obavou popredných predstaviteľov KSČ, že popretie fenoménu „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ by viedlo k popretiu fenoménu „slovenského nacionalizmu“ ako takého, ktorý bol však jedným z hlavných mocenských nástrojov KSČ v procese postupnej centralizácie štátnej a politickej moci. Vedúci predstavitelia strany sa

¹ Nakol'ko vychádzame z predpokladu, že čitateľská vedecká obec dobre pozná okolnosti vzniku a pozadia existencie tzv. „slovenského buržoázneho nacionalizmu“, zameriame sa v tejto štúdií na vykreslenie príčin, prečo sa tento „fenomén“ zachoval v politike KSČ aj po XX. zjazde KSSZ r. 1956, keď sa postupne začala oficiálna rehabilitácia tzv. „buržoáznych nacionalistov“ v ostatných krajinách Východného bloku. Sledujeme kroky, ktoré KSČ urobila, aby tento fenomén naďalej prezentovala ako hrozbu pre jednotu štátu, výsledok činnosti „fudáckych a separatických živlov“. Nakol'ko rozsah štúdie neumožňuje postihnúť všetky aspekty sledovaného problému, zameriame sa len na najmarkantnejšie prejavy spomenutých krokov. Ak hovoríme o tzv. „slovenskom buržoáznom nacionalizme“ ako o istom fenoméne v dejinách Československa i politiky KSČ, chceme tým obrazne vykresliť status tohto problému ako niečoho, čo vo významnej miere ovplyvňovalo spoločné česko-slovenské vzťahy v 50. a 60. rokoch 20. storočia – a čo bolo prezentované ako čisto „slovenská záležitosť“, pričom táto „prezentácia“ priniesla následnu odozvu do celého ďalšieho fungovania spoločného štátu.

² RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*. Bratislava : Academic AEP, 1998, s. 167.

obávali, že by rehabilitácia a faktické odmietnutie tzv. „buržoázneho nacionalizmu“ prinieslo skutočné vzopretie sa slovenského národa voči nedodržiavaniu zásad Košického vládneho programu, požiadavky posilnenia slovenských národných orgánov³ i rešpektovania plnohodnotnosti slovenskej politickej scény.

Mocensko-politická rovina obáv komunistického vedenia ČSR bola inšpirovaná udalosťami, ktoré nastali po rehabilitácii Gomulku v súvislosti s výmenou politickej garnitúry, ale aj v súvislosti s opozičnými udalosťami, ktoré nastali v Poľsku v októbri a v Maďarsku na prelome októbra a novembra 1956.

Osobné dôvody priamo vychádzali z oboch predošlých príčin a súviseli s obavou o vlastné pozície jednotlivých popredných predstaviteľov KSČ a KSS, ktorí boli úzko zainteresovaní na príprave politických procesov, a to aj so „slovenskými buržoáznymi nacionalistami“. V tomto prípade to boli hlavne A. Novotný, Viliam Široký, Karol Bacílek a mnohí ďalší.

Rok 1956 bol teda do značnej miery ovplyvnený závermi XX. zjazdu KSSZ, aj keď implementácia týchto záverov, hlavne v otázke boja proti kultu osobnosti a s tým spojená náprava výsledkov minulých perzekúcií, sa v Československu rozbiehala len veľmi pomaly a mala skôr formálny charakter. Fenomén „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ naďalej zohrával významnú úlohu v mocenskej politike KSČ a naďalej podporoval pocity strachu v slovenskej spoločnosti prejavíť sa viac „pronárodne“. Tieto postoje boli zreteľné aj v kultúrnom živote slovenského národa, reprezentovanom hlavne slovenskými spisovateľmi. Aj napriek otvorenejšej kritike mocenských pomerov na II. zjazde československých spisovateľov (22. – 29. apríla 1956), kde zaznela požiadavka menšieho zasahovania ideológie do kultúrnej tvorby v podobe hesla „spisovateľa – svedomie národa“⁴, slovenská časť spisovateľskej obce sa vyjadrila k tejto otázke len vo veľmi malej miere.

Prvé otvorenejšie prejavy nespokojnosti slovenských spisovateľov s mocenskými zásahmi do kultúrnej tvorby i nespokojnosť prameniaca z nerovnomerného postavenia slovenského národa sa prejavili až na plenárnej schôdzi Zväzu slovenských spisovateľov 1. júna 1956. K najvehementnejším zástancam slovenského kultúrneho života nielen v otázke slobodnejšej tvorby, ale aj v otázke akceptovania rovnoprávnosti Slovenska a slovenského národa patrili

³ Ich posilnenie ústavným zákonom č. 33/1956 bolo len formálnym aktom, avšak prinieslo v tej dobe požadovaný cieľ, keď bolo na Slovensku vnímané ako isté zadosťučinenie. RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1945-1992...*, s. 177.

⁴ GREŠÍK, Ladislav: *Kultúrna politika KSS v období dobudovania základov socializmu*. Bratislava : Pravda, 1984, s. 182. KSČ ostro odsúdila vyhlásenie sa spisovateľov za „svedomie národa“, aj keď paradoxne, ešte 26. októbra 1932 samotný Stalin na besede so spisovateľmi u Maxima Gorkého vyhlásil, že spisovateľa sú „...inžinieri ľudských duší...formujú charaktery a účinne pomáhajú strane vychovávať a zocelovať ľudí v duchu komunizmu“. BÍLIK, R.: Inžinieri ľudských duší, či svedomie národa? (Mýtus o národnoreprezentatívnej funkcii slovenského spisovateľa). In: *Súčasnosc' mýtov a mýty súčasnosti*. Zborník z medzinárodnej konferencie 9. – 10. novembra 1993 v Budmericiach. René Bílik (Ved. red.). Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 1993, s. 104.

Dominik Tatarka a Katarína Lazarová. Ich odmietanie obvinenia zo „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ sa prejavilo v požiadavke rehabilitovať Ladislava Novomeského⁵, ale významným bolo tiež vystúpenie K. Lazarovej týkajúce sa vnímania slovenského národa a Slovákov ako národa českého. Jej veľmi emotívny a kritický príhovor bol uverejnený v *Kultúrnom živote* z 23. júna 1956: „...*V Maďarsku v literárnom časopise hovoria o nás ako o Cseh irodalom, hoci by nás ako susedov mohli poznať. Keď sme boli v Gruzínsku ...vítali nás ako českú delegáciu a slovenského skladateľa ako českého kompozitora...*“⁶

Verejné kritické vystúpenia slovenských i českých spisovateľov paralelne sprevádzala príprava zákona o zvýšení právomocí slovenských národných orgánov, o ktorom sa začalo diskutovať na Celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956 (11. – 15. júna 1956), pričom o konkrétnej podobe zákona rokovovalo Politbyro (PB) ÚV KSČ 2. a 9. júla 1956. Aj keď mal byť tento zákon navonok prejavom rešpektovania postavenia slovenských národných orgánov v systéme rozhodovania, už pri jeho prejednávaní v PB ÚV KSČ sa významne preukázala formalita prístupu centralisticky orientovanej straníckej garnitúry na čele s A. Novotným, čo bolo jasným ukazovateľom, že zákon mal byť len zmiernením aktuálneho spoločenského napätia, vychádzajúceho z vtedajšieho procesu „destalinizácie“. Na spomínanom zasadnutí PB ÚV KSČ odmietal napríklad Široký používanie slovného spojenia „slovenský národ“; namiesto toho sa malo používať iba pomenovanie Slovensko. Bacílek napríklad presadil, že Slovenská národná rada nemala právo vyjadrovať sa k návrhu zákona skôr, ako bol zákon schválený Národným zhromaždením. Pozíciu SNR vykreslil aj Václav Kopecký. Na základe jeho návrhu sa zákon prezentoval ako návrh poslancov NZ a nie SNR a Novotný na rokovaní presadil postup prerokúvania zákona straníckymi a štátnymi orgánmi, s vynechaním slovenských národných orgánov. Asi najtvrdší „úder“ dostalo rovnoprávne postavenie slovenských národných orgánov návrhom Jiřího Hendrycha, podľa ktorého sa v znení sľubu členov Zboru povereníkov vypustila formulácia: „*v záujme slovenského národa*“ a nahradila sa slovami: „*v záujme ľudu a štátu*“⁷.

V praxi sa teda uplatnila zásada „o nás bez nás“, keď o pripravovanom zákone v podstate slovenské národné orgány nijako nerozhodovali. Na ďalšej konferencii KSČ, o štyri roky neskôr, sa už otvorene hovorilo o potrebe úplnej politicko-administratívnej centralizácii republiky, čo bolo presným opakom dovtedy proklamovaného posilnenia právomocí slovenských národných orgánov.⁸

⁵ *Kultúrny život*, č. 22 z 2. 6. 1956.

⁶ *Kultúrny život*, č. 25 z 23. 6. 1956. Porovnaj tiež RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století...*, s. 174.

⁷ ŽATKULIAK, Jozef: K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956. In: *Česko-Slovenská historická ročenka*. 1998. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 61. Porovnaj tiež PEŠEK, Jan: Slovensko v rokoch 1953-1957. Kapitoly z politického vývoja. In: *Krize komunistického systému v Československu 1953-1957*. sv. IV. Brno : Prius, 2001, s. 19.

⁸ *Nová mysl*, mimořádné číslo, červenec 1960, s. 10-11.

Ústavný zákon č. 33 o slovenských národných orgánoch bol prijatý v Národnom zhromaždení 31. júla 1956. Jeho formálnosť bola v tom, že taxatívne nevymedzoval jednotlivé kompetencie Zboru povereníkov a SNR, čím naďalej dochádzalo k zásahom vládneho centra do rozhodovania na Slovensku aj v otázkach, ktoré mali byť podľa zákona v kompetencii slovenských národných orgánov. Vláda tak určovala mnohé hospodárske smernice s platnosťou pre Slovensko, úlohy a limity pre oblasť obchodu, kultúry, zdravotníctva. Na základe tejto nejednoznačnosti a zároveň neochoty skutočne v praxi zvýšiť právomoci slovenských národných orgánov, teda reálne decentralizovať hospodárske riadenie, prijala vláda už o rok neskôr, 11. septembra 1957, ďalšie centralizačné uznesenie č. 973 o úprave právomocí slovenských národných orgánov v riadení, plánovaní a financovaní slovenského hospodárstva, čím sa jasnejšie vymedzilo vedúce postavenie vlády voči slovenským národným orgánom⁹.

Aj napriek formálnosti zákona č. 33/1956 Zb. z. a. n. bolo jeho prijatie a uplatnenie prezentované na verejnosti ako víťazstvo boja proti „dogmatickému byrokratizmu“ a dosiahnutie „demokratického centralizmu“, ktorý upevní bratstvo českého a slovenského národa, s neustálym zdôrazňovaním potreby boja proti „buržoáznemu nacionalizmu“¹⁰.

Verejná oslava prijatého zákona však bola v rozpore s tým, čo komunistická moc zisťovala z konkrétnych prejavov slovenských a českých občanov. KSC sa usilovala zistiť názory občanov na prijatie ústavného zákona č. 33, pričom pozornosť venovala aj názorom na vzájomný pomer Čechov a Slovákov a prejavy „buržoázneho nacionalizmu“ v jednotlivých odvetviach hospodárskeho a kultúrneho života. Spoločným menovateľom väčšiny hlásení bola kritika spoločenských pomerov, rozdielov v postavení slovenského a českého národa. Napr.: „...*Dr. Jiřina Králová, zubná lekárka, reakčne malomeštiacky zmysľajúca povedala: Vám Slovákom to prajú. To je príprava na odtrhnutie Slovenska od ČSR a na jeho zapojenie do ZSSR, pretože sa budú Čechy neutralizovať... Tento názor je v Prahe veľmi rozšírený...*“¹¹

Zároveň sa v informáciách objavovali zmienky o neúmernom množstve Čechov na Slovensku, čo malo spôsobiť, že kvalifikovaní slovenskí zamestnanci ešte stále nemali adekvátnu prácu: „*Češi ešte stále zaplavujú Slovensko. Tolko Čechov ako je t. č. na Slovensku, vraj nikdy nebolo...*“¹²

⁹ LONDÁK, Miroslav: *Otázky industrializácie Slovenska /1945-1960/*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1999, s. 123.

¹⁰ Rezolúcia pracujúcich mesta Bratislavy, 3. august 1956. In: RATKOŠ, Peter a kol.: *Z prameňov našich dejín*. Bratislava : SPN, 1974, s. 371. O účelnej decentralizácii sa písalo aj v časopise *Nová mysl*, mimořádné číslo, červen 1956, s. 19 a 259. Podobne prezentovala prijatý zákon veľká väčšina novinových článkov. *Pravda* z 31. 7. 1956, 1. – 8. 8. 1956.

¹¹ Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), fond ÚV KSS, tajomník David, k. 2248, a.j. 332. Ohlas na rozšírenie právomoci slovenských národných orgánov.

¹² SNA, f. ÚV KSS, tajomník David, k. 2248, a.j. 332. Ohlas na rozšírenie právomoci slovenských národných orgánov.

V armáde sa objavili napríklad názory, že „význačnejšie funkcie v nižších aj vyšších jednotkách čsl. armády zastávajú výlučne velitelia českej národnosti...“¹³

Podobné prejavy sa vyskytli aj pri skúmaní reakcie obyvateľstva na udalosti v Maďarsku. Podľa jednej zo správ istý Július Molnár, zamestnanec GRAND – garáží v Piešťanoch hovoril o nízkej životnej úrovni slovenských robotníkov, ktorá mala byť podobná situácii v Maďarsku, pričom ale „Česi majú dobré miesta na Slovensku a krásne byty a...robotníci v Čechách majú o mnoho vyššie platy, ako u nás na Slovensku, z čoho potom vyplýva nenávisť voči nim...“¹⁴

Aj keď nie je možné zovšeobecniť tieto informatívne správy ako reprezentatívnu vzorku zmýšľania na Slovensku, predsa len negatívne názory voči českému obyvateľstvu a zároveň aj situácia v Maďarsku poskytli KSČ vhodnú zámienku na odmietnutie akejkoľvek rehabilitácie „slovenských buržoáznych nacionalistov“. Aj napriek istej miere uvoľnenia spojeného s prvou vlnou „destalinizácie“,¹⁵ KSČ opäť priostrila svoj postoj k národným prejavom v ČSR, zosilnila centralizačnú politiku a obnovila kritiku tzv. „slovenského buržoázneho nacionalizmu“.

V plnej miere sa táto línia prejavila už v decembri 1956 na zasadaní ÚV KSČ, kde A. Novotný hľadal korene maďarských udalostí v tom, že „...Maďarská strana pracujúcich dostatočne nečelila najrůznejším buržoasním názorům, nacionalismu a šovinismu, které se svobodně šířily v tisku...“¹⁶ Novotného referát doplnil Rudolf Strechaj, ktorý umiernenú československú situáciu hodnotil ako výsledok včasného vysporiadania sa s „buržoázny nacionalizmom“: „...Nikomu se nepodaří vyvolat na Slovensku fašistické tendence proti českému národu, neboť zkušenosti posledných let bratrského budování socialistické republiky přesvědčily každého slovenského člověka, že jedině spolu s českou dělnickou třídou...je záruka našich úspěchů...Slovenský národ...strásá ze sebe všechno to škodlivé, co přináší buržoasní nacionalismus...Nikdy a nikomu se nepodaří vyvolat v nás obdobu maďarského chaosu. Nikdy a nikomu se nepodaří vyvolat znova nacionalistické a šovinistické vášně...“¹⁷

Línia obnoveného boja proti „buržoáznemu nacionalizmu“ z decembra 1956 naberala na intenzite a umožnila komunistickej strane „vysporiadať sa“ aj s nepohodlným a kritickým Ondrejom Pavlíkom, ktorý začal požadovať rehabilitáciu „slovenských buržoáznych nacionalistov“. Perzekúcia Pavlíka bola spojená aj s osobou Juraja Špitzyera, Ivana Kupca a Ctibora Štítnického. Ich

¹³ SNA, f. ÚV KSS, tajomník David, k. 2248, a.j. 317. Niektoré prejavy buržoázneho nacionalizmu v rezorte dopravy – 1956.

¹⁴ SNA, f. ÚV KSS, tajomník David, k. 2253, a.j. 40. Skúmanie verejnej mienky obyvateľstva v kraji Bratislava v súvislosti s udalosťami v Maďarsku.

¹⁵ Druhá vlna „destalinizácie“ nastala až po XXII. zjazde KSSZ v roku 1961.

¹⁶ Národný archív Českej republiky v Prahe (NA ČR), A ÚV KSČ, fond 01 Zasadania ÚV KSČ, zv. 51, a.j. 55, b. 2. Zasadnutie ÚV KSČ 5.-6. 12. 1956. Referát A. Novotného – Súčasná medzinárodná situácia a závery pre prácu strany.

¹⁷ NA ČR, A ÚV KSČ, f. 01 Zasadania ÚV KSČ, zv. 51, a.j. 55, b. 3. Zasadnutie ÚV KSČ 5.-6. 12. 1956 – Diskusia – R. Strechaj.

obvinenia boli zakomponované do „Správy o niektorých javoch medzi slovenskou inteligenciou“, ktorej závery prejednávalo PB ÚV KSČ 9. apríla 1957. Okrem obvinení z revizionizmu, snahy napodobňovať Imre Nagya, ktoré priamo spájali obvinených s udalosťami v Maďarsku, sa objavili aj obvinenia z nacionalizmu, ktorý nemal byť prítomný len medzi spisovateľmi, ale aj v širšom slovenskom prostredí.¹⁸

Schôdza PB ÚV KSČ sa zaoberala aj pripravovaným referátom K. Bacílka, ktorý mal odznieť na Zjazde KSS v dňoch 26.-28. apríla 1957. Keďže nedostatočne vykresľoval ideologickú časť obvinení, mal tento referát dopracovať podľa prebiehajúcej diskusie. Bacílek následne využil situáciu, ktorá nastala nielen pri obvinení Pavlíka, ale aj situáciu spojenú s ostrou kritikou *Komisie pre otázky organizácie a systematizácie správy pri Zbore povereníkov*, ktorá bola ustanovená ešte 2. apríla 1957 na čele so Štefanom Šebestom, za jej odvážnu myšlienku rozšíriť právomoci slovenských národných orgánov na všetky odvetvia ekonomického života Slovenska, teda aj na tie, ktoré boli riadené z Prahy.¹⁹ Bacílkom následne upravený referát bol typickým príkladom existujúcich obáv pražského vedenia zo straty vplyvu, či pozícií na Slovensku, aj keď tieto obavy boli zjavne zveličené a neopodstatnené. Fenomén „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ tak opäť poslužil na zakrytie mocenskej a centralizačnej politiky KSČ a odmietania reálnych pokusov čo i len v malej, ale hospodársky významnej oblasti, posilniť právomoci slovenských národných orgánov. Snahy riešiť alebo aspoň upozorňovať na nedostatky v slovenskom hospodárstve boli opätovne charakterizované ako pokusy o slovenský hospodársky separatizmus riadený „naďalej existujúcimi skupinami slovenských buržoáznych nacionalistov“.

Tlak pražského vedenia v prezentácii existencie hrozby „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ začal postupne naberať na intenzite nástupom A. Novotného do funkcie prezidenta republiky²⁰, ktorý vo svojich rukách kumuloval štátnu i stranícku moc, keďže si zároveň ponechal funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ (od 5. septembra 1953).

Postoj A. Novotného voči Slovensku možno charakterizovať ako silne protislovenský, so snahou čo najviac eliminovať zostávajúce zlomky slovenskej „autonómnej“ správy, poskytnutej Slovensku v Košickom vládnom programe a formálne tiež v ústavnom zákone č. 33/1956 Zb.z. a n. K získaniu verejnosti pre tieto eliminačné kroky, vedúce k silnejšej centralizácii, prípadne aby nedochádzalo k hroziacim nepokojom, hľadala strana podporu v nanovo pripravených, či obnovených politických procesoch, z ktorých mnohé mali jasný podtext boja proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu a separatizmu“.

¹⁸ NA ČR, A ÚV KSČ, f. 02/2 Politické byro ÚV KSČ, zv. 135, a.j. 176. Schôdza PB ÚV KSČ 9. 4. 1956.

¹⁹ LONDAK, Miroslav: *Otázky industrializácie Slovenska...*, s. 131.

²⁰ A. Novotný sa stal prezidentom ČSR 19. novembra 1957 (po smrti Antonína Zápotockého - 13. 11. 1957).

Táto tendencia sa v plnej miere prejavila v roku 1958, v roku procesov²¹, v súvislosti so započatím odhaľovania „ľudáckych a separatistických živlov“ na Slovensku. Účelovo vytvorený propagandistický obraz o existencii „slovenského separatizmu“ sa snažil predostrieť českej i slovenskej verejnosti „informácie“ o rôznych „ľudáckych živloch“, neustále podkopávajúcích jednotu Čechov a Slovákov, nachádzajúcich sa priamo v strane. Malo ísť o „...skryté ľudácké reakční živly, ktoré neprestali usilovať o podkopanie československej jednoty a ktorým sa podařilo tu a tam se vetřít i do státního aparátu a společenských organizací. Zde se pak rafinovaným způsobem pokoušejí propašovat své nacionalistické, separatistické snahy do teorie i praxe výstavby Slovenska...“²²

Ukázat, že na Slovensku naďalej pretrvával „ľudácky živel“ a separatizmus mali dva politické procesy s bývalými príslušníkmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, konajúce sa 14. – 18. apríla 1958 v Bratislave a 22. – 26. apríla 1958 v Banskej Bystrici. Aj keď je zjavné, že išlo prevažne o skutočné kriminálne činy, načasovanie procesov bolo cieľené, s úmyslom obnoviť presvedčenie o existujúcej hrozbe separatizmu na Slovensku a bojovať tak proti „buržoáznemu nacionalizmu“, čo bolo podporené „propagandistickou a masovopolitickou prácou“²³.

Dôkazom stupňujúcej sa propagandy je výrazne zvýšená kvantita rôznych tlačových správ, článkov²⁴ i záznamov zo zasadnutí strany zdôrazňujúcich obnovu tlaku „nacionalistov“ a „separatistov“ na Slovensku voči jednote Československa, podporené článkami o bratstve a vzájomnej potrebe a pomoci Čechov a Slovákov, ale aj o nových publikáciách na tému „slovenské ľudáctvo, zrada a separatizmus“²⁵. Zameranie na „slovenský buržoázný nacionalizmus“ sa prejavilo aj v politickom procese s Jozefom Vicenom v decembri 1958. Ten vo svojich spomienkach tvrdil, že v rámci politického procesu sa predseda senátu vôbec nevenoval jeho „protikomunistickým postojom“, ale sústredil sa na jeho „sklony k militantnému slovenskému nacionalizmu“, vyprofilovanému náboženskou výchovou.²⁶

Nacionalizmus ako nepriateľská a hlavne protištátna ideológia bol „odhaľovaný“ aj v ďalších politických procesoch, ktoré sa odohrávali v priebehu rokov 1958-1959, hlavne s bývalými generálmi a dôstojníkmi Československej

²¹ Termín „rok procesov“ použili vo svojom diele PEŠEK, Ján – LETZ, Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948-1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 202.

²² ČISAŘ, Čestmír: Navždy spoločne. Stále upevňovat jednotu Čechů a Slováků. In: *Rudé právo* 38., č. 24 z 24. 1. 1958, s. 2.

²³ PEŠEK, J.: Slovensko v rokoch 1953-1957..., s. 40.

²⁴ Napríklad „Odhalení masových hrobů na Slovensku. Tisková konference s ministrem vnitra Rudolfem Barákem“, *Rudé Právo* 38., č. 74 z 15. 3. 1958, s. 1.

²⁵ V tejto atmosfére vznikli aj historické práce Ladislava Lipschera *Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť*, alebo Jána Kramera *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike (1919-1938)*.

²⁶ VICEN, Jozef: *Vo víroch rokov 1938-1988*. Bratislava : Lúč, 1999, s. 339. Problematike činnosti Jozefa Vicena sa detailne venuje VARINSKÝ, Vladimír: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzita Mateja Bela, 2003.

armády – Vojtech Kováč a spol., v ktorom boli v marci 1959 súdení aj národohospodári Imrich Karvaš a Peter Zaľko. V politických procesoch sa objavili obvinenia zo zámeru vytvoriť samostatný Slovenský štát, zničiť komunistické zriadenie v ČSR, i snahy dosiahnuť rehabilitáciu Gustáva Husáka, aby ten „*mohol zohrať úlohu Imre Nagya na Slovensku*“, pričom „...*za účelom všeobecnej rehabilitácie rozhodli sa obžalovaní ovplyvniť verejnú mienku na Slovensku a to tzv. pravdivým prehodnotením Slovenského národného povstania*...“²⁷.

V auguste 1959 sa Byro ÚV KSS zaoberalo dokumentom „*Informatívna správa o štátnobezpečnostnej situácii na Slovensku*“, ktorý vypracovalo ministerstvo vnútra. Správa sa zaoberala situáciou na Slovensku od roku 1956 a snažila sa ju vykresliť ako krajne nebezpečnú pre zachovanie jednoty štátu, nakoľko „...*Signály a faktá posledných 3 rokov ukazujú na zosilnenie nacionalistických názorov u bývalých ľudí*“²⁸, u ľudáckych elementov. V kruhoch umeleckej inteligencie, medzi bývalými ľuďmi v radoch katolíckeho duchovenstva zintenzívnal ideologický a organizačný boj proti nášmu zriadeniu. *Dlhú dobu skryté nepriateľské názory sa začali prejavovať otvorene*...“²⁹

Len niekoľko viet z tejto správy stačí na postihnutie všetkých hlavných obvinení z politických procesov v rokoch 1958-1959, ktorých hlavnou úlohou bolo obnoviť alebo skôr „prebudit“ niekdajšie obvinenia z existencie „slovenského nacionalizmu“, ktorý mal stále radikálnejšie vystupovať a snažiť sa ohroziť československé zriadenie. Cieľom tejto „protinacionalistickej“ kampane bola okrem iného aj silnejšia centralizácia preferovaná A. Novotným.

Komunistické vedenie sa snažilo túto „protinacionalistickú líniu“ podporiť všetkými prostriedkami a „dokázať“, že sa „slovenský buržoázny nacionalizmus“ začal v slovenskej spoločnosti skutočne opäť naplno prejavovať. V nedatovanej analytickej správe zaslanej ministrovi vnútra niekedy z konca roka 1957 bola rozoberaná otázka „buržoázneho nacionalizmu“ prejavujúceho sa medzi slovenskou inteligenciou a v tlači. Podľa správy mal byť „dôkazom buržoázneho nacionalizmu“ článok Štefana Druga, uverejnený v *Kultúrnom živote* z 23. novembra 1957 pod názvom „*Pôvodná tvorba v rokoch 1924-1925*“, v ktorom sa „...*otevreně vychvaluje literárni práce Daniela Okáliho*...“ i to, že sa Ladislav Novomeský po svojom prepustení „...*nezrekl buržoasního nacionalismu. I když sám žije v Praze, navštěvují jej buržoasně nacionalistické živly ze Slovenska*...“³⁰

²⁷ PEŠEK, J.: Slovensko v rokoch 1953-1957..., s. 42. Tiež PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948-1989...*, s. 203.

²⁸ Termín „bývalí ľudia“ je definovaný v rozkaze ministra vnútra č. 1 „*Rozpracování, pozorování a evidování „bývalých lidí“: „...Jde o osoby, které vítězstvím dělnické třídy byly zbaveny svého dřívějšího nadřazeného postavení na úseku hospodářského a kulturního života a které se s tímto stavem nesmířily*...“ PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948-1989...*, s. 642.

²⁹ Informatívna správa o štátnobezpečnostnej situácii na Slovensku. Príloha č. 23. In: PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948-1989...*, s. 671.

³⁰ SNA, f. ÚV KSS, tajomník David, k. 2250, a.j. 419. Ľudáci (1957).

Iná správa, od náčelníka Krajskej správy Ministerstva vnútra pplk. Houska, zaslaná na ÚV KSS do rúk Pavla Davida 26. februára 1958, sa zaoberala osobou G. Husáka. Správa je zaujímavým dokladom snahy spojiť, respektíve obnoviť spojenie obvinených „buržoáznych nacionalistov“ s Juhoslovanskou politickou scénou. Podľa správy sa mal istý Dominik Šimeček z Dúbravky „silný zástupca Husáka“ spojiť s Jurajom Kolárom, reemigrantom z Juhoslávie, aby zariadil „...prostredníctvom Juhoslovanského konzulátu v Bratislave...intervenciu za Husáka u juhoslovanskej vlády, aby tento bol z väzenia prepustený...“. Správa nakoniec konštatuje, že „...poznatku je venovaná pozornosť a bude skúmané či sa toto hnutie za oslobodenie Husáka nebude aj ďalej rozširovať“.³¹

Je zjavné, že spomínané udalosti v správe boli účelovo podané a reflektovali momentálnu vnútropolitickú i zahraničnopolitickú situáciu. Predovšetkým zdôrazňovanie naďalej existujúceho spojenia „buržoáznych nacionalistov“ s juhoslovanskou politikou znamenalo „potvrdenie správnosti“ odsúdenia obvinených, hlavne potom, ako udalosti v Maďarsku opäť zostrili vzťahy s Juhosláviou. Toto zosťrenie bolo viditeľné už v prejave A. Novotného na zasadnutí ÚV KSČ 5.-6. decembra 1956. Novotný kritizoval Titov prejav z 11. novembra 1956, venovaný udalostiam v Maďarsku a Poľsku a Titove hodnotenie, že išlo o „...povstání celého národa proti socialismu a Sovětskému svazu“. Podľa Novotného to bola „nebezpečná rána do zad komunistickým stranám“.³²

Spoločensko-politická situácia spojená s udalosťami v Maďarsku a Poľsku umožňovala komunistickej strane v ČSR naďalej zotrvať na centralizačnej politike, pričom prostriedkom k jej udržaniu mala byť práve „existujúca hrozba slovenského nacionalizmu a separatizmu“.

Tento prostriedok centralizačnej politiky sa využíval aj v procese novej reorganizácie a prestavby riadenia priemyslu a stavebníctva, ktorá bola schválená vo februári 1958 na zasadnutí ÚV KSČ. Reorganizácia mala vstúpiť do platnosti k 1. aprílu 1958 a jej cieľom bolo spojením viacerých podnikov vytvoriť väčšie podnikové celky, riadené priamo ministerstvom. Išlo teda jednoznačne o opätovné oslabenie funkcie jednotlivých zodpovedných povereníctiev, ktoré mali dovedy aspoň formálnu možnosť kontrolovať podniky na základe ústavného zákona č. 33/1956. Reorganizácii predchádzala celospoločenská diskusia, v ktorej komunistická moc opäť „odhalila“ „buržoáznonacionalistické úchyľky“, čím „potvrdila nutnosť“ centralizácie. V správe o ohlase obyvateľstva na prevádzanú reorganizáciu, datovanej 17. marca 1958, sa objavili početné konštatovania o pretrvávajúcom „buržoáznom nacionalizme“ na Slovensku: „...v súvislosti s prevádzaním previerky zamestnancov v jednotlivých úradoch a závodoch

³¹ SNA, fond ÚV KSS, tajomník David, k. 2249, a.j. 461. Správa o odsúdenom Gustávovi Husákovi.

³² NA ČR, A ÚV KSČ, f. 01 Zasadnutia ÚV KSČ, zv. 51, a.j. 55, b. 2.

prejavujú sa rôzne nesprávne názory, smerujúce väčšinou k rozširovaní buržoázneho nacionalizmu...“.³³

Po podrobnom preštudovaní správy sme však presvedčení, že jednotlivé výroky zamestnancov, ktoré správa podáva, sú skôr znakom strachu o stratu miesta i atavizmom prameňiacim z historickej skúsenosti, keď miesta slovenských kvalifikovaných zamestnancov boli obsadené zamestnancami českej národnosti. V takomto zmysle sa napríklad vyjadril Ľudovít Varju, zamestnanec na Povereníctve spotrebného priemyslu, podľa ktorého by bola reorganizácia správna, ak by išlo „...o poskytovanie pomoci Slovensku odborne – kvalifikovanými kádrami z ministerstiev. Ministerstvá však nadiktujú na Slovensko neodborníkov a uvoľnení zamestnanci musia ísť do výroby. Pritom poukázal, že na Povereníctve informácií sa hovorí viac česky ako slovensky...“. Podľa Ladislava Ištvaneca z Povereníctva potravinárskeho priemyslu, citovaného v tej istej správe, sa „nevyplatí hovoriť o ničom, lebo každého, ktorý zaujme stanovisko proti Čechom pokladajú za buržoázneho nacionalistu...“.³⁴

Okrem verejne skúmaných ohlasov zisťovala komunistická moc „nacionálne predsudky“ z osobnej korešpondencie, v ktorej sa opäť preukázal predovšetkým strach o vlastné pracovné miesta.³⁵

Nemožno tvrdiť, že tieto prirodzené ľudské obavy a hnev, vyjadrené v bežnej komunikácii, či korešpondencii boli prejavmi nacionalizmu v jeho negatívnom zmysle slova a tak následne reálnou hrozbou pre jednotu republiky. Umožnili však komunistickej moci vytvoriť fiktívny obraz o „nacionálnych predsudkoch“ Slovákov voči Čechom ako „stále trvajúcej odozvy ľudáckeho vplyvu“, s ktorými sa bolo treba vysporiadať pevnou rukou centralizácie. Potvrdením tohto úmyslu sú i vyjadrenia samotného A. Novotného, ktorý obhajoval centrálnu-administratívne opatrenia a permanentné odmietanie federácie ako výsledok „slovenského nacionalizmu a separatizmu“. Podľa Novotného nebol Košický vládny program dodržaný preto, že cieľ obnoviť Slovenský štát sa prejavil už po voľbách v roku 1946, čo ohrozovalo samotnú suverenitu republiky. Vo svojich spomienkach obhajoval neustálu centralizačnú politiku, zakotvenú nakoniec v ústave z roku 1960: „Vedlo nás k tomu presvedčení, že po událostiach v Maďarsku šesťapadesátého roku, ktoré mali silný dopad i na Slovensku, kde došlo k veľkému nástupu slovenských separatistov, neexistuje záruka federalizácie ako opatrenia vedúcej k upevneniu štátu Čechov a Slovákov.“³⁶

Centralizmus bol pre A. Novotného „nutným opatrením k udržení Československa“³⁷ a túto predstavu sa snažil zrealizovať v plnej miere centralizačnou politikou na konci 50-tych rokov. Centralizačné kroky,

³³ SNA, f. ÚV KSS, tajomník David, k. 2249, a.j. 453 „Správa o ohlase obyvateľstva na prevádzkanú reorganizáciu“

³⁴ SNA, f. ÚVKSS, tajomník David, k. 2249, a.j. 453.

³⁵ SNA, f. ÚVKSS, tajomník David, k. 2248, a.j. 464.

³⁶ ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný. Pozdní obhajoba*. Praha : Kiezler, 1992, s. 46.

³⁷ RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992...*, s. 187.

okliešťovanie právomocí slovenských národných orgánov i nová územná organizácia, podľa ktorej vzniklo 10 krajov a 108 okresov³⁸ priamo riadených vládou, boli zakrývané vágnymi vyhláseniami o vyriešení vzťahu medzi Čechmi a Slovákmi, o zabezpečení všestranného rozvoja Slovenska uplatnením jednotnej správy štátnej moci z jedného centra. Veľkú podporu centralizačným opatreniam našlo vedenie KSČ i v samotnej KSS. Na zasadnutí ÚV KSS 17. marca 1960 sa konštatovalo: „...*Kromě podstatného zvyšování pravomoci a zodpovědnosti národních výborů při řízení a kontrole národního hospodářství a kultury v krajích, v okresech i v obcích a z hlediska potřeb rozvoje jednotlivých oblastí považuje ÚV KSS za správné, aby se dále prohloubilo jednotné řízení národních výborů ústředními orgány – vládou republiky.*“³⁹

Tieto vyhlásenia boli už reflexiou v tom čase prebiehajúcej diskusie o novej Ústave republiky, ktorej zásady prijalo plénum ÚV KSČ 7. – 8. apríla 1960 a samotná Ústava vstúpila do platnosti 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky bola zavŕšením centralizačnej politiky komunistickej moci, predovšetkým v národnostnej otázke a vo vzťahu Čechov a Slovákov. Aj napriek vyhláseniam o zabezpečení funkcie SNR ako orgánu štátnej moci a správy na Slovensku, jej skutočná funkcia bola redukovaná na regionálnu správu a môžeme povedať, že SNR prestala plniť funkciu slovenského národného orgánu.

Odhliadnuc od osobnej zaujatosti A. Novotného voči riešeniu „slovenskej otázky“⁴⁰ na princípe rovnoprávnosti, či administratívnej decentralizácie formou funkčnej federácie, musíme konštatovať, že takýto cieľ nebol možný v žiadnej etape existencie komunistickej totality. Proces boja za federalizáciu republiky v 60-tych rokoch bol výsledkom viacerých liberalizačných spoločensko-politických ukazovateľov, avšak vytvorenie federácie v roku 1969 nijako neznamenalo aj jej funkčné a reálne zabezpečenie na princípe decentralizačných opatrení, nakoľko v totalitnej spoločnosti je centralizácia politického, hospodárskeho a celkovo spoločenského života nutným predpokladom jej existencie.

Komunistické československé vedenie vo svojej mocenskej politike neustále hľadalo zdôvodnenia mocenských zásahov do života spoločnosti. Jedným z týchto zdôvodnení sa stal mýtus o existencii a hrozbe tzv. „slovenského buržoázneho nacionalizmu“, v ktorom sa mal prejavovať „slovenský ľudácky živel“. Je jasné, že príčiny vzniku a hľadania „buržoázno-nacionalistickej úchyľky“ v Československu a v ostatných krajinách Východného bloku mali oveľa širšie

³⁸ Z toho 7 českých a 3 slovenské kraje a 75 českých a 33 slovenských okresov. Zákon č. 36/1960 Zb. Zbierka zákonov Československej republiky, 1960.

³⁹ *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od XI. Sjezdu do celostátní konference KSČ 1960.* Praha : Svoboda, 1960, s. 659.

⁴⁰ Hanlivé výroky Novotného voči slovenskému národu, či priamo ignorovanie jeho tradícií sú viac menej známe – môžeme povedať, že pozícia Novotného vychádzala z predstavy minimálne morálnej závislosti Slovákov na českom národe, pretože „*Čechy to byly, kde čerpali jejich Hvězdoslavové, Vajánové a Hlinkové sílu. Do Prahy si jezdili pro podporu, bez níž by nebylo slovenských škol...*“ ČERNÝ, Rudolf: Antonín Novotný. Pozdní obhajoba..., s. 48.

súvislosti, ktoré sú už dnes pomerne dobre známe, avšak dôležité pre vzájomný pomer Čechov a Slovákov v 2. polovici 20. storočia bolo, že aj keď tieto oficiálne príčiny po roku 1956 na medzinárodno-politickej scéne „zanikli“, v Československu bol obraz „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ ako skrytého „ľudáckeho separatizmu“ naďalej živý až do konca 60-tych rokov.

Summary

The “Slovak Bourgeois Nationalism” and the Policy of the Communist Party of Czechoslovakia after the 20th Congress of the CPSU (1956-1960)

The aim of this study is to show methods used by the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) after 1956 to keep the vision of threat from the “Slovak Bourgeois Nationalism”. The reasons why the CPC did not intend to rehabilitate the people accused of “Slovak Bourgeois Nationalism” were ideological, political, and personal (the desire to hold power). The ideological and political reasons may be explained by the fear that to renounce the “Slovak Bourgeois Nationalism” means to completely renounce the “Slovak Nationalism”. It should be pointed out that the “Bourgeois Nationalism” was an important tool for the Communists in conducting their power policy. The feeling of insecurity concerning the maintenance of power beset the CPS in 1956 in relation with the situation in Hungary and Poland. The personal reasons were dominated by the fear of losing positions, which concerned mainly Novotný, Široký, Bacílek and others. The official causes of the existence of and direct pressure on the “Bourgeois Nationalists” were removed after 1956. However, the situation changed only little because the official Communist propaganda on the threat from the “Slovak Bourgeois Nationalism” survived in Czechoslovakia till the end of the 1960s.

Studium politických extrémů na Slovensku a grantový projekt „KSC a radikální socialismus v Československu 1918–1989“

Zdeněk Kárník

Tento poměrně formální a výčtový článek má pohnutější historii, než by se na první pohled zdálo. Byl totiž napsán dvakrát, přičemž první varianta s podobným názvem („Úvaha nad studiem antidemokratických extrémů na Slovensku“) byla svým obsahem podstatně odlišná a skončila celá tzv. v koši. Rozhodl jsem se nerozepisovat se o svém vztahu k tématu a k jakým pohnutkám mne vedl a přikročím rovnou k výsledkům. Vnitřními a organizačními záležitostmi se nebudu vůbec zabývat – pozornost je jim věnována v doslovu V. svazku sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*.

Od počátku, kdy jsem se uvolil převzít břímě vedení grantového projektu „KSC a radikální socialismus v Československu 1918–1989“ mi bylo zřejmé, že málo témat je takových, aby byly takto téměř beze zbytku „československé“. Téměř okamžitě (na čas mne zastavila dost těžká choroba) jsem jako tzv. prioritu hledal spojení na Slovensko s úmyslem učinit grantový projekt, vzdor všem papírovým i nepapírovým protivenstvím, v jeho podstatě československým. Zprvu jsem byl skeptický, protože moje styky se slovenskou historickou obcí nebyly nijak nadstandardní. Nečekaně mne potkalo štěstí, které „štěstím“ nebylo, protože jsem se setkal s lidským pochopením – a to je přece základ každého úspěchu.

Mám k tomu doklad. Na pracovní poradě 30. ledna 2002 byla, abych tak řekl, „silná slovenská delegace“. Její dva členové se stali pro náš další postup zásadně významní. Byla to Xénia Šuchová, jež se stala celoslovenskou organizátorkou prací na tématech grantu, a Štefan Šutaj, který napsal první příspěvek, otištěný již ve 2. čísle našeho *Věstníku grantu* (je datován březnem 2002). Co víc, kolegyně Šuchová se ujala organizace prací na Slovensku s takovou vehemencí, že již 18. června toho roku se konal v Banské Bystrici za reprezentační účasti pracovní seminář, na kterém kromě odborného pojednání věci došlo k zásadnímu rozhodnutí: že slovenští kolegové zpracují návrh na analogický grantový projekt VEGA. Díky mimořádnému pochopení pro věc – protože za iniciativu se postavil ředitel HÚ SAV Valerián Bystrický – šlo vše dále tempem v takovýchto záležitostech (včetně úředních) až neuvěřitelným. Počínaje rokem 2003 začal grant působit a protože zatím Grantová agentura AV ČR ze své iniciativy český grant prodloužila, objevila se možnost poměrně dlouhodobého společného působení.

V dalších odstavcích se vzdám ideje sepsat tu cosi jako historickou seminární práci o dějinách obou grantů, resp. onoho českého, za který jsem odpovídal. Připomenu jen, že jsme měli tu čest se slovenskými kolegy se setkat na některých dalších seminářích, které jsme uspořádali. Soustředím se jen na stručný výčet evidentních literárních výsledků, resp. příspěvků otištěných v našich věstnících a zvláště sbornících. Kromě obecnějších konstatování pomínu ovšem hodnocení jednotlivých statí, protože mi to nepřísluší. Jen se odkáži na to, že jsem v doslovu k poslednímu V. svazku našich sborníků (s. 297–332) jistá hodnocení ve zvolených průřezech již provedl. (Doslov má sedm kapitol a sedm podkapitol.) Přílohu V. svazku činí soupis obsahů všech čísel věstníku a sborníků, aby každý zájemce měl k ruce cosi jako naši specializovanou bibliografickou příručku.

Ve Věstníku grantu č. 2 byl otištěn X. Šuchové bibliografický a pramenoznalský přehled o tematicce, a podobně zaměřený soupis Š. Šutaje o východním Slovensku a Podkarpatské Rusi. V č. 3 Věstníku pokračovala X. Šuchová rozvahou o zpracovávání tématu dějin KSČ na Slovensku. Ve Věstníku č. 4 se ocitl článek K. Fremala o kořenech bolševismu na Slovensku, M. Sučanské o komunistické ideologii v národnostní otázce a M. Hertela o možnostech spolupráce HSLS a KSČ. V dvojčísle 5–6 K. Fremal otiskl pokračování svého článku a v dvojčísle 7–8 rozebral týž autor parlamentní volby na Slovensku 1935; S. Ferencuhová přispěla studií o hnutí žen na Slovensku. V č. 9 byl otištěn článek J. Jambricha o komunistické inteligenci na Slovensku. a číslo 10 se stalo jakýmsi vyvrcholením slovenské účasti ve věstnících – je v podstatě slovenské (obnáší záznam z úvodní konference, vycházející z výsledků grantu VEGA). Byly pouze připojeny jakési české dovětky a diskuse. Číslo 11 bylo opět dost slovenské (J. Jambrich o úloze inteligence v slovenských komunistických elitách a M. Šmigel' o ukrajinské otázce v KSS). Konečně poslední 12. číslo obohatily opět dva slovenské příspěvky (J. Jambrich rozvedl předcházející svá témata a J. Žatkuliak pojednal o vývoji Čs. federace v r. 1970).

Není tedy nadsázkou, že naše věstníky, jež měly v „provozu“ grantu vyhraněné poslání, byly ve své povaze opravdu česko-slovenské, nebo, chcete-li, slovensko-české. Jistě jste si zároveň povšimli, že se v nich některá jména objevila vícekrát a že lze tyto autory považovat za jaksi kmenové. Jako hlavní řešitel grantového projektu a iniciátor vzniku Věstníku grantu musím připomenout, že měl pro nás zvláštní význam v prvních dvou letech, kdy tvořil jedinou naši publikační rovinu.

Za hlavní jsme v naší publikační působnosti považovali ovšem vždy sborníky ediční řady, jež na rozdíl od věstníku, který byl interní záležitostí zájemců o práci na tématu, byly záměrně koncipovány jako sborníky odborných studií se svými aparáty a také po technické stránce koncipovány tak, aby byly předloženy (ve spolupráci s nakladatelstvím Dokořán) knižnímu trhu. Což se podařilo a mělo svůj význam. Již v I. čísle sborníku (vydán 2003) se ocitla studie

S. Gabzdilové, věnovaná KSČ a školství na Slovensku, jen č. II. Slovensko minul. V č. III. se ocitla závažná studie X. Šuchové o pomnichovské situaci v komunistických organizacích na Slovensku, M. Syrného o slovenských komunistických poslancích po r. 1945 a M. Barnovského studie o komunistickém řešení maďarské otázky v oné době. Svazek IV obnášel stať J. Peška o územní organizaci KSS. Konečně V. svazek edice zařadil studii J. Benka o sovětské tematice ve slovenském dělnickém tisku a K. Fremala závěrečnou studii o výsledcích KSČ ve volbách na Slovensku 1925–1935.

Kromě jediného svazku byly tedy všechny sborníky též česko-slovenské. Mám-li se vyjádřit o úrovni slovenských příspěvků alespoň obecně, pak bez zdvořilostního afektu musím konstatovat, že byly zhruba na stejné úrovni jako příspěvky české; některé vynikaly – a mne to velmi těšilo.

Pokusím-li se alespoň o kvantitativní srovnání, pak se nám v oněch pěti letech 2001–2005 jak ve věstnicích grantového projektu, tak v jednotlivých svazcích edice sborníků podařilo víc, než v co jsem na počátku doufal. Nemíním tu počítat stránky, bude-li někdo chtít, může tak učinit za mne. Jsem však přesvědčen, že přesto, že jsme začali v Praze a teprve potom zapojili Bratislavu a Banskou Bystricu, dosáhli jsme výsledku více než rovnovážného. Vždyť ve věstnicích bylo přetištěno 13 slovenských příspěvků (nepočítám-li v podstatě slovenské 10. číslo) a ve sbornících 8 studií.

Na závěr bych chtěl připojit několik ryze osobních slov. Pro mne samotného znamenalo oněch 5 let grantového projektu ve vztahu ke Slovensku a jeho dějepisectví mnoho. Zmíním nejprve ryze odbornou záležitost. Držel jsem se původně dost pevně názoru, že slovenské dějepisectví, ne že by se vyhýbalo, nevěnuje však dostatek pozornosti studiu levého a zvláště pravého (antidemokratického) politického extrému v zemi. Nyní se mi zdá, ne že by došlo k nějakému zlomu, že však se slovenské dějepisectví s vážností obrátilo k tomuto problému čelem (jak o tom svědčí konec konců i téma našeho dnešního jednání) – a že na tom má, třebaže malou, zásluhu i náš ve skutečnosti společný grantový projekt. Zmínit bych chtěl i stránku povýtce osobní; spolupráce se Slováky pro mne znamenala v každém případě víc, než jsem si myslel na začátku. Poznal jsem desítky kolegů, prostředí vědeckých ústavů a vysoké školy, navázal jsem několikrát přátelství, doufám že oboustranné. A nikdy asi nezapomenu na kouzelné prostředí (necht' mi skalní bratislaváci prominou) Banské Bystrice.

Pět let řízení grantu, i když jsem se mohl opřít o pomoc Jany Váchové a po většinu času Michala Kopečka, mne stálo dost sil, což asi nebude popírat nikdo, kdo se podobnou prací zabýval. Zároveň však se nemohu ubránit pocitu lítosti nad tím, že oněch pět let už skončilo.

Summary

Studies in Political Extremes in Slovakia and the Grant Project on “The Communist Party of Czechoslovakia and Radical Socialism in Czechoslovakia in 1918-1989“

The aim of this research paper is not to study the key topics constituting the main theme. Instead, the focus will be on the functioning of political extremes in the Czech lands and in Slovakia. Moreover, extremist ideologies imported from other countries (Ruthenia, Czech lands, Hungary) will not be discussed, either, despite the fact that Bolshevism and Fascism *did* exist as trans-national phenomena. The fact that Communism played a greater role in Slovakia than in the Czech lands is important and must be taken into consideration when social conditions are being analyzed. The problem of Fascism in Slovakia appears to be even more interesting especially when the extent of its influence on the Slovak population is examined.

It is highly satisfactory that the Slovak historiography has made great progress over the last few years to find answers to some of these difficult questions. Much of this advance is due to the fact that the Slovak historiography has succeeded in overcoming its former provincial level.

Autori zborníka

PhDr. Robert Arpáš, PhD.
Historický ústav SAV Bratislava
pobočka Banská Bystrica
arpas@savbb.sk

Mgr. Juraj Benko
Historický ústav SAV
Bratislava
histenko@savba.sk

Prof. PhDr. Karol Fremal, Csc.
Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
fremal@fhv.umb.sk

Mgr. Maroš Hertel, PhD.
Historický ústav SAV
Bratislava
histero@savba.sk

Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc.
Ústav hospodárskych a sociálnych
dějín
FF Univerzity Karlovy Praha
zdenekarnik@post.cz

Doc. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Katedra histórie Trnavskej Univerzity
Trnava
mkatunin@truni.sk

Prof. PhDr. Pavel Martuliak, Csc.
Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
martuliak@fhv.umb.sk

Doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.
Historický ústav SAV
Bratislava
histpese@savba.sk

PhDr. Jakub Rákosník, PhD.
Ústav hospodárskych a sociálnych dějin
FF Univerzity Karlovy Praha
Jakub.rakosnik@ff.cuni.cz

PhDr. Mária Rusková
Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
ruskova@pobox.sk

Mgr. Marek Syrný
Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
syrny@post.sk

PhDr. Xénia Šuchová, CSc.
HÚ SAV Bratislava
pobočka Banská Bystrica
suchova@savbb.sk

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, Csc.
Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
varinsky@fhv.umb.sk

Mgr. Marína Zavacká, PhD.
Historický ústav SAV
Bratislava
hitzava@savba.sk

PhDr. Milan Zemko, CSc.
Historický ústav SAV
Bratislava
hitzemk@savba.sk

Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?

Výskumná správa je súčasťou projektu VEGA č. 2/4183/24
Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989
Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou

Editor

PhDr. Xénia Šuchová, CSc.

Recenzenti

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.
prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Anglické resumé

PhDr. Svatava Šimková, PhD.

Grafická úprava a sadzba

Mgr. Imrich Nagy

Jazykové korektúry a textová úprava

autori príspevkov

Pre Historický ústav SAV v Bratislave a Katedru histórie FHV UMB
v Banskej Bystrici vydalo
vychavateľstvo UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov

Vydanie prvé

Náklad 300 kusov

Prešov 2006

ISBN 80-89046-38-X